

Észak-Magyarország gazdasági helyzete, 1990-2001

Adatok, tendenciák, elemzések

Szerkesztette: Tóth I. János

Budapest, 2003. szeptember

Észak-Magyarország gazdasági helyzete, 1990-2001

Adatok, tendenciák, elemzések

Szerkesztette: Tóth I. János

Budapest, 2003. szeptember

Az MKIK Gazdaság- és Vállalkozáselemzési Intézet olyan non-profit kutatóműhely, amely elsősorban alkalmazott közgazdasági kutatásokat folytat. Célja, hogy elméletileg és empirikusan megalapozott ismereteket és elemzéseket nyújtson a magyar gazdaság és a magyar vállalkozások helyzetét és kilátásait befolyásoló gazdasági és társadalmi folyamatokról.

Az észak-magyarországi régió gazdaságának fejlődését és helyzetét felmérő kutatás az MKIK Gazdaság és Vállalkozáselemzési Intézetének kutatása. A kutatás eredményeit tartalmazó tanulmány elérhető az intézet honlapján (<http://www.gvi.hu>).

A munkát támogatta:

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara
Heves megyei Kereskedelmi és Iparkamara
Nógrád megyei Kereskedelmi és Iparkamara

A kutatási program résztvevői:

Bartus Tamás, Phd
Bindics Ingrid
Juhász Rita
Kopasz Marianna
Szigetvári Szilvia
Szijjártó Bálint
Takács Zita
Tóth Ágnes

A tanulmánykötet technikai szerkesztése: Takács Zita

Kutatásvezető:

Tóth I. János, kandidátus
Az MKIK GVI ügyvezető igazgatója, az MTA KTK tudományos főmunkatársa
e-mail: tothij@gvi.hu, tothij@econ.core.hu
Internet: <http://www.ktk-ie.hu/~tothij>

Magyar Kereskedelmi és Iparkamara
Gazdaság- és Vállalkozáselemzési Intézet
ISSN 1589-7451
ISBN 963 9008 65 6
Felelős kiadó: Tóth I. János, ügyvezető igazgató
© MKIK GVI

Készült a Kopint-Datorg Rt. Nyomdájában (1081 Bp. Csokonai utca 3.)

Cím: 1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 6-8.
Tel.: 474-51-31
Fax: 474-51-29
e-mail: gvi@gvi.hu
Internet: <http://www.gvi.hu>

Tartalom

FOREWORD	7
ELŐSZÓ	9
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS (TAKÁCS ZITA)	13
1. BEVEZETÉS	13
2. AZ IPAR-LEÉPÜLÉSSEL SÚJTOTT TÉRSÉGEK	13
2.1. <i>Amerikai Egyesült Államok</i>	13
2.2. <i>Anglia</i>	15
2.3. <i>Franciaország</i>	17
2.4. <i>Németország</i>	19
3. ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	23
3.1. <i>Az ipar leépülésének közvetlen és áttételes hatásai</i>	23
3.2. <i>Válságkezelő és rehabilitációs technikák</i>	23
3.3. <i>Következtetések</i>	24
IRODALOM	26
FONTOSABB TENDENCIÁK: 1988-2002 (BARTUS TAMÁS)	27
1. BEVEZETÉS	27
2. GAZDASÁGI SZERKEZET ÉS TERMELÉS	27
2.1. <i>Termelés és termelékenység az iparban</i>	27
2.2. <i>Az ipari értékesítés szerkezete</i>	29
2.3. <i>A külföldi tőke szerepe</i>	31
2.4. <i>A vállalkozások száma és méret szerinti megoszlása</i>	36
3. A MUNKAERŐPIAC	42
3.1. <i>Gazdasági aktivitás és munkanélküliség</i>	42
3.2. <i>A mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem szerepe a foglalkoztatásban</i>	47
3.3. <i>Bérszínvonal</i>	53
3.4. <i>Munkaerő kínálat: a regisztrált munkanélküliek összetétele</i>	55
3.5. <i>Munkaerő-kínálat: vándorlási egyenleg, iskolázottság, szakképzettség</i>	58
3.6. <i>Infrastrukturális adottságok</i>	59
4. FOGYASZTÁS ÉS JÓLÉT	62
5. ÖSSZEFOGLALÁS	64
FEJLŐDÉSI PÁLYA ÉS GAZDASÁGI HELYZET (KOPASZ MARIANNA)	67
1. BEVEZETŐ	67
2. FEJLŐDÉSI PÁLYA	67
2.1. <i>A szocialista iparosítás</i>	68
2.2. <i>A gazdasági átalakulás évei</i>	69
3. A JELENLEGI GAZDASÁGI HELYZET	70
3.1. <i>A bruttó hazai termék és a gazdaság ágazati szerkezete</i>	70
3.2. <i>A beruházások és a külföldi működőtőke beáramlás</i>	75
3.3. <i>A munkakínálat, a foglalkoztatás és a munkanélküliség jellemzői</i>	80
3.4. <i>Lakossági jövedelem és az infrastrukturális ellátottság jellemzői</i>	84
4. ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK	87
IRODALOM	88

MIGRÁCIÓ ÉS A LAKOSSÁG ADÓKÖTELES JÖVEDELMEI: 1990-2001 (TÓTH I. JÁNOS)	91
1. BEVEZETÉS	91
2. MIGRÁCIÓ ÉS A JÖVEDELEMSZINT VÁLTOZÁSA	91
3. JÖVEDELMI SZINT ÉS JÖVEDELEMDINAMIKA	97
MELLÉKLETEK	103
A KÉT HATÁROS SZLOVÁKIAI MEGYE GAZDASÁGA (BINDICS INGRID – TAKÁCS ZITA)	109
1. BEVEZETÉS	109
2. TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI HELYZET – RÖVID ÁTTEKINTÉS	109
3. A BESZTERCEBÁNYAI ÉS A KASSAI MEGYE GAZDASÁGI HELYZETE	113
3.1. <i>A kassai megye</i>	116
3.2. <i>A besztercebányai megye</i>	119
MELLÉKLETEK	121
TÖRTÉNETI-STATISZTIKAI KITEKINTÉS (TAKÁCS ZITA – TÓTH I. JÁNOS)	127
1. NÉPSŰRŰSÉG ÉS VÁROSNÖVEKEDÉS	127
2. A NÉPESSÉG FOGLALKOZÁS SZERINTI ÖSSZETÉTELE	131
3. IPAR	134
4. INFRASTRUKTÚRA	136
BIBLIOGRÁFIA	143
INDEX	151
TÁBLÁZATOK, ÁBRÁK	153

Foreword

North Hungary was one of the regions that played a critical role in the industrial, rail and commercial development of the nation. Several boisterously proliferating industrial centres and major industrial firms operated in the counties constituting the region (Abaúj-Torna, Zemplén, Borsod, Gömör and Kishont, Heves, Nógrád and Hont), and thus were drivers of the economic development of not only this part, but that of the whole country. The development of the area slowed down and the industrial companies operating here became confronted with serious difficulties after 1920, when the economic relations that tied this area to those of Czech-Slovakia ceased completely.

By the end of the 20th century the deindustrialization and the transformational recession resulted in a radical change of the economic status of the region. In the early 21st century, as several economic indicators suggest, the northern region of Hungary belongs to the country's backward regions with the gap increasing between this and other regions. Transformational recession taking place in the 90s affected the region heavily in various terms. The significant decline of industrial and agricultural development swept away whole industrial sectors and a range of groups of companies that delivered for them, while an intensive social transformation took place in the area's labour market. The social divide becoming increasingly deep and a well-discernible divide between proliferating and retarded areas and settlements of the region has accompanied all this.

Authors of this collection of essays have set the goal to provide a clear picture of the development trends and the current situation of the region's economy through tracking and analysing the trends of the past decade(s).

The aim of our team has been to delineate these trends retrospectively, moving back in time as far as possible, and draw the attention to the long-term trends influencing the region's economic development. On the other hand, we also intended to emphasise the importance of comparative perspectives: we always compared the indicators describing the economic situation of the region to traits observed in Hungary's other regions. We also intended to point out, through analysing the smaller region and its settlements, which are the groups that have followed different trajectories of development so far and, conversely, can be expected to continue to do so in the future; so, with Hungary's EU accession and the Slovak-Hungarian border becoming a „virtual one” we also have given a brief description of the economic situation of two Slovak counties (those of Kassa and Besztercebánya) in consideration of the region's geographic, economic and historic ties. In addition to this, we have also recalled the examples of some famous foreign (French, German, English, American) regions of heavy industry and mining, where the industry also broke down, then was transformed and attempts were made to restore them, which have either succeeded or failed. Thus we wanted to provide a realistic illustration of the factors that are likely to mould the future, long-term development of the northern region.

This compilation of essays contains five longer and shorter surveys. The first one (*Takács Zita: An International Perspective*) introduces and analyses international experiences of deindustrialization. The author draws the attention that it takes an exceedingly long time to restore the areas hit by deindustrialization and the process may well even take several decades with rather dubious outcomes: protracted local crises and welfare problems on the one hand and successes achieved through extremely heroic efforts and financial sacrifices, as well as the cooperation of the local community and economy on the other hand are the traits these cases demonstrate. Well-tested and aborted efforts having been taken abroad must be studied if Hungary wants to eliminate and restore its „rusting belts” in the future.

The essay second in order (*Bartus Tamás: Major Trends: 1988-2002*) reviews economic development in the past 15-20 years in Hungary's Northern area as reflected by available statistical data. The region's situation is benchmarked against national data and those of more advanced West Hungarian counties. It presents the transformation of the economic structure through the development of industry and the role of incoming capital in the years of transition. It also provides an in-depth analysis of changes in the labour market in terms of changes having occurred in the economic activity, in unemployment and with respect to the level of wages. It discusses the area's infrastructural potential as well as the trends of the indicators that illustrate the region's population's consumption and well being.

The third study (*Kopasz Marianna: Development Path and Prevailing Economic Situation*) provides a summary which, apart from providing a survey of the conclusions of important from our perspective studies of the North-Hungarian region, its counties and smaller regions, draws the area's development path starting from the era of socialist industrialisation and analyses the factors having contributed to the current state of affairs in the area's economy.

The fourth study (*Migration and Taxable Income of the Population: 1990-2001*) examines migration to and from the region and income and changes in the income level of the population on the basis of migration and personal income statement data of settlements. It points out that the situation of Hungary's Northern region is typical in several ways: compared to other regions of the area the level of migration was higher between 1990 and 2001 and, although income levels of the population of the region did not change considerably if compared to

the average of the provinces, increasing differences can be noticed within the region, especially within Borsod-Abaúj-Zemplén county – with respect to income levels of the population of the individual settlements. All this draws the attention to a strengthening segregation and an increasing concentration of poverty to some settlements and small regions.

The fifth essay (*Bindics Ingrid – Takács Zita: The Economy of Two Adjacent Slovak Counties*) analyses the economic situation of Slovakia and, within that, Besztercebánya and Kassa Counties bordering on the North Hungarian region. This study carries a special significance and welcome from Hungary's perspective. Hungary's approaching EU accession will not only bring Hungary's membership in the EU, its participation in the operation of EU's institutions and ability to shape them, as well as apply for development resources offered by special EU funds, but it will also mean, which is especially important for this particular region, that after a divide of 84 years the Hungarian-Slovak border will become virtual. The economic and social relations that were artificially torn apart earlier may spring into new life and broaden the chances as well as improve the well-being of inhabitants on both sides of the border.

The volume of essays is complete by a bibliography containing the list of economic studies, reviews and articles discussing in Hungarian the economic and social situation of Hungary's Northern region, as well as a list of tables and figures illustrating the book.

We hope our work will contribute valuable perspectives and analyses to the discussion being conducted on the development possibilities of Hungary's Northern region and its various areas, and the possible role and distribution of work of the government, regional and county level administration and private economy in them.

Budapest, September 19, 2003.

Tóth István János
Managing director
MKIK GVI

Előszó

Az észak-magyarországi régió egyike volt Magyarországon azon területeinek, amelyek a XIX. század végén és a XX. század elején meghatározó szerepet játszottak az ország iparának, vasútépítésének és kereskedelmének fejlődésében. A régiót alkotó vármegyékben (Abaúj-Torna, Zemplén, Borsod, Gömör és Kishont, Heves, Nógrád és Hont) több, gyorsan fejlődő ipari központ és jelentős iparvállalat működött, amelyek nemcsak ezen országrész, de az egész ország gazdasági fejlődése motorjainak számítottak. A terület fejlődése lassult, és az itteni iparvállalatok komoly nehézségekkel kerültek szembe 1920 után, amikor gyakorlatilag teljesen megszakadtak a Cseh-Szlovákiához került területekkel való – hajdan virágzó – gazdasági kapcsolatok.

A XX. század végére az ipari leépülés és a transzformációs visszaesés eredményeként gyökeresen megváltozott a térség gazdaságának helyzete. A XXI. század elején az észak-magyarországi régió több gazdasági mutató szerint is Magyarország elmaradott és lemaradó területeihez tartozik. A '90-es évek transzformációs visszaesése a régiót több szempontból is erőteljesen érintette: az ipari és a mezőgazdasági termelés jelentős visszaesése iparágakat és az őket kiszolgáló cégeszoportokat sodort el, miközben nagyfokú társadalmi átalakulás ment végben a térség munkaerőpiacán. Mindezt pedig a térségen belüli társadalmi különbségek mélyülése és a régióon belül a leszakadó és fejlődő térségek, település csoportok jól kirajzolódó elkülönülése kísérte.

Az alábbi tanulmánykötet szerzői arra vállalkoztak, hogy az elmúlt évtized(ek) tendenciáinak nyomon követésével és elemzésével világos képet adjanak a régió gazdasági fejlődésének trendjeiről és a régió gazdaságának jelenlegi helyzetéről.

Munkacsoportunk arra törekedett, hogy e trendeket időben lehetőleg minél távolabbra visszatekintve rajzolja meg – ezáltal felhívva a figyelmet a régió gazdasági fejlődését befolyásoló hosszú távú tendenciákra. Másrészt a komparatív szempont érvényesülését is fontosnak tartjuk: azt, hogy a régió gazdaságának helyzetét leíró mutatókat minden esetben összevessük az ország más területeit jellemzőkkel. Továbbá azt, hogy kistérségi és település szintű elemzés segítségével kimutassuk a régióon belüli – eltérő fejlődési pályát bejáró, és a jövőben feltehetően – eltérő fejlődési pályát befutó település csoportokat; és a közelgő EU csatlakozás és a szlovák-magyar határ „virtuálissá válása” okán az északi régió gazdaságföldrajzi és -történeti kapcsolataira tekintettel röviden megvizsgáljuk két szlovákiai megye (a kassai és a besztercebányai) gazdasági helyzetét. Ezen túl néhány, alapvetően nehéziparáról és bányászatáról híres külföldi (francia, német, angol, amerikai) régióban az ipar leépülésének, átalakulásának, az adott régió talpra állásának, illetve kudarcának példáját is segítségül hívjuk abban, hogy reális képet kaphassunk az északi régió fejlődését hosszú távon alakító tényezőkről.

A kötetben szereplő tanulmányok több tanulsággal is szolgálhatnak azokhoz a vitákhoz, amelyek célja az észak-magyarországi régió, a régió megyéi, térségei fejlődési lehetőségeinek és fejlesztési alternatíváinak tisztázása, illetve meghatározása.

A tanulságok első csoportja a térség gazdasági helyzetének fontosabb mutatóival kapcsolatos, a második csoport azzal, hogy milyen tendenciák és tényezők befolyásolják, illetve határozzák meg a térség jelenlegi gazdasági helyzetét, a harmadik pedig azzal, hogy milyen összefüggések és tényezők lehetnek hatással e helyzet jövőbeli alakulására.

Az észak-magyarországi régió gazdaságának állapotát leíró jellegzetességek, és fontosabb jellemzők között öt tényezőre kell felhívni a figyelmet. Egyrészt – bár az ipar a régióban sokat veszített jelentőségéből az utóbbi húsz évben, de – Észak-Magyarországot továbbra is az ország iparosodottabb területeihez kell sorolni, akár a foglalkoztatást, akár a hozzáadott-érték termelést nézzük.

Másrészt szembevetendő a térség gazdasági értelemben és tendenciáiban is rendkívül heterogén jellege. Egymás mellett találhatunk itt az ipari leépüléstől sújtott, elszegényedő és egyre inkább marginalizálódó térségeket (főleg az északi, a szlovák határhoz közeli részeken) és virulens, gyorsan fejlődő, gazdagodó térségeket (többnyire a régió déli, főútvonalakhoz és autópályákhoz közel eső részein). A '90-es években a statisztikai adatok a gazdasági szerkezetben, az infrastrukturális ellátottságban, a gazdasági növekedésben, és a lakosság anyagi helyzetében is rendkívül nagy területi különbségek jelenlétét mutatják.

A harmadik jellegzetesség az ipar szerkezetében a XIX. végétől megfigyelhető örökség: az ipar nagyfokú területi, ágazati, és az iparvállalatok nagyság szerinti koncentrátságában mutatkozik meg. Néhány városi ipari központon kívül (pl. Miskolc és környéke, Salgótarján, Eger) a régió jelentős területein hiányzik, illetve gyér az ipar jelenléte. Másrészt a koncentrátság ágazati jellegű is: a XIX. és a XX. század fordulóján a jelenlegi régió területét két iparág – a kohászat és a bányászat – túlsúlya jellemezte, miközben más iparágak csekély szerephez jutottak. Ez az örökség a XX. Században később is meghatározó jellegzetessége volt az itteni iparnak, amelyben igazán csak az utóbbi két évtized fejlődése hozott változást. A koncentráció harmadik vetülete az óriáscégek dominanciájához, és a kis- valamint közepes vállalkozások az országosnál kisebb súlyához kapcsolódik. Már a XIX. század végi adatok is felhívják erre a figyelmet, amikor a térség iparát három óriáscég – a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt., a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., és a Diósgyőri Állami Vasművek – uralta. De ugyanezt a jellegzetességet érhetjük tetten, ha az 1990-2001 közötti adatokat vizsgáljuk: a térségben az országosnál a

foglalkoztatottságot, vagy a kibocsátást tekintve nagyobb súllyal bírnak a nagyobb, és kisebb súllyal a kisebb cégek.

A negyedik jellegzetesség a régióban élőknek a vidéki átlaghoz mért kedvezőtlenebb átlagos jövedelmi helyzetéhez és rosszabb munkaerőpiaci lehetőségeihez kapcsolódik. A '90-es években mindvégig, bár csökkenő mértékben, elvándorlás jellemezte e régiót. A déli, autópálya közeli területeket kivéve alacsony a – hazai tulajdonú cégeknél magasabb bért fizető – külföldi tulajdonban lévő cégek aránya. Az egy főre jutó GDP az utóbbi években a régiók között Észak-Alföld után itt volt a legalacsonyabb; a mezőgazdaságban, az iparban, vagy a kereskedelemben a bruttó bérek szintje nem éri el a megyék átlagát. Eközben a régió egészében a '90-es évek során mindvégig magasabb volt a munkanélküliségi ráta az országosnál. A regisztrált munkanélkülieken belül a tartós munkanélküliek aránya 60-50%, a legfeljebb 8 osztályt végzetek aránya pedig 40-50% között változott 1997 és 2001 közötti időszakban. Ezek az értékek országos viszonylatban kimagaslónak számítanak. E jelenségekkel egy időben a '90-es években a régió belüli a szegényebb és a gazdagabb településeken élők között mindvégig nőtték a jövedelmi különbségek, felerősödött a szegénység területi szegregációja.

Az ötödik tényező pedig a szomszédos szlovákiai kerülettel való gazdasági kapcsolatok várható újjáéledésével függ össze. A két szomszédos szlovákiai kerület fontosabb gazdasági mutatóinak és munkaerőpiaci indikátorainak áttekintése ugyanis arra hívja fel a figyelmet, hogy a határ túlsó oldalán meglehetősen hasonló, sok esetben súlyosabb, gondokkal néznek szembe az ott élők, mint Észak-Magyarországon. A kassai megye egyes járásait éppúgy az iparleépülés, a magas munkanélküliség, az elszegényedés hatásai sújtják, mint az észak-magyarországi régió határhoz közeli területeit. Az EU csatlakozás után tehát az együttműködés legalább két területen kell, hogy kibontakozzon: egyfelől a virulens gazdasági térségek közötti gazdasági kapcsolatok elmélyítésében, másfelől az iparleépülés következményeitől sújtott szomszédos térségek rehabilitációjának közös, illetve egyeztetett programjának kidolgozásában.

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen történések határozták meg az utóbbi 25-30 évben az észak-magyarországi régió gazdasági fejlődését, akkor a kötet tanulmányai alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy e térségben három egymástól független, de egymást felerősítő folyamat hatásaival kell számolnunk.

Egyrészt az ország egészének gazdasági- és társadalmi életére kiható transzformációs visszaesésről van szó. Ez a Magyarországon a '80-as évek végétől a '90-es évek elejéig érzékelhető, a gazdasági és politikai átmenettel összefüggő válság természetesen nem kerülte el az észak-magyarországi régió térségeit sem. Sőt a régió mindhárom megyéjében hatásaiban talán erősebben is jelentkezett, mint az ország többi területein. De mégsem ez az, ami a régió gazdaságát az utóbbi 25-30 évben leginkább visszavetette.

A gazdaság és ezen belül az ipar hanyatlása ugyanis Észak-Magyarországon nem a transzformációs válsággal, hanem már jóval korábban kezdetét vette. Az iparleépülés (*deindustrialization*) már a '70-es évek végén megindult a térség nagy ipari centrumaiban, ez a tendencia csak kiteljesedett a '90-es években a gyárbezárásokkal és a rozsdá-övezetek létrejöttével. Ennek folyamatnak a hatása a tőkefelhalmozásra, valamint a munkaerőpiacra talán erősebb is és hosszabb távon is érvényesülő, mint a transzformációs visszaesésé. Úgy véljük, hogy az iparleépülés jelensége mindeddig elfeledett problémaköre volt az észak-magyarországi régió gazdasági lehetőségeiről folyó szakmai gondolkodásnak. Elmosta a gazdasági átmenet hatásaival foglalkozó diskurzus. Pedig az iparleépülés gazdasági és társadalmi hatásai olyannyira mélyrehatóak lehetnek, hogy – több a kötetben elemzett nyugat-európai és észak-amerikai példa is ezt illusztrálja – harminc, sőt negyven évre is megszabhatja egy-egy, az iparleépüléstől sújtott körzet gazdasági lehetőségeit, illetve az itt élők életét.

Az iparleépülés elemzett esetei ugyanis arra figyelmeztetnek, hogy ennek negatív gazdasági és társadalmi hatásait semlegesítő kormányzati és helyi fejlesztési, rehabilitációs programok nélkül, illetve ezek sikertelensége esetén az iparleépüléssel sújtott területek gazdasági helyzete az iparleépülés bekövetkezése utáni években folyamatosan tovább romlik. *Ha tehát nem történik semmi, akkor az iparleépülés által sújtott terület, egy önmagát erősítő folyamat eredményeképpen, egyre rosszabb helyzetbe kerül.* A nagyarányú gyárbezárások következtében munkanélkülivé vált munkaerőt nem tudja rövid távon és nagy arányban felszívni a környező munkaerőpiac; megnő a tartós munkanélküliek aránya; a jobb vagyoni háttérrel rendelkező, magasabb iskolázottságúak, és szakképzettek – akik mobilabbak, mint az iskolázatlanok és szakképzetlenek – elvándorolnak; helyüket szegényebbek, és alacsonyabb iskolázottságúak foglalják el, akik tovább növelik a munkanélküliek és tartósan munkanélküliek táborát. A munkaerőpiac kedvezőtlen tendenciái inkább elriasztják a befektetőket, az új vállalkozások betelepülését. Az iparleépülés következtében megszűnő gyáraknak beszállító helyi cégek is tönkre mennek. A tőke kezd elfordulni a rozsdá övezettől. A rosszabb jövedelmi helyzetű új betelepülők, illetve a területen nagy arányban élő munkanélküliek gyenge fogyasztási erőt, keresletet képviselnek, ami pedig negatívan érinti az amúgy ipari leépülés által közvetlenül nem is sújtott ágazatot, a szolgáltatást is. Másrészt a folyamat az önkormányzatok elszegényedésével is jár (csökkennek adóbevételei), ami a szükséges fejlesztések elhalasztását eredményezi és a közszolgáltatások színvonalának csökkenését vonja maga után. Ez a helyzet újra nem kedvez a vállalkozások betelepülésének és további menekülésre készíti a szakképzettek (köztük a szakképzett fiatalok) újabb csoportjait is – és a kör bezárul. A fentiek eredményeként a rozsdá övezet társadalmi- és munkaerőpiaci összetétele fokozatosan átalakul és idővel egyre nehezebb is lesz az ott élők, illetve ide vándorlók elhelyezkedése, munkaerőpiaci reintegrációja. Addig tart e folyamat, amíg létre

nem hozza a szegények és a munkaerőpiacról tartósan kiszoruló szegregált övezeteit, amelyekben elérhető távolságon belül nincs is semmilyen munkalehetőség.

Figyelmeztető jel, hogy még akkor is beindulhat ez az ördögi kör, ha a kormányzat, illetve az iparleépüléssel sújtott területek önkormányzatai felismerik a veszélyt, de az általuk kigondolt rehabilitációs programok és technikák nem képesek orvosolni az iparleépülés negatív társadalmi- és gazdasági hatásait. Észak-Amerikában a iparleépülés által sújtott területeken kialakuló és 30-40 évvel később is létező fekete-gettók példái erre mutatnak. Az észak-magyarországi régió egyes községeiben jól kitapintható az iparleépülés által elindított önmagát erősítő spirál létezése és jól megfigyelhetők ennek hatásai is. Különösen a régió északi, Szlovákiával határos területein jelentkezik ez és a lakosság elszegényedésében, a magas munkanélküliségi rátában, a tartós munkanélküliek rendkívül nagy arányában és a roma lakosság egyre növekvő területi szegregációjában ölt testet.

A harmadik folyamat, amire a kötet tanulmányai felhívják a figyelmet, az az ipar leépülése mellett a *mezőgazdasági munkahelyek megszűnése*. Ez a folyamat arányaiban jelentősebb volt Észak-Magyarországon, mint az ország más vidékein. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1988-2001 között nagyobb mértékben csökkent e régióban, mint országosan. Különösen Nógrád megyére igaz ez a jelenség. A '90-es években a régió falusi népességének munkaerőpiaci pozícióját tehát nemcsak az ipari leépülés következményei érintették hátrányosan, hanem a tsz-ek felbomlásával az addig megélhetést biztosító mezőgazdasági termelés munkaerőigényének csökkenése is. A faluról ingázók számára tehát szinte egy időben szűntek meg a közeli városban, nagyobb községben az ipari munkahelyek és a falvakban, ahol laktak, a tsz-ekben való elhelyezkedés lehetősége is. Ez pedig a falun élők jelentős csoportjainál a régió átlagához képest a relatív jövedelmi pozíció romlását, elszegényedést, és a munkaerőpiacról való tartós kiszorulást eredményezi.

Kézenfekvő a kérdés ezek után: milyen hatásokkal és fejlődési lehetőségekkel kell számolni a jövőben az észak-magyarországi régióban? E kérdésre való válaszkérés külön tanulmányt igényelne, ami túlmutat jelen tanulmánykötet célján és meghaladja kereteit. Mégis az itt szereplő tanulmányok megállapításaira alapozva két megjegyzés erejéig érdemes kitérni erre is.

A régiónak az ország más területeihez képest erősebb heterogenitása és egyes – a megyehatárokon átnyúló – területeinek eltérő adottságai és múltbeli fejlődési útjai e térségek más- és más jövőbeni pályát, fejlesztési lehetőségeit rajzolják fel. Az iparleépülés által érintett területek speciális és minden esetben testre szabott fejlesztési és rehabilitációs programokat igényelnek. A deindusztrializáció esetén legtöbbször kézenfekvő irányként *re-indusztrializációban*, azaz az újra iparosításban gondolkodnak, de ez nem mindig lehetséges, illetve nem mindig vezet el a térség gazdasági stabilizációjához. Számításba kell venni a vendéglátás, és szélesebben a szolgáltatások fejlesztését is, vagy a rozsdá-övezetek felszámolását, a gyárépületek lebontását és a terület, a táj teljes rehabilitációját is.

A nemzetközi példák alapján azt is látni kell, hogy az iparleépülés által érintett térségek gazdasági stabilizációja nem történhet egy lépésben, egy mindenre kiterjedő program segítségével. Ez egy akár több évtizedes folyamat, amelyben *több* párhuzamos, de egymásra épülő program lehet hatásos. Másrészt az iparleépülés negatív hatásainak semlegesítésében és öntörvényű folyamatának megállításában nem lehet csupán kormányzati segítségre várni. A sikeres rehabilitációs programok arra mutatnak, hogy az érintettek (kormányzat, önkormányzatok, vállalkozások, civil szervezetek) együttműködése a siker elengedhetetlen feltétele. Harmadrészt a folyamat természetéből adódóan az infrastruktúra, a szolgáltatások és az oktatási intézmények fejlesztése komoly, és nem megtakarítható összegekbe kerül – amelyek előteremtése jobbra a kormányzat és az önkormányzatok feladata. Nem megspórolható kiadásokról van szó, mivel a fejlesztések elmaradása később – az iparleépülés által beindított ördögi körből adódóan – az évek múlásával reálértékben sokkal jelentősebb fejlesztési igényeket tesznek szükségessé.

A tanulmánykötet öt hosszabb-rövidebb tanulmányt tartalmaz. Az első (*Takács Zita: Nemzetközi kitekintés*) az iparleépülés nemzetközi tapasztalatait mutatja be és elemezi. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az iparleépüléssel sújtott térségek rehabilitációja rendkívül hosszú, akár több évtizedig is elhúzódó folyamat, amelynek eredménye eléggé bizonytalan: elhúzódó lokális válságok, szociális problémák; és nagy erőfeszítésekkel és anyagi áldozatokkal valamint a helyi társadalom és gazdaság összefogásával fémjelzett sikerek jellemzik ezeket az eseteket. A külföldön már bevált, illetve kudarcot vallott módszerek tanulmányozása elengedhetetlen a magyarországi „rozsdá övezetek” jövőbeni felszámolásához, rehabilitációjához.

A második tanulmány (*Bartus Tamás: Fontosabb tendenciák: 1988-2002*). Észak-Magyarország utóbbi 15-20 évének gazdasági fejlődését tekinti át a rendelkezésre álló statisztika adatok tükrében. A régió helyzetét az országos adatokkal, illetve fejlett nyugat-magyarországi megyékkel összehasonlítva vizsgálja. Bemutatja a gazdasági szerkezet átalakulását az ipar fejlődését és a gazdasági átmenetben az itt leteleplülő külföldi tőke szerepét. Behatóan foglalkozik a munkaerőpiac átalakulásával, a gazdasági aktivitás, a munkanélküliség, a bérszínvonal alakulásával. Kitér a térség infrastrukturális adottságaira és néhány, az itt élő lakosság fogyasztását és jólétét jellemző indikátor alakulására.

A harmadik tanulmány (*Kopasz Marianna: Fejlődési pálya és jelenlegi gazdasági helyzet*) olyan összefoglaló munka, amely amellett, hogy áttekinti az észak-magyarországi régióról, megyéiről és kistérségeiről írt, témánk

szempontjából fontos tanulmányok következtetéseit, a szocialista iparosítástól kezdődően rajzolja meg a régió fejlődési pályáját és elemzi a gazdaság jelenlegi helyzetét alakító tényezőket.

A negyedik tanulmány (*Migráció és a lakosság adóköteles jövedelmei: 1990-2001*) település szintű vándorlási és személyi jövedelemadó-bevallási adatok alapján vizsgálja a régióban az oda- és elvándorlás, valamint a lakosság jövedelmi szintje és e jövedelmi szint változásának tendenciáit. Kimutatja, hogy Észak-Magyarország helyzete több területen is sajátos: a vidék többi régiójához képest itt jelentősebb mértékű volt az elvándorlás 1990 és 2001 között; és bár a vidéki átlaghoz képest nem változott jelentősen az itt élő lakosság jövedelmi szintje, növekvő különbségek mutathatók ki a régió – és különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyén – belül az egyes településeken lakók jövedelmi szintje között. Mindez a szegregáció erősödésére, a szegénységnek egyes településeken, illetve kistérségekben való egyre erősödő koncentrációjára hívja fel a figyelmet.

A kötet ötödik tanulmánya (*Bindics Ingrid – Takács Zita: A két határos szlovákiai megye gazdasága*) elemzi Szlovákia és ezen belül az észak magyarországi régióval határos besztercebányai és kassai megye gazdaságának helyzetét. Ez a tanulmány különleges – és Magyarország szempontjából üdvös – aktualitást hordoz. A közelgő EU csatlakozás ugyanis nemcsak azt jelenti, hogy Magyarország tagja lesz az EU-nak, részt vehet az EU intézményrendszereinek működésében, alakíthatja azokat, és pályázhat a speciális EU alapok nyújtotta fejlesztési forrásokra, hanem azt is – ami e régió számára különösen fontos – hogy 84 év megosztottság után virtuálissá válik a magyar-szlovák határ. A korábban mesterségesen megszakított gazdasági és társadalmi kapcsolatok újjáéledhetnek, tágítva a határ mindkét oldalán élők esélyeit és növelve jólétüket.

A kötet végén található néhány, a korabeli statisztikai kiadványokban fellelhető adat a régió a XIX. századi és XX. századi helyzetéről és fontosabb jellemzőjéről (*Takács Zita – Tóth István János: Történeti-statisztikai kitekintés*), majd a tanulmánykötetet a regionális gazdasági kutatások és az észak magyarországi régió gazdasági és társadalmi helyzetét tárgyaló magyar nyelvű tanulmányok és újságcikkek listáját tartalmazó bibliográfia, tárgymutató, valamint a kötetben szereplő táblák, és ábrák jegyzéke egészíti ki.

Reméljük, hogy munkánk értékes szempontokkal és elemzésekkel tud hozzájárulni ahhoz a diskurzushoz, amely az észak-magyarországi régió egészének és térségeinek fejlesztési lehetőségeiről, és ebben a kormányzati, a regionális és a megyei szintű adminisztráció, valamint a magángazdaság lehetséges szerepéről és munkamegosztásáról folyik.

Budapest, 2003. szeptember 19.

Tóth István János
ügyvezető igazgató
MKIK GVI

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Az ipar leépülésének jelensége néhány külföldi példán

Takács Zita

1. Bevezetés

Az ipar leépülésének jelensége nem ismeretlen a világban. Az ipar dinamikus fejlődése jelentős gazdasági növekedést idézett elő a XIX. század második felétől, elsőként Angliában, azt követően a kontinentális Európában, és az Amerikai Egyesült Államokban. Az 1950-60-as évektől viszont az ipar egyre kisebb szerepet töltött be a gazdaság egészében, s helyenként gazdasági visszaesés, válság kiinduló pontja volt.

A külföldi szakirodalom a jelenség leírására a *deindustrialization* szót használja, amelynek magyar megfelelője nem foglalható össze egyetlen szóban¹. A kifejezés tartalmát tekintve az ipar hanyatlását, sorvadását vagy leépülését jelenti.

Fontos különbséget tenni az ipar leépülésének tágabb és szűkebb értelemben vett jelentése között. Ha tágan értelmezzük, akkor az ipar adott gazdaságban betöltött szerepének csökkenését, az iparban foglalkoztatottak számának relatív visszaesését értjük rajta. Ebben az esetben nincs kizárva az ipar abszolút növekedése, és nem feltétlenül következik be gazdasági visszaesés. Szűkebb értelemben véve, az ipar hanyatlása egyúttal az adott gazdaság válságba kerülésével jár. Ez általában lokalizáltan következik be, amikor az adott ipari körzetben a gazdaság kizárólag az iparra – illetve ezen belül egyetlen, hagyományos ipari ágazatra – épül, s az ipari foglalkoztatás és a termelés abszolút csökkenése lokális szinten a gazdaság összeomlását idézi elő. Gyakran nincsenek megfelelő alternatív erőforrások a struktúraváltáshoz, amelynek következtében az ipar sorvadása a többi szektorban is visszaesést okoz (Allen – Massey, 1992).

Tanulmányomban az ipar leépülésének szűkebb értelemben vett eseteivel foglalkozom. Elsőként, röviden összefoglalom az ipar-sorvadást jelző indikátorokat. Ezt követően egy-egy ipari régiót kiemelve bemutatom a visszaesést követő kedvezőtlen hatásokat és az alkalmazott válságkezelő kezdeményezéseket. Végül, a tapasztalatok összegzésével, áttekintem azt, hogy tipikus esetben milyen gazdasági és társadalmi következményekkel jár a lokális ipar válsága, és milyen intézkedésektől várják a helyzet javulását.

Az iparsorvadás mutatói a gazdaságban végbemenő hirtelen, gyors változásról adnak számot. A hatások a munka, a termelés, és a fogyasztás piacán egyaránt érzékelhetőek. A munkaerő-piacon bekövetkező változásokat az iparban foglalkoztatottak számának abszolút csökkenése és a munkanélküliségi ráta növekedése jelzi. Egy ipari központ esetében a termelés egészében is jelentős visszaesés tapasztalható, ha az ipari kibocsátás volumene lecsökken. A termelés részleges vagy teljes leállításával az iparvállalatok veszítenek piaci pozíciójukból, s egyre inkább kiszorulnak a hazai és nemzetközi versenyből. A lakosság fogyasztása a magas munkanélküliség miatt csökken, és ugyanígy a vállalati és a helyi kormányzati fogyasztás is visszaesik, a beruházások elmaradnak.

2. Az ipar-leépüléssel sújtott térségek

2.1. Amerikai Egyesült Államok

J. Niosi 1985-ben írt tanulmánya szerint (Niosi, 1985) az Egyesült Államok részesedése a világ ipari termeléséből 1960-tól folyamatosan csökkent, melynek oka az, hogy míg az ipar részaránya az USA gazdaságában lassú csökkenést mutatott, addig különösen Japán, de Németország és Franciaország is dinamikus növekedést ért el az iparban.

Az USA csökkenő világpiaci szerepét egyrészt a külföldön való közvetlen befektetésekkel, az ipari termelés külföldre való áthelyezésével magyarázzák, másrészt a katonai kiadások magas arányával, és a kutatás-fejlesztés állami finanszírozásának megoszlásával: 1981-ben a honvédelem és úrkutatás részesedése a K+F állami támogatásából 65,7 százalékot tett ki, addig a mezőgazdaság és ipar részesedése 2,5 százalék volt.

¹ Eltekintve attól, amikor az angol kifejezést fordítás nélkül leírják magyarul: deindusztrializáció, dezindusztrializáció.

Az USA szövetségi kormányzata nem reagált átfogó „iparpolitikával” az ipar visszahúzóására, de az intézkedések jellege rendszeres és összefüggő volt. Három meghatározó intézkedést valósítottak meg a helyzet javítása érdekében: 1. nem vámbeli protekcionizmus, 2. állami támogatás, 3. munkaerő-költség csökkentése.

Az ipari leépülés hatására a munkaerő-piac szerkezete átalakult, többnyire megnőtt a munkanélküliség, viszont a gazdaságilag aktív népesség munkaerő-piaci helyzete is megváltozott: az iparban foglalkoztatottak aránya csökkent. Az L. Babcock – M. E. Benedict szerzőpáros megvizsgálta (Babcock et al, 1998), hogy Nyugat-Pennsylvania Allegheny megyéjében – amely magába foglalja Pittsburgh városát – hogyan változtatta meg a szerkezet-átalakulás az ott élők életét 1980 és 1990 között. Reprezentatív minta alapján korcsoportok, nemek, etnikai hovatartozás, iskolai végzettség, és munkahely-váltás szerint összehasonlították a valódi helyzetet azzal a feltételezett állapottal, amelynek esetén nincs ipari visszaesés.

A vizsgált térségben 1980 és 1990 között 5 százalékkal csökkent a népesség, többnyire a fiatalok vándoroltak el, a gazdaságilag aktív népesség kb. 25 százaléka veszítette el állását. 1975 és 1985 között a feldolgozóiparban foglalkoztatottak száma a felére csökkent a Pittsburgh-i acélgyárakban. A munkanélküliségi ráta 1970-ben 4 százalék, 1983-ban 14,9 százalék, 1989-ben pedig ismét csak 4 százalékos volt. 1950-ben Pittsburgh-ben állították elő az USA acéltermelésének 25 százalékát, 1990-ben már csak 10 százalékát.

Az empirikus eredmények szerint a reálbérek átlagosan kb. 15 százalékkal csökkentek, vagyis 1990-ben egy kereső egyén ennyivel keresett kevesebbet, mint egy demográfiai jellemzőiben (képzettség, kor, stb.) vele egyező egyén tíz évvel korábban. Az egyes társadalmi csoportokat eltérően érintették a változások. A nők munkaóráinak száma 9 százalékkal nőtt, míg a férfiaké nem változott, a nők reálkeresete relatíve változatlan maradt, míg a férfiaké átlagosan 21 százalékkal csökkent. Ennek oka az volt, hogy a visszaeső ágazatok többnyire férfiakat foglalkoztattak. A színes bőrűek és spanyol ajkúak reálbére az átlagnál erőteljesebben csökkent. A munkaerő-piaci átalakulás első számú vesztese az idős népesség volt, mind a munkaórák számát, mind a kereseteket tekintve. Az iskolai végzettséget tekintve kizárólag a legalább négy évet felsőoktatásban eltöltött egyének keresete növekedett, a legkevésbé képzett népesség keresete viszont jelentősen csökkent. A munkahelyet váltók, vagyis azok, akik az újonnan megjelenő szolgáltató szektorban helyezkedtek el, átlagosan 33 százalékkal többet kerestek, míg azoknak a keresete, akik a hagyományos iparban maradtak, nem változott. Nyilvánvaló tehát, hogy az ipari visszaesés eltérően érinti az egyes társadalmi csoportokat.

Az Egyesült Államokban számokkal is jól leírható ipar-hianyatlást élt meg – többek között – Aliquippa (Pennsylvania) és Chicago (Illinois) körzete. E két kiválasztott térség esetét John McGarrity (McGarrity, 1999) és Joel Rast (Rast, 2001) munkái alapján mutatom be.

Pennsylvániában az 1960-70-es években leépült ipar nagy területű rozsdaovezeteket hagyott maga után. Az ipar leállításával a befektetőket kevésbé vonzotta a térség, ezért mind nagyobb volt a kormányzat törekvése, hogy a rozsdaovezeteket eltemessék, és vonzó környezetet teremtsenek a külföldi befektetők számára, így teret engedve a fejlődésnek. Pennsylvania dél-nyugati részén az acélipar a leépülés ellenére továbbra is működik, az Egyesült Államok acéltermelésének jelentős része valósul itt meg, azonban ma már külföldi – svéd, francia és más - befektetők révén. Ezen kívül több nehézipari ágazat is virágzik. A külföldi befektetők azért választják a régi ipari körzeteket, mert vonzza őket az a széleskörű nyersanyag és feldolgozó bázis, amely értékes ipari munkaerőt, és a visszaiparosítási törekvés részeként a helyi kormányzat előnyös haszonbérleti csomagot kínál. Emellett a helyi beszállítók, és alkatrészgyártó vállalatok széles hálózata biztosítja a letelepedési feltételeket. Így annak ellenére, hogy a környezetszennyezés visszafogása komoly erőfeszítéseket kíván – Pennsylvania az USA környezeti szempontból egyik legrosszabb állapotban lévő állama –, és sokba kerül a befektetőknek, mégis kedvelt befektetői célpontnak tekinthető a térség.

Aliquippa városában az 1980-as években az acéliparban dolgozók ezrei váltak munkanélkülivé. A város fizikai környezetének állapota elárulja, hogy egy rendkívül kimerült, leépült közösség számára biztosít lakóhelyet. Aliquippa gazdasági alapját egykor az acélipar jelentette, amelynek összeomlása után megnőtt a munkanélküliség, csökkent a foglalkoztatók és az alkalmazottak jövedelme, mind több üzlet ment tönkre, megnőtt az elvándorlás és nagymértékben csökkent a kormányzatnak befizetett adó összege. Így kormányzati szolgáltatásokra és az iskolák működtetésére kevés forrás jutott, amely további társadalmi feszültségeket okozott. Mára a népességszám stabilizálódott, de a munkanélküliség és a szegénységi ráta folyamatosan magas, főként az afro-amerikaiak körében. A társadalmi problémákat jelzi a házasságon kívüli, és tinédzser szülések magas rátája, az iskolákból kiesők aránya, továbbá a gyermek szegénység. A gazdasági és szociális helyzet rosszabbodása szükségessé tette olyan szervezetek létrehozását, amelyek a folyamatot hivatottak megállítani. Egy ilyen szervezet: az Aliquippa Alliance for Unity and Development (AAUD), amely egy hibrid, helyi fejlesztéssel foglalkozó non-profit szervezet, multifunkcionális közösségi szolgáltatásokat biztosító és gazdaságfejlesztő ügynökség. Kiemelt szempontjaik: hosszú távon gondolkodás, átfogó, széleskörű erőfeszítések a „fáradt közösségek” revitalizálására, gazdaságfejlesztési stratégiába integrált szociális programok szervezése. A térség újraéledésében elsősorban a gyerekek és fiatalok játszhatnak nagy szerepet. Az ő kreativitásuk, tehetségük és energiáik nagy lehetőségeket rejtenek magukban, hiszen a térség jövőjét az eljövő generáció mentalitása határozza meg. Különböző programokat szerveznek a gyerekeknek óvodástól 12 éves

korig, amelyek célja a közösségi tevékenységben való részvétel megszerettetése, mint érték átadása². Hangsúlyt fektetnek mind az elméleti, mind a gyakorlati oktatásra már fiatal korban, s azt tanítják, hogyan járulhatnak hozzá a közösség jólétéhez, a 12 évnél idősebbeket felkészítik a munkaerőpiacon való elhelyezkedésre. A programok megvalósítása közben gyakran jelentkeznek problémák: nehéz bevonnai a szülőket, akik az ipari város értékeit képviselik, miszerint a munka az első, és nem szükségszerű az iskolai jó teljesítmény. Probléma még, hogy a változatos foglalkozásoknak megfelelően eltérő, néha különleges készségekkel rendelkező tanárookra van szükség, viszont ezen tanárok száma kicsi.

Az AAUD fiatalok számára létrehozott programok hatását nem lehet mérni. Léteznek adatok azokról, akik részt vettek a programokban, követik a személyes fejlődésüket, vannak tanulmányok egy-egy projektről, illetve újságcikkek, riportok, gyerekbeszámolók. A látható eredmény az, hogy a résztvevők elhivatottak a célok és a programok iránt, a gyerekek rajonganak a foglalkozásokért, és egyre több felnőtt dolgozik önkéntesként.

Chicago-ban az 1970-80-as évek elején okozott gazdasági válságot az ipar leépülése. 1970-től 1983-ig az iparban foglalkoztatottak száma 131 ezerrel csökkent, ami 34 százalékos visszaesést jelent. A 70-es éveket megelőző gazdaságpolitikai stratégia arra irányult, hogy a belvárost virágzó üzleti központtá alakítsák. A környező ipari térségek nem kaptak helyet a fejlesztési stratégiában. Ennek eredményeképpen kialakult egy gazdasági központ az elit számára, a termelőszolgáltatások egyre nagyobb teret követeltek, míg a hagyományos ipar teljesen perifériára szorult. A 70-es évektől azonban az ipari leépüléssel a társadalmi feszültségek is erősödtek, az afro- és latin-amerikaiak munkalehetőséget, jobb életszínvonalat és polgári jogokat követeltek. Ekkor fordulat történt a kormányzati gazdaságfejlesztési irányban, célként a perifériát bekapcsoló, helyi termelésre épülő térségi stratégia megvalósítását tűzték ki. A belváros további fejlesztései helyett a szomszédos ipari létesítmények megtartására és használati lehetőségeire koncentráltak. Kormányzati támogatással egy-egy vállalat fejlesztési törekvéseit megvalósították, pl. egy vállalat jelentős összegű támogatást kapott arra, hogy kisvállalati inkubátorházat hozzon létre az egykori gyárak helyén. Emellett a vállalatok önmaguk is törekedtek az együttműködésre, így pl. egy vállalat konzorciumban kezdte működtetni a fémfeldolgozó gyárakat. A 80-as évek közepén a legfőbb célok a kiegyensúlyozott növekedés (központ, periféria), a munkahelyteremtés és az ingatlanfejlesztés (régi ipartelepek rehabilitációja) volt. Az ipar megtartása ma is stratégiai cél.

2.2. Anglia

Anglia volt a világ első iparosodott országa. Amint a fejlődés üteme lassult, veszített a világpiacon betöltött szerepéből. Az 1950-es évektől Anglia relatív pozíciója romlott, amelyet a következő három indikátor jelez. Az első a versenyképesség hiánya: látványosan emelkedett az import feldolgozott ipari termék volumene, és a brit feldolgozóipari termékek részesedése a világkereskedelemben visszaesett. A második indikátor a termelés növekedésének mértéke: az egy lakosra jutó GDP 1955 és 1968 között évi 2,8 százalékkal növekedett, amíg Japánban 10 százalékkal, Franciaországban 5,7 százalékkal, Olaszországban 5,5 százalékkal, és az USA-ban 4 százalékkal. Ugyanez a lemaradás figyelhető meg az egy munkásra jutó ipari termelésben. A harmadik indikátor a beruházás: 1950 és 1960 között Angliában a GNP-hez viszonyított átlagos beruházási volumen 15 százalék, míg Olaszországban 21 százalék, az USA-ban 20 százalék, Franciaországban 19 százalék volt.

Az ipar hanyatlásának következményeként nőtt a munkanélküliség, csökkent a foglalkoztatás, amely hatás legszembetűnőbbben a feldolgozóiparban jelentkezett. Ez az ágazat 1966-ban 8,4 millió munkást foglalkoztatott, 1983-ban viszont csak 5,5 milliót, vagyis 17 év alatt 34,5 százalékos volt a csökkenés. A munkanélküliségi ráta legnagyobb növekedése 1979 és 1981 között ment végbe, amikor ez 5,7 százalékról 11,3 százalékra nőtt. Ugyanebben az időszakban a világ más ipari országaiban is ez volt a tendencia, 1979 és 1981 között az USA-ban 5,7-ről 7,5 százalékra, Franciaországban 5,9-ről 7,6 százalékra, az NSZK-ban 3,2-ről 4,3 százalékra nőtt a munkanélküliségi ráta.

Egyes ágazatokat a visszaesés erőteljesebben sújtott mint másokat: a kohászat és fémfeldolgozó ipar négy év alatt harmadával, a feldolgozóipar 20 százalékkal csökkent, és a szolgáltató ágazatokban is megfigyelhető a visszaesés, kivéve a biztosítókat és bankokat, amelyek alig 2 százalékos növekedést mutattak.

Az ipar leépülését jelzi a munkaerő iparból a szolgáltatásba történő vándorlása, de hozzá kell tenni, hogy a harmadik szektor nem tudta felszívni az iparból távozókat (Rose et al., 1985).

Angliában az 1980-as évektől kezdve készítenek különböző stratégiákat az ipari visszaesés következményeként létrejött rozsdáövezetek felszámolására. A sheffield-i Lower Don Valley esetét G. Dabinett tanulmánya (Dabinett, 1991) alapján foglalom össze.

² Sikeres projektjeik: az iskolák együttműködésével művészeti készségek fejlesztésére délutáni foglalkozások; nyári napközi programok és táborok; az alkotásokból fesztiválok, kiállítások szervezése; helyi szépitési és környezeti projektek, amelyek a környezetvédelemre nevelnek; kiskertek létrehozása idős emberek kertjében; parkosítás a városban; újságírás, diáklapszerkesztés; az iskolában tanított természetismeret, biológia és környezetvédelem gyakorlati alkalmazása farmgazdánál és a termények piaci árusítása; olvasás gyakorlása: időseknek felolvasás; kiegészítő mentor program a helyi gyerekek előmenetelének segítésére, stb.

Lower Don Walley Sheffield városközpontjától északra helyezkedik el, és mint prosperáló iparvidék, a városi lakosság nagy részének biztosított munkahelyet. A Völgy területének 90 százalékát ipari célokra használták. A térség valamennyi vállalata közvetlen kapcsolatban állt az acéltermeléssel, vagy beszállítóként, vagy vevőként. A városban 1971-ről 1987-re 45 ezerről 13 ezerre csökkent az acéliparban dolgozók száma. A munkanélküliségi ráta 1978 és 1984 között 4 százalékról 18 százalékra emelkedett. A Völgyben 1974 és 1986 között nyolc gyár zárt be, és a foglalkoztatottság a felére csökkent. A történet ellenére Sheffield 1990-ben még mindig fontos iparvidéknek számított, a Völgy 7650 vállalatnak adott helyet, melyek többsége acélfeldolgozással, és gépgyártással foglalkozott. A körzetben foglalkoztatottak 49 százalékának biztosított állást és megélhetést a Völgy ipara.

A helyi területfejlesztéssel foglalkozó szakemberek sokáig a dilemmával álltak szemben, hogy a fizikai környezetet teljességében átépíteni érdemes-e, vagy a hagyományos ipar fejlesztése mellett a nem használt területeket és létesítményeket egy esetleges növekedés forrásaként kell tekinteni. Vagyis a kérdés abban állt, hogy a múltat végleg eltöröljék, vagy az egykori ipart újra létrehozzák.

1981-ben a városvezetés (City Council) alapított egy Munkaügyi Osztályt és egy Bizottságot (Employment Department, Employment Committee), egyrészt, mert az addigi tervezési gyakorlatot nem tartották megfelelőnek, másrészt, mert egyre több központi hatóság (pl. Greater London Council, West Midlands County Council, Leeds City Council) törekedett az ipari hanyatlás következményeit kezelni, s ezek összehangolására volt szükség. Az újonnan létrehozott Munkaügyi Osztály három tevékenységi területre összpontosított: 1. a gyárbezárások visszafogására, a működés folytatásához alternatív tervek kidolgozását kezdeményezte; 2. a tömeges elbocsátásoknak igyekeztek elejét venni, növelni a foglalkoztatottságot a közszolgáltató szektorban; és 3. társadalmilag hasznos projekteket kezdeményeztek és támogattak, amelyek átmeneti munkalehetőséget biztosítottak, pl. környezetvédelmi programokat indítottak, és rekreációs központot építettek az egykori acéltermelés területére. Az intézkedések ellentmondásossága az volt, hogy a munkahely-teremtő akciók nem illeszkedtek az országos és regionális gazdasági, fejlesztési programokba. Elsősorban a fizikai tér és az ott élők revitalizációját célozták az akciók, de integrált gazdasági elemzéseket nem készítettek hozzá. A regionális fejlesztésből korábban hiányzott az üzleti vonás, a magántőke nem volt érdekelt. A Sheffield Economic Regeneration Committee (SERC) a magánszektor bevonásával kívánta megvalósítani a megújítást, ezért a városvezetés és a magánszektor együttműködését kezdeményezte. A stratégia kidolgozásában mindkét fél részt vett, így hatékonyabb terv készülhetett a potenciális befektetők térségbe vonzására.

A Völgy vonzerejét növelte, hogy 1990-ben megnyitották a Meadowhall bevásárló és szórakoztató központot, és nemzetközi rendezvényeket, konferenciákat kezdtek szervezni. Ezek ún. presztizs-projektek voltak, a fizikai megújulás látványos formái, ugyanis a korábbi ipartelepek helyén egy-egy konkrét program megvalósításához átépítették a környezetet.

A regionális politikában további intézmények is részt vettek, így a Sheffield Development Corporation, amely célul tűzte ki a környezet megmentését és az ipari területek felosztását és értékesítését, mindezt egy kidolgozott keretprogramon belül. Mindazonáltal, a vidék ipari jellegét hangsúlyozta, a terület ipari használatának tág teret engedett, pl. fémek újrafeldolgozását végző vállalatokat vonzott, egyfajta visszaiparosítási céllal.

Összességképpen megállapítható, hogy Lower Don Valley megújítását kiskereskedelmi és szórakoztatóipari befektetések jellemezték, melyet ipari és kereskedelmi fejlesztésekkel kombináltak. A szolgáltatások fejlődése azonban valószínűleg nem kompenzálja a tradicionális ipar leépülését (Dabinett, 1991).

Sheffield városának megújításában fentiekén kívül más szervezetek is részt vettek, így az Angliában több helyen is működő Urban Regeneration Companies (Nimmo, 2001).

A sheffield-i városmegújítási program egy komplex kezdeményezés részeként valósult meg, amelynek keretében hagyományos ipari múlttal rendelkező, egykori széntermelő városok rehabilitáció alá kerültek. A program effektív megvalósítói a városvezetés által létrehozott Város Megújító Vállalatok – Urban Regeneration Companies – voltak, amelyek egy év alatt jelentős eredményeket értek el a partneri kapcsolatok kialakításában, és a szükséges források megszerzésében. A kezdeményezés három kísérleti vállalat létrehozásával indult, Sheffield-ben, Liverpool-ban és Kelet-Manchester-ben. A Városi Tanács, a Regionális Fejlesztési Ügynökség és angol magánvállalati partnerek összefogásával igyekezett megvalósítani a város-regenerálást olyan módon, hogy helyi ügynökségek, gazdasági és társadalmi rehabilitációs programok és különböző alapok koordinációját és integrálását adta feladatul a Regeneráló Vállalatoknak. Már a program megtervezése és előkészítése is sok időt vett igénybe, meg kellett találni a megfelelő forrásokat, melyek részben kormányzati, részben a magánszféra befektetései voltak. Az üzleti és megvalósítási tervek készítésébe sikerült a helyi vállalkozókat is bevonni. A 7 éven át tartó projekt-sorozat végén azt várják, hogy a befektetők számára Sheffield Európa egyik célállomása lesz, és kedvező környezetet teremt az ott élőknek. A legfőbb célok: technológiai üzleti központ virtuális egyetemmel és virtuális kereskedelemmel a Sheaf Völgyben; egy magas színvonalú kereskedelmi negyed létrehozása; egy integrált, rugalmas, könnyen elérhető közlekedési hálózat új busz útvonalakkal; korszerű információs rendszer; minőségi szabadidős és kulturális lehetőségek és megfelelő városi lakókörnyezet biztosítása. A megvalósításhoz nagy szükség van a magánszféra befektetéseire. A Város Regeneráló Vállalatoknak elég jó a támogatottsága, hiszen Sheffield térsége a leépült ipar ellenére jó gazdasági potenciállal

rendelkezik, fontos regionális központ, amely a gazdasági növekedés motorja lehet. A város megújításának terve az egész várost lefedi, minden ott élőt érint, ezért nagy hangsúlyt fektettek a tájékoztatásra, a közösségekkel való konzultációra. Természetesen problémák is adódnak: a vállalatok kísérleti státusza nem mindig előnyös a tárgyalásoknál, és a helyi közösség szkepticizmusa is érezhető időként. Fontos a forrást adók nagyfokú elkötelezettsége és bizalma abban, hogy az e célra összegyűjtött tőke hosszú távú befektetése megtérül. Azonban látványos eredmények eléréséhez minimum hét-nyolc évre van szükség.

A sheffield-i esettől teljesen eltérő fejlődési pályát ír le Bradford története, amely szintén ipari központ volt az 1970-es évekig. E példa jól szemlélteti a visszaiparosítás egy alternatíváját, amely a válságba került ipari körzet fellendülését idézte elő.

Bradfordban már a 80-as években tudatos törekvések eredményeképpen a nehézipar szerepét átvette a kultúr- és képzőművészeti ipar (Davies et al, 2001). Az iparművészet és a szórakoztató ipar fejlesztésének nagy szerepe volt a turizmus előretörésében és a város rehabilitációjában. Áttételesen a képzéssel, a szabadidős tevékenységekkel és a kiskereskedelemmel foglalkozók profitáltak a kulturális infrastruktúra fejlesztéséből. A szolgáltatói szektor erőteljesen bővült. Az „ipari örökség” – iparterületek, épületek - turisztikai látványosság lett, helyükön ma a Yorkshire Mining Museum, a Colne Valley Museum, és egyéb látnivalók találhatók, továbbá nagyáruházak települtek a helyükre. Színházak, múzeumok, konferenciatermek, kiállítások kaptak teret Bradford egykori ipari telepein.

2.3. Franciaország

Franciaországban az ipari termelés 1979-ig gyors ütemben nőtt, ezt követően a növekedés üteme jelentősen lelassult. Az iparban foglalkoztatottak abszolút száma 1974-ben érte el csúcspontját, a csökkenés az 1980-as évek elején volt a legerőteljesebb, 1974 és 1987 között 1,4 millió állás szűnt meg az ipari szektorban, ami 26 százalékos csökkenés 13 év alatt. Az ipar relatív szerepe a gazdaság egészében 1974 után kezdett visszaesni, az ipar részesedése 1970-ben mind az alkalmazottak arányát, mind a hozzáadott értéket tekintve 24 százalékot tett ki, 1987-ben viszont már csak 18 illetve 19 százalékot. Franciaországban az ipari leépülés térbeli alakulását az 2.3. táblázatban láthatjuk.

2.3. táblázat: Az ipar-sorvadás évenkénti alakulása Franciaországban megyénként 1976-1986 (az iparban foglalkoztatottak számának átlagos éves alakulása, %)

Megye	(%)
Nord Pas de Calais	- 3,7
Lorraine	- 3,3
Champagne – Ardennes	- 3,0
Franche – Comté	- 3,0
Picardie	- 2,6
Ile de France	- 2,6
Bourgogne	- 2,1
Haute Normandie	- 2,1
Limousin	- 2,0
Auvergne	- 2,0
Rhone – Alpes	- 1,8
Provence Cote d’Azur	- 1,6
Poitou – Charantes	- 1,5
Basse Normandie	- 1,4
Centre	- 1,2
Aquitaine	- 1,1
Languedoc – Roussillon	- 0,8
Alsace	- 0,8
Pays de la Loire	- 0,7
Midi – Pyrenees	- 0,7
Bretagne	+ 0,4

Forrás: *Statistique et indicateurs des régions françaises 1976-1986* Idézi: Gaudemar et al, 1991, 106. oldal

Az ipari leépüléssel sújtott megyék Franciaország észak-keleti részén terülnek el, itt az ipari foglalkoztatottság évente átlagosan több mint 2,5 százalékkal csökkent. A következőkben erről a térségről lesz szó, amely öt megyét foglal magába: Nord Pas de Calais, Lorraine, Picardie, Champagne–Ardennes és Franche–Comté megyéket. A gyors ipari visszaesés oka Lorraine és Nord Pas de Calais megyékben az egykor erős bánya- és acélipar, továbbá a textilipar összeomlása volt.

Az észak-keleti régió népessége 10,5 millió fő, a '80-as évek végén a francia GDP 16 százaléka származott innen. A 20. század elején ez a térség az ország egyik legiparosodottabb és leginkább prosperáló része volt, ahol a '70-es éveket követően az ipari leépülés klasszikus esetét figyelhetjük meg. Megtalálható volt itt a textilipar, a vasérc- és szénbányászat, az acélipar, az autó- és gépgyártás, és a vegyipar. A gazdasági tevékenység nagy, oligopolisztikus vállalatokban folyt, amelyeket gyakran a környező régiókból irányítottak. A foglalkoztatottak iskolai végzettsége, képzettsége messze a francia átlag alatt volt. A régióból hiányoztak a városközpontok, az urbanizált városképet az agglomerációk képezték, de valójában ezek iparvárosok voltak, nem szolgáltatói központok.

Az gyárbezárások következtében 1976 és 1986 között 400 ezer állás szűnt meg az iparban, amely az ipari foglalkoztatottság 30 százalékos visszaesését jelentette 10 év alatt. A leépítések megviselték az ipari termelés teljes skáláját: az acélipart, az építőipart, a kohászatot, az autóiipart, a textil-és ruhaiipart, valamint a fa- és bútorigart. A beszállító kis- és középvállalatok is tönkrementek, mert korábbi piacuk összeomlott. A szolgáltatói szektor növekedési üteme ebben az időszakban messze a franciaországi átlag alatt volt: tíz év alatt 250 ezer munkahely keletkezett, amelyek fele kormányzati, oktatási és egészségügyi, azaz nem kereskedelmi szolgáltatás volt. A foglalkoztatottak száma lassan növekedett és a szolgáltatások láthatóan alárendelt szerepet tölthettek be az ipar hanyatlását követően, a régió gazdasága és társadalma alapvetően ipari jellegű maradt. A megújuláshoz nem maradt elegendő intellektuális, anyagi és intézményi forrás, az ipar-sorvadást nem ellensúlyozta a harmadik szektor. Mindezek következményeként megnőtt az elvándorlás, de a természetes szaporodás is átlagon felüli növekedésbe kezdett. A kevesebb munkalehetőség és a népességnövekedés révén az aktivitási ráta csökkent, és a munkanélküliség nőtt. Különösen megnőtt a tartós munkanélküliek aránya.

A regionális politika válasza az ún. „terv-szerződések” (*plan contracts*) megkötése volt, melyeket a központi kormányzat a megyékkel külön-külön kötött. A szerződésekben a megyék felvázolták gazdasági és társadalmi prioritásait és felsorolták azokat a beruházásokat és akcióterveket, amelyeket az elkövetkező öt évben kívántak megvalósítani. A finanszírozás központi és helyi forrásokból történt. A tervek készítésénél négy kiemelt területre összpontosítottak: 1) a meglévő nagyvállalatok átalakítására, mert bár a jövőben várhatóan nem fognak nagy mértékben hozzájárulni a fejlődéshez, meg kell találni számukra azt a szerepet, amelyben jól hasznosíthatóak; 2) a kis- és középvállalatok fejlesztésére, amelyhez a beruházási támogatások mellett üzletviteli tanácsadó szolgálatot biztosítottak, különböző eszközökkel segítették e vállalati csoport technológiai fejlődését; 3) fejlesztették a kutatást és a képzést (ami lényegében a központi kormányzat hatáskörébe tartozott), hogy

behozzák az országon belüli lemaradást; 4) infrastruktúra fejlesztési programokba kezdtek, különösen a vasúti és közúti közlekedési lehetőségek javítása céljából. Mindezen intézkedések azonban korántsem eredményeztek látványos változásokat, az egykori prosperáló vidék a '90-es évek elején is az elszegényedő térségek közé tartozott (Gaudemar et al, 1991).

A fentiekén túl a városhiányos észak-keleti régióban kiemelt figyelmet fordítottak az egyetlen nagyobb város, Lille fejlesztésére (Vervaeke – Lefebvre, 1996).

Lille-ben, mint minden ipari városban, egykor az iparosodás határozta meg az urbanizációt. A gyártelepek közelébe épültek a lakóházak, hogy a munkások helyben legyenek. A gyárak bezárásával az urbanizáció új utakat jár: az ingatlanpiac szerepe megnőtt. A Lille központú városhalmaz (*conurbation*), amely 86 településből áll, a 60-as végén kitüntetett szerepet kapott, a központilag támogatott nyolc nagyvárosi régió egyike lett, s ekkor épült ki az infrastruktúra és ekkor jöttek létre a hatalmas lakótelepek. Míg Franciaország egészében az ipari foglalkoztatottság 1975-ig nőtt, addig Lille térségében már 1952-től megfigyelhető volt a csökkenés, amely 1975-től mind erőteljesebbé vált. A kizárólag textiliparra épülő városokat az ipar leépülése nagyobb mértékben sújtotta, mint az olyan városokat, amelyek több lábon álltak, ahol többféle ipar működött. Ez utóbbiaknak előnyt jelentett, hogy intenzívebben kapcsolódtak be korábban az infrastruktúra-kiépítési projektekbe, és időben nem egyszerre zártak be az itt lévő gyárak. A fizikai munkára már kevésbé, néhol egyáltalán nem volt szükség, a fizikai dolgozók egy része állami adminisztrációs (hivatali) munkát kapott, ez volt a munkahelyteremtés egyik módja. A válságot túlélő vállalatoknál a menedzsmentben és a műszaki osztályon növelték az állások számát, de munkanélkülivé is sokan váltak. A munkanélküliségi ráta Lille térségében 1975-ről 1990-re 3,9 százalékról 14 százalékra nőtt. A textilipar visszaesésekor a politikai és gazdasági erők összefogásával a városfejlesztés célként tűzte ki a terciér szektor fejlesztését. Lassan Lille kereskedelmi központ lett, amely üzleti szolgáltatásoknak, irodáknak adott helyet. A peremvidéki gyárak vagy megszűntek, vagy a központtól messzebb költöztek, a peremvidéki gyűrűt rehabilitálták, lakóparkokat építettek.

Az ipar leépülésének eredményeként a területi szegregáció megnőtt, aminek oka, hogy a textiliparban jelentős számban dolgoztak bevándorlók, akik mindig a legrosszabb állapotban lévő házakban találtak olcsón bérelhető lakást. A munkanélkülivé válás a bevándorlókat sújtotta leginkább, akik ekkorra már tulajdonosává váltak a romos épületeknek. A 70-es években megvalósított városmegújítás során ezek a házak eltűntek és helyükre alacsony bérletű szolgálati lakások épültek. E házak már nem abból a célból épültek, hogy az ipari munkaerőnek nyújtsanak otthont, hanem azért, hogy a fogyásban lévő népességet megtartsák, és új cégeket vonzzanak. A szegregáció növekedése azonban folytatódott, a városfejlesztés által létrehozott új városok és a régi ipari városok egyre inkább különböztek a népesség-összetételt, a foglalkoztatás szerkezetét tekintve. Az újonnan létrehozott városokban fiatalok, családosok élnek, akik Lille-be járnak dolgozni, szellemi munkát végeznek, a régi ipari városok azonban munkahelyet nem kínálnak és a fizikai munkások gettósodása figyelhető meg. A népesség fogy, mert akik ki tudnak törni, azok elköltöznek a magas munkanélküliséggel sújtott vidékekről. Földrajzi homogenitás is megfigyelhető: északon a fizikai munka jellemző, délen a szellemi foglalkozású középréteg, a központban a menedzserek élnek.

A Lille-ben és vonzáskörzetében megvalósított lakásépítési program célja az iparsorvadás után visszamaradt rozsdá-övezet felszámolása volt. A fizikai környezet átalakításában egyértelműen sikeresnek értékelhető a program, a gazdaság fellendült. A tapasztalatok azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy az ipar leépülésének hatására kialakult társadalmi problémák – legfőképpen a tartós munkanélküliség – felszámolása nehezebb feladat, s csak hosszú távon vezet eredményre.

2.4. Németország

Az egykori Nyugat-Németország

Az egyesülés előtti NSZK egyik alapvető jellemzője volt, hogy a déli tartományokban az iparcsökkenést jórészt kompenzálta a szolgáltatások növekedése, míg északon – elsősorban a Ruhr-vidéken – a korábbi ipari központoknak a gazdaság fokozatos átalakulásának strukturális hatásaival kellett szembe nézniük. Amióta e jelenséget kedvezőtlen társadalmi hatások kísérik – magas munkanélküliségi ráta, gyengülő jövedelmi és pénzügyi helyzet – mind a gazdaságpolitikai, mind a közgazdasági és szociológiai elemzések kiemelten foglalkoznak az egyenlőtlen fejlődés, és az erősödő regionális különbségek problémájával.

A strukturális változást a szolgáltatóipar gyors növekedése mutatja: részesedése az összes termelésből 1960 és 1987 között 34 százalékról 48 százalékra nőtt, az e szektorban foglalkoztatottak aránya 38 százalékról 55 százalékra emelkedett. Az átalakulás Németországban is növekvő munkanélküliséget eredményezett. 1960 és 1987 között a szolgáltatóiparban 4 millió fővel nőtt a foglalkoztatottság, míg a mezőgazdaságban és a feldolgozóiparban 4,3 millió állás szűnt meg. A gazdasági fejlődés üteme és a területi egyenlőtlenség szoros kapcsolatban van a harmadik szektor térhódításával, amely eltérően érinti az északi és déli tartományokat, valamint a központi agglomerációt és a perifériális térségeket. Két jelenség emelendő ki: 1. a foglalkoztatottság alakulása térbeli különbségeket mutat, az északi központokban a foglalkoztatás csökkent, az agglomeráción

kívül eső területeken növekedett. 2. a regionális specializáció folyamata bizonyos szolgáltatások elterjedésével függ össze. Ezek elsősorban a termeléshez kapcsolódó szolgáltatások: K+F, stratégiai tervezés, marketing, amelyek főként a déli agglomerációs központokban váltak dominánssá.

A 2.4. táblázat a volt NSZK tartományainak egyes jellemzőit mutatja 1960 és 1986 között. Jól látszik, hogy az egykori ipari központokkal rendelkező tartományokban – Hamburg, Bremen, Nordrhein-Westfalen, Saarland – fogya a népesség, és a foglalkoztatottak száma is csökken.

A regionális ipar visszaesésének egyik fontos példája az északi tartományokhoz sorolt egykori Ruhr-vidéki központ, a Nordrhein-Westfalen (Észak-Rajna Vesztfália) tartomány.

A térség a Ruhr- és a Rajna-vidék közötti természeti erőforrások – szén és vasérc – révén nehézipari központtá vált már a XX. század elején, s évtizedeken át Európa fő szén-, energia- és acéltermelője volt. Emellett vegyipara, gépipara, textilipara is fejlett volt. Az 1970-es évektől azonban az ipar elvesztette dominanciáját, míg 1961-ben a tartomány foglalkoztatottjainak 62,7 százalékát foglalkoztatta e szektor, addig 1987-ben csak 49,4 százalékát, s ezzel egyidejűleg a szolgáltatói szektor foglalkoztatottsága 35,4 százalékról 49,7 százalékra emelkedett. A radikális változás során 1,5 millió állás szűnt meg a tradicionális szektorban, míg a szolgáltatói szektorban 420 ezer új állás keletkezett. A visszaesés a bányaiiparban volt a leglátványosabb, 1957-ben 560 ezer foglalkoztatott 133 millió tonna szenet termelt évente, 1989-ben 98 ezer alkalmazott 65 millió tonnát. A régió természeti és emberi erőforrása, valamint a támogató infrastruktúra behatárolta a terület gazdasági fejlődési lehetőségét. Az egyetlen lábon álló, hagyományos ipari termelésre berendezkedett gazdaság képtelen volt reagálni a technológiai változásokra és a nemzetközi piaci versenyre, és az innovációt csak állami támogatással sikerült fenntartani. Ilyen környezetben a modern, jövő-orientált szolgáltatások nem fejlődtek megfelelően, és a nagy iparvállalatok olyan szocio-kulturális környezetet hoztak létre, amely a kis- és középvállalatokat nem vonzotta a hagyományos ipari szektoron kívülre.

2.4. táblázat: A Német Szövetségi Köztársaság tartományai és jellemzői

	Változás (%)		
	Lakónépesség 1960-1986	Foglalkoztatottak 1960-1986	GDP 1970-1986
Bayern (Bajorország)	16,8	10,0	201,9
Hessen	17,0	9,2	191,9
Saarland (Saar-vidék)	- 0,3	-1,5	180,0
Schleswig-Holstein	13,9	15,6	178,3
Baden-Württemberg	21,9	8,7	173,3
Niedersachsen (Alsó-Szászország)	9,4	0,0	172,7
Rheinland-Pfalz	7,0	-2,2	166,7
Berlin (Nyugat-Berlin)	-15,7	-17,9	159,3
Nordrhein-Westfalen (Észak-Rajna Vesztfália)	6,3	-3,6	154,9
Hamburg	-13,0	-23,0	147,1
Bremen (Bréma)	-4,6	-20,6	136,4
NSZK	10,1	1,6	163,2

Forrás: National Account System, Census Idézi: Bade et al, 1991, 82. oldal

A Ruhr-vidék lemaradásában fontos szerepe volt a képzett munkaerő hiányának. 1965-ig nem volt egyetem, és a szakképzés is főként a szén-, vas-, és fémipar által támasztott elvárásoknak felelt meg.

A hagyományos ipari régiók felemelkedése Németországban a vasút- és hajóépítésen alapult, amely a két fő acél-felhasználója az országnak. Jelentős felhasználó még a hadiipar, amelynek térbeli tendenciái azt mutatják, hogy a termelés folyamatosan délre húzódik, vagyis az új, modern K+F és termelési központok már nem a Ruhr-vidéken, hanem a müncheni régióban helyezkednek el. A Ruhr-vidéken sajátos szerepe van a földnek, mint termelési tényezőnek. A jelentős hatalommal bíró vállalatok hatással vannak a földpiacra, mivel a saját és környező területeik értékesítése általában hosszú folyamat, s ezáltal más, esetleg fejlődőképes vállalatok távol maradnak a térségtől. Hozzá kell tenni, hogy az ipartelepke revitalizációja rendkívül nehéz és költséges, az egyszer már elfoglalt terület csak ritkán kerül rendezési eljárás alá, s így új ipari parkoknak, vagy városépítésnek általában nem ad helyet.

Fontos telephely választási tényező a potenciális befektetők számára a regionális gazdasági fejlődés szociális, politikai és gazdasági légköre. Viszonylag kedvezőtlen a helyzet a tradicionális iparvidékeken, így a Ruhr-vidéken is, mert a helyi önkormányzatokban és hivatalokban a döntések meghozatala lassú, az eljárások bürokratikusak, az ellenőrző mechanizmusok és eljárások költségesek és időigényesek. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a problémák komplexebbek és a társadalmi-politikai környezet is érzékenyebb a változásokra, mint más régiókban. A regionális fejlődésben meghatározó jelentősége lehet annak, hogy az adott régió milyen képet (imázst), ezen belül is milyen kulturális imázst tud kialakítani magáról. A Ruhr-vidék a társadalmi és kulturális élete szegényes, az esetleges bevándorlóknak lényegesen kevesebbet kínál, mint München, Stuttgart vagy

Hamburg. Hozzá kell tenni, hogy a németországi átlagnál kb. 10 százalékkal alacsonyabb a bérszínvonal, s ugyanígy az életszínvonal is.

A regionális politikának az ipari leépülésre adott válaszai megjelentek szövetségi, tartományi és városvezetési szinten is, de természetesen európai irányelvek és stratégiák is szerepet kaptak ebben. Az 1990-es években a szövetségi regionális gazdaságfejlesztéssel kapcsolatos programok elsősorban arra irányultak, hogy támogatni kell az országos átlagtól elmaradó területek ipari és infrastrukturális beruházási projektjeit.

A Nordrhein-Westfalen tartomány ipari fejlesztéséről elsőként a Marshall-terv rendelkezett, és az 1960-as évektől a tartományi kormányzat több átfogó strukturális tervet és beruházási programot hagyott jóvá. A tervezés időzítésében nagy szerepe volt az alulról jövő politikai nyomásnak: a városvezetés és az acél- és bányamunkások szakszervezete követeléseinek. 1968-ban, 1975-ben és 1979-ben újabb és újabb fejlesztési programokat és akciótterveket dolgoztak ki. A beruházásokat kizárólag a hagyományos ipari létesítmények, a szélsőségesen immobil és struktúraváltásra képtelen komplexumok megújítására korlátozták. A vélemények megoszlanak a források elosztásának hasznosságáról, az viszont bizonyos, hogy sikerült a hagyományos regionális iparba innovatív elemeket bevezetni, és nagy eredmény volt az egyetemek intézményi hálózatának kiépítése, amely révén 1960 és 1980 között háromszorosára nőtt a felsőoktatásban tanulók száma a térségben. Az 1980-as évektől kezdve fokozatosan háttérbe szorultak a „felülről” formált programok, és a helyi potenciál, a kreativitás és vállalkozó szellem mobilizálását célozva, az „alulról” jövő kezdeményezéseket „felülről” támogatták. A pénzügyi támogatások öt területét jelölték meg: a) intézkedések az innováció és új technológiák növelésére; b) a munkaerő képzése; c) új munkahelyek teremtése és a régiók megtartása; d) az infrastruktúra modernizálása; e) a környezeti feltételek javítása, energiatakarékosság. A projektek jóváhagyásának kritériuma volt, hogy a helyi érdekeltek csoportjai konszenzusra jussanak a források elosztásában, amely megkövetelte a felek együttműködését is. A tartományi kormányzat ezenkívül hangsúlyt helyezett olyan intézkedések megvalósítására is, mint az egyetem és a helyi ipar közötti technológiai transzfer támogatása, kis- és középvállalatokat segített a nemzetközi versenybe való bekapcsolódásban, és a meglévő kutatóközpontok működésének támogatása mellett újak építését is finanszírozta.

Fontos mindehhez hozzátenni, hogy a tartománynak, különösen a Ruhr-vidéknek nemzeti és nemzetközi szinten is negatív az imázsa. A helyzet javítása érdekében rendszeresen PR kampányok folynak. Igyekeznek a tradicionális ipar reneszánszának varázsát hangsúlyozni, és emellett a régió környezeti és fizikai megjelenésén városfejlesztési programokkal javítani (Bade – Kunzmann, 1991).

A regionális fejlődésben Németországban az utóbbi években erősen támaszkodnak az Európai Unió forrásaira, a közelmúltban megvalósított regionális projektek egyike például a Lünen-i szénbánya átépítése volt³.

A keleti tartományok az újraegyesítés után

A Deutsche Bank egy 2003 januárjában megjelent elemzése a nyugati és a keleti tartományok gazdasági helyzetéről számolt be. A tanulmány címe már önmagában is sokatmondó: Keleti tartományok: a visszaiparosítás segíti a fejlődést (Just et al, 2003). A szerzők úgy vélik, hogy jogos a közvélemény megítélése, miszerint Németország keleti régiói meglehetősen gyenge lábakon állnak, mind gazdasági, mind szociális szempontból. Összességében a fejlődés elmaradt a várakozásoktól az újraegyesítés után, azonban szektoronként eltérések figyelhetők meg. A tanulmány egyik legfőbb megállapítása, hogy az építőipar recessziója elfedi az ipar fejlődését. 2002 végére a keleti régiók gazdasági helyzete valójában jobb volt, mint amit az általános hangulat jelzett. Ennek hátterében valószínűleg az állt, hogy a keleti tartományokban jelentős súllyal bíró építőipar recessziója jelentősen rontotta ezen régiók gazdasági teljesítményét. Ha azonban az építőipar nélkül vizsgáljuk a keleti tartományok GDP változásait, akkor azt látjuk, hogy a keleti régiók GDP növekedése a 90-es évek második felében duplája volt a nyugati régióknak. A termelékenység is emelkedett a nyugati tartományokhoz viszonyítva: az 1991-es 35 százalékról 2001-re 70 százalékra nőtt. Az egy főre eső GDP a nyugati régiókhoz viszonyítva 40 százalékról 60 százalékra emelkedett.

Ezalatt a keleti tartományok gazdasági struktúrája is jelentősen átalakult: 1996 óta évi 8,5 százalékkal csökkent az építőipar jövedelem termelése, és felére csökkent a szektorban foglalkoztatottak száma is. Ennek ellenére az építőipar hozzájárulása a GDP-hez még mindig a duplája a nyugati régiókban mérhető értékeknek. Emellett

³ Lünen egy kis bányaváros volt 70 éven át, majd az ipari leépülés idején a szénbánya bezárt. A visszamaradt épületek egy ideig használaton kívül voltak, csak 1991-ben történt változás, amikor a struktúraváltás jegyében úgy döntöttek, hogy technológiai központot hoznak létre a helyén, amelyben a növekedésben lévő környezetbarát csomagolás kutatás-fejlesztése fog megvalósulni. A projektet támogatta a szövetségi kormányzat, az Észak-Vesztfália régió és az Európai Unió RECHAR programja. Az épületek renoválása és átalakítása után 36 vállalat számára állt rendelkezésre iroda, és konferenciaterem. A nemrég alakult innovatív vállalatok mellett tanácsadó szolgáltatásokra is szükség volt: menedzsment, marketing, pénzügyi, kommunikáció és információs technikai tanácsadók beköltözését külön támogatta a projekt. A technológiai központ a régió oktatási intézményeivel és ipari vállalataival is kiépítette kapcsolatait. Habár 1995-ben az épület kihasználtsága 70 százalékos volt csak, projekt megvalósítását az értékelés során sikeresnek minősítették (*Sleepy coal mine wakes up to the 21st century*, 2002).

figyelemreméltó fejlődés figyelhető meg a szolgáltatások és a feldolgozóipar szektorában, kedvezően alakulnak a tartományok exportjai, és egyes keleti térségekben megjelentek a fejlett IT technológiák.

Az egyik legsürgetőbb probléma továbbra is a munkanélküliség, amely 2002 közepén 18%-os volt (nagyjából két és félszerese a nyugati régiók átlagának). Emellett valószínűsíthető, hogy igen magas rejtett munkanélküliséggel is kell számolni, mert a foglalkoztatottak részaránya a népességben alig marad el a nyugati tartományokban tapasztalható százalékoktól. További problémát jelent az önfoglalkoztatók, a vállalkozók alacsonyabb aránya keleten, illetve a menedzsment és marketing szakemberek alacsonyabb képzettsége.

Az elkövetkező években komoly demográfia problémákkal is számolni kell a keleti régiókban. Nyugaton is csökkenő trendeket lehet megfigyelni, azonban a nyugati régiókat kompenzálja az országon belüli migráció, illetve a folyamatos bevándorlás, míg a keleti tartományok népessége folyamatosan csökken.

Mecklenburg-Vorpommern tartomány tipikus példája a visszaiparosításnak. Hozzá kell tenni, hogy a szerkezetváltás itt is komoly nehézségeket jelentett. A hajógyártásban foglalkoztatottak száma például 1991-2001 közt 80 százalékkal csökkent. 1997-ben aztán euro milliókat fektettek a hajóipar modernizációjába, ami így most már felzárkózott Európa élvonalához. Amennyiben a hajógyártást kivesszük a feldolgozóiparból, akkor azt mondhatjuk, hogy 1997 óta átlagosan 12,5 százalékkal nőtt a kereslet a térség ipari termékei iránt. Ez nagy dinamizmust takar, azonban az alacsony bázisértékek miatt ez valójában a szomszédos régiók értékeinél alacsonyabb volumenváltozást fed el. Az újraegyesítés után a régió nagyon sokat profitált a turizmusból, a vendégéjszakák száma évi 15 százalékkal növekszik a régióban, ami a legmagasabb egész Németországban.

A vizsgált tartományban 2001-ben az egy főre jutó GDP 15.826 euro volt, ami csekély mértékben alatta marad a keleti tartományok átlagának, azonban az életszínvonal emelkedése csupán Brandenburgban volt rosszabb 1991 óta. A régió gazdasági fejlesztése két lépcsőben történt. Az első fázisban, 1991-1996-ig, a gazdaság – elsősorban az állami befektetéseknek köszönhetően – 7 százalékos növekedést ért el (ami mintegy fél százalékponttal maradt el a keleti tartományok akkori átlagától). Ennek mozgatója elsősorban az építőipar volt. A fejlődés második szakaszában 1997 és 2001 között a GDP nagyjából évi 1 százalékkal bővült, ami lényegében 1 százalékponttal alatta marad a nyugati tartományok átlagának. Amennyiben az építőipar hatásait kiszűrjük a számításokból, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a gazdaság konvergenciája a nyugati tartományokhoz majdnem megállt. Az építőipar súlya ugyanakkor még mindig nagyon jelentős (20 százalék).

A munkaerő-piaci helyzet a korábbi tendenciát folytatva 2002-ben tovább romlott, a munkanélküliségi ráta 18 százalék fölött volt, ami a keleti tartományok átlagánál is rosszabb. Van olyan térség a régióon belül, amelyben minden ötödik felnőtt munkanélküli. A nyugati tartományok földrajzi közelsége miatt sok munkavállaló a napi ingázást választja. A foglalkoztatottak aránya is fokozatosan csökken a térségben, ennek szintje nagyjából megfelel az országos átlagnak. A régióban feltűnően alacsony az irodai munkahelyek aránya, az összes munkahely alig 25 százaléka tekinthető ilyennek. Az amúgy is ritkán lakott térségben jelentős a népességfogyás. A nagyszámú elvándorlást súlyosbítja az a tény, hogy elsősorban a fiatal korosztály hagyja el a régiót, és csupán az 55 év feletti korosztályban lehet némi bevándorlási többlettel számolni.

A bemutatott négy ország – az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, és Németország – esetei rávilágítanak az ipari hanyatlás gazdasági és társadalmi következményeire. A továbbiakban azokról a fontosabb hatásokról lesz szó, amelyek e folyamatot általánosságban jellemzik, és azokról az alkalmazott technikákról, amelyek segítségével a kormányzatok és helyi önkormányzatok kísérletet tettek a válságot áthidalni.

3. Összegzés és következtetések

3.1. Az ipar leépülésének közvetlen és áttételes hatásai

Közvetlen hatások

Az ipari leépülés a gazdaság mélyreható átalakulását jelenti. Megváltozik a munkaerőpiac szerkezete: az iparban foglalkoztatottak egyre kisebb, a szolgáltatásokban foglalkoztatottak egyre nagyobb arányt képviselnek. A munkanélküliség nő, a gazdasági aktivitás csökken. Mindez azzal magyarázható, hogy az ipari foglalkoztatottak a szolgáltatói szektorba vonulnak át, vagy munkanélküliek lesznek, vagy kilépnek a gazdaságilag aktív csoportjából (nyugdíjba mennek, otthon maradnak, és önellátásra rendezkednek be, stb.).

Jellemző, hogy megváltozik a lakosság munkaerő-piaci összetétele: a foglalkoztatottak női-férfi aránya, csökken a teljes munkaidőben, nő a részmunkaidőben és szezonmunkában foglalkoztatottak aránya; nő az önfoglalkoztatóké és csökken az alkalmazottaké; nő az állami szférában foglalkoztatottak aránya a versenyszférában foglalkoztatottakéhoz képest.

A lakosság jelentős rétegeinél csökken a jövedelem- és az életszínvonal. E folyamatokat a szegénység, különösen a gyermek szegénység (a gyermekszám és a szegénységi valószínűség közötti pozitív kapcsolatot) és az etnikai csoportok elszegényedése kíséri.

Közvetett hatások

A közvetlen hatások mellett számítani kell még az ipari leépülés közvetett hatásaira is. Ezek alapvetően a munkaerőpiac mélyreható átalakulásával függnek össze. A munkaerő korábbi készségei és képességei az új helyzetben használhatatlanná válnak, új készségek és tudás szükséges a munkaerőpiacra való reintegrációhoz. A nagy tömegben elbocsátott munkaerőnek meglazulnak (az alapvetően a munkahelyhez és a lakóhelyhez kötődő) társas kapcsolatai, az újonnan elhelyezkedni tudók a korábbiaknál kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülnek, körükben csökken a szakszervezeti tagság. Az ipari leépülést a migráció (az elvándorlás és az oda vándorlás) felerősödése követi: ennek eredményeként növekednek a területi egyenlőtlenségek és kialakul, illetve nő a területi szegregáció. Mivel helyben munka nincs, a korábban helyben dolgozók ingázásra kényszerülnek: térben egyre inkább elkülönül a munkahely és a lakóhely. A bezárt ipartelemek rozsdáövezetté válnak, ami egyáltalán nem vonzza a befektetőket. A területen élők elszegényedésével párhuzamosan szűkülnek az önkormányzatok szociális és egyéb ellátási lehetőségei (támogatások, iskolafenntartás, közterület-fenntartás, stb.). Az elvándorlással párhuzamosan megindul a területen élő népesség fogyása, a tartós munkanélküliek viszonylag magas aránya és a munkaerőpiacra való belépés kis esélye a lakónépesség mentális leépülésével jár együtt. Növekszik az elkövetett bűncselekmények lakónépességhez viszonyított aránya, romlik a közbiztonság.

3.2. Válságkezelő és rehabilitációs technikák

Az ipari leépülés esetén a világban szinte mindenhol megpróbálkoztak különböző válságkezelő és rehabilitációs megoldásokkal, amelyekkel a térség égető gondjait kívánták orvosolni. E programok hatásáról nem minden esetben állnak rendelkezésre – a megfelelő időhorizont híján – információk és elemzések.

A válságkezelő és rehabilitációs technikák tipológiáját minimum három dimenzió mentén lehet felvázolni. Az első a *finanszírozás* dimenziója: tisztán helyi vagy tisztán központi forrásból ritkán valósul meg program, legtöbbször ezek együtteséhez még jelentős magántőkére is szükség van, pl. városmegújító program, lakásépítési program. A források megszerzésében szakmai és civil szervezetek is részt vesznek. A második dimenzió a *gazdaságpolitikai cél*. A visszaiparosítás és a szolgáltatói szektor fejlesztése általában két külön stratégiai cél, melyek közül az egyik nagyobb hangsúlyt kap. Az előbbire jó példa a tradicionális iparágak újbóli felélesztése külföldi és belföldi befektetők vonzásával, az utóbbira a turizmus fejlesztése a példa. Valójában a visszaiparosítás során az iparhoz kapcsolódó szolgáltatások is fejlődnek, de a szolgáltatások fejlesztése önmagában is megvalósítható, mint pl. a közösségi programok szervezése. A harmadik dimenzió egy olyan csoportosítás, amelyben megnézzük, hogy elsősorban a helyi közösségre vagy a fizikai környezetre irányul a projekt. A közösség-rehabilitációs programok, alternatív tevékenységek szervezése munkanélküliek számára, tanfolyamok, szakképzés szervezése közösségi szemléletváltást célzó, és a hagyományörzési programok az emberek mentális egyedségét szolgálják. A térbeli revitalizáció a rozsdáövezetek felszámolását, a területi egyenlőtlenséget mérséklő lakásépítési programokat, a környezet megújítását takarja.

3.3. Következtetések

A fejlett gazdaságokban megvalósított táj- és közösség-rehabilitációs programok kísérleti jellegűek, nem létezik általános megoldás az ipari leépülés kedvezőtlen következményeinek felszámolására. Fontos kérdés, hogy a programok végrehajtásához milyen forrás-átcsoportosításokra van lehetőség, és milyen mértékű forrás átcsoportosításra van szükség egy-egy hosszú távú program sikeres befejezéséhez. A kockázat, hogy a befektetés megtérül-e, nagy, hiszen a környezet állandóan változik, viszont nem lehet rövidtávon eredményeket elérni. Az iparválsággal sújtott közösségek mentális egészségének megőrzése folyamatos odafigyelést kíván, pl. alternatív tevékenységek, felnőttképzés, tréningek biztosítása, ami segíthet a munkaerőpiacra való visszajutásban. Az iparleépüléssel gyakran együtt jár a területi egyenlőtlenség kialakulása és növekedése, amely következtében a lemaradó térség felemelkedési esélyei egyre rosszabbak lesznek, végül teljesen elenyésznek. Ezért a kistérségi, megyei és regionális összefogásnak kiemelt szerepe lehet a gazdasági, társadalmi élet fejlődésében.

A világban végbement iparleépülések helyszínein mind a mai napig folynak rehabilitációs programok. Egyes térségekben közel 30 éve küzdenek a jelenség hatásainak semlegesítéséért. A világgazdasági példák felhívják a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyek leginkább fenyegethetik egy lokális ipar leépülését, és azokra a nehézségekre, amelyekkel a jövőben szembe kell nézniük, ugyanakkor sikertörténetek is vannak, amelyek ötletet adhatnak arra, hogyan lehet hozzájárulni a helyzet javításához (lásd a 3.3. táblázatot).

Kétségtelen, hogy az észak-magyarországi régió fejlődéséhez szükséges a rozsdá-övezetek eltüntetése és az iparleépülés negatív hatásainak ellensúlyozása olyan programokkal, amelyek a gazdaság- és területfejlesztési tervekbe illeszthetők.

3.3. táblázat: Az ipar-sorvadás néhány esetének jellemzői és hatásai

Térség	A válság kezdete	Az érintett gazdasági szektor	Hatása	Intézkedések	Jelenlegi helyzet, problémák
Sheffield, Nagy-Britannia	A '60-as évek vége	szénbánya, nehézipar	rozsdaovezet, befektetők hiánya	városfejlesztés, szolgáltatói szektor fejlesztése	szkepticizmus a lakosság körében, forrás-hiány
Bradford, Nagy-Britannia	A '60-as évek vége	nehézipar	munkanélküliség	kultúrpar, és turizmus fejlesztése	(nincs információ)
Pittsburgh, Aliquippa Pennsylvania, USA	A '80-es évek eleje	acélipar	kimerült társadalom	közösségi tevékenységek	felnttek szemlélet-váltásának hiánya
Chicago, Illinois, USA	A '70-'80-as évek fordulója	nehézipar	területi egyenlőtlenség, munkanélküliség	ipar megtartása, periféria fejlesztése	szegénység és marginalizálódás az afro-amerikaiak és a spanyol ajkúak körében
Lille, Franciaország	Az '50-es évek vége, 60-as évek eleje	textilipar, bányászat	szegregáció, válságos térségek	városépítés, lakás-programok	lemaradó rétegek esélytelensége
Észak-Rajna Vesztfália, Németország	A '60-'70-as évek fordulója	szénbányászat, vasérc	képzetlen munkaerő unkanélkülisége, ikerült fizikai környezet	ipari és infrastrukturális beruházások, felsőoktatás bővítése	alacsony bér- és életszínvonal
Mecklenburg, Vorpommern (az egykori NDK északi vidéke)	1989	feldolgozóipar, elsősorban hajógyártás	munkanélküliség, elvándorlás	hajógyártás modernizációja, turizmus	továbbra is magas a munkanélküliség, csökken a foglalkoztatottság

Irodalom

- Allen, John – Massey, Doreen (eds., 1992): *The Economy in Question*, Restructuring Britain, SAGE Publication, The Open Society
- Babcock, Linda – Benedict, Mary Ellen (1998): Pittsburgh labor market adjustments in the 1980s: Who gained and who lost?, *Journal of Urban Affairs*, Vol. 20., Issue 1, p53
- Bade, Franz-Josef – Kunzmann, Klaus R. (1991): Deindustrialization and regional development in the Federal Republic of Germany, In: Rodwin, Lloyd – Sazanami, Hidehiko (eds.): *Industrial change and regional economic transformation*. The experience of Western Europe, HarperCollins Academic Publisher
- Carriere, Jean-Paul – Cemaziere, Christophe (2002): Urban Planning and Flagship Development Project: Lessons from EXPO 98, Lisbon, *Planning Practise and Research*, Vol. 17., No.1, p69
- Dabinett, Gordon (1991): Local policies toward industrial change: The case of Sheffield's Lower Don Valley, *Planning Practice and Research*, Vol. 6., Issue 1, p13
- Davies, Tony – Stillwell, John: A Regional Strategy for Yorkshire and Humberside, *The Regional Review*
Internet: http://www.yhua.ac.uk/REVIEW/pdf%20files/volume3/rr3_2-2.%20Davies.pdf
- Dyson, Kenneth: Culture, tourism and regional development, *The Regional Review*
Internet: http://www.yhua.ac.uk/REVIEW/pdf%20files/volume5/r5_2-11.Dyson.pdf
- Gaudemar, Jean-Paul – Prud'homme, Rémy (1991): Spatial impacts of deindustrialization in France, In: Rodwin, Lloyd – Sazanami, Hidehiko (eds.): *Industrial change and regional economic transformation. The experience of Western Europe*, HarperCollins Academic Publisher
- Just, Tobias – Quitzau, Jörn (2003): Ostdeutsche Bundeslander: Reindustrialisierung macht Fortschritte, Deutsche Bank Research
- McGarrity, John (1999): *Research and Development Replaces Rust belt*, Corporate Location, Business Source Elit
- Nimmo, Alison: Urban Regeneration – the Sheffield experience
Internet: <http://www.publicservice.co.uk/pdf/detr/summer2001/p198.pdf>
- Noisi, J., (1985): Az Észak-Amerikai ipar hanyatlása, In: *Dezindusztrializáció: A jelenség megnyilvánulása és értelmezése Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban*, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Ismertetések és fordítások, 8. szám
- Rast, Joel (2001): Manufacturing Industrial Decline: The Politics of Economic Change in Chicago, 1955-1998. In: *Journal of Urban Affairs*, Vol. 23 Issue 2, p175
- Rose, D. – Vogler, C. – Marshall, G. – Newly, H. (1985): Az ipar leépítése Nagy-Britanniában és a jelenség magyarázata, In: *Dezindusztrializáció: A jelenség megnyilvánulása és értelmezése Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban*, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Ismertetések és fordítások, 8. szám
- Sleepy coal mine wakes up to the 21st century Deutschland, Internet: http://europa.eu.int/comm/regional_policy/projects/stories/details.cfm?pay=DE&the=8&sto=100&lan=5
- Twiss, Pamela C. – Cooper, Pauline (2000): Youths Revitalizing Main Street: a Case Study, *Social Work in Education*, Vol. 22 Issue 3, p162
- Vervaeke, Monique – Lefebvre, Bénédicte (1996) Local Housing Market and the Social Reorganization of Space: The Case of the Lille Conurbation, Joint Editors an Blackwell Publishers Ltd.

FONTOSABB TENDENCIÁK: 1988-2002

Leíró elemzések

Bartus Tamás

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány célja az, hogy a rendelkezésre álló statisztikai adatok felhasználásával képet adjon Észak-Magyarország gazdasági helyzetének alakulásáról és arról, hogy hogyan jellemezhető e régió, illetve e régió megyéi az ország egészével összehasonlítva. Az elemzés szempontjainak kiválasztásánál az volt a célunk, hogy képet kapjunk a régió közismerten kedvezőtlen helyzetéért felelős, valamint a kedvezőtlen helyzetből való kitörést korlátozó gazdasági és társadalmi tényezőkről.

Az elemzések leíró statisztikákat tartalmaznak: az országos átlaghoz – vagy ahol ez adatok hiányában nem lehetséges, ott Fejér megyéhez – fogjuk viszonyítani az észak-magyarországi megyék gazdasági helyzetét leíró mutatók alakulását. Az adatok nagyrészt a KSH Területi Statisztikai évkönyveiből, illetve a megyei statisztikai évkönyvekből származnak, néhány elemzés pedig a Foglalkoztatási Hivatal adataira támaszkodik.

A tanulmány felépítése a következő. Először bemutatjuk a régió és megyei helyzetét a gazdasági szerkezet és termelés szempontjából. Ezután szemügyre vesszük a régió munkaerő-piaci helyzetét. Végül a fogyasztás és a jólét szempontjából vizsgáljuk a régió helyzetét.

2. Gazdasági szerkezet és termelés

2.1. Termelés és termelékenység az iparban

2.1.1. táblázat: Az egyes gazdasági ágakban foglalkoztatottak aránya, 1980-ban és 2000-ben (%)

	1980				2000			
	Borsod	Nógrád	Heves	Országos	Borsod	Nógrád	Heves	Országos
Mezőgazdaság	15,8	15,7	18,3	17,3	4,3	2,9	6,0	4,9
Ipar	44,2	43,7	37,3	35,1	33,6	43,0	39,6	30,8
Építőipar	6,8	7,0	8,1	7,6	4,0	4,2	3,5	4,2
Szolgáltatás	33,2	33,5	36,4	40,0	58,2	50,0	50,9	60,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH

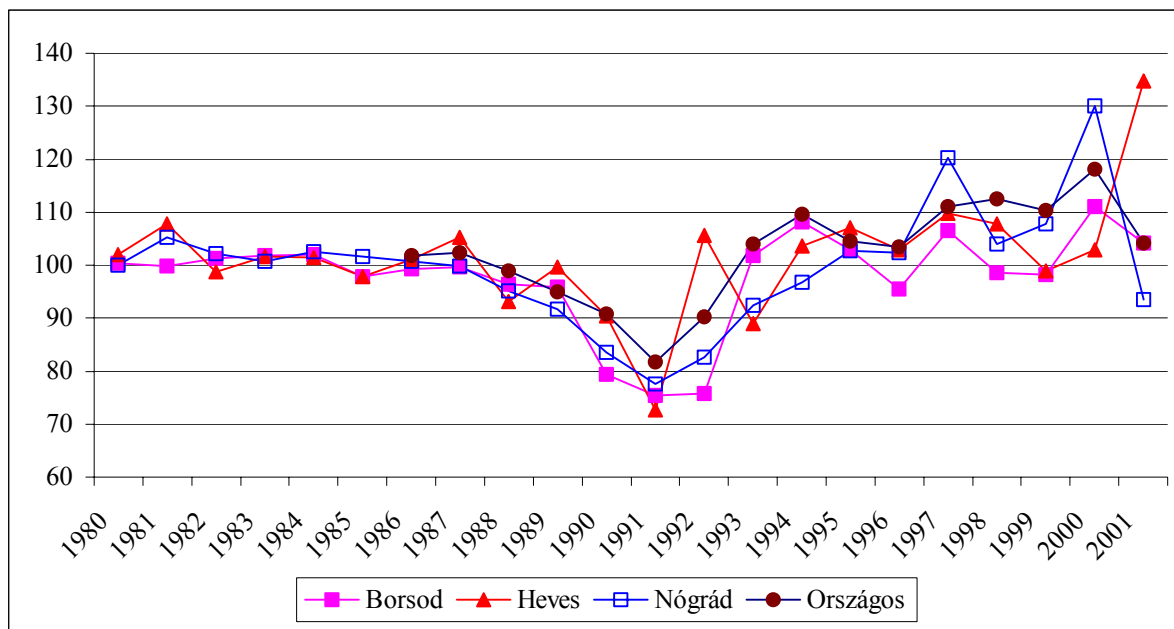
A régió megyéi közül Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Nógrád gazdaságában a nyolcvanas évek elején az ipar szerepe volt a legjelentősebb (lásd a 2.1.1. táblázatot). Az iparban foglalkoztatottak aránya e megyékben az országos szintet is meghaladta. Heves megye e tekintetben az országos átlaghoz volt közel. Eközben a szolgáltatásban dolgozók aránya mindhárom megyében alatta maradt (a Budapestet is tartalmazó) országos átlagnak. Borsodban és Nógrádban 7 százalékponttal, Hevesben pedig 4 százalékponttal. Húsz évvel később a helyzet gyökeresen megváltozott két tekintetben is: egyrészt Borsodban a nagyarányú iparleépülés eredményeként jelentősen csökkent az iparban foglalkoztatottak aránya, míg Nógrádban és Hevesben – miközben e megyék több térsége ugyancsak az iparleépülés által sújtott terület volt – nőtt az iparban foglalkoztatottak aránya, és radikálisan visszaesett a mezőgazdaság súlya a foglalkoztatásban. Másrészt pedig Nógrádban és Hevesben – bár növekedett a szolgáltatásban dolgozók aránya – nőtt a távolság az országos átlagtól is.

Az ipari termelés alakulása 1980-2001 között a régióban többé-kevésbé az egész országra jellemző trendeket követi. A '80-as évek elejére jellemző stagnálást 1987 után az egyre mélyülő visszaesés követi, amely 1991-ben a transzformációs válság közepette éri el mélypontját. Ezt követően nagyobb ingadozásokkal ugyan, de egy mindmáig ható felfelé ívelő periódus veszi kezdetét. Ez a tendencia leginkább Nógrádra illik. Borsodban 1998-

ban és 1999-ben még csökkent a termelés, de 2000 óta nő. A Heves megyei helyzet komoly ingadozásokat mutat: a termelés 1998-ban nőtt, a következő évben csökkent, majd ezután megint csak nőtt, és 2001-ben rekord méretű növekedést mutatott.

Valószínű, hogy a 2000-ben Nógrádban és 2002-ben Hevesben kimutatott kiugrás nem egy tendencia kezdetét jelzi, hiszen 1994-től kezdve gyakran fordul elő, hogy egy kedvező évet kedvezőtlen követ (Nógrádban is ez történt 2000-től kezdve). A 2.1.1. ábra világosan mutatja, hogy az ipari termelés ingadozása jóval nagyobb 1992 óta, mint 1980 és 1989 között bármikor.

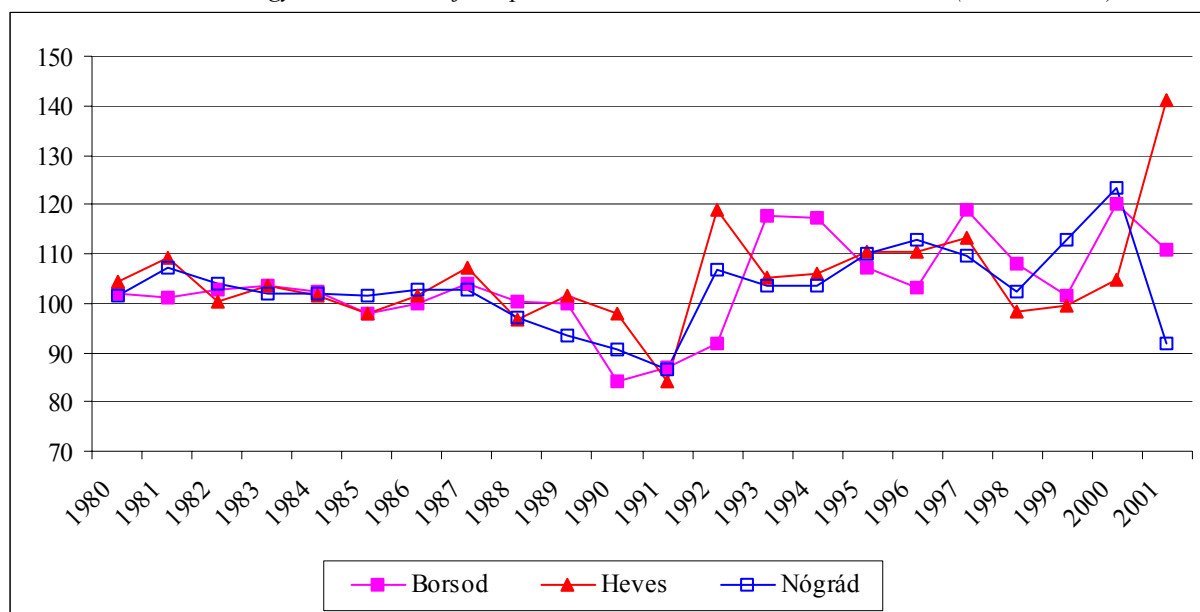
2.1.1. ábra: Az ipari termelés volumenindexe, 1980-2001 (előző év=100)

Adatok forrása: KSH

1980 és 1988 között az egy alkalmazottra jutó ipari termelés – egy-két kivételtől eltekintve – minden évben nőtt, majd 1988 és 1992 között visszaesett (lásd a 2.1.2. ábrát). Ezután – egy-két kivételtől eltekintve – az egy alkalmazottra jutó ipari termelés minden évben nőtt. A növekedés kezdeti időpontja, valamint a növekedés mértéke azonban megyéről megyére változik. Borsodban a visszaesés 1989-ben kezdődik és 1992-ig tart. Ezután az egy alkalmazottra jutó termelés minden évben nőtt. Hevesben és Nógrádban a visszaesés már 1988-ban kezdődött és 1991-re már véget ért, 1992 óta az egy alkalmazottra jutó ipari termelés szinte minden évben nőtt, de olykor komoly ingadozásokat tapasztalhatunk. A növekedési ütem tehát nagyon változó 1992 óta.

2.1.2. ábra: Az egy alkalmazottra jutó ipari termelés volumenindexe, 1980-2001 (előző év=100)

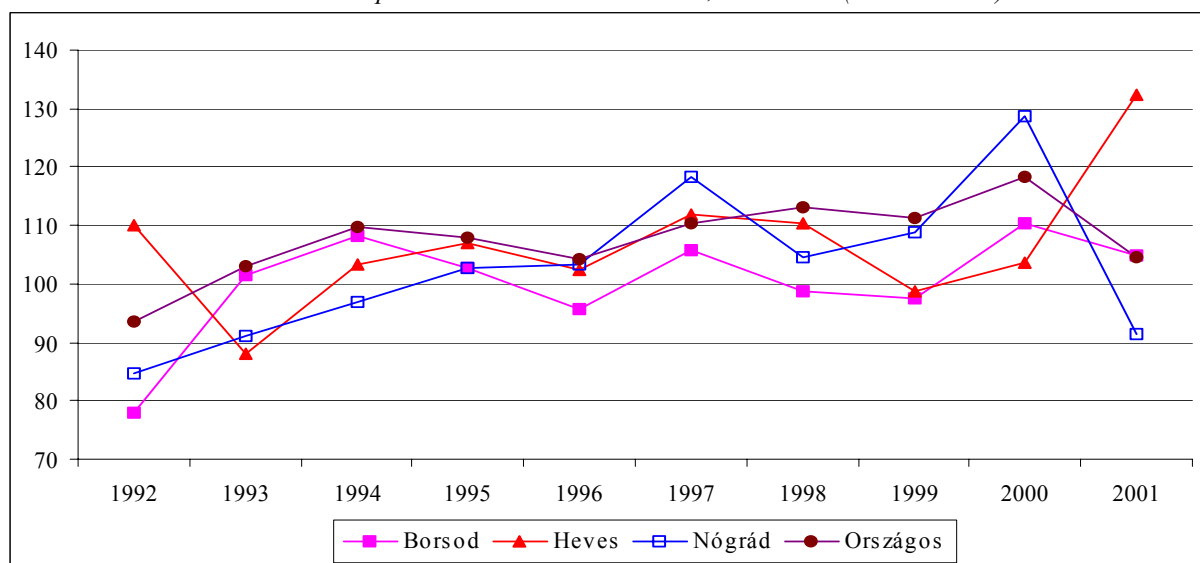

Adatok forrása: KSH

2.2. Az ipari értékesítés szerkezete

Az ipari értékesítés alakulásáról, s azon belül belföldi és a külföldi értékesítés szerepéről 1992 óta állnak rendelkezésünkre adatok. Magyarországon az ipari értékesítés volumene 1993-tól kezdve minden évben növekedett és a növekedés üteme 3 és 18 százalék között mozgott (lásd a 2.2.1. ábrát). Az észak-magyarországi régióban ezzel szemben az értékesítés csökkenésére is van példa, de vannak olyan évek is, amikor a növekedési ütem meghaladta az országos átlagot. Egyértelműen rossz Borsod helyzete: itt 1993 óta három évben is elmaradt az értékesítés volumene az előző évitől, valamint amikor az értékesítés nőtt, a növekedés mértéke kisebb volt az országosnál. Heves és Nógrád helyzete kedvezőbb: ezekben a megyékben csak 1-1 olyan év van, amikor az értékesítés visszaesett, valamint találhatunk 1-1 olyan évet is, amikor az értékesítés gyorsabban bővült az országosnál.

2.2.1. ábra: Az ipari értékesítés volumenindexe, 1992-2001 (előző év=100)

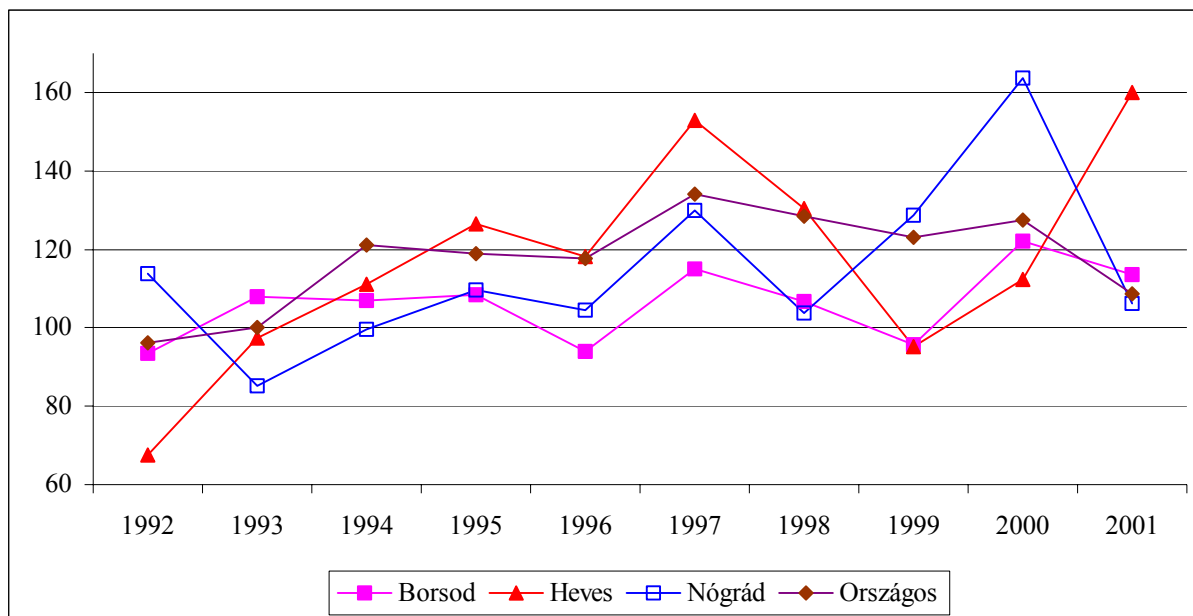

Adatok forrása: KSH

Közismert, hogy Magyarországon a gazdasági növekedés egyik fő motorja az export. A külföldre való értékesítés országos szinten 1994 óta minden évben bővült, a bővülés üteme 1994 és 2000 között 17 és 34

százalék közé esett. 2001-ben azonban az export csak 9 százalékkal nőtt (lásd a 2.2.2. ábrát). Az észak-magyarországi régióban ezzel szemben az export visszaesésére is van példa, valamint az export bővülési üteme jobban szóródik az országosnál. Például Heves és Nógrád megyékben volt 1-1 olyan év, amikor az export visszaesett, valamint találhatunk olyan éveket is, amikor az országosnál nagyobb mértékben bővült a külföldi értékesítés. A régióban megint csak Borsod megye helyzete a legrosszabb: 1993 óta az export kétszer is visszaesett, valamint az export bővülési üteme két év kivételével kisebb volt az országosnál.

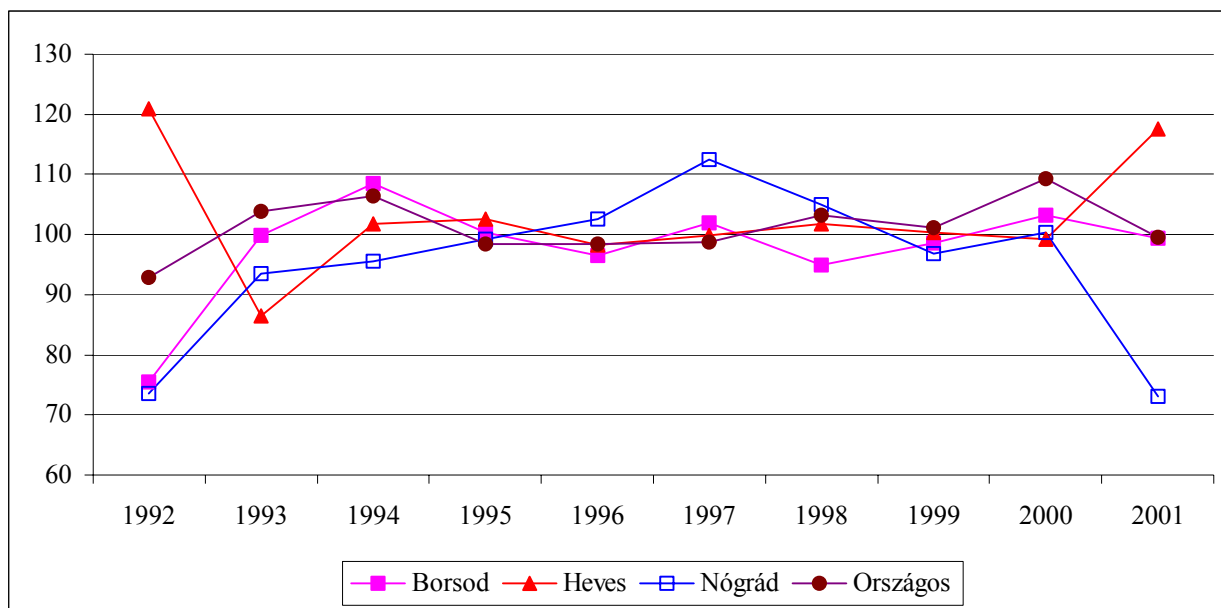
2.2.2. ábra: Az ipari export értékesítés volumenindexe, 1992-2001 (előző év=100)

Adatok forrása: KSH

Amíg a teljes és a külföldi értékesítés bővülési üteme roppant változatos a régióban, a belföldre irányuló értékesítés bővülési üteme jóval stabilabb mind országosan, mind pedig a régióban (lásd a 2.2.3. ábrát). Országosan a belföldi értékesítés indexe közel van a stagnálást jelző 100-as értékhez, csak két évben fordult elő, hogy a belföldi értékesítés nagymértékben nőtt. Egy-két kivételtől eltekintve hasonló a helyzet a régióra is. A kivételek azonban fontosak. Borsodban utoljára 1994-ben nőtt jelentősen a belföldi értékesítés. Ezzel szemben Heves megyében komoly növekedés következett be 2001-ben, miközben aggasztó Nógrád helyzete, mivel itt 2001-ben a belföldi értékesítés nagymértékben visszaesett.

2.2.3. ábra: Az ipar belföldi értékesítésének volumenindexe, 1992-2001 (előző év=100)

Adatok forrása: KSH

2.3. A külföldi tőke szerepe

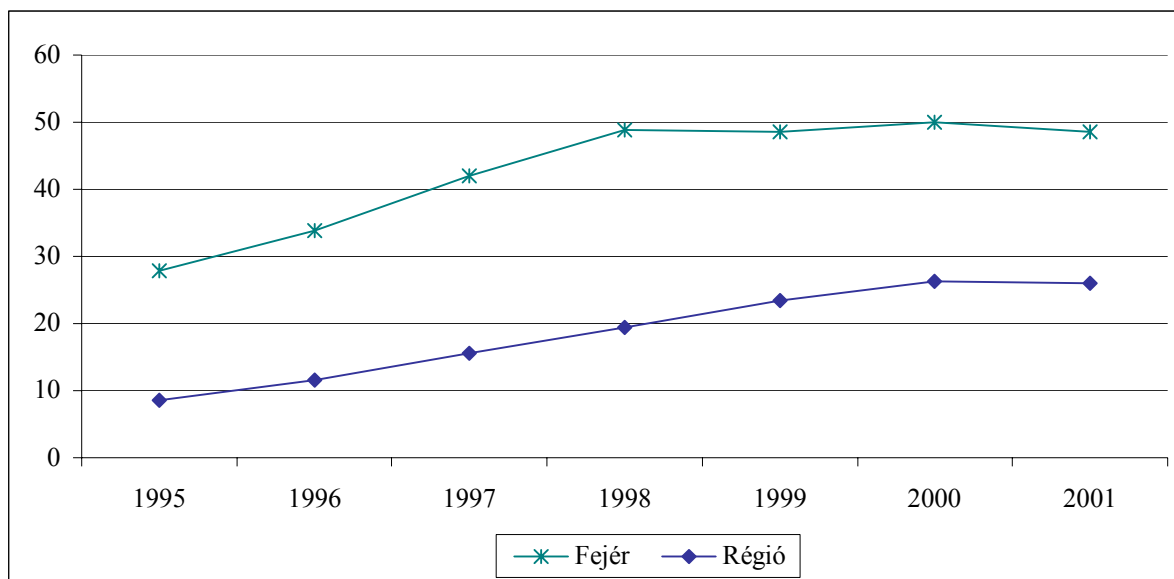
A külföldi működő tőkének a régióban játszott szerepét négy változó segítségével írjuk le: a 100 ezer lakosra jutó kizárólag külföldi tulajdonban levő vállalkozások száma, az ezekben a vállalatokban levő jegyzett tőke nagysága 1000 lakosra vetítve, a 100 ezer lakosra jutó vegyes tulajdonban levő vállalkozások száma, valamint a külföldi részesedés a jegyzett tőkében a vegyes tulajdonú vállalatokban 1000 lakosra vetítve. A régió adatait itt nem az országos adatokhoz, hanem a külföldi tőke betelepülése szempontjából példának számító Fejér megye adataihoz viszonyítjuk¹.

A régió helyzete

Fejér megyéhez viszonyítva a régióban fele annyi a 100 ezer lakosra jutó kizárólag külföldi tulajdonban levő vállalkozások száma. A 2.3.1. ábrából az is látható, hogy a régió és Fejér megye között a külföldi tulajdonú vállalkozások számának növekedésében nincs jelentős különbség: a régió lemaradása az időben állandónak tűnik.

¹ Nemcsak Fejér, hanem Győr-Sopron-Moson megyéről is gyűjtöttünk adatokat. Azért használjuk itt a Fejér megyei adatokat, mert e két megye közül kedvezőtlenebb helyzetben van az itt vizsgált szempontok alapján.

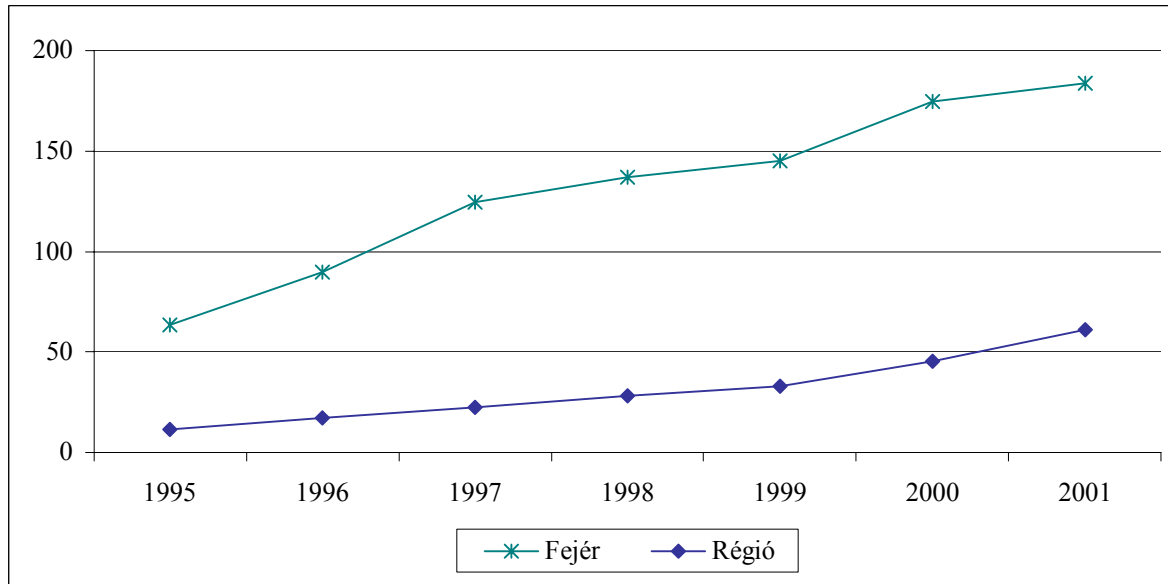
2.3.1. ábra: 100 ezer lakosra jutó, kizárólag külföldi tulajdonban levő társas vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

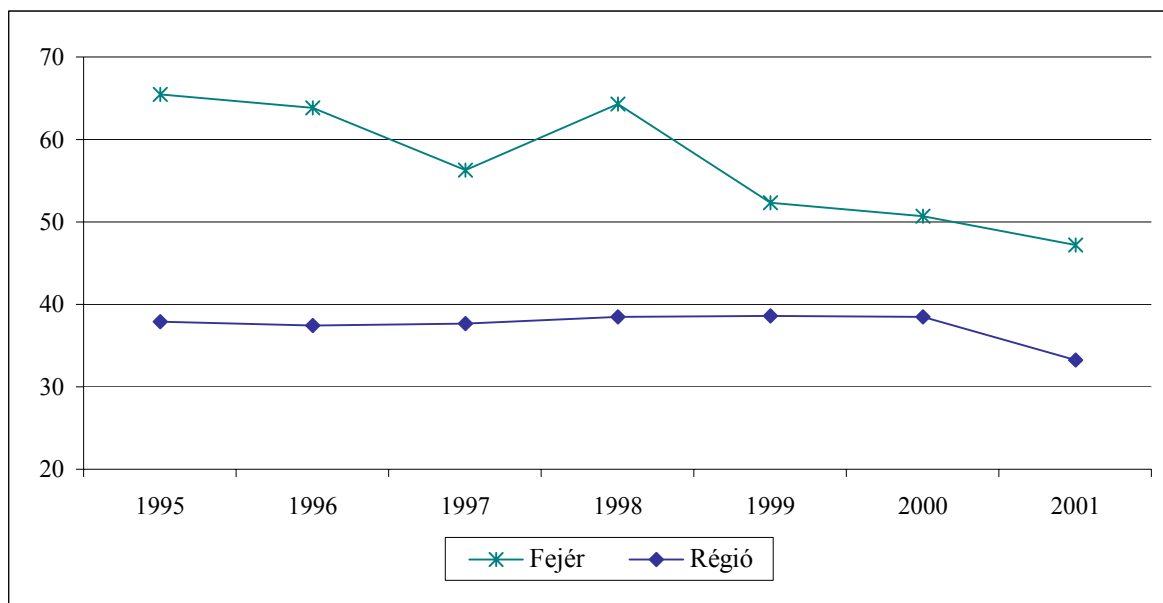
Komolyabb a régió lemaradása, ha a kizárólag külföldi tulajdonban levő társas vállalkozásokban jegyzett tőke nagyságát tekintjük (2.3.2. ábra). 2001-ben a kizárólag külföldi tulajdonban levő vállalkozások jegyzett tőkéje 1000 lakosra vetítve körülbelül háromszor nagyobb volt Fejérben, mint a régióban; a régió és Fejér megye közötti különbség pedig egyre nő.

2.3.2. ábra: Kizárólag külföldi tulajdonban levő társas vállalkozások jegyzett tőkéje 1000 lakosra vetítve (millió forintban), 1995-2001.

Adatok forrása: KSH

2.3.3. ábra: 100 ezer lakosra jutó, vegyes tulajdonban levő társas vállalkozások száma, 1995-2001

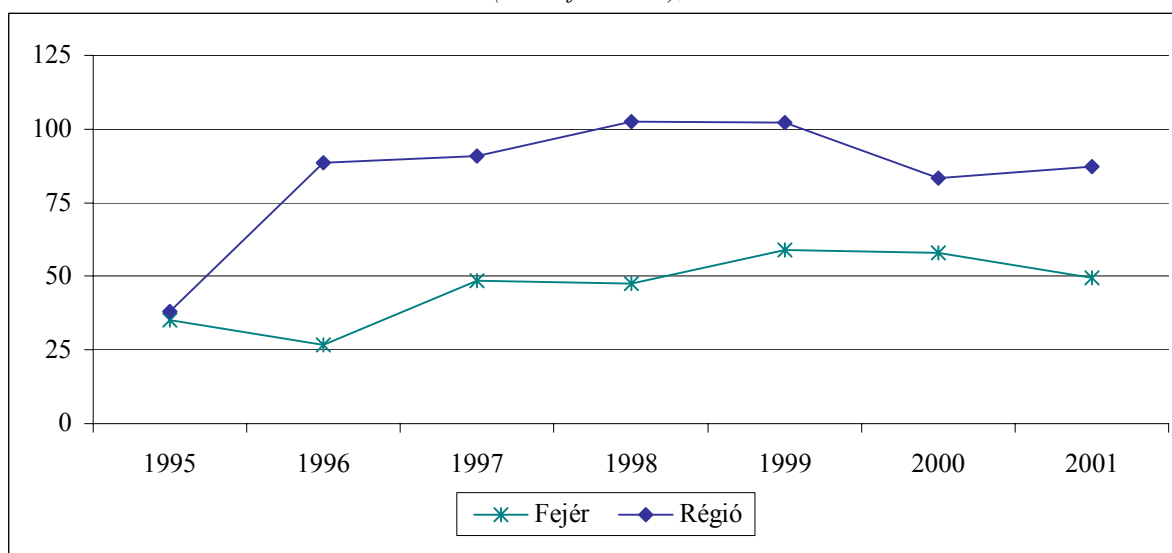

Adatok forrása: KSH

A vegyes tulajdonban levő vállalkozások száma mind a régióban, mind pedig Fejér megyében csökkent 1995 és 2001 között (2.3.3. ábra). Meglepő módon a régióban kisebb a csökkenés üteme, mint Fejér megyében. 1995 és 2000 között a stagnálás, 2000 és 2001 között a visszaesés volt jellemző, ezzel szemben Fejér megyében – egy évtől eltekintve – az ilyen vállalkozások száma folyamatosan csökken.

Habár 1995 és 2001 között csökkent a régióban a vegyes tulajdonú vállalatok száma, nem csökkent ugyanebben az időszakban a külföldi részesedés a jegyzett tőkéből (2.3.4. ábra). A vegyes vállalatokban található külföldiektől származó jegyzett tőke mennyisége ugyanis nőtt a régióban. A régióban azonban kisebb a külföldi részesedés, mint Fejér megyében.

2.3.4. ábra: Külföldi részesedés a vegyes tulajdonban levő társas vállalkozások jegyzett tőkéjében 1000 lakosra vetítve (millió forintban), 1995-2001

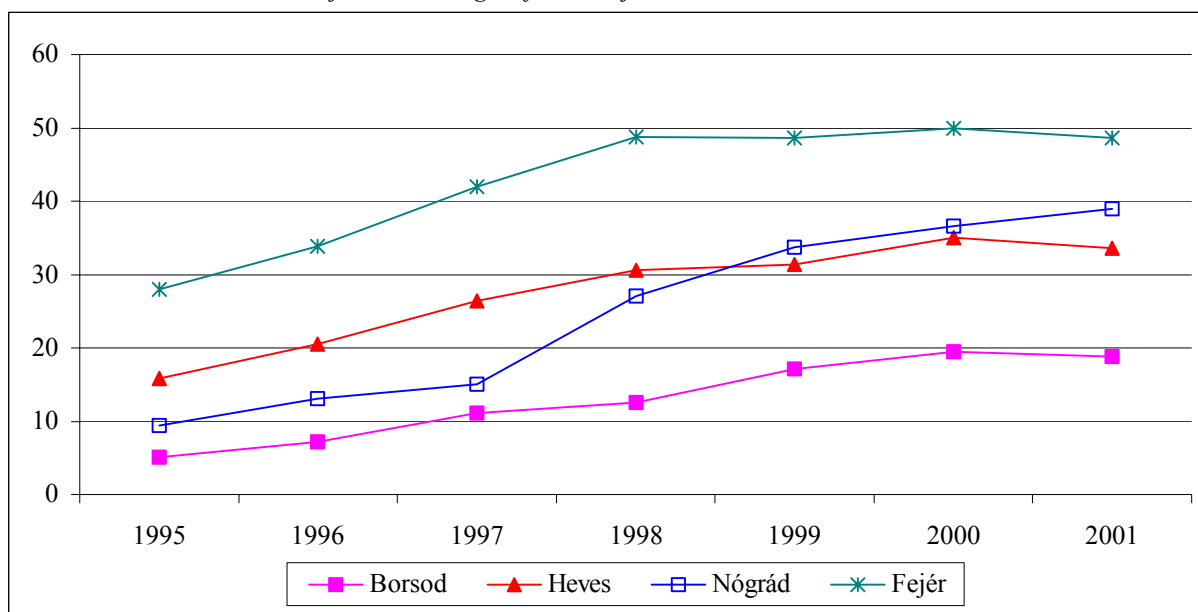

Adatok forrása: KSH

A megyék helyzete

A 100 ezer lakosra jutó, kizárólag külföldi tulajdonban levő társas vállalkozások számát tekintve Heves és Nógrád lemaradása szerényebb, Borsodé viszont komolyabb volt 2001-ben (2.3.5. ábra). Itt két és félszer kevesebb vállalkozás jut 100 ezer lakosra, mint Fejér megyében. Ennek ellenére a régió mindegyik megyéjében jelentősen növekedett a külföldi tulajdonban levő társas vállalkozások száma. 2001-ben több mint háromszor annyi külföldi vállalat jutott 100 ezer lakosra Borsod megyében, mint 1995-ben. Ugyanebben az időszakban Heves megyében duplájára, Nógrád megyében pedig négyszeresére nőtt a 100 ezer lakosra vetített vállalkozások száma. Ezek a növekedési ütemek mind meghaladják a Fejér megyére jellemző ütemet.

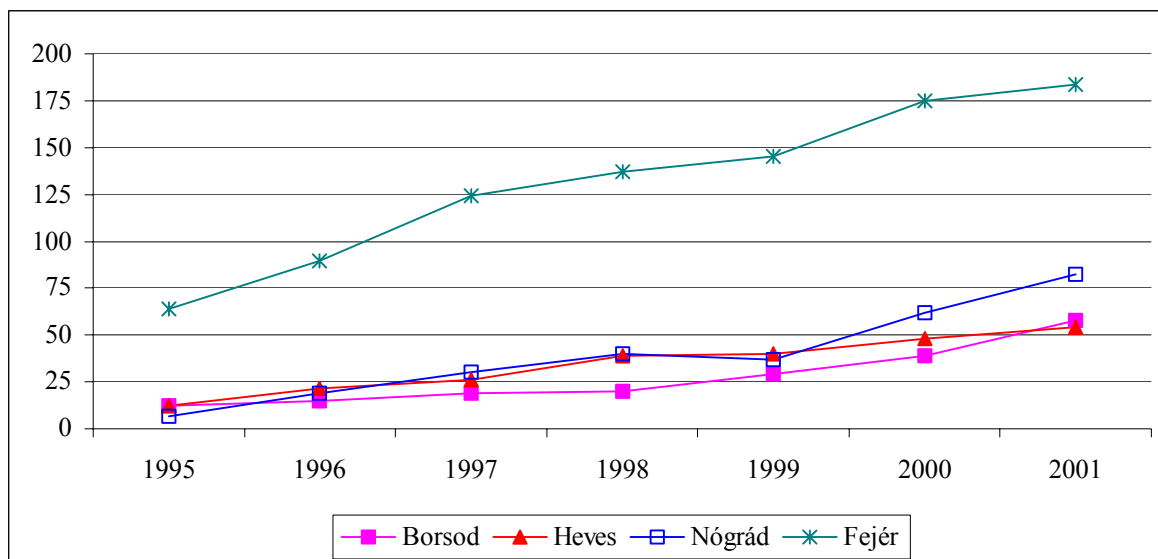
2.3.5. ábra: 100 ezer lakosra jutó, kizárólag külföldi tulajdonban levő társas vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

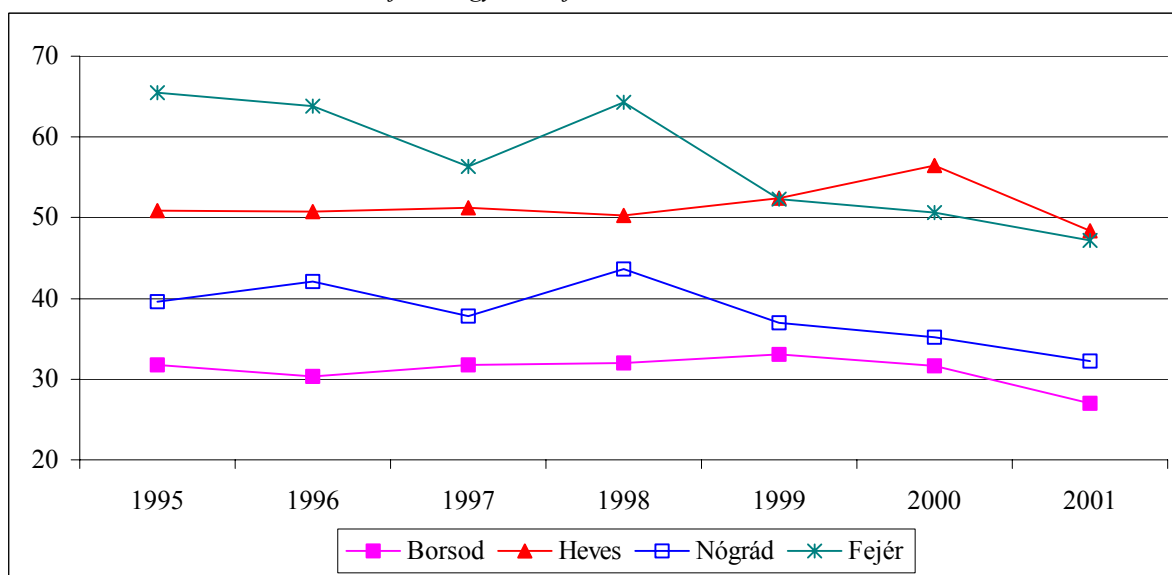
Hasonló tendenciák jellemzik a kizárólag külföldi tulajdonban levő társas vállalkozásokban jegyzett tőke nagyságát 1000 lakosra vetítve (lásd a 2.3.6. ábrát). 1995 és 2001 között a régió megyéi és Fejér megye között a különbség nem csökkent. A régió megyéi közül Nógrád fejlődött a legdinamikusabban: itt 2001-ben több mint tízszer akkora a tiszta külföldi tulajdonban levő jegyzett tőke, mint 1995-ben. Ugyanebben az időszakban durván négy és félszeresére nőtt Borsod és Heves megyékben a kizárólag külföldi tulajdonú vállalkozásokban levő működő tőke.

2.3.6. ábra: Kizárólag külföldi tulajdonban levő társas vállalkozások jegyzett tőkéje 1000 lakosra vetítve (millió forintban), 1995-2001

Adatok forrása: KSH

2.3.7. ábra: 100 ezer lakosra jutó, vegyes tulajdonban levő társas vállalkozások száma, 1995-2001

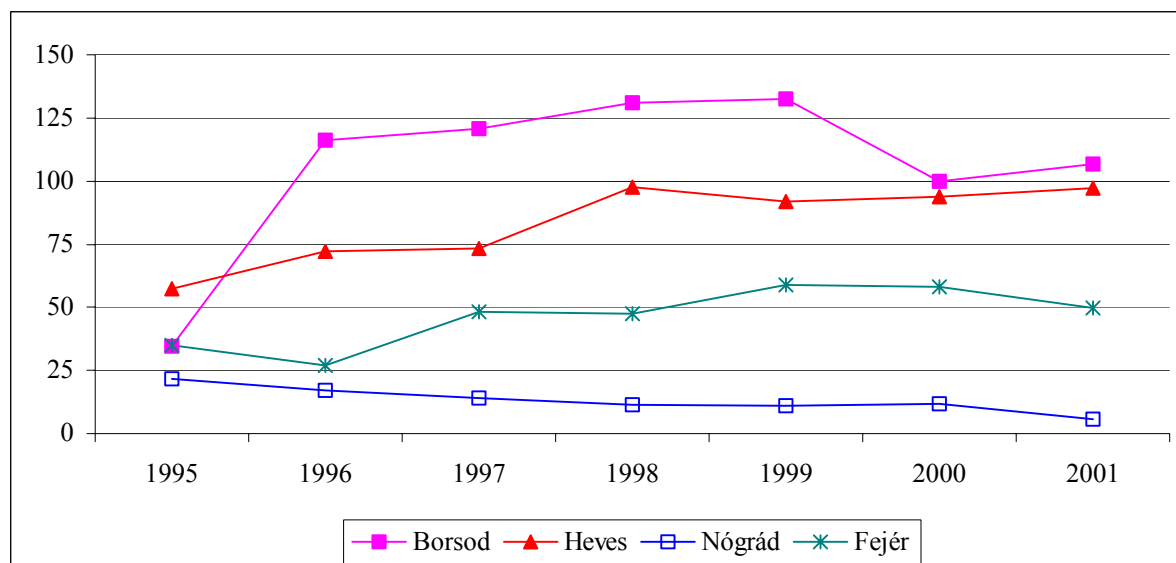

Adatok forrása: KSH

Korábban láttuk, hogy a vegyes tulajdonban levő vállalkozások száma alacsonyabb a régióban, mint Fejér megyében, valamint azt, hogy ezeknek a vállalkozásoknak a száma mind a régióban mind pedig Fejér megyében csökkent 1995 és 2001 között. A 2.3.7. ábra azt mutatja, hogy ezek a tendenciák egyaránt jellemzik Borsod és Nógrád megyéket, Heves megyét azonban nem. Az utóbbiban 2001-ben már több vegyes tulajdonban levő vállalkozás jutott 100 ezer lakosra, mint Fejérben.

A vegyes vállalatokban található külföldiektől származó jegyzett tőke mennyiségének szintje és alakulása vegyes képet mutat (2.3.8. ábra). A régió kedvező helyzete annak tulajdonítható, hogy ez a tőkemennyiség nőtt Borsod és Heves megyékben. Meglepő, hogy az 1000 lakosra vetített tőke nagysága nagyobb is és gyorsabban is növekszik, mint Fejér megyében. Ezzel szemben Nógrádra mindvégig alacsony szint és egyre inkább csökkenő tendencia a jellemző.

2.3.8. ábra: Külföldi részesedés a vegyes tulajdonban levő társas vállalkozások jegyzett tőkéjében 1000 lakosra vetítve (millió forintban), 1995-2001

Adatok forrása: KSH

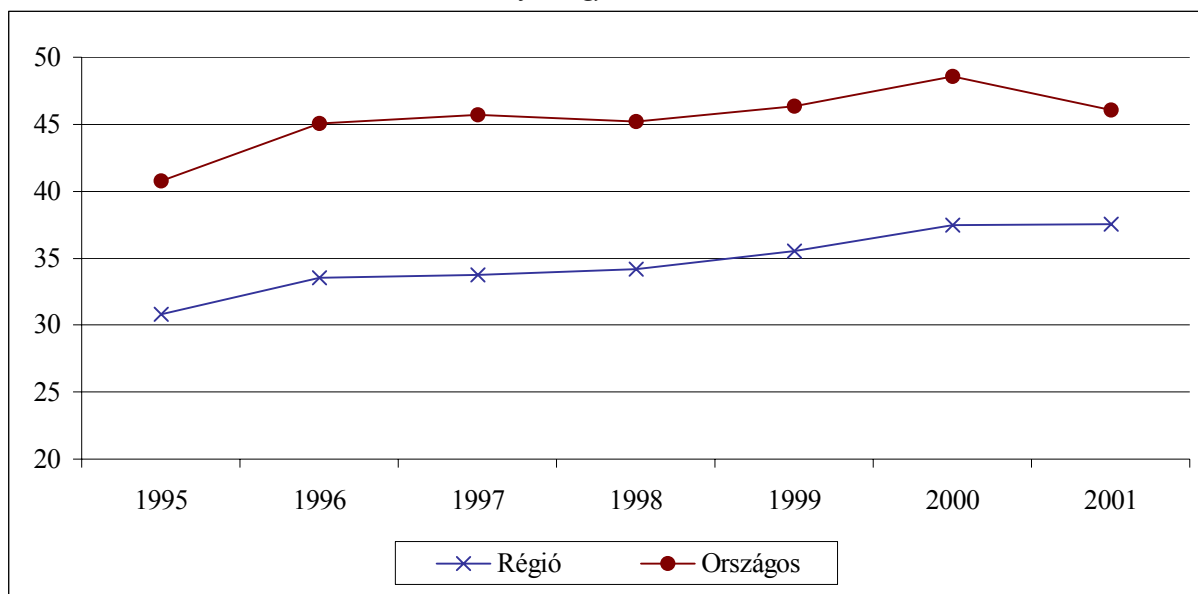
2.4. A vállalkozások száma és méret szerinti megoszlása

1995 óta rendelkezünk adatokkal az egyéni és a társas vállalkozások számáról, valamint a társas vállalkozások méret szerinti eloszlásáról. Az összehasonlíthatóság miatt az egyéni és a társas vállalkozások számát 1000 lakosra vetítettük. Ennek alapján láthatjuk, hogy a régióban mind az egyéni, mind a társas vállalkozások 1000 lakosra vetített száma messze az országos átlag alatti, bár mindkettő száma növekszik. A társas vállalkozások gyarapodása azonban csak a kisméretű, 10 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztató vállalkozásokra terjedt ki.

A régió helyzete

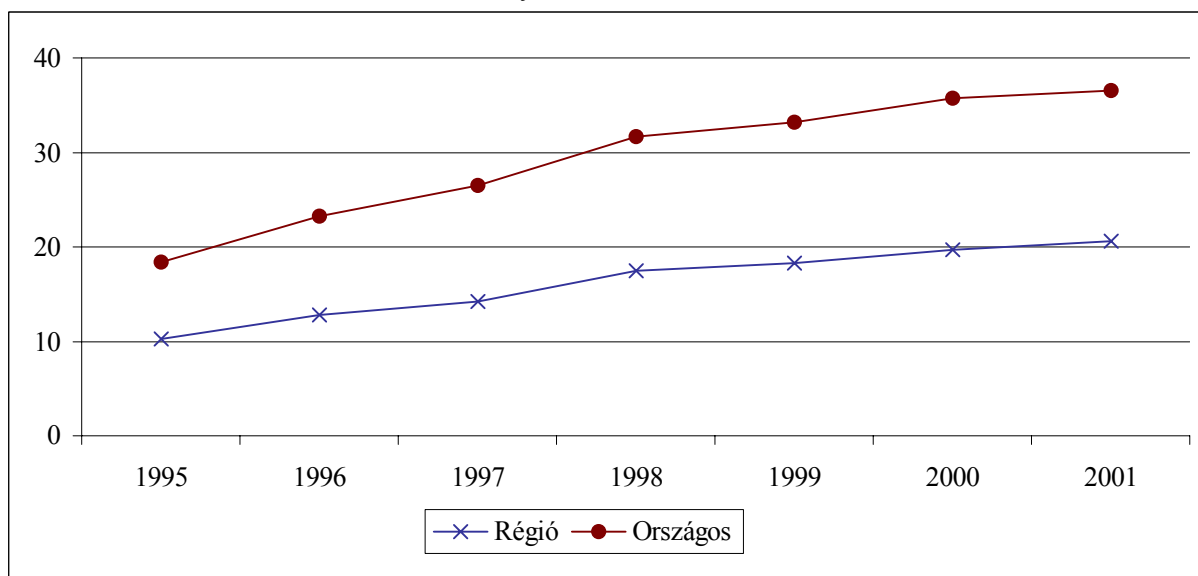
2001-ben 1000 lakosra országosan 46, a régióban 37 egyéni vállalkozás jutott 1000 lakosra. E téren a régió lemaradása mérséklődött 1995 óta (lásd a 2.4.1. ábrát). A társas vállalkozásokat tekintve a régió lemaradása nagyobb mértékű. 2001-ben 1000 lakosra országosan 36 társas vállalkozás esett (lásd a 2.4.2. ábrát). Ezzel szemben a régióban 1000 lakosra 20 társas vállalkozás jutott 2001-ben. Adataink alapján a régióra jellemző adatok és az országos átlag közötti különbség nem csökkent 1995 és 2001 között.

2.4.1. ábra: Az 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

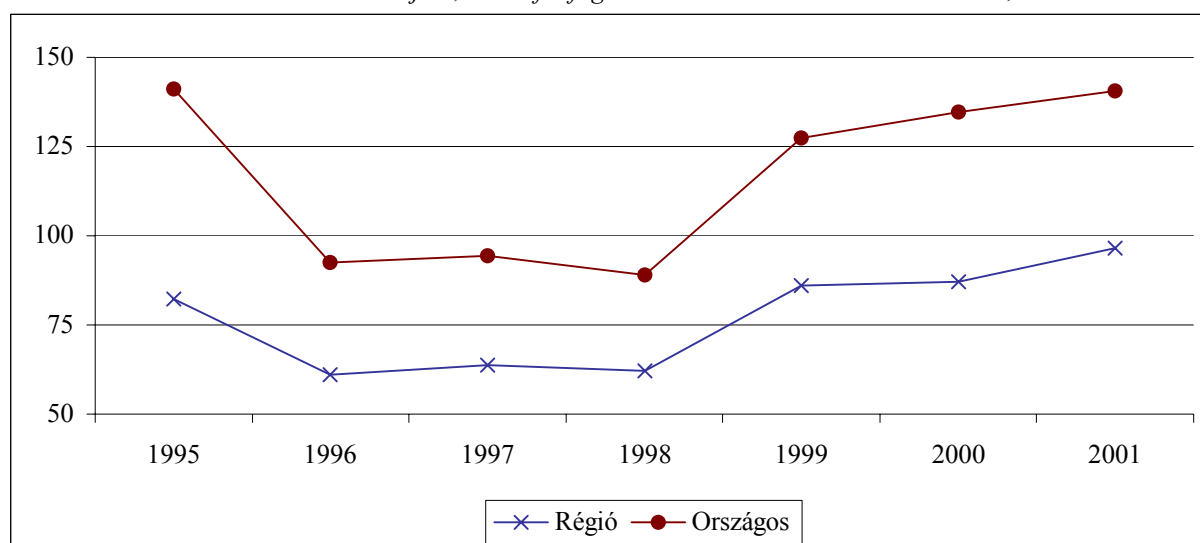
2.4.2. ábra: Az 1000 lakosra jutó társas vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

A társas vállalkozások méret szerinti megoszlása tovább árnyalja a régió lemaradásáról alkotott képet. 1995 és 2001 között a 10-19 főt foglalkoztató vállalkozások száma 100 ezer főre vetítve alacsonyabb a régióban az országos átlagnál. Látható az is, hogy a régióra jellemző növekedési ütem elmarad az országos átlagtól (lásd a 2.4.3. ábrát).

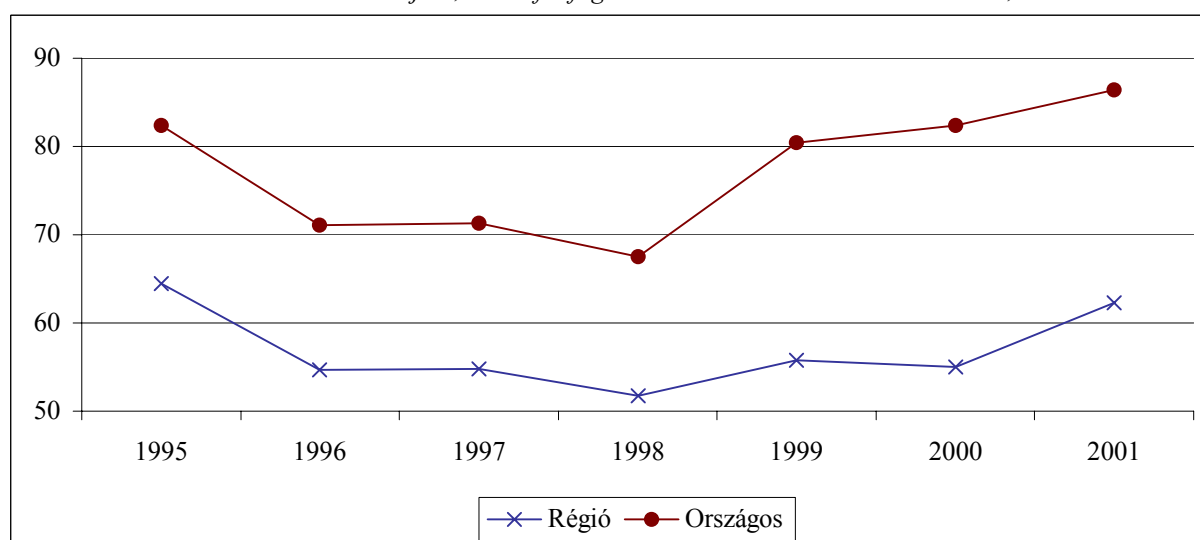
2.4.3. ábra: A 100 ezer lakosra jutó, 10-19 főt foglalkoztató társas vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

Hasonló a helyzet a 20-49 főt foglalkoztató társas vállalkozások terén is (lásd a 2.4.4. ábrát). 1995 és 2001 között a 20-49 főt foglalkoztató vállalkozások száma 100 ezer főre vetítve alacsonyabb a régióban az országos átlagnál. 2001-ben a különbség nagyobb volt, mint 1996-ban. Az eltérés oka az, hogy 1998 és 2000 között nagyobb mértékű volt a növekedés országosan, mint a régióban.

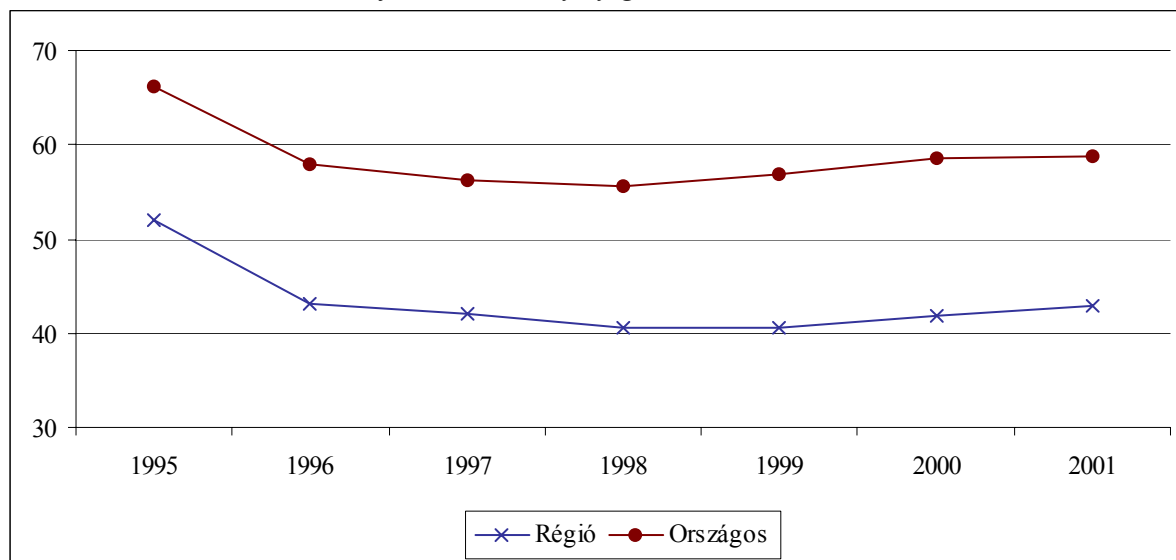
2.4.4. ábra: A 100 ezer lakosra jutó, 20-49 főt foglalkoztató társas vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

Az 50 főnél több alkalmazottat foglalkoztató társas vállalkozások száma stagnált 1996 és 2001 között Magyarországon. A régióra ezzel szemben a csökkenő tendencia a jellemző (lásd a 2.4.5. ábrát). 1999 óta némi növekedés tapasztalható a régióban.

2.4.5. ábra: A 100 ezer lakosra jutó, 50-nél több főt foglalkoztató társas vállalkozások száma, 1995-2001

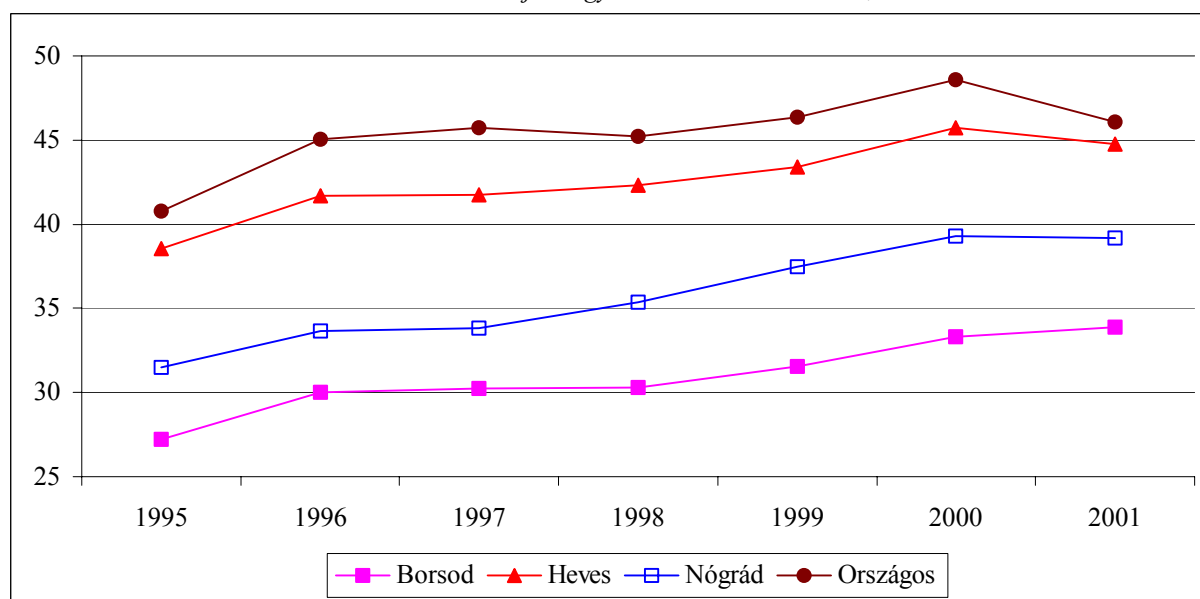

Adatok forrása: KSH

A megyék helyzete

Megyék szerinti bontásban látható, hogy az egyéni vállalkozások Heves megyében vannak legközelebb az országos átlaghoz: itt 2001-ben 1000 lakosra 45 egyéni vállalkozás jutott (2.4.6. ábra). Ezzel szemben Borsodban csak 34, Nógrádban csak 39 egyéni vállalkozás jut 1000 lakosra. Borsod és Nógrád elmaradása 1995-2001 között – bár csökkenő mértékben - mindvégig megmaradt.

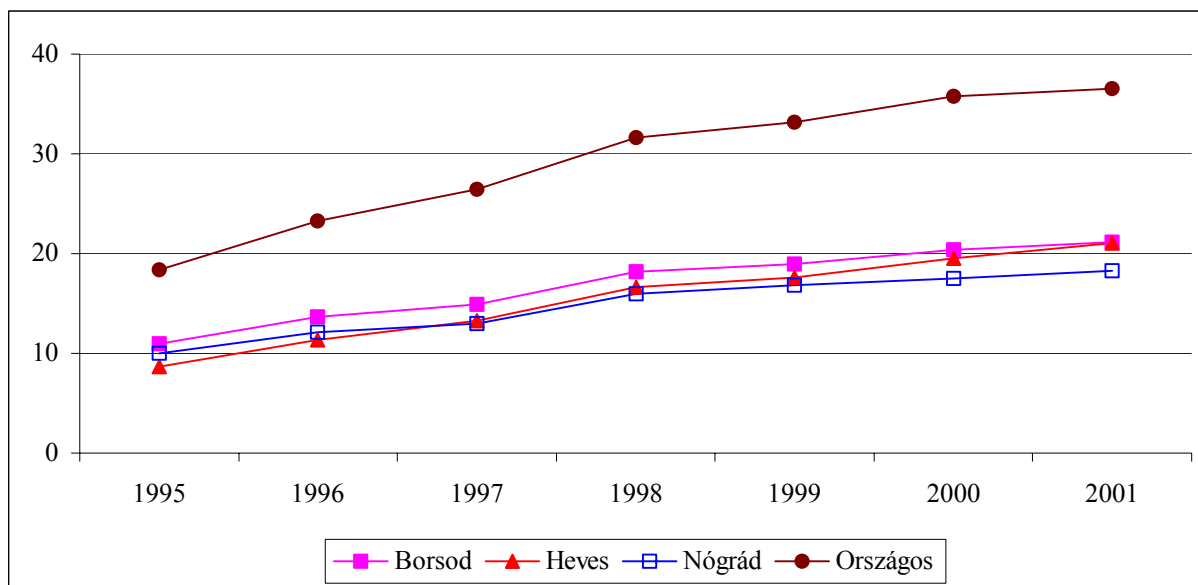
2.4.6. ábra: Az 1000 lakosra jutó egyéni vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

A társas vállalkozásokat tekintve a régióra jellemző tendenciák mindegyik megyére illenek. 2001-ben 1000 borsodi és hevesi lakosra 21-21, 1000 nógrádi lakosra 18 társas vállalkozás jutott (2.4.7. ábra). A társas vállalkozások száma mindegyik megyében folyamatosan növekedett 1995 óta, de nem olyan mértékben, mint országosan – azaz a különbség az országos és a régió megyéinek adatai között egyre nő.

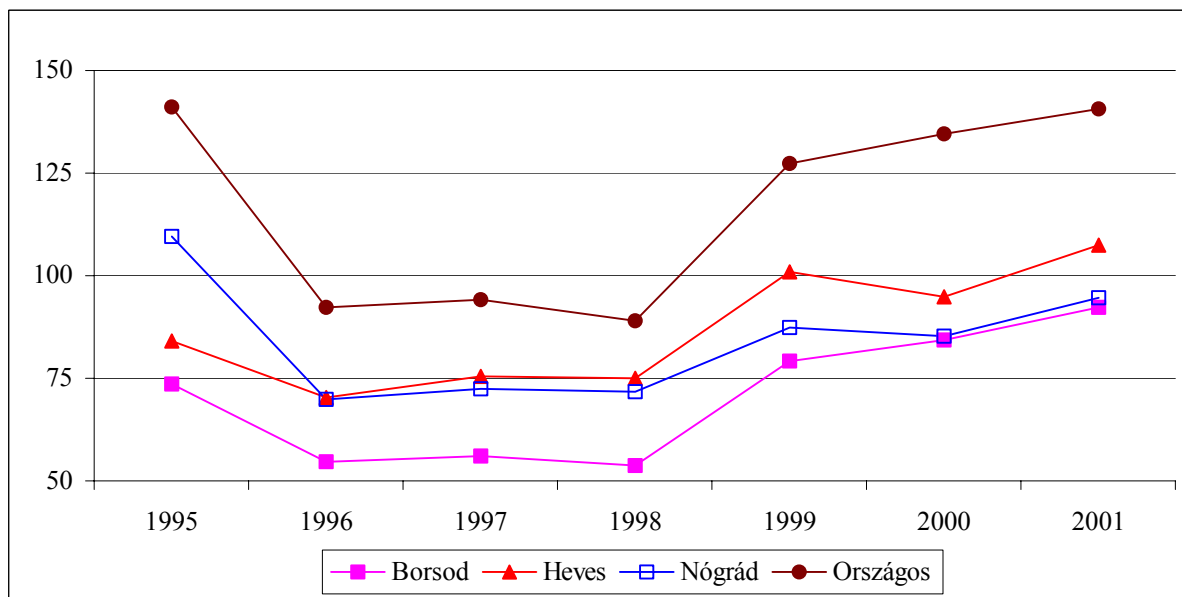
2.4.7. ábra: Az 1000 lakosra jutó társas vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

A 10-19 főt foglalkoztató vállalkozások száma 100 ezer főre vetítve Borsodban és Hevesben nőtt 1995 és 2001 között. A növekedés üteme lassabb az országosnál. Nógrádban viszont csökkent az ilyen méretű vállalkozások száma: a csökkenés 1995 és 1996 között volt komoly (lásd a 2.4.8. ábrát).

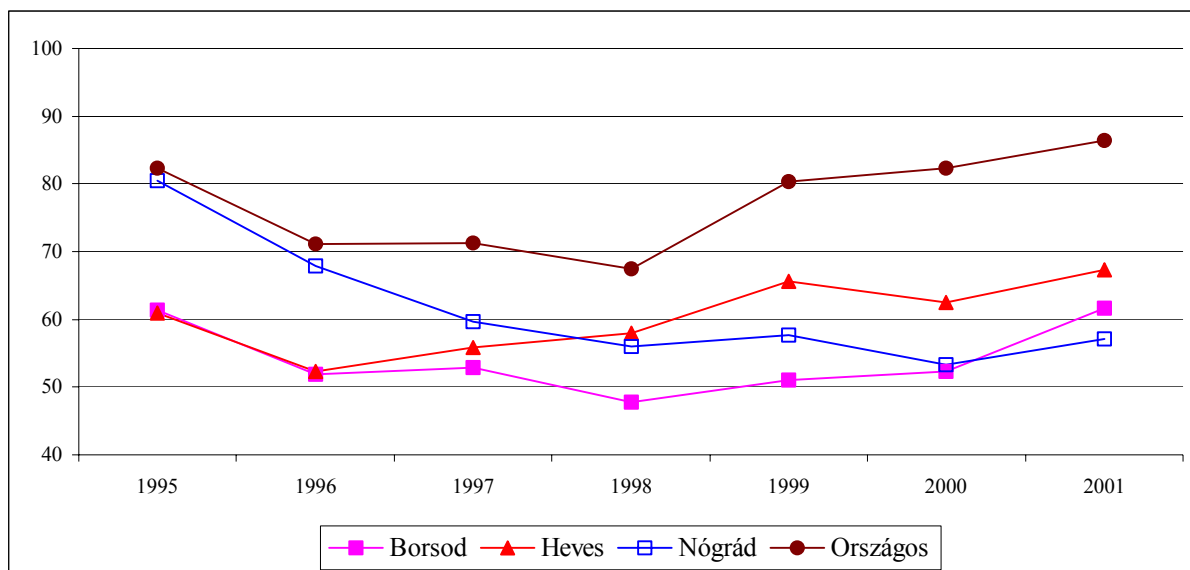
2.4.8. ábra: A 100 ezer lakosra jutó, 10-19 főt foglalkoztató társas vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

A 20-49 főt foglalkoztató társas vállalkozások vizsgálata szintén azt mutatja, hogy a régió tendenciái leginkább Borsod és Heves megyére illenek rá (lásd a 2.4.9. ábrát). A régióban 1998-ig csökkent, azután viszont nőtt az ilyen vállalkozások száma. Ezzel szemben Nógrádban nem indult el 1998 után a Borsodra és Hevesre jellemző növekedés.

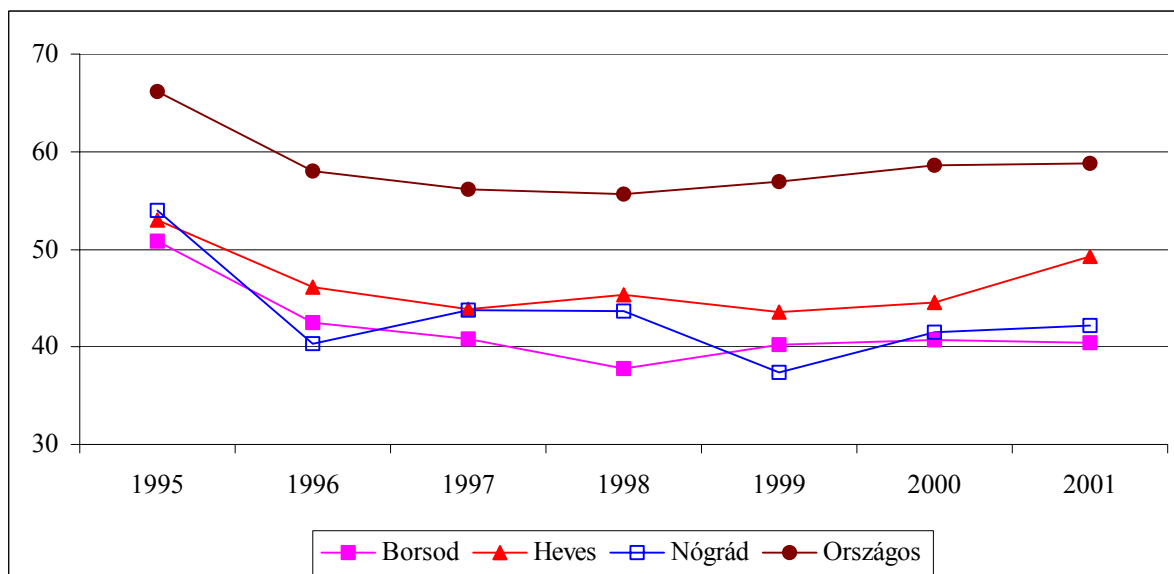
2.4.9. ábra: A 100 ezer lakosra jutó, 20-49 főt foglalkoztató társas vállalkozások száma, 1995-2001

Adatok forrása: KSH

Az 50 főnél több alkalmazottat foglalkoztató társas vállalkozások száma gyakorlatilag stagnált az országban 1996 és 2001 között. A régió megyéire ezzel szemben a csökkenés jellemző (lásd a 2.4.10. ábrát). A csökkenés mértéke Heves megyében csekély, itt 100 ezer főre vetítve 2001-ben az 1995-ös szint 95 százalékára esett a nagyobb vállalatok száma. A csökkenés mértéke ennél jóval nagyobb Borsod és Nógrád megyékben (1995-2001 között 20%-os).

2.4.10. ábra: A 100 ezer lakosra jutó, 50-nél több főt foglalkoztató társas vállalkozások száma, 1995-2001

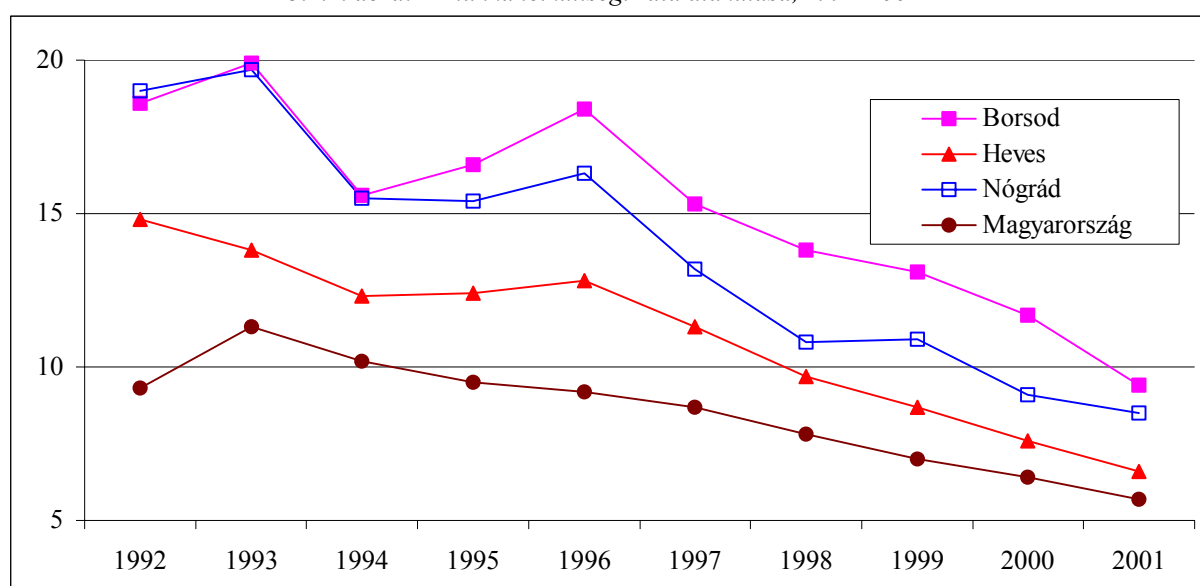
Adatok forrása: KSH

3. A munkaerőpiac

3.1. Gazdasági aktivitás és munkanélküliség

Észak-Magyarországot az országos átlagnál alacsonyabb foglalkoztatottság és magasabb munkanélküliségi szint jellemezte a '90-es évek alatt. Magyarországon a munkanélküliségi ráta 1993-ban érte el legmagasabb értékét (11,3%), azóta folyamatosan csökken és 2001-ben 5,7 százalék volt (lásd a 3.1.1. ábrát). A régiót – különösen Borsod és Nógrád megyét – az ország többi megyéjénél jobban megviselte a gazdasági visszaesés. Legkedvezőbbek Heves megye munkanélküliségi adatai: itt 1993 óta a munkanélküliségi ráta csak két százalékponttal magasabb az országosnál. A legkedvezőtlenebb adatok pedig Borsod megyére jellemzőek: itt a munkanélküliségi ráta 1993 és 1999 között legalább hat százalékponttal (1999-ben 19,9%, 1999-ben pedig 13,1%) volt magasabb, mint az országban. 2000 óta viszont mérséklődik Borsod lemaradása, 2001-ben már kevesebb, mint négy százalékponttal haladta meg a ráta szintje az országost.

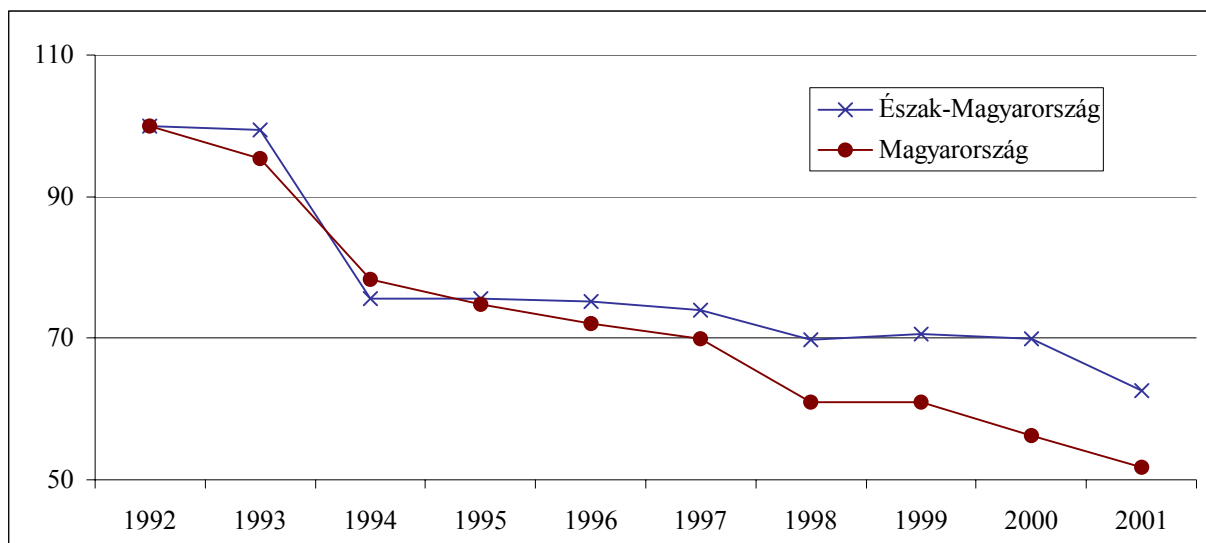
3.1.1. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása, 1992-2001

Adatok forrása: KSH

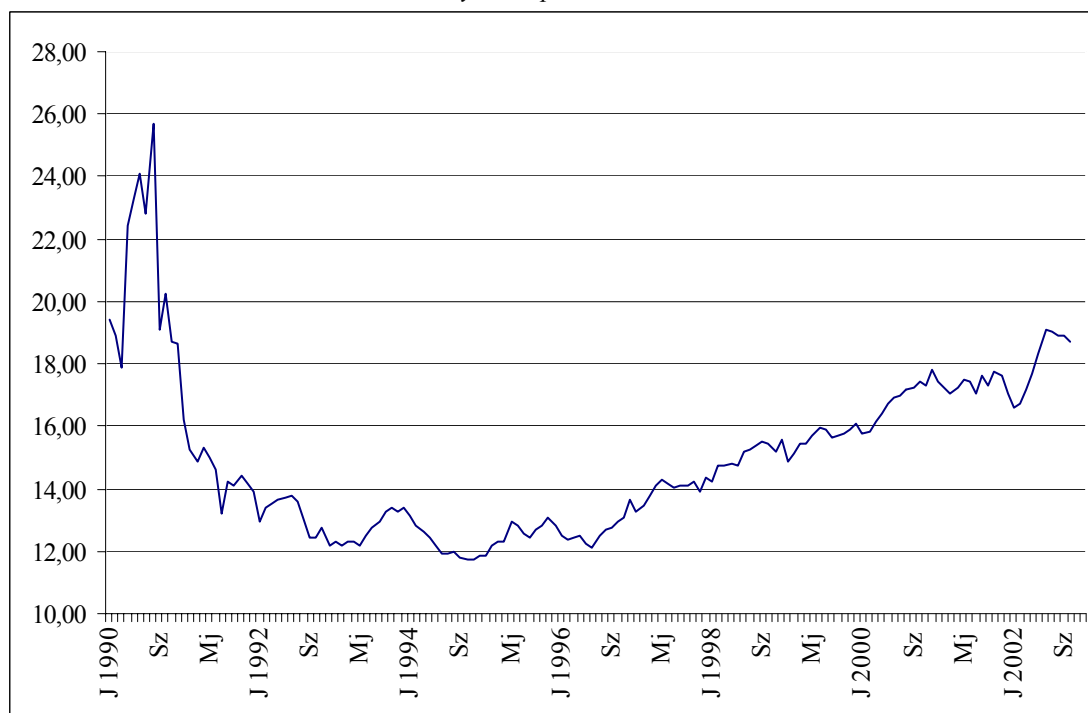
A munkanélküliségi ráta után érdemes szemügyre venni a munkanélküliek számának alakulását. A 3.1.2. ábra azt mutatja, mekkora a munkanélküliség az 1992 januárhoz viszonyítva. 2001-ben a munkanélküliek száma országosan az 1992-es érték felére, a régióban az 1992-es érték 60 százalékára esett vissza. A munkanélküliség csökkenése nagyjából azonosan alakult 1997-ig, 1998 óta a munkanélküliek száma gyorsabban csökken az országban, mint az észak-magyarországi régióban.

3.1.2. ábra: A regisztrált munkanélküliek száma az 1992-es érték százalékában (1992=100 százalék), 1992-2001. decemberi adatok

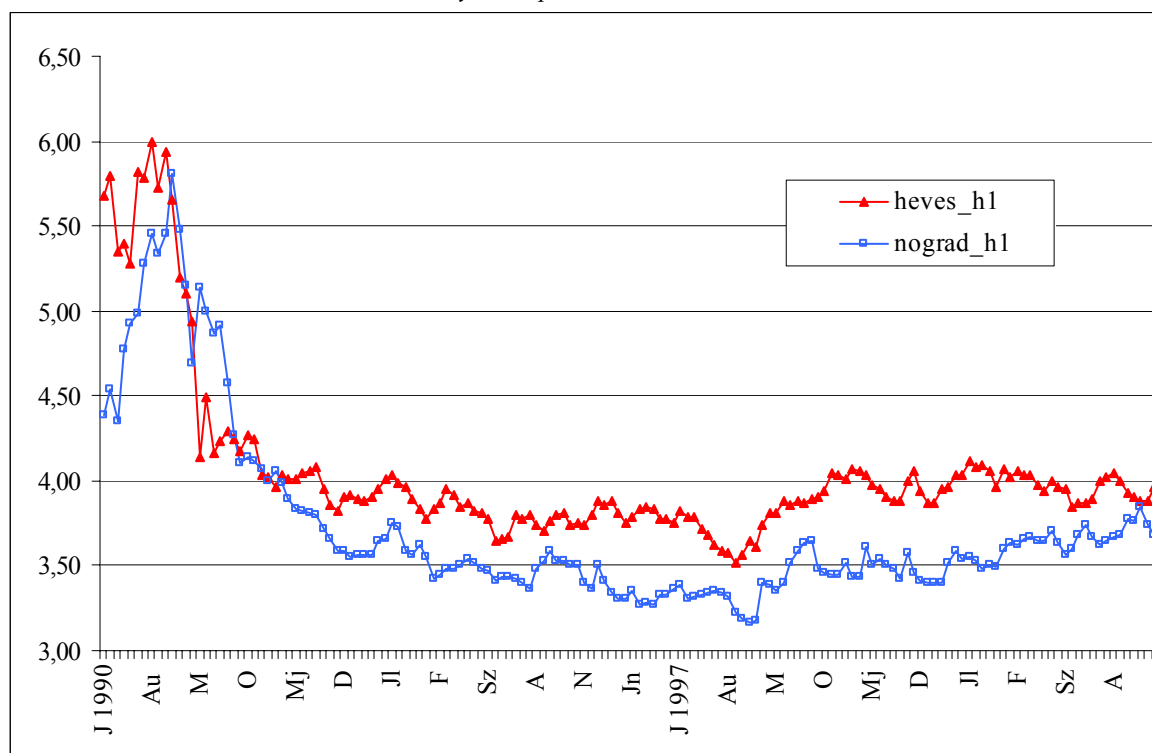
Adatok forrása: Foglalkoztatási Hivatal

3.1.3. ábra: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei regisztrált munkanélküliek számának aránya az ország többi részében lévő állományhoz képest, %, 1990-2002, havi adatok

Forrás: saját számítás a Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján

3.1.4. ábra: A Heves és Nógrád megyei regisztrált munkanélküliek számának aránya az ország többi részében lévő állományhoz képest, %, 1990-2002, havi adatok

Forrás: saját számítás a Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján

A regisztrált munkanélküliek száma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében volt a legmagasabb a megyék között. A legkritikusabb évben, 1993-ban a nyári hónapokban megközelítette a 80 ezret (ebben az évben 630-700 ezer között mozgott a regisztrált munkanélküliek száma Magyarországon). A '90-es évek folyamán a regisztrált munkanélküliek alakulását mindvégig más tendenciák jellemezték BAZ megyében, mint az ország többi részén. Egyrészt a többi megyénél jóval korábban, már 1990-ben megugrott és magas volt Borsodban a regisztrált munkanélküliek száma (ekkor az összes regisztrált munkanélküli közel 20%-a volt borsodi). Másrészt a '90-es évek második felében miközben az egész ország többi részén csökken, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében stagnál a regisztrált munkanélküliek száma – azaz 1996 után újra növekedni kezd Borsod szerepe az országos munkanélküliségben (lásd a 3.1.3. ábrát). Azaz a kedvezőtlen régiós adatokért kizárólag Borsod-Abaúj-Zemplén a felelős. 1994-ben a munkanélküliek száma országosan és Hevesben, valamint Nógrádban is az 1992-es érték 80 százalékára esett vissza. Ezután a munkanélküliek száma Heves és Nógrád megyékben az országos trendeknek megfelelően csökkent, így az itteni regisztrált munkanélküliek számának aránya az ország többi részéhez képest 1992 óta alig változott (lásd a 3.1.4. ábrát).

Érdekes megnézni, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyén belül melyik térséghez köthető a megye munkanélküliségi adatainak az országostól eltérő mozgása. Azért, hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, a Foglalkoztatási Hivatal munkaügyi kirendeltség szintű, 1993-2002 közötti, a regisztrált munkanélküliek havi állományát mutató adatait vettük alapul². Először hierarchikus klaszter elemzéssel csoportokba rendeztük a hasonló tendenciákat mutató térségeket, majd kiszámoltuk, hogy a munkaügyi kirendeltségeken a regisztrált munkanélküliek számának aránya hogyan alakult havonta a regisztrált munkanélküliek országos állományán belül. Végül ezeknek az arányoknak a változását az 1993. januári arány százalékában ábrázoltuk.

A klaszter elemzés során az egyes kirendeltségek havi regisztrált munkanélküli adatai közötti lineáris korreláció mértékét tekintettük távolság kritériumnak. Eredményül a BAZ megyei kistérségek a regisztrált munkanélküliek állományának alakulása szerint az alábbi csoportokba rendezhetők:

Graduális növekedés és stagnálás. Azon térségek tartoznak ide, amelyekben a regisztrált munkanélkülieknek az országos állományhoz viszonyított aránya kisebb ingadozásokkal folyamatosan (de nem különösen nagy arányban) nőtt az időszak alatt (Miskolc), illetve az időszak elejéhez képest nem változott jelentősen (Ózd, Sátoraljaújhely, Mezőkövesd). Az utóbbiakban tehát a regisztrált munkanélküliek számának alakulása többé-

² 15 kirendeltség adataival számoltunk, mivel összevontuk a diósgyőri és a miskolci kirendeltség adatait. A kirendeltségek az alábbiak voltak: Miskolc, Encs, Kazincbarcika, Tiszaújváros, Mezőkövesd, Ózd, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szerencs, Edelény, Szikszó, Tokaj, Putnok, Gönc, Mezőcsát.

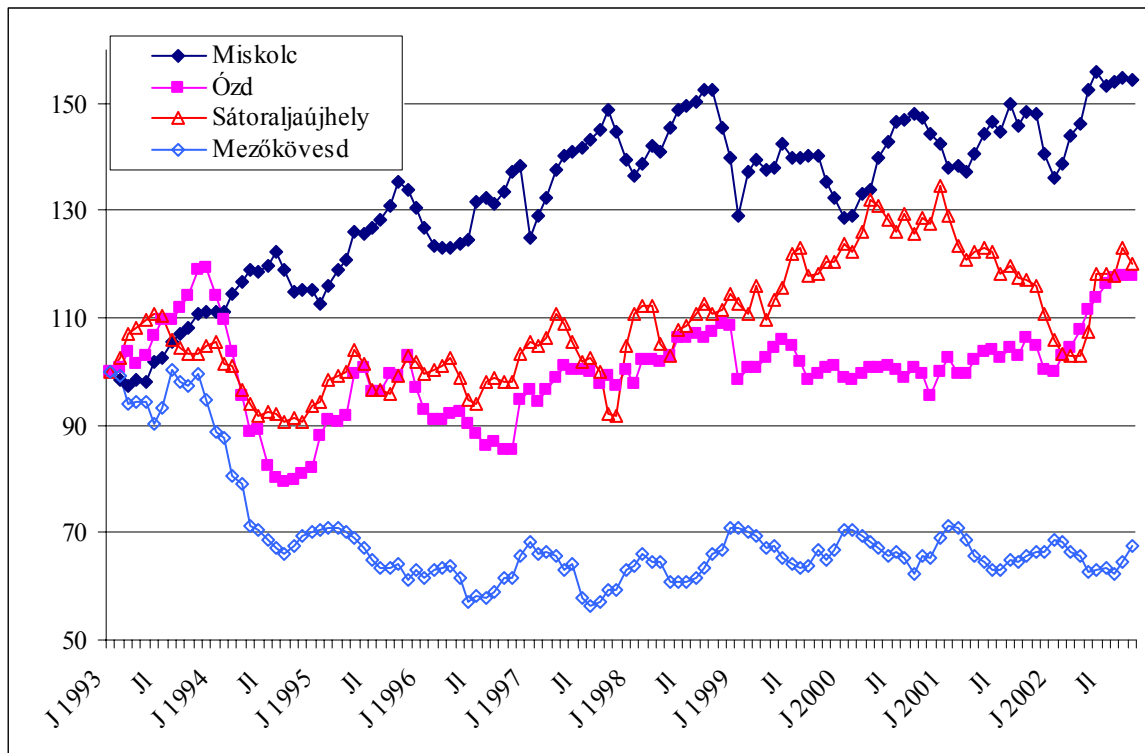
kevésbé az országos tendenciákat követte és követi. Azaz e térségekben a '90-es évek közepétől, a gazdasági fellendüléssel csökkenni kezdett a regisztrált munkanélküliek állománya.

U görbe. Itt egy magas kiinduló arány után egy csökkenő szakasz következett, amelyet 1995-1996 táján újra egy egyértelmű és erőteljes növekedés váltott fel. E térségekben a regisztrált munkanélküliek számának az országos állományban játszott súlya növekvő tendenciát mutat és várhatóan a következő években is növekedni fog. Leginkább három kirendeltség adatai mutatnak nagy hasonlóságot (Encs, Edelény, Szikszó), de többé-kevésbé ide sorolható Kazincbarcika, Szerencs, Sárospatak, Mezőcsát és Tokaj is. E térségekben a '90-es évek közepén volt a legalacsonyabb a regisztrált munkanélküliek száma, majd a 1996-1997-től, a gazdasági fellendüléssel egyidejűleg (amely e térséget szinte teljesen elkerülte) újra növekedésnek indult.

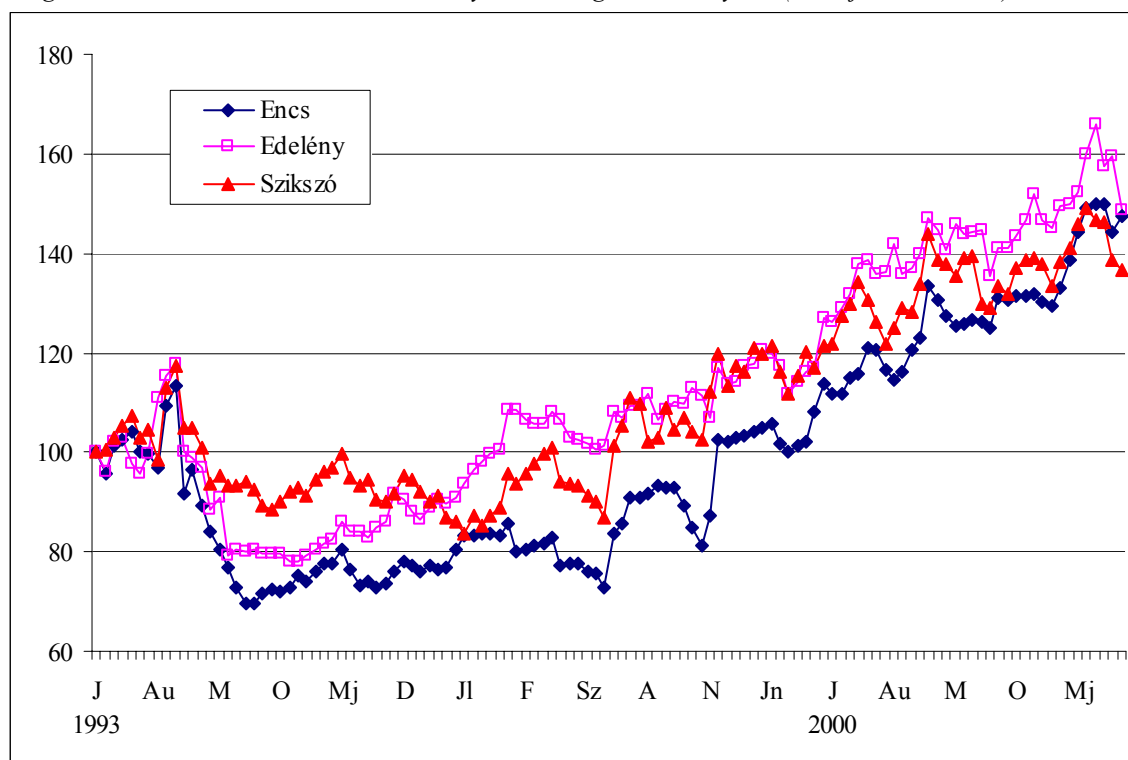
Növekvő arány. E térségekben (Putnok, Gönc, Tiszaújváros) a regisztrált munkanélküliek száma rezisztens, alig változik az időszak alatt és így az országos állományon belüli súlya végig növekszik. Jelentős, 1,8-2-szeres aránynövekedésről van itt szó. E térségekben még feltehetően a mezőgazdasági idénymunkákkal összefüggő erős szezonális ingadozás is megfigyelhető: augusztus-november között alacsonyabb, január-július között pedig magasabb a regisztrált munkanélküliek száma.

A 3.1.5.a-c. ábrákban a regisztrált munkanélküliek állományának az országos állományon belüli súlyának alakulását közöljük a fenti csoportoknál. Az országos tendenciáktól való eltérés tehát az első csoporton kívül minden vizsgált Borsod-Abaúj-Zemplén megyei térségre jellemző, általános jelenség.

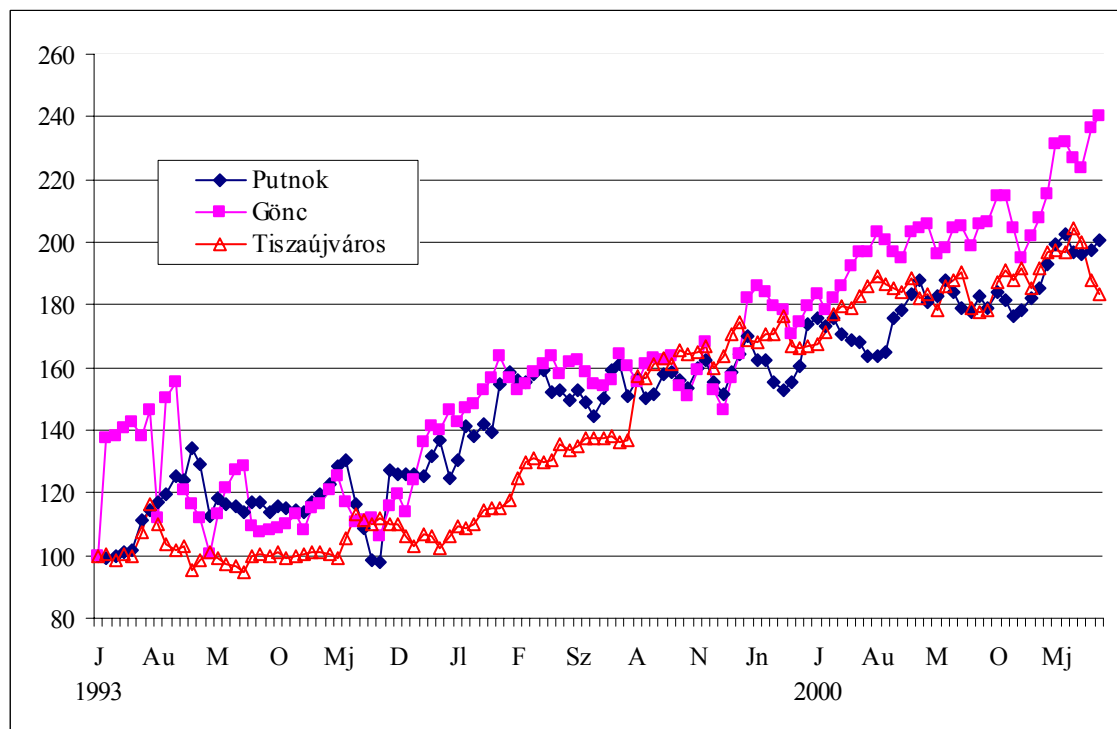
3.1.5.a. ábra: Az első csoportba (graduális növekedés és stagnálás) sorolt térségekben a regisztrált munkanélküliek számának aránya az országos állományban (1993 január=100%), 1993.01-2002.10

3.1.5.b. ábra: A második csoportba (U görbe) sorolt térségek közül az encsiben, az edelényiben és a szikszóiban a regisztrált munkanélküliek számának aránya az országos állományban (1993 január=100%), 1993.01-2002.10

3.1.5.c. ábra: A harmadik csoportba (növekvő arány) sorolt térségekben a regisztrált munkanélküliek számának aránya az országos állományban (1993 január=100%), 1993.01-2002.10

Forrás: saját számítás a Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján

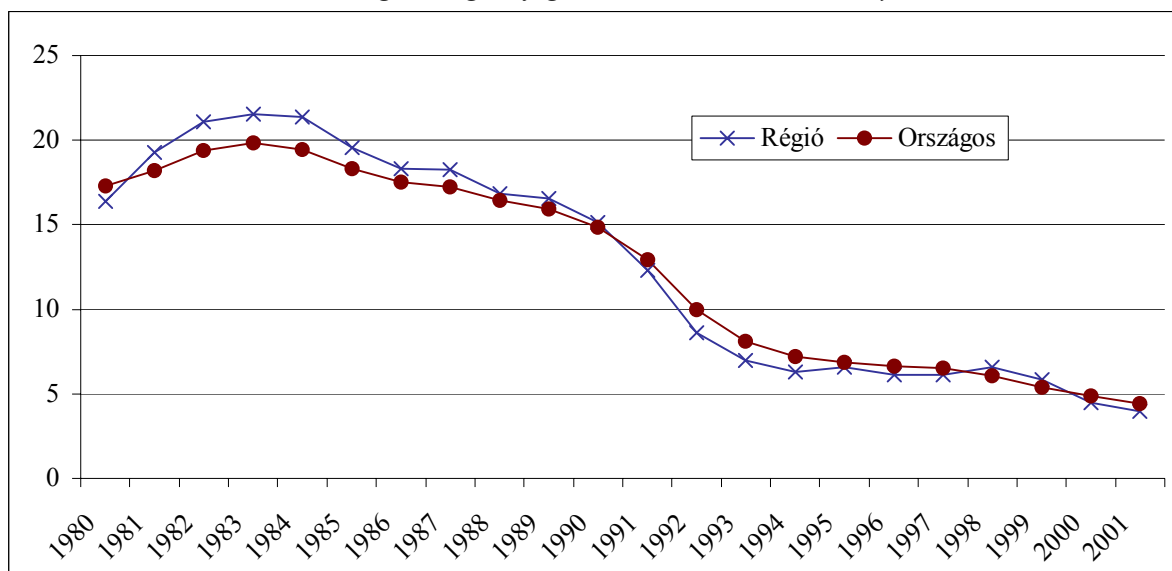
3.2. A mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem szerepe a foglalkoztatásban

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy az alkalmazásban állók milyen arányban oszlanak el három fő gazdasági ágazat – mezőgazdaság, ipar, és kereskedelem – szerint mind a régióban, mind pedig az ország egészében. Az adatok felemás képet festenek a régió fejlettségéről. A régió kedvező helyzetére utal az, hogy az országos átlagnál magasabb az iparban és az országos átlagnál alacsonyabb a mezőgazdaságban alkalmazottak aránya. Ugyanakkor az országos átlagnál alacsonyabb a szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya. E téren a régióra inkább a leszakadás, mint a felzárkózás jellemző.

A régió helyzete

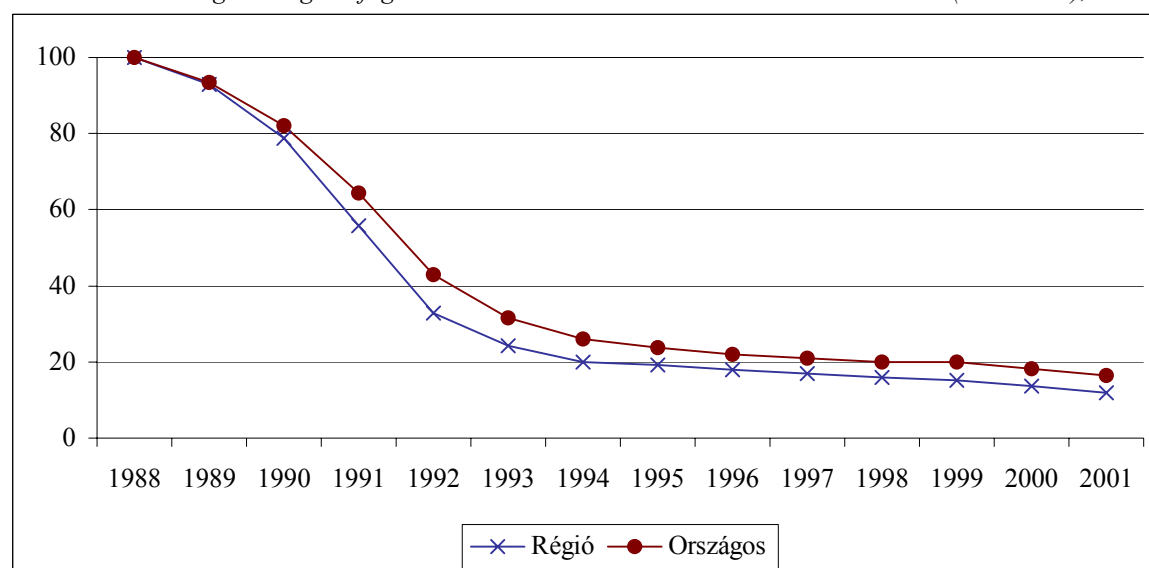
A '80-as évek elején mind az észak-magyarországi régióban, mind pedig az egész országban az alkalmazottak körülbelül 20 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban (lásd a 3.2.1. ábrát). A nyolcvanas években ez az arány folyamatosan csökkent, majd a rendszerváltás hatására radikálisan visszaesett: 1989 és 1993 között, tehát négy év alatt a régióban az alkalmazottakon belül a mezőgazdaságban dolgozók aránya 7-8 százalékra esett. Ezt követően tovább csökkent a mezőgazdasági alkalmazottak aránya mind a régiót, mind az országot tekintve. Összességében a foglalkoztatottság a mezőgazdaságban nagyobb mértékben esett vissza Észak-Magyarországon, mint az egész országban (lásd a 3.2.2. ábrát).

3.2.1. ábra: A mezőgazdaságban foglalkoztatottak százalékos aránya, 1980-2000

Adatok forrása: KSH

3.2.2. ábra: A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma az 1988-as érték százalékában (1988=100), 1988-2000

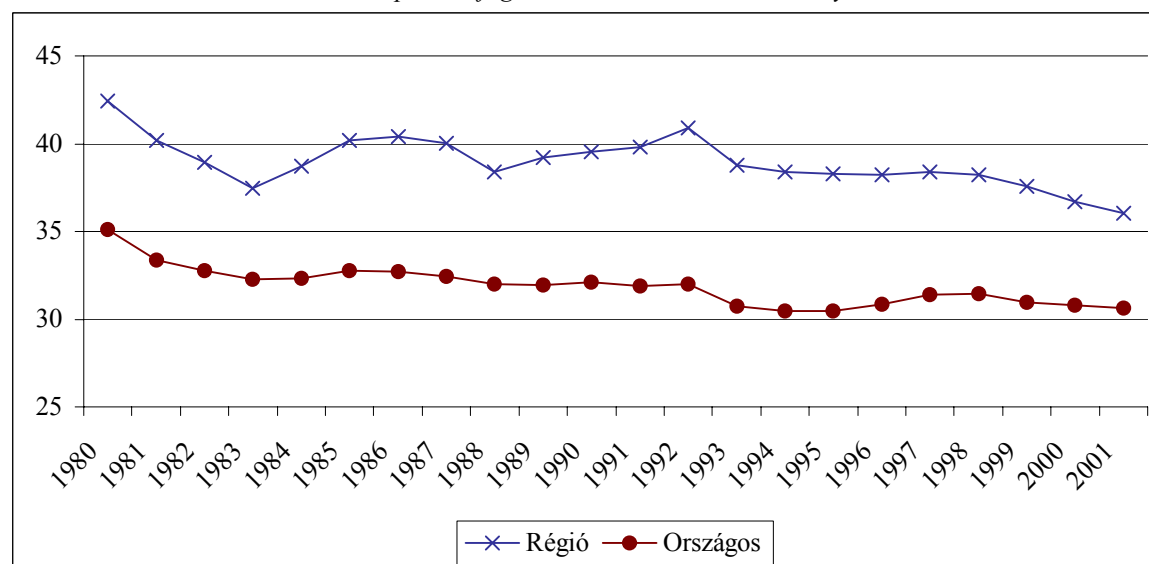

Adatok forrása: KSH

Érdeemes külön megjegyezni, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottság visszaesésével párhuzamosan a termőterület nagysága is csökkent. Ez a csökkenés azonban korántsem olyan radikális, mint a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányának visszaesése. A termőterület nagysága 2001-ben mind országosan, mind a régióban az 1980-as érték körülbelül 92 százaléka.

Az országos átlaghoz viszonyítva mind 1980-ban, mind pedig 2001-ben magasabb volt az észak-magyarországi régióban az iparban foglalkoztatottak aránya. Ezzel együtt országosan és a régióban is folyamatosan csökkent az iparban foglalkoztatottak aránya (lásd a 3.2.3. ábrát). A különbség a csökkenés ütemében van: a régióban 6,4 százalékponttal, míg országosan 4,5 százalékponttal esett vissza az iparban foglalkoztatottak aránya.

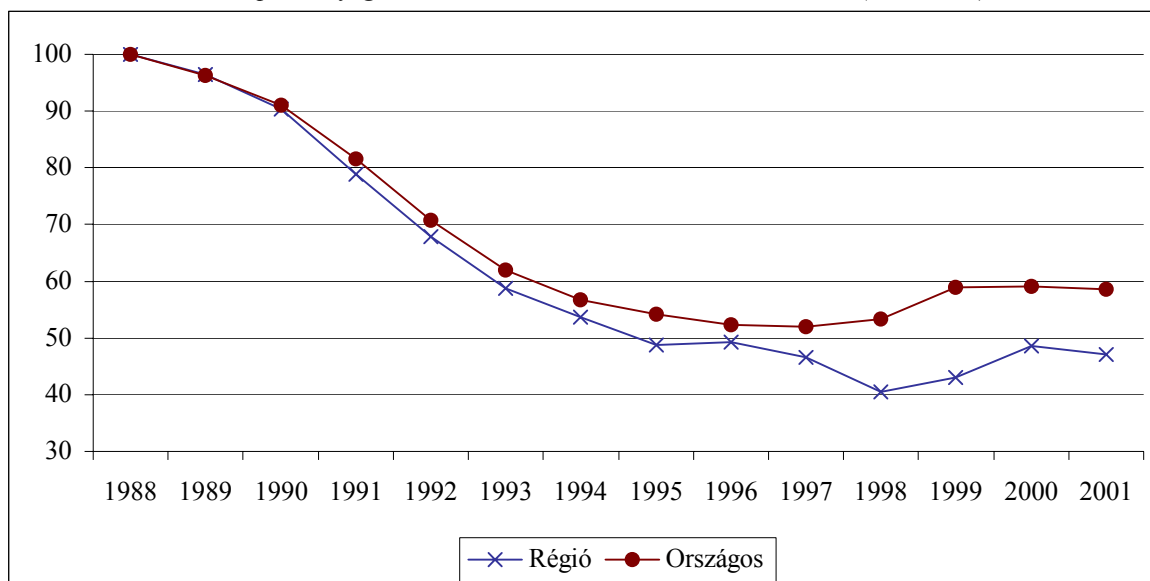
3.2.3. ábra: Az iparban foglalkoztatottak százalékos aránya, 1980-2000

Adatok forrása: KSH

A 3.2.4. ábra azt mutatja, a '90-es években mind regionális, mind pedig országos szinten jelentősen csökkent az iparban foglalkoztatottak száma: országos szinten 2001-re az 1988-as szint 59 százalékára, a régióban pedig a csökkenés mértéke ennél is jelentősebb volt: 2001-ben az 1988-as szint 47%-ára esett a foglalkoztatottak száma.

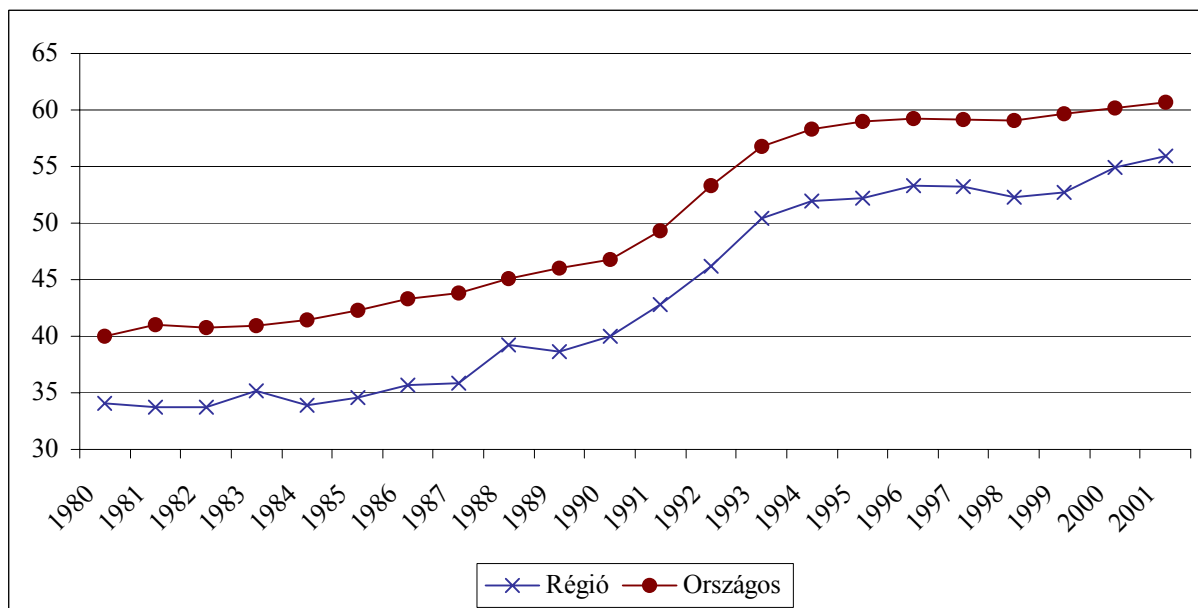
3.2.4. ábra: Az iparban foglalkoztatottak az 1988-as érték százalékában (1988=100), 1988-2000

Adatok forrása: KSH

A szolgáltatásban foglalkoztatottak számát tekintve Észak-Magyarország hosszú idő óta hátrányban van az ország többi részéhez képest (lásd a 3.2.5. ábrát). 1980 és 1999 között a régióban a szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya átlagosan 6-8 százalékponttal elmarad az országos átlagtól. Ez a különbség nem változik az időszak alatt – nem tudjuk, hogy az 1999-2001-es adatok egy felzárkózó tendencia kezdetét jelentik-e, vagy csak rövidtávú ingadozás áll e mögött.

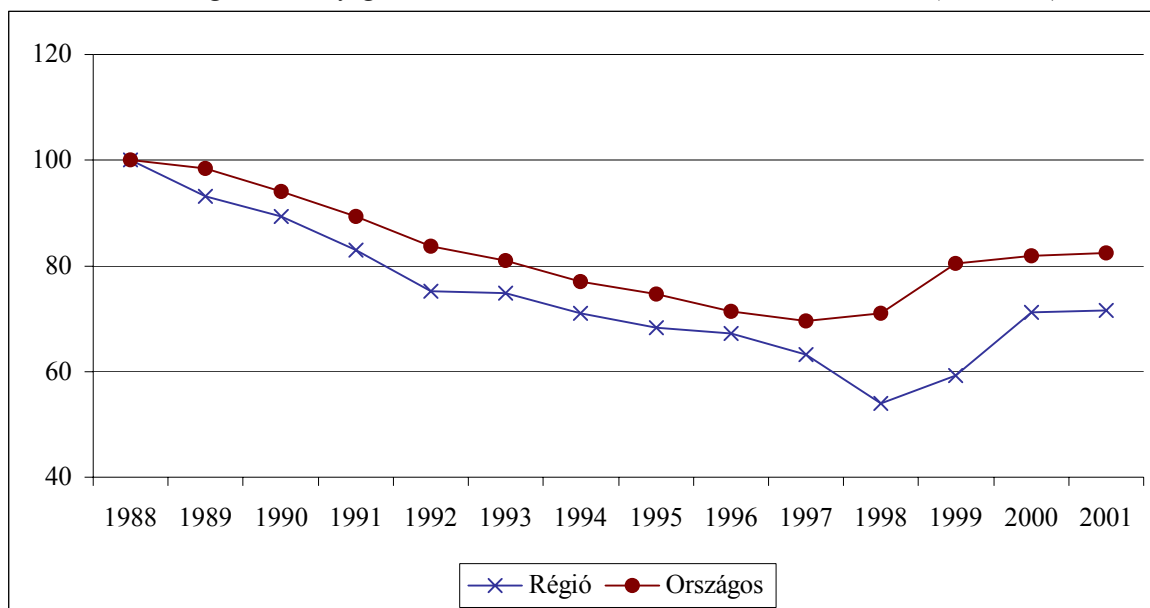
3.2.5. ábra: A szolgáltatásban foglalkoztatottak százalékos aránya, 1980-2000

Adatok forrása: KSH

A szolgáltatásban foglalkoztatottak aránya az 1988-as értékhez képest országosan 1997-ig, a régióban pedig 1998-ig folyamatosan csökkent (3.2.6. ábra). Az észak-magyarországi régióban tíz év alatt (1998-ra) körülbelül felére esett az alkalmazottak száma a szolgáltatói szektorban. Ezt követően figyelhető meg viszonylag jelentős növekedés mind az ország egészében, mind pedig Észak-Magyarországon.

3.2.6. ábra: A szolgáltatásban foglalkoztatottak száma az 1988-as érték százalékában (1988=100), 1988-2000

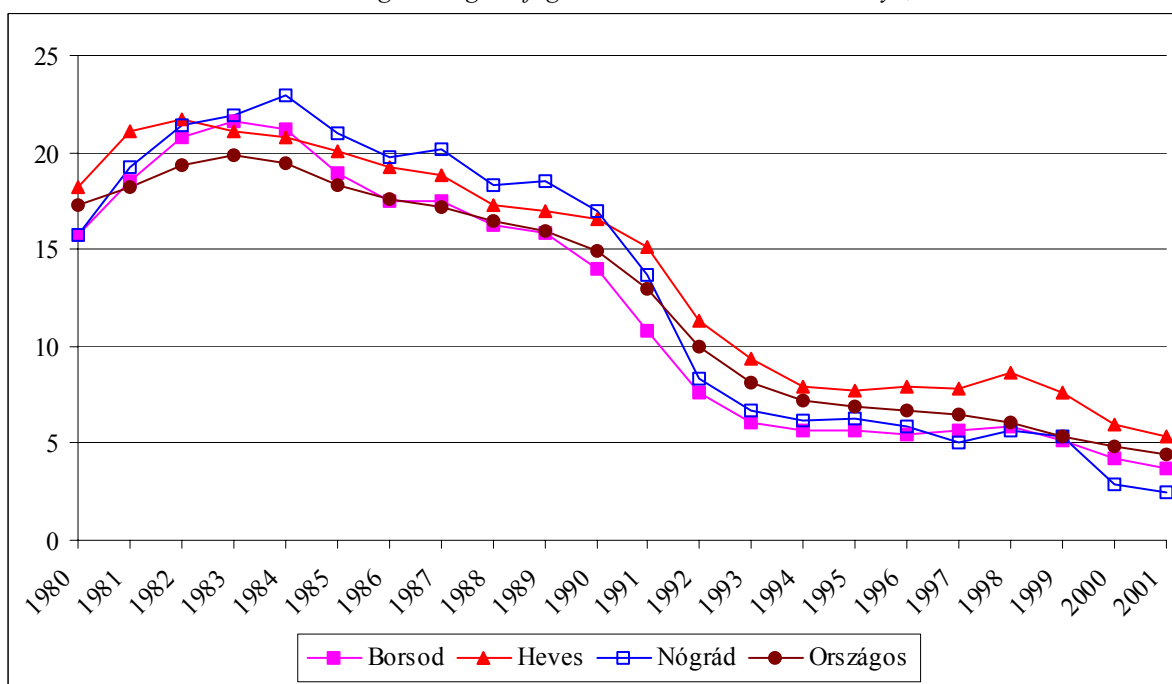

Adatok forrása: KSH

A megyék helyzete

1980 és 1989 között a régióban az alkalmazottak több mint 15 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban. A régió megyéi közül a legmagasabb értékekkel Nógrád megye rendelkezett (lásd a 3.2.7. ábrát). Ezek az arányok a rendszerváltás hatására radikálisan visszaestek. A visszaesés leginkább Nógrádot érintette: 2001-re már itt a legalacsonyabb a mezőgazdaságban dolgozók aránya.

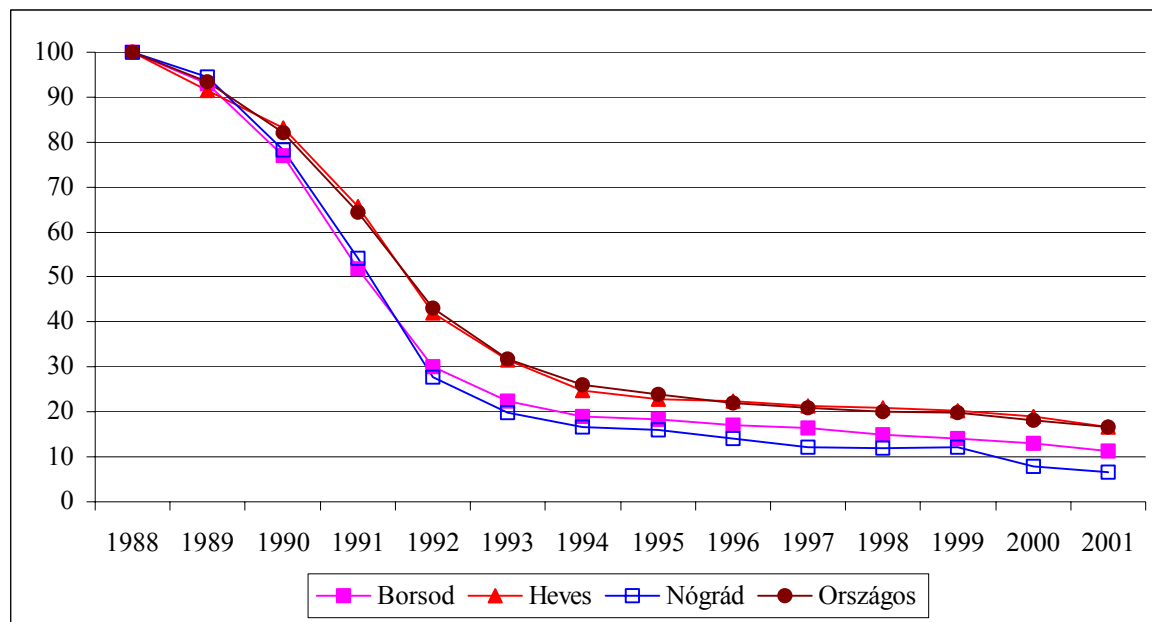
3.2.7. ábra: A mezőgazdaságban foglalkoztatottak százalékos aránya, 1980-2000

Adatok forrása: KSH

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma drámai mértékben esett vissza Nógrád megyében: az 1988-as létszám kevesebb 7%-a dolgozott 2001-ben az ágazatban. Borsodban ez az arány 11, Hevesben körülbelül 16 százalék (3.2.8. ábra).

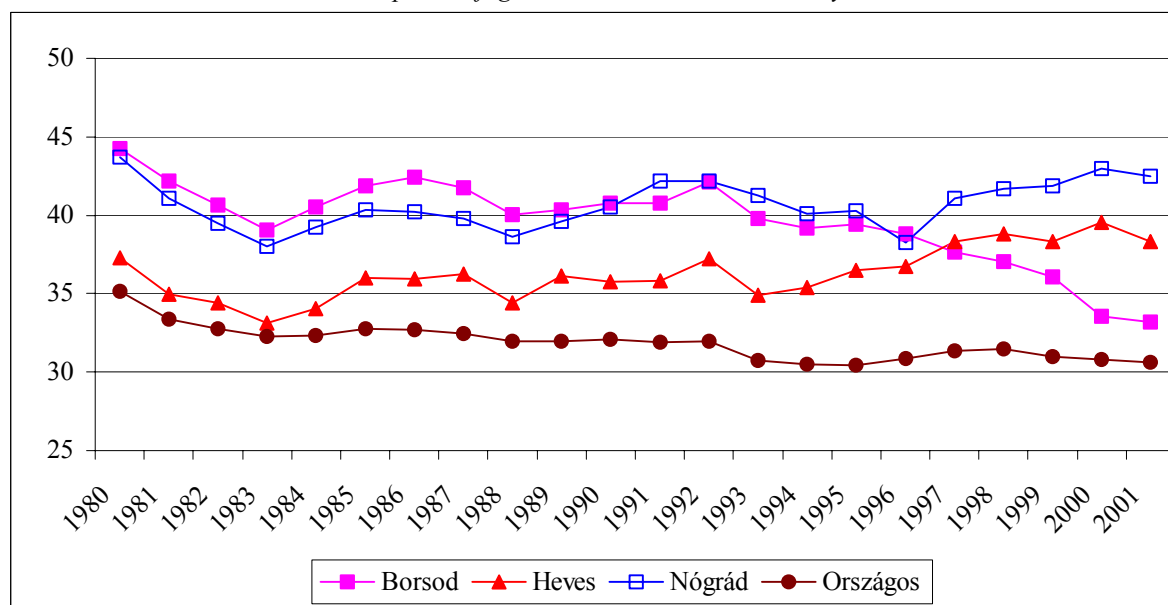
3.2.8. ábra: A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma az 1988-as érték százalékában (1988=100), 1988-2001

Adatok forrása: KSH

Az országos átlaghoz (33 százalék) viszonyítva magas volt az észak-magyarországi megyékben az iparban foglalkoztatottak aránya mind 1980-ban, mind pedig 2001-ben. 1980-ban Borsodban és Nógrádban az alkalmazottak 44 százalékára, Hevesben 37 százalékára dolgozott az iparban. Ugyanekkor „csak” minden harmadik alkalmazott dolgozott az iparban országos szinten. Fontos azonban megjegyezni, hogy Borsodban erőteljesen visszaesett az ipari foglalkoztatás az időszak alatt. Míg Nógrádban 1988-hoz képest – az országos tendenciához hasonlóan – 2001-re kis mértékben csökkent az ipari foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotton belül, addig Hevesen csekély mértékben nőtt, Borsodban pedig 11 százalékpont a csökkenés mértéke (3.2.9. ábra).

3.2.9. ábra: Az iparban foglalkoztatottak százalékos aránya, 1980-2000

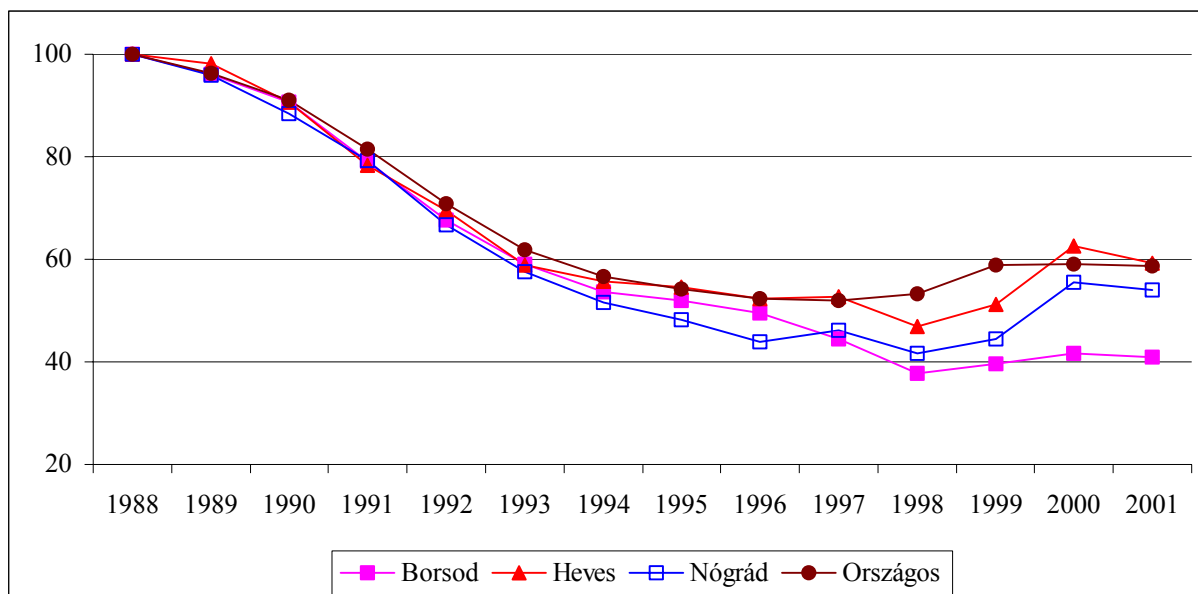

Adatok forrása: KSH

A transzformációs visszaesés nyomán a régió megyéiben az ország egészére jellemzőnél erőteljesebben csökkent az iparban foglalkoztatottak száma (lásd a 3.2.10. ábrát). Legkedvezőbb helyzetben Heves van, itt 2001-ben az 1988-as szint körülbelül 60 százalékára az iparban foglalkoztatottak száma. Legkedvezőtlenebb a helyzet Borsodban, itt 2001-ben az 1988-as szint 40 százalékára zuhant vissza az iparban foglalkoztatottak száma.

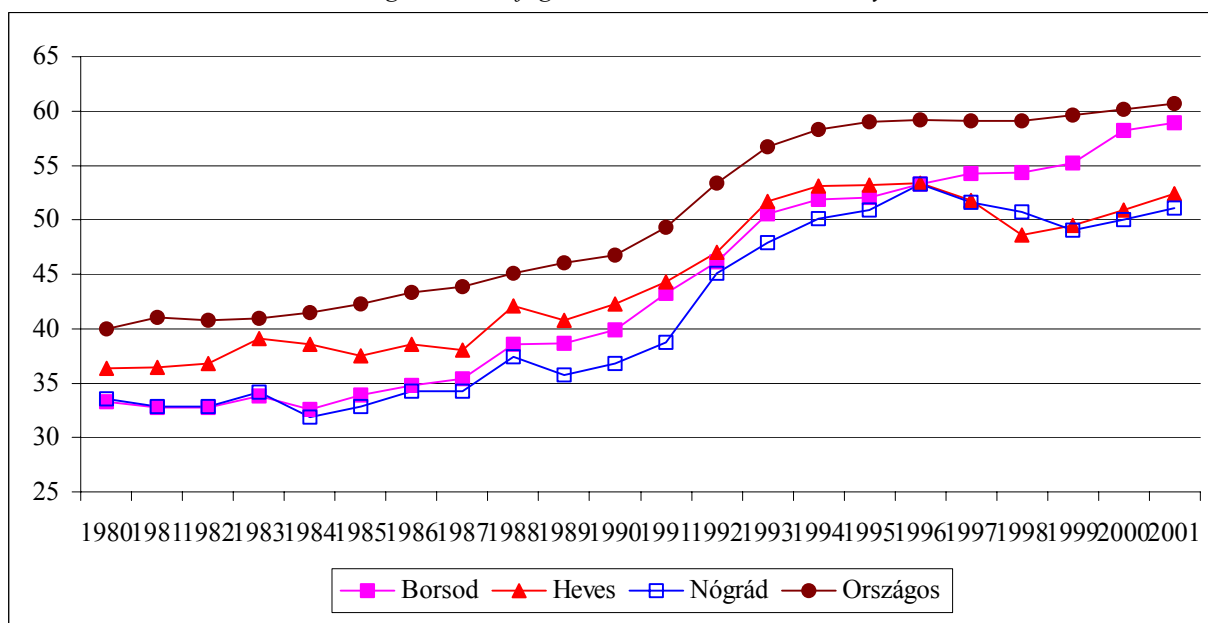
A szolgáltatásban alkalmazottak arányát tekintve az észak-magyarországi régió elmarad az országos átlagtól, ugyanakkor hasonló tendenciát mutat 1980 és 2001 között a magyarországi átlaggal. 1998-ra Hevesben és Nógrádban a szolgáltatásban dolgozók aránya lecsökken, ezt követően borsodi és az országos átlagtól is elmarad. Nógrádot mindvégig alacsony szolgáltatási foglalkoztatás jellemzi (lásd a 3.2.11. ábrát).

3.2.10. ábra: Az iparban foglalkoztatottak az 1988-as érték százalékában (1988=100), 1988-2001

Adatok forrása: KSH

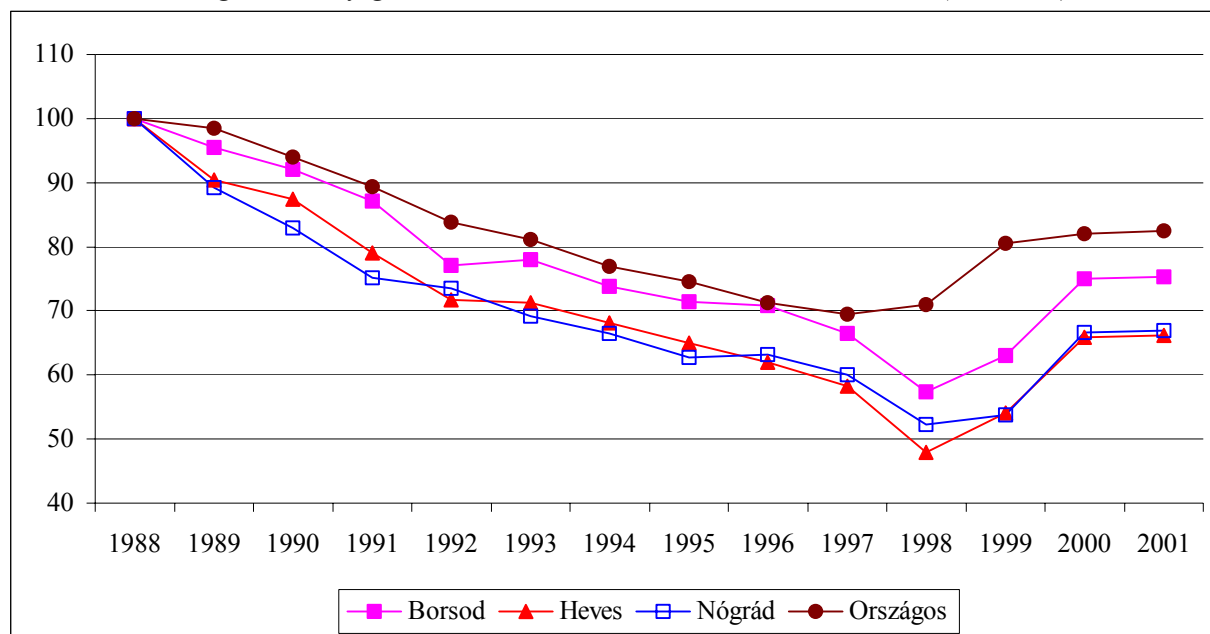
3.2.11. ábra: A szolgáltatásban foglalkoztatottak százalékos aránya, 1980-2000

Adatok forrása: KSH

A 3.2.12. ábra azt mutatja, hogy országos szinten a szolgáltatási szektorban a foglalkoztatás 1997-re az 1988-as érték 70 százalékára esett vissza. Az észak-magyarországi régióban egy évvel később következik be a mélypont, ekkor Nógrádban és Borsodban az 1998-as szint 52-57 százalékát, Hevesben pedig csak 47 százalékát tette ki a szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma. Az 1998 utáni növekedést követően, 2001-ben a fenti arány Borsodban 75 százalékra, Hevesben és Nógrádban 66 százalékra nőtt. Így a régió belül Borsod közelíti meg leginkább az országos átlagot.

3.2.12. ábra: A szolgáltatásban foglalkoztatottak száma az 1988-as érték százalékában (1988=100), 1988-2000

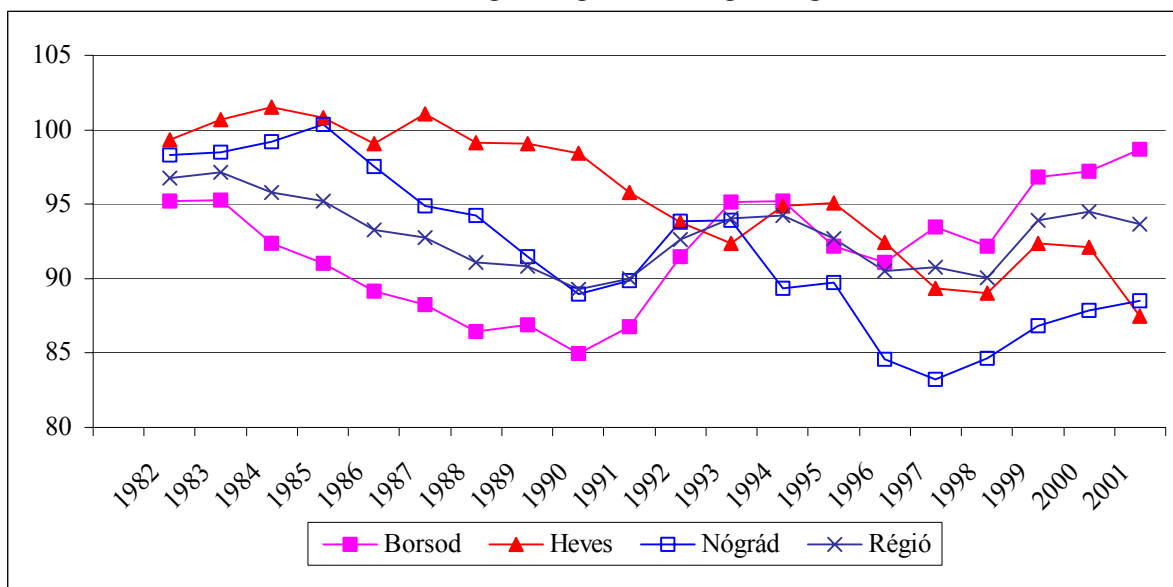

Adatok forrása: KSH

3.3. Bérszínvonal

A bruttó keresetek alakulásáról 1980 óta állnak rendelkezésünkre adatok. A keresetek alakulását a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem ágazatai szerint mutatjuk be. A mezőgazdaságban a régióbeli bruttó keresetek elmaradtak az ágazatra jellemző országos átlagtól, de az elmaradás mértéke nem jelentős. Borsod megyében a legkedvezőbb a helyzet, itt az ágazati bérek egyre inkább megközelítik az országos átlagot. 1980-ban az országos átlag 91 százalékát kereste meg egy átlagos borsodi mezőgazdasági alkalmazott, 2001-re ez a szám megközelítette a 99 százalékot. Kedvezőtlenebb a helyzet Hevesben és Nógrádban. Az előbbiben az országos átlagtól való lemaradás szintén mérséklődött, de az országos átlagtól való lemaradás nagyobb. Az átlagos Heves megyei mezőgazdasági alkalmazott az országos átlag 81 százalékát kereste 1980-ban, míg 87 százalékát 2001-ben. Nógrádban pedig az országos átlagtól való lemaradás nem nő, hanem csökken: míg 1980-ban itt az országos átlag 97 százaléka volt az átlagos mezőgazdasági kereset, addig 2001-ben már csak 88 százalék (lásd a 3.3.1. ábrát).

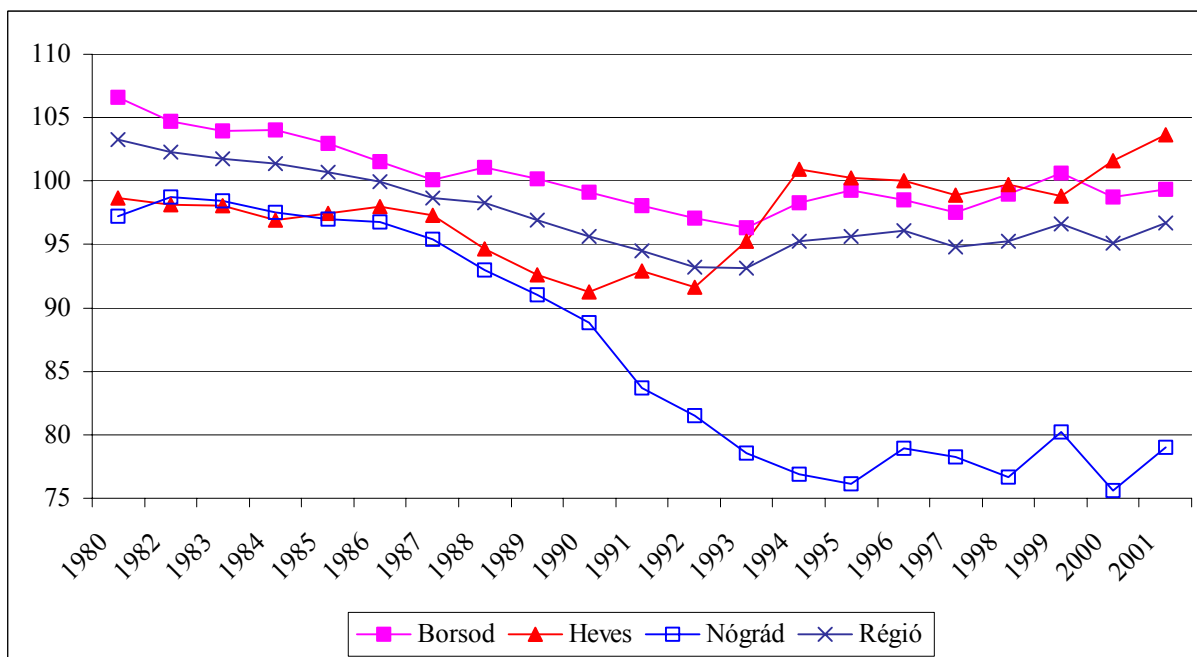
3.3.1. ábra: Bruttó keresetek a mezőgazdaságban az országos átlag százalékában, 1980-2001

Adatok forrása: KSH

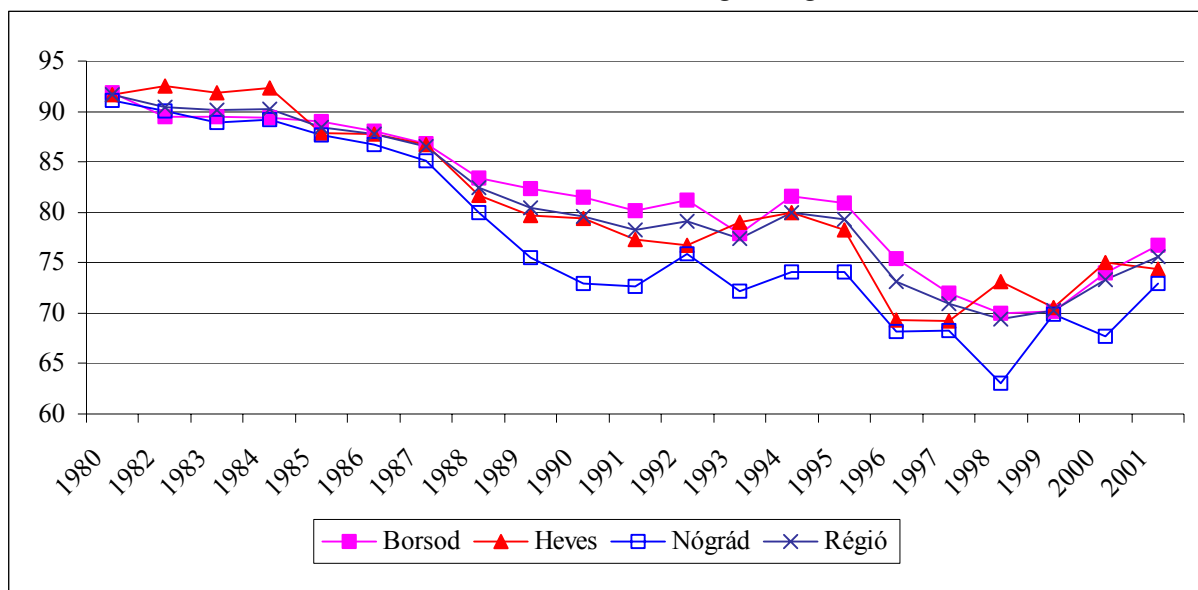
Az iparban fizetett bruttó keresetek terén viszont Heves van a legkedvezőbb és Nógrád a legkedvezőtlenebb helyzetben. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Hevesben az ipari keresetek közel vannak az országos átlaghoz. Heves helyzete azért kedvező, mert az átlagkeresetek 1994 óta rendre meghaladják az országos értékeket. Ezzel szemben Borsod-Abaúj-Zemplénre ellentétes tendencia a jellemző: míg 1980 és 1989 között a borsodi keresetek sosem voltak kisebbek az országos átlagnál, addig 1990 óta – egy év kivételével – a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei átlagkereset kisebb az országos átlagnál. Kritikus a helyzet Nógrád megyében. Itt a rendszerváltás előtt az átlagkereset kismértékben az országos szint alatt volt, majd 1992 és 1993 években a keresetek növekedése lelassult, és kialakult egy durván 20 százalékos lemaradás. Ez a lemaradás 2001-re is jellemző: azaz az átlagos nógrádi alkalmazott bruttó átlagkeresete az iparban az országos átlag durván 80 százalékát teszi ki (lásd a 3.3.2. ábrát).

3.3.2. ábra: Bruttó keresetek az iparban az országos átlag százalékában, 1980-2001

Adatok forrása: KSH

3.3.3. ábra: Bruttó keresetek a kereskedelemben az országos átlag százalékában, 1980-2001

Adatok forrása: KSH

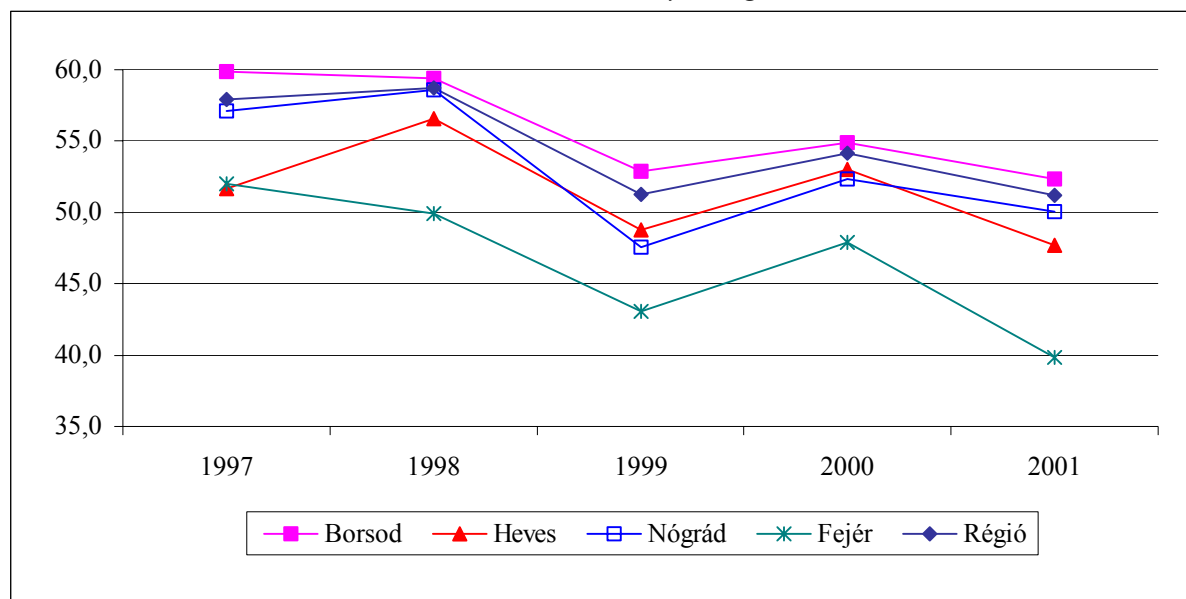
Az itt vizsgált ágazatok közül a régióban a legkomolyabb kereset csökkenés a kereskedelemben tapasztalható (lásd a 3.3.3. ábrát). 2001-ben Borsodban az országos átlag 77 százaléka, Hevesben az országos átlag 74 százaléka, Nógrádban pedig ennek 73 százaléka az átlagkereset. E lemaradás nemcsak a rendszerváltásra, hanem az ezt megelőző időszakra is jellemző volt, csak kisebb mértékben. A régió megyéi már 1980-ban is el voltak maradva ezen a téren: ekkor a kereskedelemben Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyében az átlagbérek az országos átlag 91 százalékát, Nógrádban pedig annak 83 százalékát tették ki. 1990-re a régió megyéiben pedig rendre 82, 80 és 73 százalékok voltak ezek az értékek.

3.4. Munkaerő kínálat: a regisztrált munkanélküliek összetétele

A regisztrált munkanélküliek összetételét iskolai végzettség és állománycsoport szerinti bontásban vizsgáljuk a Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján. Az iskolai végzettség szerinti bontásban rendelkezésre állnak országos szintű adatok, az állománycsoport szerinti bontásban viszont nem.

Elsőként arra a tényre kell felhívni az olvasó figyelmét, hogy az adatok alapján rendkívül kedvezőtlen a munkanélküliek összetétele az észak-magyarországi régióban. Ennek egyik indikátora, hogy a régióban kiemelten magas a tartós munkanélküliek aránya: átlag minden második munkanélküli legalább egy éve nem kap munkát (lásd a 3.4.1. ábrát). Valamivel kisebb ez az arány Hevesben, a legkedvezőtlenebb helyzetben pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megye van. A régiós átlagtól való eltérések azonban nem jelentősek. Ezzel szemben Fejér megyében 40 százalék a tartós munkanélküliek aránya.

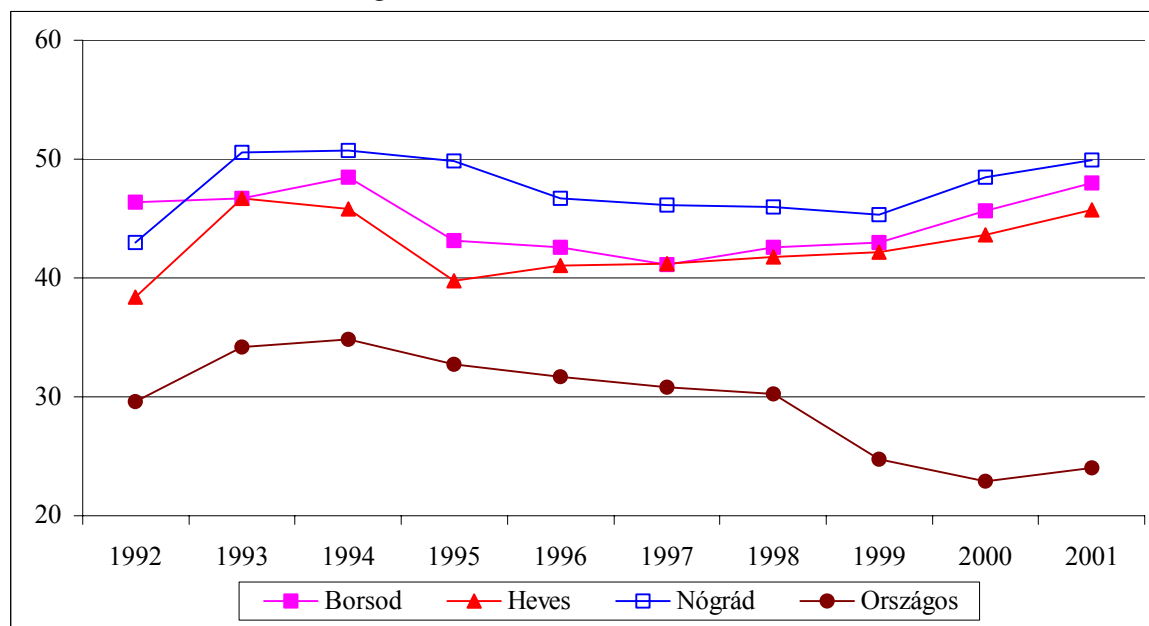
3.4.1. ábra: Tartós munkanélküliek százalékos aránya a regisztrált munkanélkülieken belül

Adatok forrása: Foglalkoztatási Hivatal

A rendkívül kedvezőtlen helyzetre mutat rá a munkanélküliek iskolázottsági szint szerinti összetétele is. A regisztrált munkanélküliek között a régióban az országos átlagot jóval meghaladja az iskolázatlan – azaz a legfeljebb 8 általános iskolai osztályt elvégzett – regisztrált munkanélküliek aránya. Országos szinten 2001-ben körülbelül minden negyedik regisztrált munkanélküli iskolázatlan, ezzel szemben az észak-magyarországi régió megyéiben majdnem minden második regisztrált munkanélküli iskolázatlan (lásd a 3.4.2. ábrát). Ez a különbség még nem volt ilyen jelentős az átalakulás kezdetén, 1992-ben: akkor iskolázatlan munkanélküliek aránya a 30 százalék volt országosan, és 40-45 százalék körül mozgott a régió megyéiben. A munkanélküliségi ráta csökkenését is figyelembe véve vagy az történhetett, hogy az ország egészére jobban jellemző az iskolázatlanok járadékkimerítése, vagy az, hogy a régió megyéiben nem változtak az időben az iskolázatlanok állásszerzési esélyei, míg országos szinten ez az esély a '90-es évek folyamán nőtt.

3.4.2. ábra: A legfeljebb 8 általános iskolai vagy annál kevesebb osztályt elvégzettek százalékos aránya a regisztrált munkanélkülieken belül, 1992-2001.

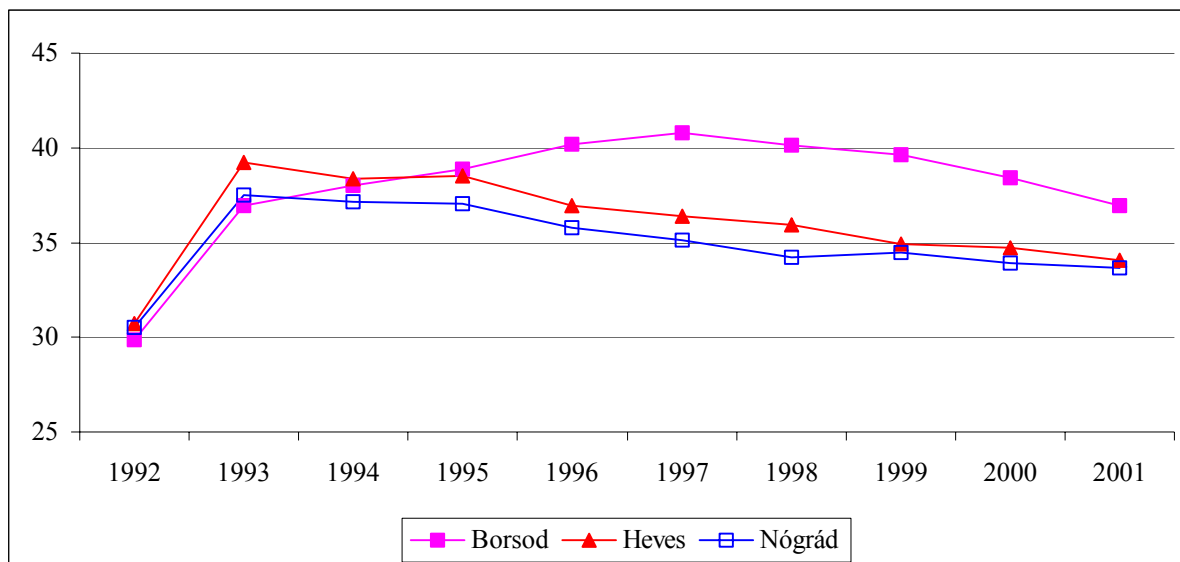
Adatok forrása: Foglalkoztatási Hivatal

Megvizsgáltuk a regisztrált munkanélküliek összetételét állománycsoport szerint is. Az elemzést a szakmunkás, a betanított munkás és a segédmunkás állománycsoportokra szűkítjük, mivel a régió megyéiben a regisztrált

munkanélküliek döntő többsége ezekhez a csoportokhoz tartozik. Az áttekinthetőség kedvéért a betanított- és a segéd munkás állománycsoportokat összevontuk.

A szakmunkás állománycsoport aránya 1993 során jelentősen megugrott. Az állománycsoport relatív nagysága ezután eltérően alakult Borsodban, mint a másik két megyében. Borsodban az állománycsoport aránya ezután 1997-ig még enyhén növekedett, majd 1998 óta lassan csökken. Ezzel szemben Hevesben és Nógrádban az állománycsoport relatív nagysága 1993 után folyamatosan csökken (lásd a 3.4.3. ábrát).

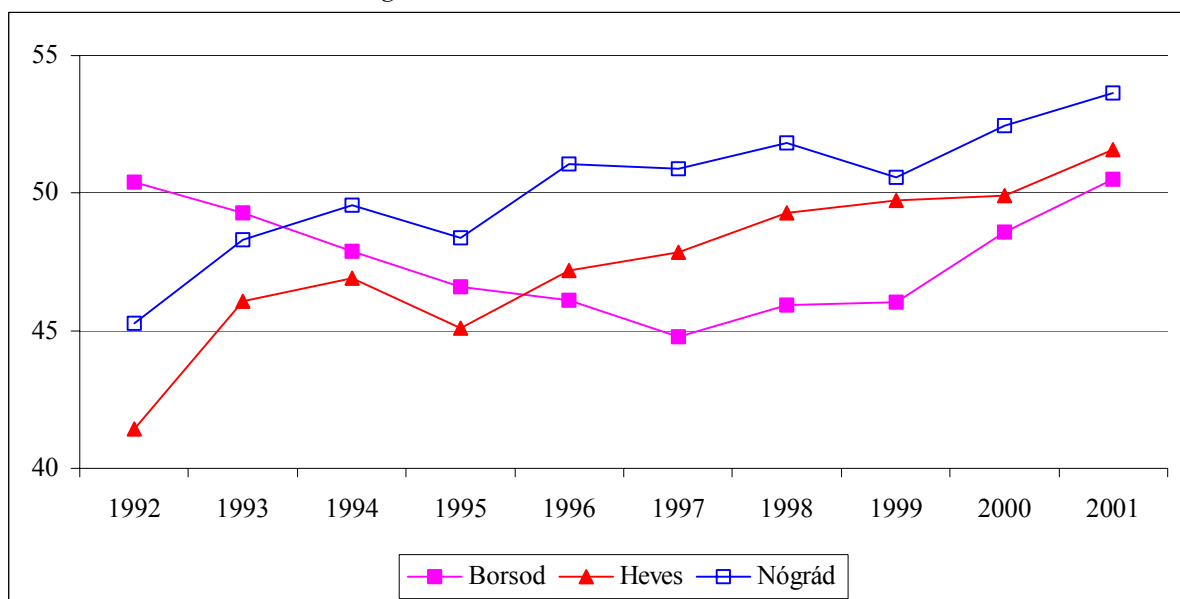
3.4.3. ábra: A szakmunkás állománycsoportban nyilvántartott munkanélküliek százalékos aránya a regisztrált munkanélkülieken belül, 1992-2001.

Adatok forrása: Foglalkoztatási Hivatal

2001-ben a régióban körülbelül minden második regisztrált munkanélküli betanított- vagy segéd munkás állománycsoportban tartozott. Az arányok időbeli változása szempontjából megint különbség van Borsod és a másik két megye között. Hevesben és Nógrádban folyamatosan nő az ide tartozók aránya a munkanélkülieken belül, míg Borsod-Abaúj-Zemplénben a '90-es évek elejét csökkenő, majd a végét növekvő tendencia jellemezte (lásd a 3.4.4. ábrát).

3.4.4. ábra: A betanított- és segéd munkás állománycsoportban nyilvántartott munkanélküliek százalékos aránya a regisztrált munkanélkülieken belül, 1992-2001.

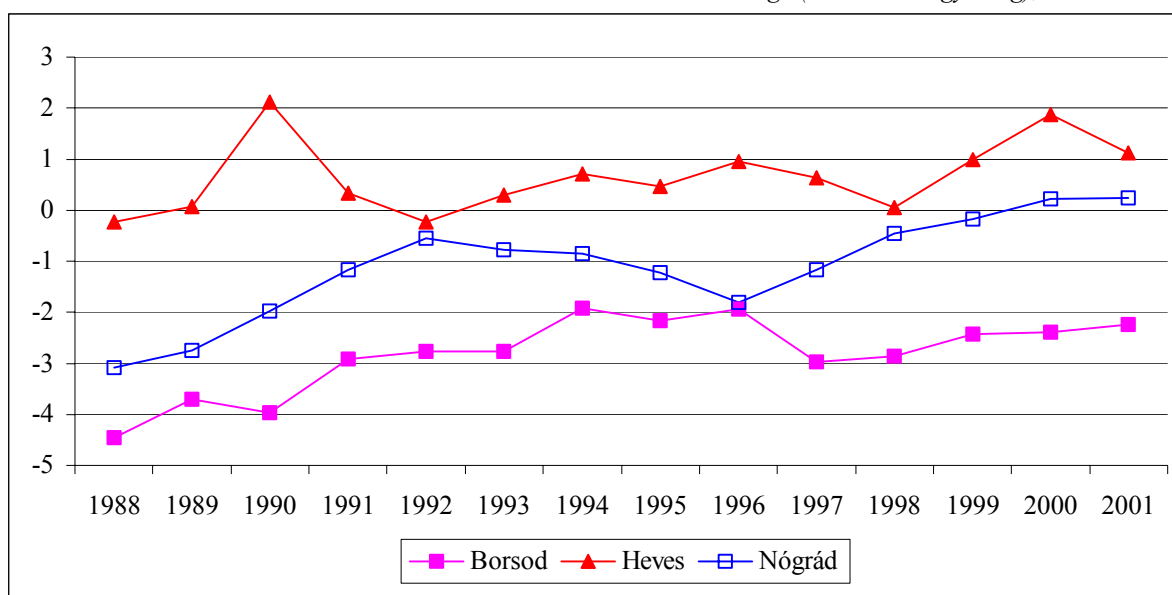

Adatok forrása: Foglalkoztatási Hivatal

3.5. Munkaerő-kínálat: vándorlási egyenleg, iskolázottság, szakképzettség

A régió megyéiben a vándorlás mértéke csekély: az 1000 lakosra jutó elvándorlás egyenlegének abszolút értéke közel van a nullához. Csak Hevesre jellemző az, hogy a beköltözők száma meghaladja az elköltözők számát. Borsodban és Nógrádban ennek ellenkezője az igaz. E két utóbbi megyében megfigyelhető az a – megszakításokkal érvényes – tendencia, hogy a legnagyobb mértékű elvándorlás nem a transformációs visszaesés alatt vagy után, hanem, hogy azt megelőzően a '80-as évek végén volt. Az 1988-2001 közötti időszak alatt mindvégig Borsod-Abaúj-Zemplén rendelkezett a legkedvezőtlenebb migrációs mutatóval a régión belül (lásd a 3.5.1. ábrát).

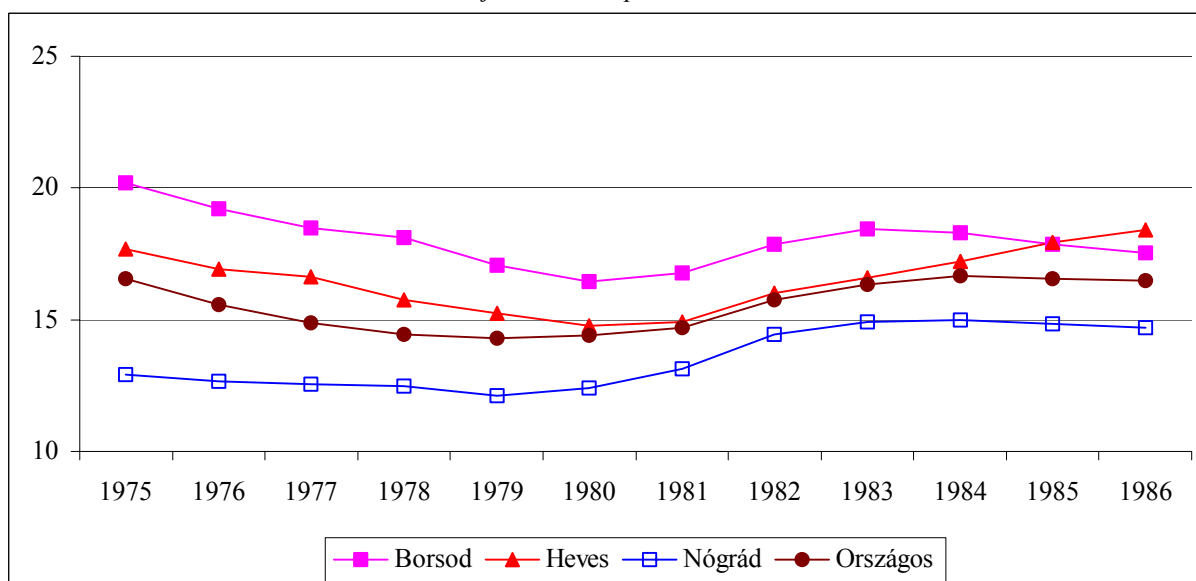
3.5.1. ábra: Beköltözések és kiköltözések 1000 lakosra eső különbsége (vándorlási egyenleg), 1988-2001

Adatok forrása: KSH

Az 1000 lakosra jutó szakközépiskolai tanulók száma 1990 és 2001 között növekedett a régió mindegyik megyéjében. A tendenciák alapján Borsod és Heves megyében több szakközépiskolai tanuló jut ezer lakosra, mint Nógrádban. Az országos adatokhoz hasonlítva Borsod és Heves helyzete kedvezőbb, Nógrádé viszont kedvezőtlenebb e téren (lásd a 3.5.2. ábrát).

3.5.2. ábra: 1000 lakosra jutó szakközépiskolai tanulók száma, 1990-2001

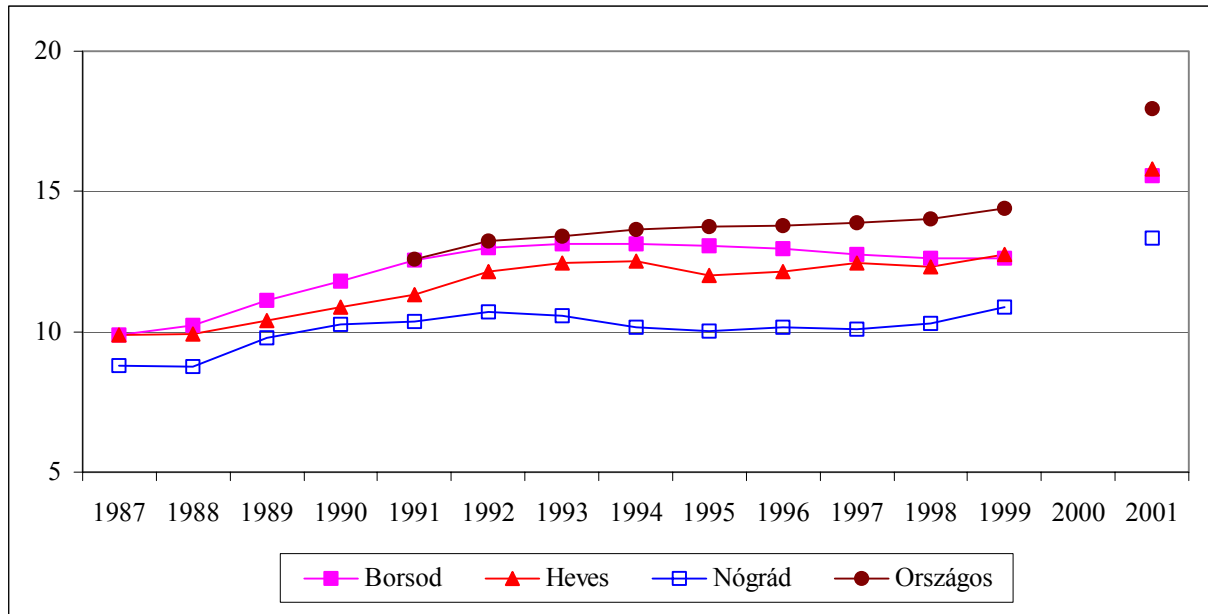

Adatok forrása: KSH

Az 1000 lakosra jutó gimnáziumi tanulók száma nem mutat sem lényeges növekedési tendenciát, sem pedig komoly régió belüli egyenlőtlenségeket. Érdekes azonban három dologra felhívni a figyelmet. Egyrészt a

gimnáziumi tanulók 1000 lakosra vetített száma 1997 és 1999 között alatta marad az országos átlagnak; másodsor, a szakközépiskolai tanulók számának növekedése gyorsabb a régióban, mint a gimnáziumi tanulók számának bővülése; harmadszor pedig, 2001-ben megugrott a gimnáziumi tanulók száma az 1999-es számhoz viszonyítva (lásd a 3.5.3. ábrát). Ha ez az ugrás egy tendencia része lesz, akkor valószínűsíthető, hogy a szülők iskolaválasztásai és/vagy az oktatáspolitikai csak 2000-tól kezdve válaszol a régió magas munkanélküliségi rátájára az egyetemi diplomával – és alacsony munkanélküliségi kockázattal – kecsegtető gimnáziumi tanulmányokkal.

3.5.3. ábra: 1000 lakosra jutó gimnáziumi tanulók száma, 1987-2001

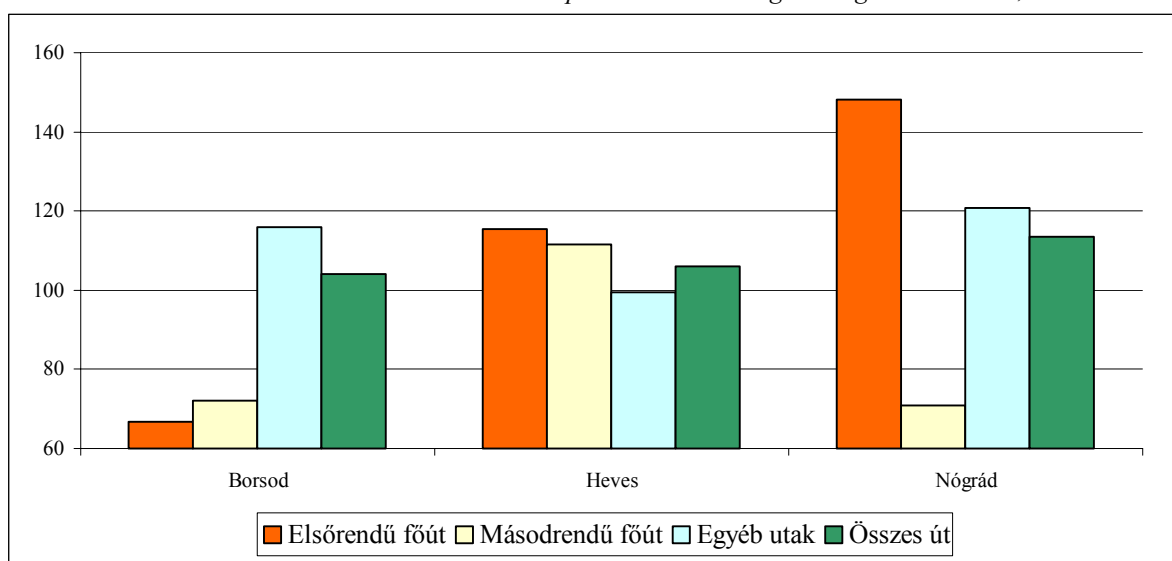

Adatok forrása: KSH

3.6. Infrastrukturális adottságok

Magyarországon a 2001-es adatok szerint a legsűrűbben lakott régió Közép-Magyarország (100,5 fő/km²). Utána mindjárt Észak-Magyarország a legsűrűbben lakott terület (96 fő/km²). A régió belül Borsod-Abaúj-Zemplén megye népsűrűsége 103, Heves megyéé 90, Nógrád megyéé pedig 87 fő/km². A 2000-es népszámlálás előzetes adatai szerint a városi népesség aránya (50%) azonban alatta marad a vidéki régiók átlagának (58,4%) és az összes régió között a legalacsonyabb. 1999-ben Borsod-Abaúj-Zemplénben 53%, Hevesben és Nógrádban pedig 44-44% volt a városban lakók aránya. Észak-Magyarország tehát egyszerre sűrűn lakott, és falusias. Lakosainak az ország többi régiójához képest nagyobb része lakik falun, ami különösen fontossá teszi itt a régió belüli út és a vasúthálózat szerepét a munkaerő kínálat allokációjában és a gazdaság fejlődésében.

A 100 km²-re eső utak alapján a régió megyéi nem tekinthetők elmaradottnak: 1999-ben ez a mutató valamivel magasabb volt a régió megyéiben, mint az országos átlag. Árnyalja a képet, ha figyelembe vesszük az utak típusait is. Autópályával és elsőrendű főúttal az országos átlagnál jobban el van látva Nógrád, míg Borsod megye ellátottsága rosszabb az országos átlagnál. Másodrendű főutak tekintetében Heves ellátottsága meghaladja az országos átlagot, Borsod és Nógrád viszont az országos átlag alatt van. Végül az országos átlagot eléri vagy meghaladja mindhárom megye az egyéb utak kategóriájában (lásd a 3.6.1. ábrát).

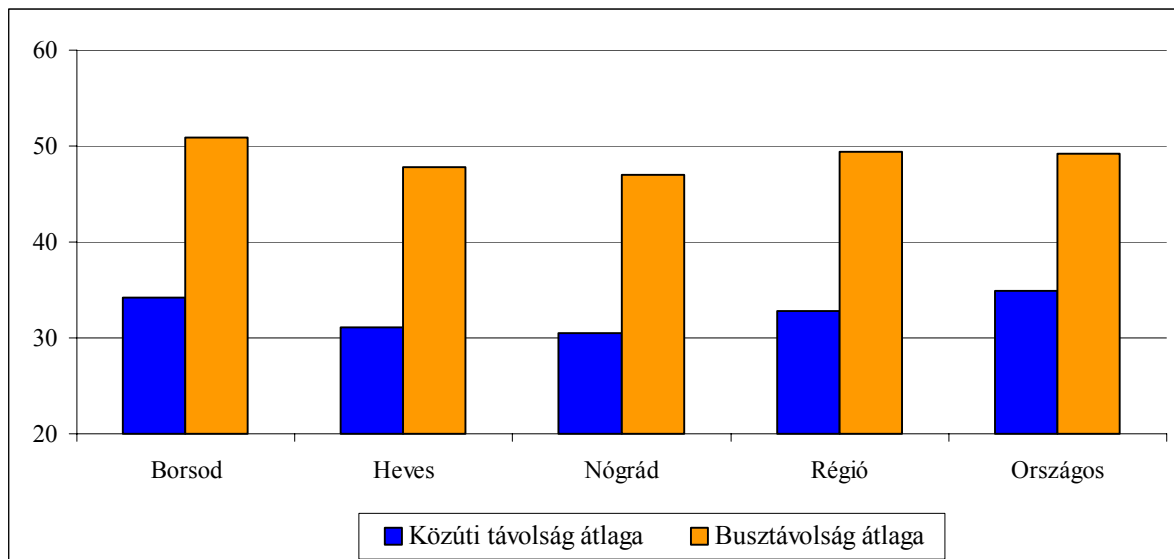
3.6.1. ábra: 100 km²-re eső közutak hossza úttípusonként az országos átlag százalékában, 2001-ben.

Az infrastrukturális adottságok leírásának egy másik módja a (tömeg) közlekedési és ingázási lehetőségek számbavétele. A közlekedési lehetőségek egyik mutatója az, hogy milyen messze van egy település a legközelebbi körzetközpontoktól³. Ez a mutató jól méri az adott településen élők lehetőségét arra, hogy mennyi idő alatt tudják elérni e körzetközpontban működő cégeket, az ottani munkaerőpiacot. A továbbiakban azt vizsgáljuk, mekkora mind a közúti távolság, mind pedig a helyközi buszközlekedés menetrendjei alapján vett távolságok átlagai és szórásai a régió megyéiben.

A 3.6.2. ábra azt mutatja, mekkora azoknak a – közúti és a helyközi busz által megtett kilométerekben mért – távolságoknak az átlaga, amelyek egy átlagos települést összekötik a legközelebb eső öt körzetközponttal. A régió helyzete nem rosszabb ebből a szempontból az ország többi megyéjénél: a régióban a legközelebbi körzetközpontok eléréséhez átlagosan 33 km-t kell megtenni közúton, illetve 50 km-t kell utazni helyközi autóbusz járással. A régió megyéinek helyzete némi eltérést mutat: Heves és Nógrád megyékben az országos átlagnál rövidebb, míg Borsod megyében az országos átlagnál hosszabb utat kell megtennie annak, aki el szeretné érni az egyik közeli körzetközpont munkaerőpiacát.

³ A magyarországi települések (Budapesttől eltekintve) legközelebbi öt körzetközponttól mért távolságát a Köllő János által összeállított közlekedési adatbázis tartalmazza. Az adatbázis részletes leírását lásd Köllő János: A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon: számítások és számpéldák. *Esély*, 1997, 2. szám.

3.6.2. ábra: A települések átlagos (becsült) távolsága közúton legfeljebb öt körzetközponttól 1994-1996, km

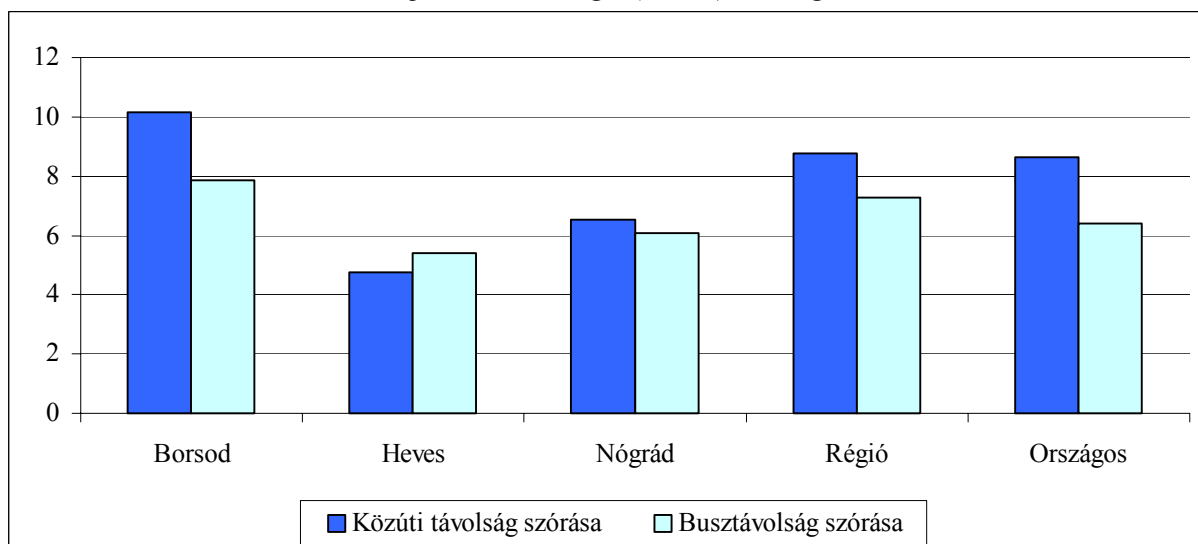

Adatok forrása: A Köllő János által készített közlekedési adatbázis.

Megjegyzés: Az eredeti adatbázisban a 40 kilométeres körzetben elérhető legfeljebb 5 körzetközpont távolsága szerepelt az adott településtől. Ha az adott településből nem volt elérhető mind az öt körzetközpont 40 kilométeren belül, akkor az el nem érhető központok távolságát egységesen 60 kilométernek vettük.

Érdeemes azt is megvizsgálni, mekkora azoknak a – közúti és a helyközi busz által megtett kilométerekben mért – távolságoknak a *szórása*, amelyek egy átlagos települést összekötik a legközelebbi öt körzetközponttal. A régióra jellemző adat itt sem tér el az országostól. Azonban komoly eltérések találhatók a régió megyéi között. Heves és Nógrád megyékben az egyes körzetközpontok távolsága kevésbé szóródik, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében viszonylag nagy szórást kapunk (lásd a 3.6.3. ábrát). Ez azt jelenti, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyén belül komoly egyenlőtlenségek vannak az egyes települések között aszerint, hogy milyen távolságra vannak a legközelebbi körzetközpontok és komoly – alapvetően és infrastrukturális okokra visszavezethető – egyenlőtlenségeknek kell lenniük az e településcsoportokban lakó aktív korú népesség elhelyezkedési esélyeiben és munkaerő piaci pozíciójában is.

3.6.3. ábra: Az öt körzetközponttól mért átlagos (becsült) távolság szórása, 1994-1996, km

Adatok forrása: A Köllő János által készített közlekedési adatbázis.

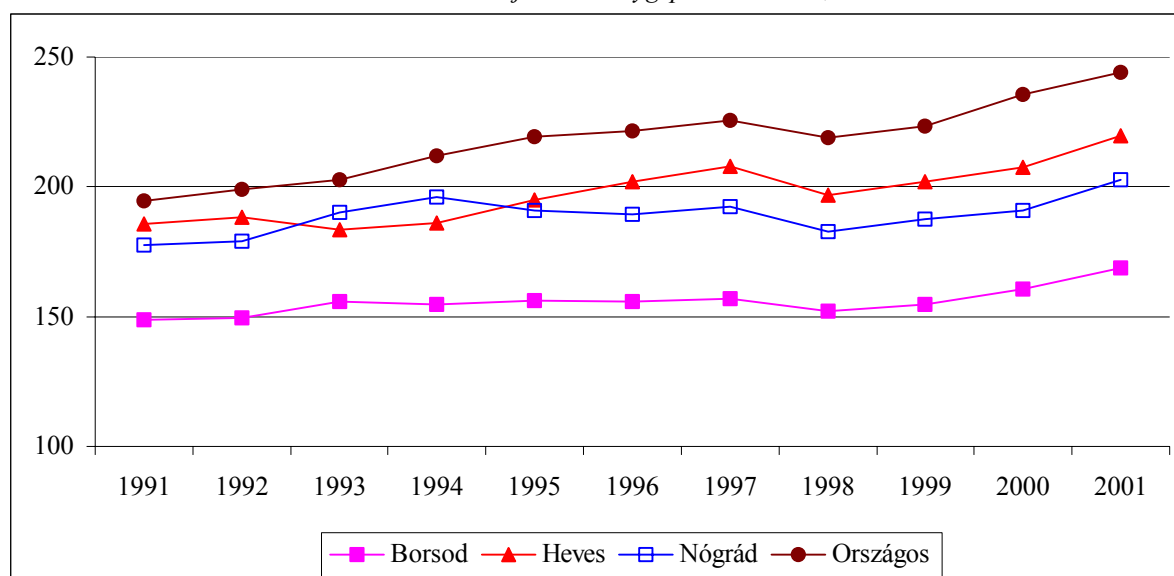
Megjegyzés: Az eredeti adatbázisban a 40 kilométeres körzetben elérhető legfeljebb 5 körzetközpont távolsága szerepelt az adott településtől. Ha az adott településből nem volt elérhető mind az öt körzetközpont 40 kilométeren belül, akkor az el nem érhető központok távolságát egységesen 60 kilométernek vettük.

4. Fogyasztás és jólét

Végül az észak-magyarországi régióban lakók jólétének néhány indikátorát tekintjük át. A jólétet néhány tartós fogyasztási cikk elterjedtségével mérjük.

A régió megyéiben kevesebb személygépkocsi jut egy lakosra, mint az egész országban. 2001-ben majdnem minden negyedik lakosra jutott egy személygépkocsi az országban, ezzel szemben Hevesben 220, Nógrádban 200, Borsodban pedig csak 170 gépkocsi jut 1000 lakosra (lásd a 4.1. ábrát). Az autóval való ellátottság csak Hevesben közelíti meg az országos szintet (szintén Heves az egyetlen megye a régióból, ahol 1999-ben volt autópálya).

4.1. ábra: 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma, 1991-2001

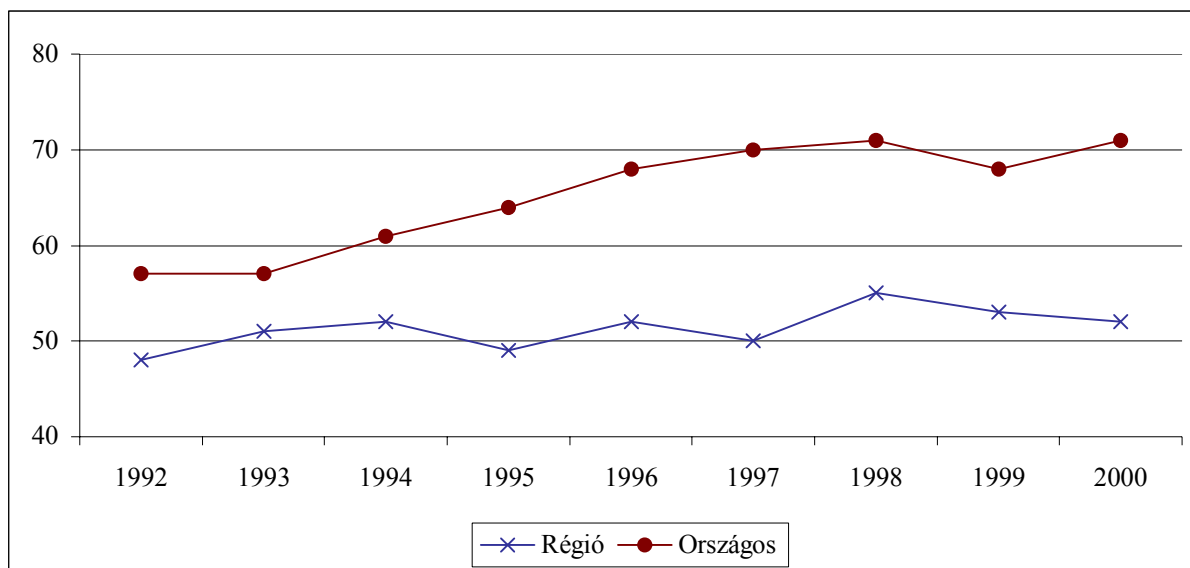

Adatok forrása: KSH

A személygépkocsik viszonylag alacsony száma mellett még érdemes két kisebb hátrányt is megemlíteni. Egyrészt a gépkocsik átlagos életkora az országosnál (12 év 2001-ben) valamivel magasabb a régió megyéiben (13 év). Másrészt Hevesben és Nógrádban valamivel magasabb a volt Trabantok, Ladák és Wartburgok százalékos aránya, mint az országos arány.

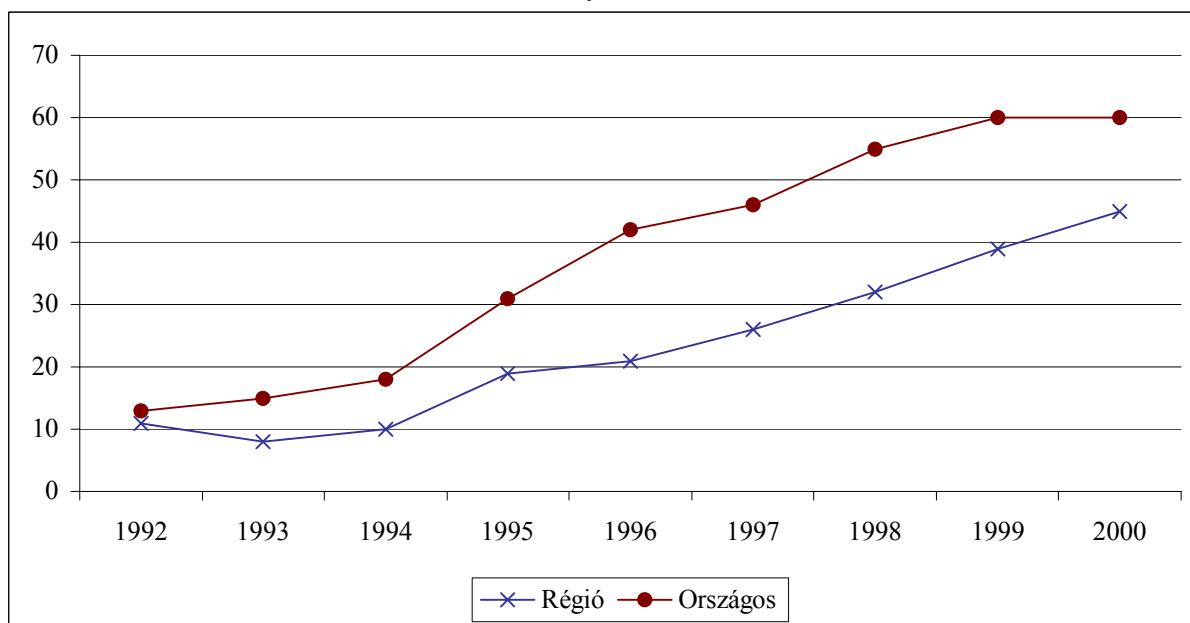
A régióban az országos átlagnál kevesebb fagyasztógép, mikrohullámú sütő és automata mosógép jut 100 háztartásra (4.2-4.4. ábra). Míg a fagyasztógépek száma országos szinten minden évben növekszik, addig a régióban lényegében stagnál. A mikrohullámú sütők száma mind országosan, mind a régióban növekszik, azonban a növekedés üteme a régióban lassabb. A régióban élők automata mosógépekkel is kevésbé vannak ellátva, de itt nem tapasztalható az, hogy a lemaradás változna az időben. Az időbeli változások alapján tehát a régióban élők leginkább a fagyasztógépet és a mikrohullámú sütőt tekinthetik luxuscikknek.

4.2. ábra: A 100 háztartásra jutó fagyasztógépek száma

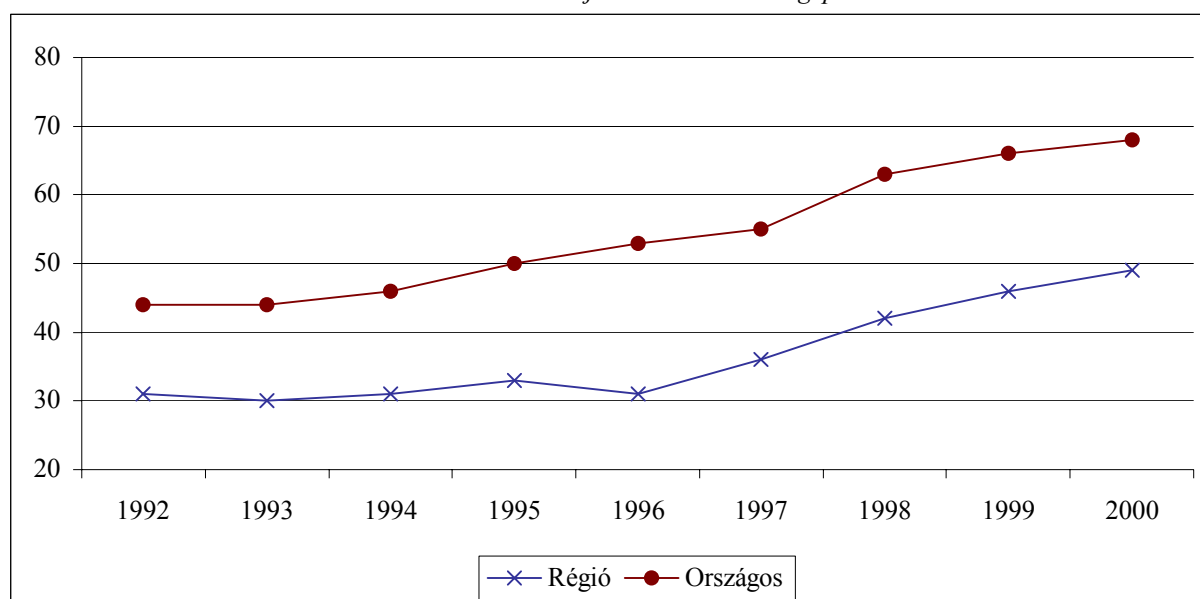
Adatok forrása: KSH

4.3. ábra: A 100 háztartásra jutó mikrohullámú sütők száma

Adatok forrása: KSH

4.4. ábra: A 100 háztartásra jutó automata mosógépek száma

Adatok forrása: KSH

5. Összefoglalás

A régióban az ipari termelés, a termelékenység, valamint az értékesítés éves növekedési üteme is jobban ingadozik az országos átlagnál. Ez a jelenség összefüggésben van azzal, hogy a régióban erősebb az ipar koncentrátsága, mint az ország többi részén.

Folyamatosan nő a régióban a külföldi tulajdonban lévő vállalatok száma, valamint a jegyzett tőke ezekben a vállalkozásokban. A régió belül Nógrád megyében a leggyorsabb ez a növekedés. A vegyes tulajdonban levő vállalatok száma stagnál ill. csökken, a vegyes tulajdonban levő vállalatokban a külföldi jegyzett tőke részesedése pedig lassan növekszik. A külföldi tőke vegyes tulajdonú vállalkozásokban a régió belül leginkább Heves megyében játszik szerepet.

A régióban az országos átlagnál alacsonyabb az 1000 lakosra jutó egyéni és társas vállalkozások száma. Kedvező viszont a társas vállalkozások számának országoshoz hasonló növekedése. A társas vállalkozások terén tapasztalt lemaradás kimutatható mind a 10-19 főt, mind a 20-49 főt, mind pedig az 50 főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalat-kategóriákon belül is. A régió belül Heves helyzete a legkedvezőbb, Borsod-Abaúj-Zemplén megyéé a legkedvezőtlenebb.

A régiót az országos átlagnál magasabb munkanélküliség jellemzi. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a munkanélküliség dinamikusan csökken 1996 óta. A régió kedvezőtlen helyzetéért leginkább Borsod-Abaúj-Zemplén megye a felelős: itt a regisztrált munkanélküliek száma lassabban csökkent az országos átlagnál. Ezzel szemben Hevesben és Nógrádban a csökkenés üteme azonos az országos átlaggal.

A foglalkoztatás terén az észak-magyarországi megyékben az országos átlaghoz viszonyítva kiemelt szerep jut az iparnak, de kisebb a kereskedelem és a szolgáltatás súlya. Az országos átlagnál nagyobb mértékben esett vissza a mezőgazdaságban, az iparban, és a kereskedelemben foglalkoztatottak aránya. Különösen erős a hanyatlás e két utóbbi ágazatban. A régió belül Heves helyzete a legkedvezőbb, Borsodé a legrosszabb az ipari foglalkoztatottság visszaesése terén. A mezőgazdaságban és – 2000-2001 között – a kereskedelemben foglalkoztatottak változása terén nincsenek a megyék között komoly eltérések.

A bruttó keresetek terén a régió kismértékben van elmaradva az országos átlagtól az iparban és a mezőgazdaságban, komoly viszont a lemaradás a kereskedelemben és szolgáltatásban. Az iparban Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén helyzete hasonló az országoshoz, viszont Nógrádban a bérek szintje az iparban nagymértékben elmarad az országostól. A mezőgazdaságban a bérek Borsod-Abaúj-Zemplénben hasonlóak az országoshoz, Hevesben és Nógrádban viszont némileg elmaradnak attól.

A régióban az ország többi megyéjéhez viszonyítva nehezebb szakképzett munkaerőt találni. A regisztrált munkanélkülieken belül az országos átlaghoz képest sokkal magasabb az alacsony iskolázottságúak aránya. Csaknem minden második regisztrált munkanélküli a segédmunkás vagy a betanított munkás állományhoz tartozik, és – ami a legkedvezőtlenebb – számuk folyamatosan növekszik a rendszerváltás óta. Nem meglepő ezért az sem, hogy a régióban magas a tartósan munkanélküliek aránya. A szakközépiskolás tanulók száma a

kilencvenes évek első felében növekedett, majd stagnál. Ezzel párhuzamosan 1999 és 2001 között megnőtt a gimnáziumi tanulók száma egy hosszú stagnálási folyamat után.

Habár a régió népsűrűsége és a városi lakosság aránya alatta marad az országos átlagnak, a régió nem marad el az országos szinttől az úthálózat sűrűsége, valamint a legközelebbi körzetközpontoktól mért átlagos távolság tekintetében. A régióon belül Borsod-Abaúj-Zemplén megye infrastrukturális helyzete a legkedvezőtlenebb. Egyrészt Borsodban egy négyzetkilométerre vetítve kevesebb a főút, másrészt itt a legmagasabb a települések között a legközelebbi körzetközpontoktól mért távolság egyenlőtlensége. Azaz a borsodi falvak viszonylag nagy arányából az országosnál nehezebben megközelíthetők a legközelebbi nagyobb települések, városok. Ezért valószínűsíthető az, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye kiugróan magas munkanélkülisége részben annak tulajdonítható, hogy a megye egyes részeiben a munkaképes falusi lakosság számára túlságosan költséges, és nehezen megoldható a napi ingázás.

A régióban a bruttó keresetek szintje nem éri el az országos átlagot. Ennek megfelelően elmaradás tapasztalható a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság terén is. A régióban – különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében – az országos átlag alatt marad az 1000 főre eső személygépkocsik száma. Ugyancsak kevesebb fagyasztógép, mikrohullámú sütő, és automata mosógép található a régió háztartásaiban. Ezek az adatok összeesengenek a kereskedelem és szolgáltatás szektor régióbeli elmaradottságát mutató adatokkal.

FEJLŐDÉSI PÁLYA ÉS GAZDASÁGI HELYZET

Kopasz Marianna

1. Bevezető

A tanulmány elsődleges célja, hogy átfogó képet nyújtson az észak-magyarországi régió társadalmi-gazdasági helyzetéről. A pillanatfelvétel-jelleg helyett az elemzés hosszabb távra visszatekintő. Ezzel reményeink szerint hozzájárulunk majd ahhoz a diskurzushoz, amely a térség jelenlegi kedvezőtlen társadalmi-gazdasági jellemzőinek eredőit kutatja. A kérdés vizsgálatához a témában eddig született tanulmányok lehető legszélesebb körét hívjuk segítségül, s megpróbálunk – részint az elemzés időhorizontjának tágításával – új összefüggéseket is megvilágítani. Ezen túlmenően hangsúlyt helyezünk a keresztmetszeti elemzésre is, hiszen a régió kisebb területi egységei – megyei, kistérségei – között markáns fejlettségbeli különbségek rajzolódnak ki. A kistérségek pályája kettéválni látszik: míg egyes körzetek a felzárkózás jeleit mutatják, addig más körzetek lemaradása egyre gyorsul.

A tanulmány első részében röviden felvázoljuk az észak-magyarországi régió fejlődési pályájának fontosabb állomásait az iparosodás korától egészen az 1980-as 1990-es évek fordulóján elkezdődő gazdasági átalakulásig. A dolgozat soron következő fejezetei az elmúlt évtizedben lezajlott legfontosabb gazdasági tendenciákat és Észak-Magyarország jelenlegi társadalmi-gazdasági helyzetét elemzik az ország többi régiójához viszonyítva. Az első nagyobb szerkezeti egység a régió és a megyék gazdasági fejlettségét, az egyes nemzetgazdasági ágaknak a bruttó hozzáadott értékhez való hozzájárulását vizsgálja. Itt külön alfejezet foglalkozik az ipari termelés és az ipari export alakulásával. Az ezt követő fejezet a beruházások és a külföldi tőke beáramlásának kérdéseit járja körül. Középpontba helyezzük azt a kérdést, hogy milyen tényezők befolyásolják a régió tőkevonzó képességét. Ezután a régió munkaerőpiaci helyzetét mutatjuk be. Végül sort kerítünk a jövedelmi helyzet és a térségben élők életkörülményeinek, mindenekelőtt infrastrukturális ellátottságának vizsgálatára is.

2. Fejlődési pálya

A térségben az ipar fejlődése a borsodi és nógrádi kőszénvagyon fokozatos feltárását követően, a XIX. század utolsó harmadában indult meg (G. Fekete, 1985). A tőkés gyáripár a Sajó és mellékvölgyeiben, illetve a salgótarjáni kőszénmedencében, valamint a Zagyva-völgyben koncentrálódott. Ózdon és Salgótarjában vasfinomító üzemek, Diósgyőrben, s később Ózdon is kohók, öntő- és kovácsoló műhelyek, Miskolcon és Salgótarjában pedig gépipari üzemek létesültek. A szénmedencékben erőműveket, üveg- és téglagyárakat, a 19. század végén cement- és mészműveket építettek. A borsodi és nógrádi kőszén a dualizmus korában vált a regionális gazdasági fejlődés fontos tényezőjévé (Enyedi-Horváth, 2002). A térségben két iparág vált meghatározóvá: a szénbányászat, valamint a vas- és acéltermelés. A korabeli magyar szénbányászat egyik meghatározó cégének a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt-nek – amely egyike volt az öt legnagyobb magyarországi bányavállalatnak, amelyek az I. világháború előtt az összes magyar szénkitermelés 71%-át adták – több bányája volt a térségben. Ugyanígy több üzemet és vállalatot működtetett itt a kor két meghatározó vas- és acélipari óriáscége a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt és a Diósgyőri Állami Vasművek is. Ezek adták a háború előtt a Magyar-Osztrák Államvasúttársaság gyáraival együtt a vastermelés 95%-át (Berend-Ránki, 1955: 81).

Az észak-magyarországi régió társadalmi-gazdasági viszonyait a XX. században három olyan tényező formálta, amelynek hatásai ma is érezhetők (Kocziszky, 2001). Az első a trianoni határok megvonása volt, a második a szocialista iparosítás időszaka, a harmadik pedig a '80-as és '90-es évek fordulója, a gazdasági átalakulás évei.

A trianoni békeszerződés következtében a gazdaságfejlődés terei szétarabolódtak. Az országhatárok természetes vonzáskörzeteket vágtak ketté, a termelési tényezők szabad áramlását szüntették meg (Enyedi-Horváth, 2002). A trianoni szerződés következményeként a térség ipari kapacitásának közel 70 százalékát, térségi felvevő piacainak közel 60 százalékát veszítette el. A korábban kifejlődött borsodi kohászat elszakadt a legfontosabb vasérc-, mész- és bányafa forrásaitól. Az ország megmaradt egyetlen számottevő vasércbányája, Rudabánya a békekötés előtti vasércvagyonnak mindössze 14 százalékát tette ki (Kocziszky, 2001). Miközben a békeszerződés után – részben az utódállamokban és Magyarországis érvényesülő, az autarkiat preferáló gazdaság-politikai irányzatoknak, radikálisan megritkultak a kereskedelmi kapcsolatok az utódállamokhoz kapcsolt területek és a háború utáni Magyarország között – a haditermelésről a béketermelésre való átállás sem történt meg. Ennek eredményeként a magyar ipar termelése 1921-ben a háború előtti utolsó békeév termelésének 51%-át érte el (Berend-Ránki, 1966: 50-56).

A világháborút megelőzően – az alföldi mezőgazdasági termékek és a Felvidék ipari-bányászati termékeinek elszállítására – kiépült vasúthálózat nagyobbik része és az általa felfűzött városi központok is Csehszlovákiához, illetve Romániához kerültek (Süli-Zakar, 1999). Ennek eredményeként egy olyan deformálódott térszerkezet jött létre, amelyben a centrumrégiót a külföldi központokkal összekötő országos és regionális tengelyek a meghatározóak, mindenekelőtt a Budapest-Miskolc-Kassa térszerkezeti tengely, amelyből országos térszerkezeti vonalak ágaznak ki Salgótarján, Eger, valamint Ózd irányába (Süli-Zakar, 1999). A békeszerződés további folyományaként az eredeti központjaiktól elválasztott kistérségek határ menti területekké váltak, fejlődésük hosszabb távon is megrekedt (G. Fekete, 1985).

2.1. A szocialista iparosítás

A térség társadalmi-gazdasági viszonyainak alakításában a második meghatározó időszak az erőltetett szocialista iparosítás volt. A 60-as évek vidéki ipartelepítési programjának jegyében – a főváros ipari súlyát csökkentendő – új iparvidékek jelentek meg, kiváltképp a középhegység vonulatában. A 60-as évtized végére jelentős ipari térré fejlődött a borsodi iparvidék és kisebb ipari körzet alakult ki a Nógrádi-medencében is (Enyedi-Horváth, 2002). A vidék iparosítását célzó politika ugyanakkor folyamatosan tőkét vont el a mezőgazdaságtól, háttérbe szorítva ezzel a rurális jellegű kistérségeket (Süli-Zakar, 1992; 1999).

A nógrádi iparvidék

A II. világháborút követően az első hároméves terv a nyersanyagtermelés – mindenekelőtt a barnaszén termelés – fokozását irányozta elő, noha már akkor világossá vált, hogy az itteni barnaszén gyenge minőségű és a kitermelés óriási ráfordítást igényel. A Salgótarjáni-medencében a szénbányászat 1964-ben érte el a csúcspontját; ekkor az ország széntermelésének 12,2 százaléka származott innen (Varga, 1981). Noha a 60-as évek közepétől felgyorsult az energiaszerkezet átalakulása a szénhidrogének javára, Nógrádban még 1961 és 1965 között is a beruházások 40 százalékát fordították a szénbányászat fejlesztésére. Az ágazat visszafejlesztése csak az 1960-as évek második harmadában kezdődött el. Ekkortól a Salgótarjáni-medencében kitermelt szén mennyisége folyamatosan mérséklődött (1976-ig), a bányászat egyre kevesebb foglalkoztatottra tartott igényt. Az ipari szerkezet-átalakító program következtében a bányászat leépítését ellensúlyozta a gépipar és a könnyűipari ágazatok fejlesztése. A gazdasági szerkezet módosulásának időszakában nagyot lépett előre Balassagyarmat, Rétság, Szécsény és Pásztó iparosodottsága is. A nehézipar túlsúlya összességében csökkent valamelyest, de még mindig az országos átlag fölött maradt (Varga, 1981).

Az ipar erős területi koncentrációja azonban mit sem változott; a fejlesztések továbbra is elkerülték a megye nyugati, délnyugati részeit. Az 50-es években a megye 133 községéből 57-ben működött ipartelep, negyedszázaddal később pedig 130 községből 70-ben. Az 50-es évek elején az iparban foglalkoztatottak 80,3 százaléka Salgótarjánban és a szomszédos három községben kapott munkát, 1975-ben pedig 70 százalékuk dolgozott Salgótarján, Balassagyarmat, Pásztó és Nagybátony településeken (Varga, 1981).

A borsodi iparvidék

1953-ban az ország összes bányászati beruházásainak 25 százaléka, a kohászati beruházások 20-29, a villamosenergia-ipari beruházások 32-42, a vegyipari beruházásoknak pedig 18-35 százaléka jutott Borsod-Abaúj-Zemplén megyének. (Kocziszky, 2001). A megye részesedése az országos beruházásokból a 70-es években is meghaladta a megyei népesség arányát: 1971 és 1975 között 9,1 százalék, 1976 és 1980 között 8,4 százalék volt. A borsodi ipar fejlődésének csúcspontját a 70-es években érte el (Lukácsné, 1989). Az olajválság kedvezőtlen hatásai – noha a csúszó árak révén csak késleltetve, de – az évtized végére a megye iparát is elérték. A borsodi ipart, tekintve magas anyag- és energiaigényességét, a kedvezőtlen világpiacon hatások az átlagosnál is jobban érintették⁴. A 80-as évek során az országosan is mérséklődő beruházások Borsodban még inkább visszaestek: 1981 és 1985 között 6,7 százalékra, 1987-ben pedig 6 százalékra csökkent a megye részesedése (Lukácsné, 1989).

Borsod megyében meglehetősen egyoldalú iparszerkezet formálódott ki: az ipari beruházások több mint 90 százaléka a nehéziparban valósult meg a 70-es és 80-as évek folyamán. A bányászat részesedése – a 70-es évek visszafejlesztési politikájával összhangban – 1980-ig viszonylag alacsony volt, majd – a hazai erőforrások felértékelődésével – a 80-as években folyamatosan és jelentős mértékben emelkedett. Ezzel ellentétes tendencia játszódtott le a kohászatban a 80-as évtizedtől kezdődően (Lukácsné, 1989). A vegyipar fejlesztése mindvégig prioritást élvezett a beruházások allokációjában; a szocialista iparosítás Kazincbarcikán, Sajóbátonyban és

⁴ Paradox módon, a gazdasági nehézségeket fokozták a 70-es években megvalósuló egyes beruházások is az átgondoltság hiánya, a jövedelmezőség várttól elmaradó mértéke miatt. A beruházási hitelek nemcsak az újabb beruházási forrásképződés lehetőségét csökkentették, hanem zavarokat okoztak a folyó gazdálkodásban is. Ez kiváltképp jellemző volt a bányászatra és az alapvetikumú kohászatra (Lukácsné, 1989).

Tiszaújvárosban vegyipari komplexumokat hozott létre (Enyedi-Horváth, 2002). A gépipar ugyanakkor a 70-es és a 80-as évek folyamán is kevés beruházáshoz jutott (Lukácsné, 1989).

A Borsodban foglalkoztatottak létszáma – egy átmeneti csökkenést leszámítva – az extenzív fejlesztés révén 1978-ig emelkedett. Ezt követően, a hatékonyság javulása, a beruházások mérséklődése és a nyersanyagellátás nehézségei következtében megtorpanó termelés-növekedés a munkaerő iránti igény mérséklődését okozta. Az 1987. évi létszám már 16 ezer fővel maradt az 1978. évi alatt. A foglalkoztatottak összetételét a szakképzetlenek relatíve magas hányada jellemezte. A megjelenő munkanélküliség⁵ elsősorban ezeket a rétegeket érintette (Lukácsné, 1989). A 80-as években az addig növekvő termelékenység (a foglalkoztatottak számára vetítve) is lefékeződött, illetve egy-két ágazatban (bányászat, villamosenergia-ipar, élelmiszeripar) csökkent is (Lukácsné, 1993). A termelékenység javítása elodázhatatlanná vált, ami előrevetítette a foglalkoztatottak számának további süllyedését⁶.

Az ipar területi elhelyezkedését Borsod megyében is erős koncentráció jellemezte. Ezt természetföldrajzi és iparpolitikai szempontok, a gazdaságos ipartelepítés kritériumai, valamint a megyehatárok megvonása befolyásolták. Egyfelől, a nehézipar energia- és vízigénye miatt a Sajó völgyébe települt. Az alapanyag és a létrejött infrastruktúra pedig további üzemeket vonzott. Másfelől, a megyehatárok kitágulásával Borsod Abaújnak az iparral nem rendelkező részét kapta, Zemplénben pedig jelentős ipar ki sem alakult. Ezzel jelentősen nőttek a megye iparhiányos területei.

Az ipar a miskolci agglomerációban, Ózdon és környékén, illetve az akkori Leninvárosban összpontosult. A megyei ipar bruttó állóeszköztékének közel 90 százaléka, a teljes munkaerő-állomány több mint 70 százaléka koncentráldott itt (Lukácsné, 1989). A három megyéből létrejött Borsod-Abaúj-Zemplénben ugyanakkor számos olyan térség volt (és van ma is), ahol ipari üzem egyáltalán nem működött. Ennek következtében az iparban foglalkoztatottak jelentős hányada kényszerült ingázásra. A megye iparral nem vagy alig rendelkező településeinek többsége nem szórványosan helyezkedik el, hanem szinte összefüggő területeket alkot. Ilyen a megye északi sávja és a Bodroghöz (Lukácsné, 1989).

Az ipari térségek azonban különböztek egymástól az ipar jellegét tekintve. Míg a miskolci agglomeráció ipara több lábon állt, s ezért a kohászat visszaszorulása sem érintette nagyon súlyosan, addig Ózd és környékén az ipari foglalkoztatottak 90 százalékának a kohászat és bányászat adott munkát (Lukácsné, 1989). Az 1970-es évektől a kohászat és a bányászat válságának kibontakozásával veszített is jelentőségéből Ózd és a bányavidék (G. Fekete, 1985).

Heves gazdasága

Heves megye ipara az I. világháborút megelőzően elmaradott volt. Mindössze néhány jelentősebb tőkeerős vállalat működött a megyében, köztük a Hatvani Cukorgyár és az Egri Dohánygyár. Az 1929-33-as válságot követő átmeneti fellendülés is jobbra csak a mezőgazdaságban hozott érdemi fejlődést. A II. világháborút követően az erőltetett iparosítás Heves megyét sem hagyta érintetlenül. A nehézipar elsődlegességét hirdető politika jegyében az 50-es években megkezdődött Petőfibánya kiépítése és az ottani lignitvagyon kitermelése, ami a lőrinci erőmű üzemanyag-ellátását volt hivatott biztosítani. 1950 és 1955 között a megyében az ipari munkásság létszáma mintegy megkétszereződött. A 60-as, 70-es években felépült a Mátrai Erőmű, és több fővárosi székhelyű vállalat telepeiként létrejövő gépipari üzem. A megye mezőgazdasági jellegéből hamarosan ipari jellegűvé vált. 1960 és 1980 között a beruházások 56 százaléka az iparnak (és építőiparnak) jutott, 22 százalékát fordították kommunális célokra, 12 százalékát mezőgazdasági beruházásokra és 10 százalékot a közlekedés fejlesztésére⁷.

2.2. A gazdasági átalakulás évei

A régió gazdasági-társadalmi viszonyaiban drasztikus változások következtek be a 80-as, 90-es évek fordulóján. A jelen fejezetben ezeket csak nagy vonalakban tekintjük át, s részletesebb kifejtésre az egyes témák tárgyalásánál kerítünk sort.

Az ipari termelés válsága Észak-Magyarországot a többi régiónál fokozottabban sújtotta. 1989 és 1991 között az ipari termelés volumene a régió megyéiben 35-40 százalékkal esett vissza. Az országos mélypontot jelentő 1992-es év után a régióban is megindult a növekedés, de csak az országosnál szerényebb mértékben (Kaprotné 1997). Az ipari termelés volumenének alakulása 1992 óta itt is nagyobb ingadozást mutat, mint amekkora az 1980-as évekre volt jellemző (Bartus, 2003).

A külföldi működőtőke érdeklődése a régió iránt a 90-es évtized során szerénynek bizonyult. 1994-ben az összes külföldi érdekeltségű cég mindössze 3 százaléka működött Észak-Magyarország megyéiben. A külföldi

⁵ A kapun belüli munkanélküliség természetesen már régebben is jelen volt.

⁶ Az akkori írások arról tanúskodnak, hogy noha a munkanélküliek számának növekedése már akkor is előrelátható volt, azt csak átmeneti jellegűnek feltételezték. Lásd pl. Lukácsné 1989.

⁷ Az adatok forrása Heves megye kézikönyve (1997).

tőkebefektetések értéke 32,8 milliárd forint volt, ami az országba beáramlott tőkének kevesebb, mint 4 százaléka. A régió helyzetében 1995-ben következett be némi javulás, amikor a villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás területén jelentős tőkebefektetések történtek, s ezzel Észak-Magyarország részesedése az országba érkezett KMT-ből 5 százalékra emelkedett (Kaprotné, 1997). Már a külföldi tőkebeáramlás korai szakaszában is megmutatkozott a régióknak az a jellegzetessége, hogy noha viszonylag kevés vállalat tudott külföldi tőkét bevonni, a külföldi érdekltségű vállalatok átlagos tőkenagysága kétszerese, a külföldi részesedés pedig több mint másfélszerese volt az országosnak (Kaprotné, 1997).

A 90-es évtized első felében a beruházások még visszafogottabbá váltak; a régió egyre csökkenő hányadban részesedett az országos beruházási teljesítményből. Az *egy főre jutó beruházási teljesítményérték* az országos átlagnak a háromnegyedét, illetve kétharmadát tette ki a 90-es évek során (Kaprotné, 1997). Borsod megyében az egy lakosra jutó beruházási teljesítményérték 1990-ben még az országos átlag 86 százaléka volt, ám 1995-re 70 százalékra mérséklődött. A megye részesedése a gazdasági szervezetek országos beruházási teljesítményértékéből az 1990. évi 6,3 százalékról 1995-re 5,2 százalékra csökkent (Kocziszky, 2001).

A foglalkoztatás terén is drámai változások következtek be. A gazdasági átalakulás felgyorsította és elmélyítette a bányászat és a nehézipar korábban elkezdődött válságát. A borsodi és a nógrádi iparvidék válságterületté vált. Az iparban foglalkoztatottak létszáma az észak-magyarországi régióban 1997-ben kétharmada volt az 1992-es szintnek. Kevesebb szó esik – s ebből kifolyólag kevesebb információval rendelkezünk – a mezőgazdaság válságáról. Noha ebben a régióban a mezőgazdaság az országosnál nagyobb arányú létszámvesztéséget szenvedett el.

3. A jelenlegi gazdasági helyzet

3.1. A bruttó hazai termék és a gazdaság ágazati szerkezete

A bruttó hazai termék alakulása

Ebben a fejezetben a gazdasági fejlettség átfogó mutatójának, a bruttó hozzáadott értéknek az alakulását mutatjuk be. Megyei szintű GDP adatok 1994-től állnak rendelkezésre, így elemzésünk is az azóta eltelt időszakra összpontosít. Érdemesnek tartjuk ugyanakkor legalább egy pillanat erejéig a gazdasági átalakulás előtti évtizedekre visszatekinteni. Enyedi és Horváth (2002) közlése szerint Borsodban az egy főre jutó bruttó hazai termék 1975-ös becslést értéke 11 százalékkal meghaladta a – fővárossal együtt számított – országos átlagot, előkelő helyet biztosítva ezzel a megyének a rangsorban. Heves esetében az egy lakosra jutó becslést GDP ugyanabban az évben éppen az országos szinttel esett egybe, míg Nógrád annak 77 százalékát tudhatta magáénak, s ezzel Somogy, Szabolcs-Szatmár és Pest megyét utasította maga mögé.

1994-ben az észak-magyarországi régió együttesen az országos GDP 8,8 százalékát adta. Hevesben az egy főre jutó bruttó hazai termék az országos átlag 73, Borsodban 70, Nógrádban pedig 62 százaléka volt. Összevetve ezeket az értékeket az 1975-re vonatkozó becslésekkel, jól látszik, hogy mindhárom megye relatív helyzete sokat romlott 1975-1994 között. A pozíció romlása leginkább Borsod esetében szembetűnő. A megye nem csak az országos listán elfoglalt korábbi kedvező helyéről csúszott le, hanem még a régiós vezető pozícióját is elvesztette.

Nógrád megye relatív gazdasági pozíciója az 1970-es évek elejétől fokozatosan hanyatlik. A 60-as évek közepén – a bányászat és a kohászat virágzása idején –, a megye termelési értéke az országos volumen 2,5 százalékát is elérte. A megye a 70-es évek elejéig még inkább a közepesen fejlett megyék közé tartozott⁸.

A régió összesített gazdasági teljesítménye 1994 óta sem mutat javulást. Az 1998-ban bekövetkezett pozitív elmozdulás, úgy tűnik, nem bizonyult hosszú életűnek. Akkor Észak-Magyarország bruttó hazai terméke az országos átlagot meghaladó mértékben növekedett. A növekedés mögött alapvetően a külföldi tőkebefektetések számottevő, 28 százalékos növekedése és a beruházások élénkítése állt. Itt valósult meg a nemzetgazdasági beruházások 11 százaléka. Ezzel Észak-Magyarország a régiók GDP szerinti sorrendjében az utolsó helyről – az észak-alföldi térséget megelőzve – egyet lépett előre. Kevésbé kedvező ugyanakkor, hogy a régió részesedése a teljes GDP-ből még mindig alatta maradt az 1994. évinek (KSH, 2000). Észak-Magyarország 1998 óta tartja ugyan az utolsó előtti helyet a régiók sorrendjében, de folyamatosan csökkenő részesedés mellett.

A területi GDP alakulását befolyásoló tényezők közül háromnak tulajdoníthatunk kiemelkedő jelentőséget. Az első a külföldi tőke jelenléte és ennek a jövedelmezőségre gyakorolt hatása. A második az exportképesség, s azon belül is az ipar exportképessége. Ez a tényező kétségkívül szoros összefüggésben áll a külföldi tőke régiós jelenlétével. A harmadik fontos tényező az egyes szektorok hozzájárulása a területi GDP-hez (Enyedi-Horváth, 2002). Elsőként az utóbbi tényezőt vesszük nagyító alá, majd külön is megvizsgáljuk a régióban az országosnál

⁸ Nógrád megye kézikönyve (1997).

nagyobb súlyt képviselő ipar termelésének és exportképességének alakulását. A külföldi működőtőke beáramlásával a tanulmány következő fejezetében foglalkozunk.

3.1.1. táblázat: Az egy főre jutó GDP alakulása

Megye, régió	Egy főre jutó GDP az országos átlag %-ában							
	1975	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
BAZ	111	70	76	71	69	68	66	64
Heves	100	73	75	74	72	73	72	71
Nógrád	77	62	59	57	53	56	54	54
ÉM	..	70	73	69	67	67	66	64
Ország	..	345	549	676	841	983	1113	1288
összesen*								

*Egy főre jutó GDP ezer forintban

Az adatok forrása: az 1975-ös adatok esetében Enyedi–Horváth (2002), 1994-től 2000-ig Magyarország kistérségei: Észak-Magyarország, KSH 2000, Megyei Statisztikai évkönyvek 2001, Területi Statisztikai Évkönyv 2000

3.1.2. táblázat: A GDP alakulása 1994 és 2000 között

Megye, régió	Részesezés az országos GDP-ből, %						
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
BAZ	5,1	5,5	5,2	5,1	5,0	4,8	4,7
Heves	2,3	2,4	2,4	2,3	2,3	2,3	2,3
Nógrád	1,3	1,3	1,2	1,1	1,2	1,2	1,4
ÉM	8,8	9,2	8,8	8,5	8,6	8,3	8,4
Ország	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
összesen							

Az adatok forrása: Magyarország kistérségei: Észak-Magyarország, KSH 2000, Megyei Statisztikai évkönyvek 2001, Területi Statisztikai Évkönyvek

Észak-Magyarország gazdasági szerkezetében a magyarországi megyék átlagához viszonyítva kisebb a mezőgazdaság részesezés a bruttó hozzáadott értékből (5,8 % szemben a 8,1%-kal), az iparé viszont magasabb (35,6 % szemben a 33,6 %-kal).⁹ A régió megyei között ugyanakkor számottevők az eltérések: a mezőgazdaság (vad- és erdőgazdálkodással, halászzattal együtt) aránya Hevesben a legmagasabb (7,3 %), és megközelíti a megyék átlagát (8,1%). Az ipar részaránya Borsod-Abaúj-Zemplénben (37,4%) és Hevesben (35,4%) meghaladja a megyék átlagát, míg Nógrádban (28,3%) az alatt marad. A szolgáltatások részesezés a régióon belül Nógrádban (60,2%) a legmagasabb, a főváros nélküli országos átlagot (53,4%) meghaladó mértékű, míg a másik két megyében gyakorlatilag a megyék átlagával esik egybe (35,4%).

Noha nem állnak rendelkezésünkre kistérségi szintű GDP adatok, ezek hiányában is kitérünk röviden a kistérségek gazdasági fejlettségének, illetve ágazati szerkezetének bemutatására. A kistérségek gazdasági fejlettségének vizsgálatához a KSH (2000) által kidolgozott tipológiát hívjuk segítségül. A KSH kilenc, a gazdasági-társadalmi fejlettséget mérő változót¹⁰ – köztük dinamikus változókat használt – a kistérségek fejlődési pályáinak leírására. A jelzőszámok alapján öt fejlettségi típust különítettek el egymástól aszerint, hogy az egyes kistérségek mutatói a vidéki átlaghoz viszonyítva hol helyezkednek el. Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy Észak-Magyarország 23 kistérsége közül mindössze egy – nevezetesen az egeri kistérség – tartozik a „dinamikus fejlődő”, s kettő – a miskolci és a gyöngyösi – a „fejlődő” kistérségek csoportjába. A „felzárkózók” táborába is csak 3 kistérség került. Ellenben a rangsor végét jelentő „stagnáló” és „lemaradó” típusba sorolódott 8, illetve 9 kistérség, vagy népességszámban kifejezve a régió lakosságának mintegy 55 százaléka.

A borsodi kistérségek

A KSH tipológiájában Borsod-Abaúj-Zemplén kistérségei közül kettőt kivéve – ezek a miskolci és a tiszaujvárosi kistérségek – valamennyi „stagnáló” vagy „lemaradó”. A megye hagyományos ipari térségei közül Ózd és Putnok a kohászat leépülése következtében mára ipari válságtérséggé vált (Ózd-Putnoki Vállalkozási Övezet). A térség egyoldalú iparszerkezete csak lassan formálódik át az elektronika, az elektromechanika, a gépipar és a szolgáltatások területén működő vállalkozások megjelenésével (Kaprosné, 2001). A megye Szlovákiával határos része iparhiányos, fejletlen infrastruktúrájú terület. Dél-Borsod, Tokaj-Hegyalja és

⁹ 1998-as adatok alapján.

¹⁰ A változók leírását lásd KSH 2000, 7.o.

Zemplén kiegyensúlyozottabb, kevésbé egyoldalú gazdaság szerkezettel írható le (Kaprotné, 1998). A zempléni térség a kormány által támogatásra kijelölt vállalkozási övezetek egyike. A zempléni körzet válságtérséggé válásában a fejlesztéseknek hosszú évtizedeken át tartó elmaradása játszott közre. Nem települtek a térségbe nagyvállalatok, a lakosság megélhetését a mezőgazdasági és ipari szövetkezetek alapozták meg. Ezek működése azonban a 90-es években bekövetkező piacvesztés következtében teljesen ellehetetlenült. A térség gazdaságát a ruházati ipar, a feldolgozási ipar, a dohánygyártás és porcelángyártás fémjelzi. Meghatározó továbbá a 28 települést érintő tokaj-hegyaljai borvidéken folyó szőlőművelés- és feldolgozás (Kaprotné, 2001).

A hevesi kistérségek

Heves megye gazdaságát markáns területi egyenlőtlenségek jellemzik. A megye északi területe (Pétervására és környéke) válságtérség, az Ózd-Putnok-Észak-hevesi Vállalkozási Övezet része. A nehézipari jellegű ózd-putnoki résztől eltérően ebben a térségben a gyógy- és termáلتurizmusnak, valamint a vendégfogadásnak van kiemelkedő szerepe. Heves megye középső része – az Eger-Gyöngyös-Hatvan alkotta tengely – gazdaságilag lényegesen fejlettebb. Eger körzete az észak-magyarországi régió területén az egyetlen „dinamikusan fejlődő” típusba sorolt kistérség. Gyöngyös térsége a „fejlődő”, Hatvané pedig a „felzárkózó” minősítést kapta. A megye déli és délkeleti részei alapvetően elmaradott, mezőgazdasági területek. A füzesabonyi kistérség „stagnáló”, a hevesi pedig „lemaradó” a KSH tipológiája szerint.

A nógrádi kistérségek

Nógrád megyében a salgótarjáni és bátonyterenyi körzetek válságtérségek. Vállalkozási övezetként való kijelölésüket a salgótarjáni iparban szükségessé váló szerkezetváltás motiválta. A salgótarjáni ipar válsága a bátonyterenyi térségre is kihatott, mivel a bányászat mellett évtizedeken át ez biztosította a lakosság megélhetését (Kaprotné, 2001). A rétsági körzet egyike a régió három felzárkózást mutató kistérségének¹¹. A megye fennmaradó három kistérsége közül a szécsényi körzet lemaradó, a balassagyarmati és pásztói körzetek pedig stagnálnak. A szécsényi kistérségben a burgonyatermesztésnek és a szarvasmarhatenyésztésnek, a balassagyarmatiban a bogycs gyümölcsök termesztésének, a pásztói körzetben pedig a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztésnek jutott fontos szerep a '90-es évek végén.¹²

¹¹ A térség felzárkózásában minden bizonnyal szerepet játszik a rétsági ipari park létesítése. Az ipari parkba 2001 végéig 17 üzem, köztük elsőként a TDK Elektronika Magyarország Kft. költözött be. A cégek 2001-es adatok szerint összesen 22 milliárd forintot fektettek be, s több mint 30 milliárd forintos éves forgalmat bonyolítanak. Összesen 1700 főt foglalkoztatnak, köztük ingázókat, akik 54 településről, köztük szlovák falvakból is érkeznek. (Népszabadság, 2001. november 13.).

¹² Népszabadság, 1998. március 4-i szám.

Vállalkozási övezetek a régióban

Az észak-magyarországi régió kistérségei kapcsán több ízben is utaltunk arra, hogy némelyikük vállalkozási övezet része. Az ún. vállalkozási övezetek létrehozásáról és területrendezéséről szóló 1996. évi XXI. törvény rendelkezett. A kormány a törvény értelmében 1998 és 1999 folyamán 11 vállalkozási övezetet jelölt ki, köztük hármat az észak-magyarországi régióban. A régió területén található három vállalkozási övezet – a Salgótarján-Bátonyterenye Térsége-, az Ózd-Putnok-Észak-hevesi- és a Zempléni Vállalkozási Övezet – együttesen a tájegység területének 24 százalékát, településeinek egynegyedét, és népességének 22 százalékát teszi ki. Közülük a Salgótarján-Bátonyterenye- és az Ózd-Putnoki Vállalkozási Övezet összefüggő területet alkot. Az övezetek közös vonása, hogy társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, munkanélküliség sújtotta területek (Kaprosné, 2001).

A vállalkozási övezetek a regionális, megyei és kistérségi programok támogatására rendelkezésre álló területfejlesztési (1999-től vidékfejlesztési) céllelőirányzatból és a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési alapból kaphatnak támogatást. A vállalkozási övezetbe tartozás azonban önmagában nem jelent támogatásra való jogosultságot: az övezet települései, illetve pályázói a térség többi pályázójával azonos feltételekkel juthatnak támogatáshoz. Az 1997-1999. évi adatok alapján az látszik, hogy a vállalkozási övezetek nem részesültek a térségükhöz képest kiemelt támogatásban, noha az elhanyagolt területek közé sem tartoztak (Kaprosné, 2001).

Az ipari termelés és export alakulása

A 90-es évek elején bekövetkező drasztikus visszaesés után az észak-magyarországi régióban is megindult az ipari termelés lassú növekedése. Mindazonáltal a legsúlyosabban érintett két megyében még 2001-ben sem közelítette az ipari termelés volumene az 1989. évi: Borsod-Abaúj-Zemplénben alig 60 százalékát érte el, s Nógrádban is csak valamivel több, mint 80 százaléka volt¹³. A régió gazdaságában azonban még ma is kiemelt jelentősége van az iparnak. Ezt több mutató is alátámasztja: például 2001-ben az összes magyarországi *ipari termelés* 9,8 százaléka került ki innen. A régió belülről 5,7 százalékot Borsod-Abaúj-Zemplén megye¹⁴, 2,9 százalékot Heves, a fennmaradó 1,1 százalékot pedig Nógrád megye adta.

Nógrádban az ipari termelés 1987-ben megkezdődő hanyatlása csak 1995-ben állt meg, s azóta mutat évről évre növekedést, jóllehet, a növekedés üteme alatta marad az országosnak. A megye ipari szerkezetében az elmúlt években végbement átalakulás következtében a korábban jelentős súlyt képviselő szénbányászat részesedése mára elenyésző. Az ipari termelési értéken belül a gépipar (51%), valamint a fémalapanyag, fémfeldolgozási termékek (15%) és az egyéb nem ásványi termékek (12%) gyártása a meghatározó.

Az ipari termelés volumene Borsod-Abaúj-Zemplénben már a 80-as évek közepén hanyatlásnak indult. A transzformációs visszaesés során a megyét hagyományosan jellemző iparágak közül egyedül a vegyipar volt képes korábbi pozícióit megőrizni. A bányászatot mára a lyukóbányai szénbányászat, a kő- és homokbányák, illetve a Mád környéki riolit-zeolit kitermelés képviseli (Bihall, 2001). A kohászat két nagy vállalata közül a diósgyőri DAM Steel helyzete a tanulmány lezárásának időpontjában továbbra is válságos. A 2001-ben bekövetkező tulajdonosváltás és a gyártási technológia korszerűsítése ellenére is veszteséges cég esetleges bezárása esetén mintegy 1400 fővel nőhet az állástalanok száma¹⁵. Az ipar termelési értékéből ma a legnagyobb hányadot a vegyipar (48%) adja, de számottevő még az élelmiszeripar (12%) és a fémalapanyag, fémfeldolgozási termékek gyártása (12%) is. Jelentős továbbá a villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás részaránya (15%). A megye gazdasági szerkezetének átalakulása azonban még nem fejeződött be. A leépülő ágazatok helyett nem következett még be a korszerű, versenyképes ágazatok térhódítása és a technikai modernizáció széles körű elterjedése. Az iparban a vegyipar folyamatos fejlődése mellett az elektronikai ipar és a járműalkatrész gyártás csak lassan fejlődik (Lórántné-Simkó, 2001).

Az ipari termelés szerkezete Heves megyében is nagymértékben átforgalmódott. A bányászat – részint a bányabezárások, részint pedig a szervezeti változás okozta más ágazatba történő átsorolás miatt – veszített súlyából. Az ipar gerincét a feldolgozóipar adja. Magasan kiemelkedik termelési értéke alapján a gépipar (41%), valamint az élelmiszer, ital és dohánytermékek gyártása (26%). Továbbra is jelentős részarányt képvisel a villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás. A megyében az ipar termelési értékének több mint 60 százaléka hat külföldi érdekeltségű vállalkozástól (Mátrai Erőmű Rt., Egri Dohánygyár Kft, ZF-Hungária Kft., LEONI Hungária Kft., EGÜT Rt., Mátra Cukor Rt.) származik (Nagy et al., 2000).

¹³ A számításhoz használt adatok a KSH által közölt láncviszonyszámok. Az 1992 és 1997 közötti adatok székhely szerinti, míg az ez utáni adatok telephely szerinti. Továbbá, 1998-ig az adatok csak a 49 főnél többet foglalkoztató vállalkozásokra, 1998-ban a 10 főnél, 1999-től pedig már a 4 főnél többet foglalkoztató vállalkozásokra terjednek ki.

¹⁴ Érdemes ezt az adatot összevetni azzal, hogy az 1980-as évek elején Miskolc egyedül a magyar ipari termelésnek körülbelül 6 százalékát adta (Enyedi-Horváth, 2002).

¹⁵ Ld. HVG, 2003. január 11-i száma.

Észak-Magyarországon az *egy lakosra jutó ipari termelés értéke*¹⁶ 2001-ben nem érte el az országos átlagot (936,5 ezer forint szemben az országos 1225 ezer forinttal). Heves megye helyzete tűnik a legkedvezőbbnek, ahol ez a mutató megközelíti az átlagot.

A régió máig megőrzött ipari jellegéről árulkodik, hogy az *iparban alkalmazásban állók 1000 lakosra vetített száma* a régiók mezőnyében toronymagasan vezető Nyugat-Dunántúl és Közép-Dunántúl után itt a legmagasabb, noha valamivel az országos átlag alatti. A régió átlagát Borsod-Abaúj-Zemplén húzza le, míg Nógrád és Heves megyében az 1000 főre jutó ipari alkalmazásban állók száma 87, illetve 85, szemben az országosan jellemző 81 fővel. A régió kistérségei közül az 1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma a tiszaujvárosiban a legnagyobb (159 fő) és a szikszóiiban a legkisebb (10 fő).

Észak-Magyarország legnagyobb ipari vállalkozásainak Tiszaujvárosban, Kazincbarcikán, Miskolcon, Visontán, Egerben, Ózdon, Rétságon, Pásztón és Hatvanban van a székhelye. A nagyvállalkozások kevés kivételtől eltekintve külföldi érdekeltségűek (KSH, 2000).

3.1.3. táblázat: *Észak-Magyarország legjelentősebb ipari vállalkozásai 1999-ben*

Nettó árbevétel alapján	Létszám alapján
TVK Rt., Tiszaujváros	Mátrai Erőmű Rt., Visonta
Borsodchem Rt, Kazincbarcika	TVK Rt., Tiszaujváros
ÉMÁSZ Rt., Miskolc	Borsodchem Rt, Kazincbarcika
Mátrai Erőmű Rt., Visonta	DAM Diósgyőri Acélművek Rt, Miskolc
Egri Dohánygyár Kft., Eger	ÉMÁSZ Rt., Miskolc
AES-Tiszai Erőmű Kft., Tiszaujváros	Elektronikai és Mechanikai Termelő, Szolg. és Ker. Kft., Szécsény
DAM Diósgyőri Acélművek Rt, Miskolc	Borsodi Energetikai Termelő és Szolgáltató Kft., Kazincbarcika
ZF Hungária Ipari és Ker. Kft., Eger	ST GLASS Öblösüveggyártó és Forg. Rt., Salgótarján
Borsodi Energetikai Termelő és Szolgáltató Kft., Kazincbarcika	LEONI Hungária Ipari és Kereskedelmi Kft., Eger
LEONI Hungária Ipari és Kereskedelmi Kft., Eger	ÉRV Észak-magyarországi Regionális Vízművek Rt., Kazincbarcika
OAM Ózdi Acélművek Kft., Ózd	BERVA Finomszerelvénygyártó Rt., Eger
TDK Elektronikai Mo. Kft., Rétság	Shinwa Mo. Precíziós Kft., Miskolc
Gala Hungária Tejipari Rt., Pásztó	
AKZO NOBEL Coatings Rt., Tiszaujváros	
Mátravidéki Cukorgyárak Rt., Hatvan	

Forrás: Magyarország kistérségei: Észak-Magyarország, KSH 2000.

Az ipari termelékenységet az *egy alkalmazásban állóra jutó ipari termelés értékével* mérő mutató a 2001-es évben a régió megyéi közül Borsod-Abaúj-Zemplénben volt a legmagasabb, de nem sokkal maradt el ettől Heves mutatója sem. A gazdasági átalakulás első néhány évében bekövetkezett csökkenést követően a termelékenység mindhárom megyében alapvetően növekvő tendenciát mutat. Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy a növekedés üteme igen változó (Bartus, 2003).

Az ipari export

Az ipari értékesítésen belül az *export részaránya* a régióban 2001-es adatok szerint (42,6%) alatta maradt az országos átlagnak (55,8%). Az exporthányad Nógrádban a legmagasabb (57,5%), míg Borsodban és Hevesben az ipar értékesítési árbevételének alig több mint 40 százaléka származik exportból. Az exportértékesítés volumene a 90-es évek második felében mindhárom megyében alapvetően növekvő tendenciát mutatott. Míg Borsod megyében az export növekedési üteme 1994 óta végig az országos átlag alatt maradt, a másik két megye

¹⁶ Telephely szerinti adat.

esetében volt egy-két olyan év, amikor a külföldre irányuló értékesítés az országosnál nagyobb mértékben bővült (Bartus, 2003).

Nógrádban 2001-ben a legnagyobb exportárbevételt realizáló gépiparban az értékesítési árbevétel 82 százaléka származott exportból. Hevesben, noha az export a feldolgozóipar valamennyi ágazatában bővül, a legdinamikusabb növekedés a legnagyobb exportarányal működő gépipart jellemzi (Nagy et al., 2000). A gépipar értékesítési árbevételében az export részaránya megközelíti a 80 százalékot. Borsodban a legnagyobb exportárbevételt elérő vegyiparban az export részaránya 56 százalék.

A kutatás-fejlesztés szerepe és helyzete a régióban

A regionális versenyképesség megtartásában és javításában kiemelten fontos szerepe van a regionális kutatás- és fejlesztéspolitikának. Ezért ebben a részben egy kis kitérőt teszünk, és röviden áttekintjük a kutatás-fejlesztés észak-magyarországi helyzetét.

A hazai kutatás-fejlesztési szektorban a főváros dominanciája érvényesül. Budapestre és környékére koncentrálódik a kutatás-fejlesztési ráfordítások 70 százaléka és az ágazatban foglalkoztatottak 60 százaléka. Míg a centrumrégióban a kutatás-fejlesztési ráfordítások a régió GDP-jének 1,38 százalékát teszik ki, addig ez az arány az ország többi régiójában 0,24-0,68 százalék között szóródik. Észak-Magyarország kutatás-fejlesztési potenciálja összességében nagyon gyengének minősíthető: 1998-ban a GDP 0,33 százalékát fordították kutatás-fejlesztésre. A tényleges ráfordítás összege (2,2 milliárd Ft) ebben a régióban volt a legkisebb. A megyék között azonban lényegesek a különbségek. Míg Borsod és Heves a megyék rangsorában nagyjából középen foglal helyet, addig Nógrád a sorban az utolsó.

Az egyes régiók fejlettségét nemcsak a gazdaság szerkezete befolyásolja, hanem a régió innovációs potenciálja, a termelés, elosztás és értékesítés technológiai színvonala (Enyedi-Horváth, 2002). A vállalatok belső szervezeti és a tulajdoni viszonyok átalakulása azonban nem minden esetben járt együtt termelés- és termékfejlesztéssel. A termék- és technológiaváltás kedvezőtlen feltétele számos térségben magában hordozza azt a veszélyt, hogy az ország központi régiója megszűri a legértékesebb termelési tevékenységeket (kutatás-fejlesztést, pénzügyi szolgáltatásokat, felsőoktatást, stb.), s a periférikus helyzetű régiókba irányítja a hagyományos, kevésbé jövedelmező termelési ágazat (Enyedi-Horváth, 2002).

Előrelépést jelenthetne az egyetemi és az ipari kapcsolatok intézményesítése, a kooperáció állandó alapokra helyezése. Jelenleg a két szféra között meglévő esetleges kapcsolatok is többnyire az egyetemek nehéz pénzügyi helyzetének javítását szolgálják, nem pedig az innovációs lánc kiépülését (Enyedi-Horváth, 2002). Az egyetemek és az iparvállalatok közötti kapcsolatok intézményesítése terén tanulságokkal szolgálhatna például a németországi Baden-Württemberg esete. A tartomány ún. Technológiai Központokat hozott létre a helyi egyetemek közelében, hogy (támogatott) helyet és szolgáltatásokat biztosítson az újonnan induló csúcstechnológiát képviselő vállalatok számára (Kopasz, 2001).

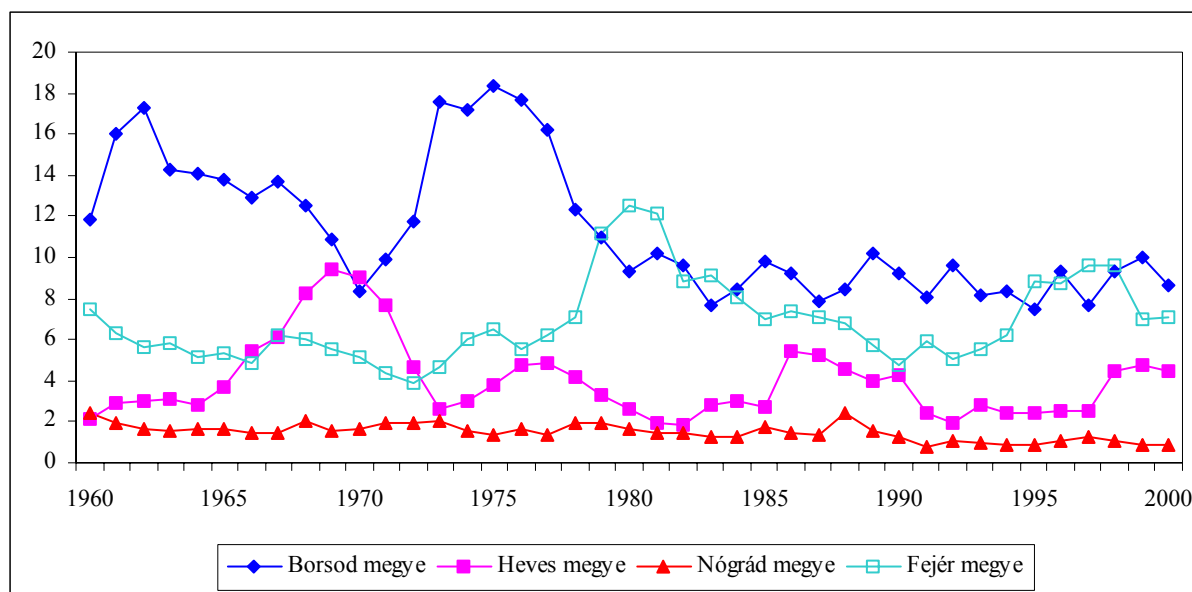
A térségben Miskolc kutatási bázisai kedvező adottságot jelenthetnek regionális innovációs központok kialakításához. A regionális innovációs központban működő szervezetek feladata a régió kutatási-fejlesztési tevékenységének és a vállalkozások fejlesztési igényeinek összehangolása lehetne (Enyedi-Horváth, 2002).

3.2. A beruházások és a külföldi működőtőke beáramlás

A beruházások alakulása

A régió gazdasági-társadalmi helyzetének alakulását bemutató munkák gyakran indítják az elemzést az 1980-as és 1990-es évek fordulójától, s választják ezen évek valamelyikét bázisul. A foglalkoztatási helyzet vizsgálata esetében a viszonyítási alap ilyen megválasztása teljesen indokoltnak tűnik, hiszen a munkanélküliség ezt követően vált tömegessé. Ismeretes ugyanakkor, hogy az ipari termelés hanyatlása már 1989-90-et megelőzően kezdetét vette; a régió belül Borsodban a '80-as évek közepén, Nógrádban és Hevesen néhány évvel később indult meg. Amikor a beruházások alakulását vizsgáljuk, még ennél is korábbra kell visszatekintenünk ahhoz, hogy helyesen vázoljuk fel az észak-magyarországi régió megyéit jellemző trendeket.

3.2.1. ábra: Az észak-magyarországi megyék és Fejér megye részesedése az ipari beruházásokból (%), 1960-2000

1960-1987: szocialista beruházások, 1988-1991: beruházások, 1992-: beruházások pénzügyi teljesítése

Az adatok forrása: Területi idősorok, KSH, Budapest, 1969; Területi idősorok 1965-1974 KSH, Budapest, 1976; 1975-2000: Területi Statisztikai Évkönyvek, KSH

Az 3.2.1. számú ábrán azt ábrázoltuk, hogy hogyan változott a régió megyéinek az országos ipari beruházásokból való részesedése 1960 és 2000 között. (Az egyes időszakok eltérő statisztikai számbavétele miatt időszakonként más-más mutatót voltunk kénytelenek szerepeltetni – de mivel minden megyében azonos mutató szerepel, ez a korlát nem zavarja a megyék közötti összehasonlítást az időszak egészében.) Összehasonlításképpen Fejér megye adatait is feltüntettük. Látható, hogy az ipari beruházások alakulását jelző görbék megyénként igen eltérő pályát írnak le. Nógrád megye részesedése az országos ipari beruházásokból hosszú idő távlatában meglehetősen stabilnak tűnik. Ettől eltérően, Borsod és Heves görbéi komoly ingadozást mutatnak. Heves részesedése az összes ipari beruházásból – vélhetően a vidék iparosítását célzó program jegyében a megyének szentelt figyelem következtében – a 60-as évtized közepétől évről évre nőtt. Az 1969-es csúcspontot követően azonban meredeken zuhant: 1973-ra az 1969-es érték 28 százalékát tette csak ki.

Borsod görbét is érdemes közelebbről megvizsgálni. A beruházási aktivitás a megyében a 70-es évek elejétől futott fel. 1975-re a megye ipari beruházásainak aránya az országos érték 18 százalékát is meghaladta. Ezt követően azonban megindult a beruházások visszaesése, mégpedig az országosnál nagyobb mértékben (Lukácsné, 1989). Ahogyan már említettük, a 70-es évek olajválságának hatása ez idő tájt érte el a megyét. Jól látható, hogy Borsod részesedése az ipari beruházásokból a vizsgált évtizedek alatt a 70-es évek vége felé zuhant a legnagyobb mértékben: az 1975-ös szinthez képest az évtized végére épp a felére zsugorodott. Azt is kiolvashatjuk az ábrából, hogy az ipari beruházások visszaesése jóval erőteljesebb volt ezekben az években, mint a transzformációs válság éveiben. A fenti megállapítások akkor is teljesülnek, ha nemcsak az ipari beruházásokat vesszük figyelembe, hanem a más nemzetgazdasági ágakban eszközölt beruházásokat is.

A 90-es évek során Észak-Magyarországon a beruházások még visszafogottabbá váltak; folytatódott a régió országos beruházási teljesítményből való részesedésének csökkenése. Míg 1990-ben az országos beruházási teljesítmény 10,3 százaléka származott ebből a régióból, addig ez 1995-re 8,1 százalékra zsugorodott. Noha a 2001-es évre ez az arány 9,4 százalékra emelkedett, ez még mindig alatta maradt az 1990-es aránynak. Az egy lakosra jutó beruházási teljesítményérték az 1990-es évtized folyamán az országos átlag háromnegyede, illetve kétharmada volt (Kaprosné, 1997). A mutató értéke 2001-ben nem érte el az országos átlag háromnegyedét.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a beruházások teljesítményértéke 2001-ben 126 milliárd Ft volt, ami az országos beruházási teljesítményértékéből nem egészen 6 százalékos részesedést jelent. Ágazatonkénti összehasonlításban 2001-ben a beruházások 55 százaléka az iparban valósult meg. Az ipari beruházások jelentős hányadát a vegyiparban és a villamosenergia-iparban valósították meg. A beruházási volumen 12 százalékával részesedett a szállítás, raktározás, posta, távközlés.

Heves megyében 2001-ben a beruházás teljesítményértéke 46,8 milliárd Ft volt. Ezzel a megye részesedése az országos beruházási teljesítményértékből 2,2 százalékot tett ki. A beruházások 60 százaléka az iparban valósult meg. A szállítás, raktározás, posta, távközlés részesedése 11,1 százalék volt.

Nógrád megye részesedése az országos beruházásokból 2001-ben alig haladta meg az 1 százalékot. Az egy főre jutó beruházások nagysága Bács-Kiskun megye után az országban itt a legalacsonyabb. 2001-ben a beruházások 34 százaléka kötődik az iparhoz. A mezőgazdaság részesedése a beruházási teljesítményértékből a 90-es évek folyamán egyre kisebb volt. Szállításra és távközlésre 2001-ben a beruházási érték egytizedét fordították.

A külföldi működőtőke beáramlás

A 90-es évtized folyamán Észak-Magyarország kedvezőtlen pozíciója a térségben működő külföldi érdekeltségű vállalkozások számát tekintve végig jellemző volt. 2001-ben összesen 769 külföldi érdekeltségű vállalkozás működött a régióban: 343 Borsod-Abaúj-Zemplénben, 269 Hevesben és 157 Nógrádban. A külföldi érdekeltségű vállalkozások jegyzett tőkéje 236,2 milliárd forint volt, amiből 81,4 százalék volt a külföldi részesedés. A térség külföldi működő tőkéből való részesedése terén ugyanakkor némi növekedés tapasztalható: 2001-ben már a külföldi működőtőke 6,1 százaléka jutott Észak-Magyarországra. Úgy tűnik, a régió megőrizte korábbi sajátosságát: a külföldi tőkének az ország többi részéhez viszonyított magas koncentrációját. 2000-ben a külföldi tőkével működő vállalkozások átlagos tőke nagysága kétszerese volt az országos átlagnak, a külföldi részesedés pedig 1,8-szorosa. A három megye közül 2001-es adatok szerint Borsod-Abaúj-Zemplénben a legmagasabb mind a külföldi tőkével működő vállalkozások száma, mind pedig ezek jegyzett tőkéje. Az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke nagysága a megyében 2001-es adatok szerint 442,7 millió forint volt, amiből a külföldi részesedés 359,7 milliót tett ki.

Az egy lakosra jutó külföldi működőtőke állomány tekintetében az észak-magyarországi régió a hazai régiók sorrendjében középen helyezkedik el, megelőzve a dél-alföldi, a dél-dunántúli és az észak-alföldi régiókat. Az észak-magyarországi átlag azonban tetemes különbségeket takar: Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megye egy lakosra vetített külföldi működőtőke állománya majdnem két és félszerese a Nógrád megyeinek.

Az észak-magyarországi régióban a külföldi tőkebefektetések 40 százaléka Németországból, 24 százaléka pedig Nagy-Britanniából származik. A brit tőke Közép-Magyarország után ezt a régiót részesítette leginkább előnyben (Enyedi-Horváth, 2002). A beáramlott tőke Borsod-Abaúj-Zemplénben a feldolgozóipar és a villamosenergia-gáz-, gőz- és vízellátás területére irányult. Ez utóbbi ágazat számottevő részesedése magyarázza azt, hogy Borsodban a legnagyobb az egy vállalkozásra jutó jegyzett tőke. Hevesben a gépipar, valamint az élelmiszer, ital, dohánygyártás ágazat vonzotta a legtöbb külföldi tőkét. Nógrád megyében a feldolgozóipar mellett az ingatlanügyletek és gazdasági szolgáltatások részesednek jelentős mértékben a beáramlott külföldi tőkéből.

A külföldi működőtőke beáramlását befolyásoló tényezők

A külföldi működőtőke országon belüli allokációját befolyásoló tényezőkről Magyarországra vonatkozóan több közgazdasági és ökonometriai elemzés is készült. Fazekas (2000) kutatási eredményei¹⁷ szerint a külföldi tulajdonú foglalkoztatást leginkább befolyásoló tényezők a népesség iskolázottsága és a régió földrajzi helyzete, pontosabban annak a nyugati határtól mért távolsága. E szerint a külföldi beruházók egyértelműen a viszonylag magasan iskolázott népességű, a nyugati határhoz közel eső területeket részesítik előnyben. A vizsgálat ugyanakkor nem igazolta azt az előfeltevést, hogy a külföldi tőke – minden más változatlansága esetén – az alacsony bérköltségű és relatíve magas munkanélküliségű régiókat preferálná.

Árnyalja a képet, ha a külföldi tulajdonú vállalkozásokat nem homogén csoportként kezeljük, hanem megkülönböztetjük a tudás-alapú vállalatokat a munka-intenzív vállalatoktól. Fazekas (2000) azt találta, hogy a magyarországi munkaerőpiac szegmentált a külföldi tulajdonú foglalkozás tekintetében: a városi agglomerációk elsődlegesen a tudás-alapú cégeket vonzzák, míg a vidéki régiók inkább a költségérzékeny, munka-intenzív cégeket. Ezért, – szem előtt tartva a külföldi tőke elvárásait – a tőkevonzó képességet növelő regionális fejlesztési politika döntő területe a városi agglomerációk fejlesztése. A városi agglomerációkba koncentrálódó külföldi működőtőke foglalkoztatási hatása aztán kiterjeszhető a városi agglomeráción túlra, részint az ott élő népességnek a fejlett városi oktatási infrastruktúrához való hozzáférése, részint pedig a jó ingázási lehetőségek biztosításával. A vidéki térségekben – ahol a külföldi tőkét az alacsony költségek vonzzák – a működési költségeket csökkentő speciális támogatásoknak lehet szerepük (Fazekas, 2000).

Az idézett kutatás eredményei szerint az 1992-től 1998-ig terjedő időszak első éveiben a régiók földrajzi helyzete döntő hatással volt a külföldi tulajdonú foglalkoztatás sűrűségére. A földrajzi helyzetet mérő változók közül azonban az idő elteltével csökkent a budapesti, illetve a megyeközponti székhely szerepe a befektetők allokációs döntéseiben, míg továbbra is őrzi magyarázó erejét a nyugati határtól való távolság. A magyarázó változók közül ugyanakkor egyre nő a fontossága a *fogadó régióban élők iskolai végzettségének*. Az elmaradott térségek felzárkóztatásában tehát döntő fontosságú elem a népesség iskolázottsági szintjének emelése, méghozzá a középfokú oktatás fejlesztése és a mainál decentralizáltabb oktatási infrastruktúra révén (Fazekas, 2000). A hazai területfejlesztésre irányuló politikában azonban az emberi erőforrás fejlesztése egyelőre nem kap olyan hangsúlyt, mint az Európai Unióban (Bognár et al., 2001).¹⁸

¹⁷ A szerző egy keresztmetszeti idősoros regressziós modellt épített a külföldi tulajdonú foglalkoztatás sűrűségének becslésére.

¹⁸ Bognár és szerzőtársai az Írországból megvalósult humán erőforrás-fejlesztési programot állítják követendő példaként a magyarországi hátrányos helyzetű térségek elé Írországból a strukturális alapok 30 százalékát fordították az emberi

A következőkben megvizsgáljuk azokat a tényezőket, amelyek hatást gyakorolhatnak az észak-magyarországi régió tökevonzó képességének alakulására. Először a közlekedési infrastruktúra fejlettségét mutatjuk be. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a nyugati határtól távoli, hátrányosabb helyzetű régiók esetében ez fokozott jelentőséggel bír a befektetők allokációs döntéseiben. A régió közlekedési infrastruktúra-ellátottságának elemzéséhez először röviden ismertetjük a településszerkezet főbb vonásait. A népesség iskolázottságának vizsgálatára a munkaerő-piaci helyzettel foglalkozó fejezetben kerítünk sort.

Településszerkezet

Az észak-magyarországi régióknak a regionális központ szerepét betöltő Miskolc mellett több közép- és alsó fokú központja van. A legfontosabb vidékközpontok a településszerkezet peremén helyezkednek el, míg a belső területeken a településhierarchia alacsonyabb fokán álló városok töltik be a közép- és alsó fokú központ szerepét (Enyedi-Horváth, 2002). A régió településszerkezetét az apró- és törpefalvak magas aránya jellemzi. A települések 55 százaléka 1000 főnél kevesebb lakosú, 29 százaléka pedig 500 főnél is kisebb lélekszámú. A régióban a városok aránya 50 százalék, amely a Budapest nélkül számított vidéki átlagnál alacsonyabb.

Borsod megye településszerkezetének kettősségét Miskolc és a miskolci agglomeráció meghatározó súlya és az apró- és törpefalvak magas hányada adja. Ezek a falvak a megye északi részén nagy, összefüggő térséget hoznak létre¹⁹. Borsodban a települések közel 40 százaléka 500 fő alatti lélekszámú. Az ipari jellegű térségeket a népesség koncentrációja, míg az iparihiányos részeket alacsony népsűrűség jellemzi. Árukladó, hogy míg a miskolci kistérség népsűrűsége 263 fő/km², addig az encsié 44 fő/km². A borsodi iparvidéken – a miskolci, kazincbarcikai és az ózd-putnoki kistérségekben – lakók aránya 1999-ben több mint 56 százalék volt, ezen belül a miskolci kistérségben lakóké 37 százalék.

Nógrád megye településszerkezetének szembevetve ismérve a hiányos városrendszer: a népesség mindössze 44,4 százaléka él városokban. A megyének nincs igazi nagyvárosa, a megyeszékhely Salgótarján is csak középváros; vonzása nem terjed ki a megye déli és nyugati településeire. Nógrád nyugati, délnyugati települései a fővároshoz, Pest megyéhez, és kisebb részben Váchoz kötődnek²⁰. Noha ez a külső vonzás más megyék esetében is fennáll, annak mértéke nem közelíti meg a Nógrádra jellemzőt. A településszerkezetre a kisebb települések túlsúlya jellemző.

Közúti elérhetőség

Az észak-magyarországi régió közúthálózatának részesedése az országos közúthálózatból 1998. végén 15,3 százalék volt. Ez valamivel nagyobb, mint a régió területének aránya (14,4%). Az úthálózat sűrűsége ugyan magasabb az országosan jellemzőnél, de ez az aprófalvas településszerkezet következménye (KSH, 2000). A térség déli részén vezet az M3 autópálya, áthaladva a hatvani, gyöngyösi és a füzesabonyi kistérségeken. A 2. számú főút a rétsági és balassagyarmati, a 3. számú pedig a hatvani, gyöngyösi, füzesabonyi, mezőkövesdi, a miskolci, szikszói és encsi kistérségeken vezet át. Budapestre az autópályán és a 3. számú főútvonalon viszonylag könnyen elérhető Eger, a 21-es útról már nehezebben Salgótarján közege. A régióban az összes kistérségi központ első, illetve másodrendű főútvonal mentén fekszik (KSH, 2000).

A KSH által számított közúti elérési mutató²¹ alapján az észak-magyarországi régióban Borsod-Abaúj-Zemplén kistérségeinek helyzete tekinthető a legkedvezőtlenebbnek. A megyében a települések közel egynegyede, az edelényi és a sátoraljaújhelyi kistérségekben pedig 54, illetve 72 százaléka számít rosszul elérhetőnek²². Nógrádban nagyon nehezen megközelíthető települések jóformán csak a balassagyarmati körzetben vannak, míg Hevesben az összes település elérhetősége megfelelő vagy kifejezetten jónak mondható.

A régió településeinek autópálya-elérhetősége, illetve ennek kihatásai külön tárgyalást érdemelnek. Ebben a részben az autópályának csak a települések tökevonzó képességére kifejtett hatásával foglalkozunk, noha nyilvánvalóan egyéb hatásokkal – például a térségek demográfiai vagy munkaerő-piaci helyzetének változásával – is számolni lehet²³. Ezekre a későbbi fejezetekben még utalni fogunk.

Az autópálya megléte vagy hiánya kétségkívül fontos szempont a befektetési döntések meghozatalában. A sztrádák tökevonzó képesség-növelő hatásai Magyarországon is kézzel foghatók. Bartha és Klauber (2001) úgy találták, hogy az autópálya „kisugárzása” kezdetben a nyomvonal mentén húzódó 10-15 kilométeres sávban érvényesül, majd néhány éven belül a sztráda tágabb környezetében is érzékelhető a gazdaság fejlődése. Az M3-

erőforrások fejlesztésére, aminek egy részét az alapellátáshoz közvetlenül kapcsolódó oktatásfejlesztés kapta. A program az oktatási rendszer egészének fejlesztését tette lehetővé, kiterjesztve azt a közoktatásra is (Bognár et al. 2001).

¹⁹ Az elmaradott falusi térség nem ér véget Borsod megye határánál, hanem folytatódik az ország keleti határai mentén, s hol keskenyebb, hol szélesebb kiterjedésben, de gyakorlatilag összefüggő sávot képez Ózdtól egészen Gyuláig (Süli-Zakar, 1992).

²⁰ Nyugat- és Dél-Nógrád szívesebben csatlakozott volna a közép-magyarországi régióhoz, mint az észak-magyarországihoz, tekintve, hogy az ott lakók sok szállal kötődnek a fővároshoz, vagy annak környékéhez (Kajtor, 2002).

²¹ A mutató számításáról lásd KSH 2000. E helyütt csak annyit jegyzünk meg, hogy a mutató számításánál a megyeközpont, illetve a kistérségi központ elérhetőségét és a saját ellátottságot vették figyelembe.

²² Az elérhetőséget háromfokozatú skálán értékelve.

²³ Erről részletesebben lásd Bartha és Klauber (2001) „Regionális fejlődés és autópálya” című tanulmányát.

as autópálya már elkészült és építés vagy tervezés alatt álló nyomvonala mentén is tapasztalható az új ipari parkok megjelenése, zöldmezős beruházások létrejötte. Hatvanban kiépült az új ipari park, új üzemeket létesített a Bosch, a Leoni és a Durapack. Az ipari park kiépülése Gyöngyösön is szorosan kapcsolódott az autópályához. Tiszaújváros is idejekorán látott neki az ipari park létesítéséhez (Bartha-Klauber, 2001). Az autópálya építés gazdaságfejlesztési hatásai azonban – ahogyan a szerzők is megjegyzik – nem „automatikusan” jelentkeznek; kibontakozásukhoz a helyi önkormányzatok megfelelő ipar- és adópolitikája szükséges²⁴. Ezzel szemben különösen kedvezőtlen Nógrád megye észak-keleti és Heves megye észak-nyugati térségeinek helyzete: nemcsak az M3-as autópálya messzesége, hanem a 21-es főközlekedési út viszonylag nagy terheltsége és elavultsága nehezíti az autópálya kisugárzó hatásainak érvényesülését.

Felvetődik a kérdés, hogy egy-egy térség fejlődése valóban az autópálya megépülésének vagy esetleg más területi hatásnak (például a kedvező településstruktúrának) köszönhető-e. Tóth Géza tanulmányában (2002) arra tett kísérletet, hogy az egyes területek fejlődésében a lehetséges okokat egymástól elkülönítse. Ehhez a szerző a shift-share elemzést hívta segítségül²⁵. Ehhez a településeket az autópályához való hozzáférés ideje alapján nyolc kategóriába sorolta. Külön vizsgálta az autópálya-hozzáférés hatását a települések fejlettségi különbségeire (ennek mérésére az egy főre jutó SZJA szolgált), a feldolgozóipari vállalkozások 1998-as, illetve 2001-es árbevételeire és a kereskedelmi vállalkozások ugyanezen évekre vonatkozó árbevételeire. A kutatás eredményei egyértelműen alátámasztották az autópályának a fejlődésben játszott pozitív szerepét. Az egy főre jutó jövedelem tekintetében a 45 perces belüli autópálya-elérhetőséggel rendelkező települések, a feldolgozóipari árbevétel esetében a 15 perces, míg a kereskedelmi árbevétel esetében a 10 perces elérhetőséggel rendelkező települések mutattak az átlagnál nagyobb növekedést. Ennek alapján adódik a következtetés, hogy a periférikus térségek leszakadásának megakadályozásában fontos szempont az autópálya-hálózat és a rávezető utak kiépítése (Tóth, 2002).

²⁴ Bartha és Klauber (2001) arról számol be, hogy egyes önkormányzatok, például a füzessabonyi önkormányzat, nem tulajdonítanak jelentőséget az autópálya megépülésének, és nem is tervezik ipari parkok kezdeményezését.

²⁵ Erről részletesebben lásd a hivatkozott tanulmányt. További információk találhatóak Nemes Nagy József „A shift-share analízis alkalmazási lehetőségei a regionális gazdasági fejlődés vizsgálatában” című cikkében (Földrajzi Értesítő, 1979. 3-4. sz.)

3.3. A munkakínálat, a foglalkoztatás és a munkanélküliség jellemzői

A munkaerő kínálat jellemzői

Demográfiai jellemzők

Észak-Magyarország három megyéjének közös jellemzője a népességszám csökkenése. Ebben Heves megyében a természetes fogyás, Borsodban és Nógrádban pedig a jelentős elvándorlás játszott szerepet (Kaprosné, 1997).

Borsodban a vándorlás egyenlege már a 60-as években, a szocialista iparosítás által generált nagyarányú bevándorlást követő években negatívvá vált. A természetes szaporodás azonban még jó ideig ellensúlyozni tudta a vándorlási veszteséget. Így a megye népességszámának csökkenése az 1980-as évek elején kezdődött meg. A megyéből való elvándorlás továbbra is jelentős. Az 1000 lakosra jutó vándorlásból eredő fogyás 1990 és 1998 között a sátoraljaújhelyi, az ózdi és a kazincbarcikai kistérségekben volt a legjelentősebb.

Heves megyében a népesség fogyását elsősorban az okozza, hogy az élve születések számát 1980-tól meghaladja a halálozások száma. A megyére a 80-as évtizedben jellemző elvándorlási tendencia mára mérséklődött, sőt a kistérségek többségében meg is fordult. Az 1990 és 1998 közötti időszakban vándorlási nyereséget az egri és a füzesabonyi kistérségben regisztráltak. A hatvani körzetben éppen kiegyenlítette egymást az 1000 lakosra jutó évi átlagos oda- és elköltözés, a többi kistérségre pedig a vándorlási veszteség volt jellemző. Kedvezőtlenül alakul a megyében a népesség korösszetétele; az öregedési folyamat az országosan jellemzőnél erőteljesebben érvényesül.

Nógrád megye népességének fogyáshoz – a csökkenő termékenységhez társuló növekvő halandóság mellett – hozzájárul a megyét évtizedek óta jellemző vándorlási veszteség. Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy az elvándorlási tendencia az utóbbi néhány évben enyhült, s 2000-ben, illetve 2001-ben már pozitív volt a nettó vándorlási egyenleg. A megyében a népesség korösszetétele folyamatosan romlik. A 64 év felettek aránya itt, Hevesben és Békésben a legmagasabb az országban.

Észak-Magyarországon a 90-es években – az országos trendhez hasonlóan – mérséklődött a népesség térbeli mobilitása. A tömeges elbocsátások következtében csökkent a távolsági ingázók száma.

A munkaerő képzettsége

Az 1000 lakosra jutó tanulók száma a régióban 2001-ben 40 fő volt. Ez a megyék átlaga (38) és az országos átlag (41) közötti érték. A régió átlagától Nógrád tér el lényegesen, ahol 1000 lakosra mindössze 33 tanuló jut. Általában magas arányszámok jellemzők a megyeszékhelyeken és a hagyományos iskolavárosokban, míg kirívóan alacsony a tanulók aránya a pétérvásárai, a füzesabonyi és az edelényi kistérségekben²⁶ (KSH, 2000). Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a nyers mutató értéke nagymértékben függ a népesség kor szerinti összetételétől, ezért messzemenő következtetések levonására nem alkalmas.

Célszerűnek tűnik az összehasonlítás alapjául a befejezett iskolai végzettséget választani. Az elvégzett iskolai osztályok átlagos számáról azonban egyelőre csak 1990-es adatok állnak rendelkezésre. Ezek alapján azt láthatjuk, hogy a befejezett átlagos osztályszám néhány kistérségben nem éri el (vagy haladja meg) a 8-at. Ebbe a körbe tartozik Borsodban három, – az encsi, edelényi és szikszói – Hevesben két, – a hevesi és a pétérvásárai – Nógrádban pedig egy, nevezetesen a szécsényi kistérség. Nem meglepő módon, ezek a kistérségek kevés kivételtől eltekintve a munkanélküliség által leginkább sújtott körzetek közé tartoznak. A legmagasabb befejezett átlagos osztályszám ugyanebben az évben az egri, a miskolci, a salgótarjáni, a gyöngyösi és a kazincbarcikai kistérségeket jellemezte.

Észak-Magyarországon 1999-ben a 20-24 évesek 19,9 százaléka tanult egyetemen vagy főiskolán, ami a régiók között a legmagasabb arány (KSH, 2000). A problémát tehát nem a felsőfokú oktatási intézményben tanulók aránya jelenti, hanem sokkal inkább a diplomával rendelkezők megtartása. A vonzó álláslehetőségek hiányában ugyanis kevesen választják a térségben maradást. Ennek következtében a 25 éven felüli népességen belül már korántsem ilyen kedvező a diplomások aránya (Kaprosné, 1997).

A régió megyéi közül Borsodról rendelkezünk bővebb ismeretekkel a népesség iskolázottsága tekintetében. A Borsod megyében végzett kutatások arra mutatnak rá, hogy jóllehet a 20-24 évesek nagyobb hányada folytat felsőfokú oktatási intézményben nappali tagozaton tanulmányokat, mint az országos átlag, a megyének az a képessége, hogy befogadja és megtartsa az értelmiséget nagyon gyenge. Munkalehetőségek hiányában még azoknak a diplomás fiataloknak a megtartása is nehézségekbe ütközik, akik valamelyik megyei felsőoktatási intézményben végeztek (Sikora-Tóth, 1997).

A megye népességének nyelvismeretére vonatkozó 1990-es adatok Borsod-Abaúj-Zemplén hátrányáról tanúskodnak az országos átlaghoz képest. A valamilyen idegen nyelvet beszélők aránya kevesebb, mint fele volt

²⁶ A kistérségekre vonatkozó adatok 1998. évi adatok.

az országos átlagnak. Angolul éppen fele annyian beszéltek Borsodban, mint amennyien az országban átlagosan (Gúr-Simkó, 1997).

A megyén belül markáns különbségek találhatók az egyes kistérségek lakóinak iskolázottságában. A legiskolázottabb népességű miskolci körzetben a diplomások aránya meghaladja a 8 százalékot, az érettségizettek pedig a 20 százalékot. Kedvező a kazincbarcikai és a tiszaujváros-mezőcsáti kistérségek helyzete is. Az iskolázottsági skála másik végén az edelényi, enesi és szikszói körzetek vannak, ahol a lakónépesség 75 százaléka aluliskolázott (Gúr-Simkó, 1997).

Gazdasági aktivitás és foglalkoztatás

Köztudott, hogy Magyarországon a munkanélküliség tömegessé válásával egy időben a korábbi munkavállalók tömegei hagyták el a munkaerőpiacot különböző csatornákon – korengedményes, elő- és rokkantnyugdíjazás – keresztül, s váltak gazdaságilag inaktívvá. A KSH Munkaerő-felmérésének adatai szerint 1992-ben az aktív népesség aránya a 15-74 évesek között 61,8 százalék volt. Noha az ezt megelőző években Magyarországon még nem készült Munkaerő-felmérés, ismeretes, hogy a népességnek ennél nagyobb hányada volt aktív. Az aktívak aránya a 90-es évek folyamán azonban olyannyira lecsökkent, hogy 1997-re már nem sokkal haladta meg az 50 százalékot (51,2%). Az aktivitási ráta azóta stabilizálódni látszik, méghozzá egy nemzetközi összehasonlításban is rendkívül alacsony szinten. 2001-ben a 15-74 éves népesség 53,3 százaléka számított aktív keresőnek.

Az aktív keresők területi megoszlásában korábban is voltak különbségek, de a területi differenciálódás 1990 után erősödött fel. A nehézipar és a szénbányászat válsága következtében Észak-Magyarországon a gazdasági aktivitás drasztikus mértékben esett vissza. A munkanélküliség elől menekülve a régióban is sokan választották a munkaerőpiacról különböző csatornákon (korengedményes és rokkantsági nyugdíjazások) történő kivonulást (Lórántné-Simkó, 2001). Az aktivitási ráta 2001-ben még a régióban legkedvezőbb helyzetű Hevesben (50,8) sem érte el az országos átlagot, míg Nógrádban 49,8 százalék, Borsodban pedig mindössze 45,9 százalék volt.

A foglalkoztatás szintje Magyarországon 1998-tól kezdett valamelyest emelkedni, noha a munkanélküliség csökkenése már 1994 óta tart. A foglalkoztatottak létszáma az észak-magyarországi régióban lassú növekedésnek indult 1998-99 után. Ennek ellenére a foglalkoztatási ráta (a 15-74 éves korú népességre vetítve) 2001-ben mindhárom megyében az országos átlag (50,3%) alatt maradt: Hevesben 47,4 százalék, Nógrádban 45,5 százalék, míg Borsodban nem sokkal haladja meg a 40 százalékot (41,5%).

A transzformációs visszaesés együtt járt a foglalkoztatottak nemzetgazdasági ágak szerinti összetételének módosulásával. Országos viszonylatban a mezőgazdaság szenvedte el a legsúlyosabb mértékű létszámzsugorodást. Ennél kisebb arányú, de szintén drámai volt a foglalkoztatás csökkenése az iparban (és az építőiparban). Nagyjából ennek megfelelő folyamatok játszódtak le az észak-magyarországi térségben is, azzal a különbséggel, hogy Nógrád és Borsod megyében még az országosnál is nagyobb mértékben csökkent a foglalkoztatás mind a mezőgazdaságban, mind pedig az iparban.

Borsodban a válság sújtotta iparágakban – a kohászatban, szénbányászatban és gépiparban – a korábban elkezdődött leépítések a 90-es évek elején tömegessé váltak. Még a megye egyetlen sikeres nehézipari ágazata, a vegyipar is létszámvesztő volt – annak ellenére, hogy a termelés növekedett (Kaprotné, 1998). Az ipari foglalkoztatás leépülésének mértékét jól jellemzi, hogy az 1990 és 1996 közötti időszakban, a miskolci térségben közel a felére, a kazincbarcikaiban a 60 százalékára fogyatkozott az iparban alkalmazásban állók állománya. Arányaiban a legnagyobb veszteséget az ózd-putnoki, valamint az edelényi kistérségek szenvedték el, ahol az ipari állások 60 százaléka szűnt meg (Kaprotné, 1998). Noha összességében kevesebb mezőgazdasági kereső veszítette el állását, mint amennyi ipari és építőipari, arányát tekintve Borsodban is a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának csökkenése volt a legdrasztikusabb. A rurális kistérségek munkanélküliségi helyzetét a mezőgazdasági nagyüzemek lassú felbomlása és a birtokrendszer elhúzódó átalakulása mellett súlyosbította az is, hogy sok ingázó veszítette el városi állását az ipari létszámleépítések következtében.

Nógrádban a foglalkoztatottság szintjének csökkenése eleinte kisebb mértékű volt, mint a gazdaság teljesítményének visszaesése, s csak 1992-re gyorsult fel. Az 1996-os évre a foglalkoztatottak száma az 1990-es szint durván 50 százalékára apadt. A létszámcsökkenés mind a mezőgazdaságban, mind az iparban az országos átlagot meghaladó mértékű volt. Az ipari és építőipari létszámleépítések nagyjából 1992 és 1996 között zajlottak le. A mezőgazdaság létszámvesztése azonban még 1998 után is folytatódni látszik. 1984-ben még több mint 22 ezer fő talált munkát a mezőgazdaságban, 1990-ben már alig 13,4 ezer, s 2001-ben már csak 832 fő. A létszám az évtized folyamán páratlan mértékben, az 1990-es szint 6 százalékára zsugorodott. A válsághoz hozzájárult a nagyüzemek és a korábbi – 90 százalékban kedvezőtlen termőhelyi adottságú – termelőszövetkezetek széthullása és a birtokrendszer lassú átalakulása.

Keresetek

2001-ben a havi bruttó átlagkereset a régió megyei közül Nógrádban volt a legalacsonyabb: az országos érték 77,4 százaléka. Ezzel Nógrád Szabolcs-Szatmár-Bereggel és Somogygyal karöltve a legrosszabb kereseti helyzetű megyék közé tartozik. Borsodban a megyei átlagkereset az országos 86,1 százalékát, Hevesben pedig kevés híján 90 százalékát tette ki. Tendenciáját tekintve az átlagkereseteknek az országoshoz viszonyított értéke Nógrádban és Borsodban csökkenést mutat az 1994 és 2001 közötti időszakban.

Munkanélküliség

A munkanélküliség²⁷ területi különbségei már a tömeges leépítések kezdetén láthatók voltak. A KSH Munkaerő-felmérésének adatai szerint a régió a 90-es évtized folyamán mindvégig a legmagasabb munkanélküliségi rátájú tájegység volt az országban. (A regisztrált munkanélküliségi ráták alapján egy-egy évben az Észak-Alföld helyzete bizonyult a legkedvezőtlenebbnek.) A régió két megyéje, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád – változó sorrendben ugyan, de – minden évben a három legkedvezőtlenebb munkanélküliségi helyzetű megye közé tartozott (OMKMK, 2000).

Az országos munkanélküliségi ráta 1993 után elkezdődő lassú, de folyamatos csökkenését némi fáziskéséssel a régió megyéi is követték. A munkanélküliség enyhülése azonban nem járt együtt a kezdettől fogva meglévő területi különbségek mérséklődésével. Ellenkezőleg, a különbségek folyamatos növekedése figyelhető meg. Az ennek okait kutató vizsgálatok feltárták, hogy a munkaerőpiac kínálati oldalán, nevezetesen az ingázás, a migráció területén komoly korlátai vannak a regionális különbségek kiegyenlítésének (Köllő, 1997, Kertesi, 1997), s a keresleti oldalon sem működnek olyan mechanizmusok, amelyek a befektetéseket az elmaradott, magas munkanélküliségű térségek felé terelnék. Sőt, a külföldi érdekltségű cégek is elsősorban azon régiók iránt érdeklődnek, ahol eredetileg is alacsony volt a munkanélküliség (Fazekas, 2000).

2001-ben az ILO definíciója szerinti munkanélküliségi ráta Borsod-Abaúj-Zemplénben (9,4%) és Nógrádban (8,5%) magasán meghaladta az országos szintet. A régióban legkedvezőbb munkanélküliségi helyzetű Hevesben is 6,6 százalékos volt a munkanélküliség, szemben az országos 5,7 százalékkal. A következő részben a munkanélküliség megyei és kistérségi különbségeit vizsgáljuk meg közelebbről. E helyütt alapvetően a regisztrált munkanélküliségi adatokra támaszkodunk.

A legnagyobb arányú munkanélküliséggel Borsod küszködik, ahol a regisztrált állástalanok száma a 90-es évek túlnyomó részében 50–60 ezer fő között ingadozott. A regisztrált munkanélküliségi ráta a megyében 2001-ben 19 százalék volt; az országos arány kétszeresét is meghaladó. A megye kistérségei közötti különbségek számottevőek: míg a miskolci és a dél-borsodi kistérségekben 10 és 13 százalék közötti, addig a gazdaságilag elmaradott encsi, szikszói és edelényi kistérségekben 26–33 százalék között szóródik a munkanélküliségi ráta (Lórántné-Simkó, 2001). A gönci, az encsi, az edelényi és a szikszói körzetek²⁸ – ahol a regisztrált állástalanok aránya 30 százalék vagy afölötti – egyben az észak-magyarországi régió legnagyobb munkanélküliségű térségei²⁹. Jóval a megyei átlag alatt csupán a mezőkövesdi, tiszaujvárosi és miskolci körzetek mutatója van. *A fenti adatok is alátámasztják, hogy a munkanélküliség a mezőgazdasági jellegű térségeket jobban sújtotta és sújtja, mint az ipari területeket.*

Nógrád megyében a regisztrált munkanélküliek aránya 2001-ben 14,3 százalék volt. A megye hat kistérsége között lényeges eltérések vannak a munkanélküliség mértékében. Míg az összefüggő területet alkotó szécsényi, salgótarjáni, bátonyterenyi körzetekben a regisztrált állástalanok aránya rendre 17 százalék fölötti, addig a rétsági, balassagyarmati és pásztoi kistérségekben 10 százalék körül van³⁰.

A regisztrált munkanélküliek aránya a régió belül Heves megyében a legalacsonyabb (a 2001-es adatok szerint 10,6%). Itt is jelentősek ugyanakkor a területi különbségek. A megyében a munkanélküliség által leginkább sújtott munkaügyi körzet a hevesi és a pétervásárai, de a megyei átlagnál kedvezőtlenebb mutató jellemzi a füzesabonyi körzetet is. A fennmaradó körzetek – az egri, gyöngyösi és a hatvani – viszont az egész régió legalacsonyabb munkanélküliségű körzetei. Megjegyzendő, hogy az 1996-os adatok szerint a megyei átlagot meghaladó volt a hatvani kistérség munkanélkülisége is. A körzet munkanélküliségi helyzetének azóta

27 A munkanélküliségre vonatkozóan közöljük a magyar jogszabályokon alapuló regisztrált munkanélküliségi rátát és a KSH Munkaerő-felméréseiben használatos, nem a hazai jogszabályok szerinti munkavállalási korú népességre, hanem a 15-74 éves népességre vetített, – s ezáltal nemzetközi összehasonlításra is alkalmas – munkanélküliségi rátát.

28 Itt a Megyei Munkaügyi Központokhoz tartozó munkaügyi irodák körzeteiről van szó. Az adatok a 2001 májusi állapotokat tükrözik.

29 A fenti térségek lakónépességében igen magas a romák aránya. Egy 90-es évek elején folyt kutatás a csereháti – közelebbről a Hernád és a Bódva folyó által közrefogott dombvidék, valamint az ahhoz csatlakozó Galyaság és Abaúj-Hegyalja – cigányság népesedési folyamatai kísérlete meg feltérképezni. A kutatás feltárta, hogy a szóban forgó terület már az 1893-as években is viszonylag jelentős cigány népességgel bírt. Az ezt követő 91 évben azonban a cigányság lélekszáma közel hétszeresére, arányuk pedig 2,6 százalékról 15,6 százalékra emelkedett. A települések kétharmadában a romák aránya túllépi a 10 százalékot, több mint felében a 20 százalékot, és 9 faluban már a romák kerültek többségbe. A roma népesség Csereháton és környékén történő koncentrálódásában szerepe volt az országos átlagot meghaladó természetes szaporodásnak (ez a létszámuk 5-6 szorosára növekedését magyarázza). Emellett a kutatók a cigányság körében pozitív vándorlási egyenleget valószínűsítettek, hozzátéve, hogy a bevándorlók döntő többsége nem a térségen kívülről érkezett. A cigányság térségen kívülre irányuló elvándorlása nem nagy mértékű, ám kedvezőtlen, hogy éppen a műveltebb réteghez tartozó cigányokat érinti. A mintába kerültek között az analfabétizmus aránya 14 százalékos volt, s csak a népesség 40 százaléka végezte el a 8 általános iskolát. A tanulmány megállapítja, hogy a térség cigány népessége iskolázottság tekintetében épp annyira marad el a megye más területin élő romák átlagától, mint amennyire a terület összes lakossága a megye más területein élőkétől. (G. Fekete, 1994).

30 Romhányi Tamás a Népszabadság 2001. december 13-i számában megjelent cikkében amellett érvel, hogy a megye gazdasági – társadalmi szempontból kettészakadni látszik (11.o.).

bekövetkezett javulása összefüggésben állhat az autópálya-építés tovagyrűző hatásaival. Bartha és Klauber (2001) arról számolnak be, hogy az M3-as autópálya megépítését követően Hatvanban mintegy 800-1000 új munkahely jött létre.

A munkanélküliek szocio-demográfiai jellemzői

Tanulságos annak vizsgálata, hogy milyen a munkanélküliek legfontosabb szociodemográfiai ismérvek szerinti (például iskolai végzettség és életkor szerinti, etnikai, stb.) összetétele a régióban. A következőkben erről lesz szó. Noha a jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk arra, hogy átfogó és megalapozott képet nyújtsunk a munkanélküliek etnikai összetételéről, de talán egy-két adalékkal szolgálhatunk a kérdés tanulmányozásához. A kistérségi munkanélküliségi rátákat a roma tanulók általános iskolások közötti 1992-1993-as részarányával összevetve³¹, a következő tendencia rajzolódik ki. A legsúlyosabb munkanélküliségű kistérségekben – ezek az encsi, szikszói, szerencsi, edelényi, ózdi kistérségek – a roma tanulók aránya az általános iskolások között az országosan legmagasabb, 18 és 30,9 százalék közötti intervallumba³² esik. A régiós átlag alatti munkanélküliséggel mindössze két olyan kistérség – a pásztoói és füzesabonyi – jellemezhető, ahol a romák aránya az általános iskolások körében viszonylag magas, 12,6 és 17,9 százalék közötti. Megjegyezzük, hogy a fentebb használt munkanélküliségi adatok kistérségi szintűek, míg a roma tanulók részarányára vonatkozó adatok munkaügyi körzetenként állnak rendelkezésre, ami némileg korlátozhatja az egybevetésüket.³³ Amellett érvelünk azonban, hogy ez érdemben nem változtat a fentebb ismertetett tendencián.

Ábrahám és Kertesi (1996) a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeit vizsgáló munkájukban arra a következtetésre jutottak, hogy a munkanélküliség regionális különbségeit a gazdasági átalakulás korai időszakában a roma népesség nagyságában meglévő különbségek határozták meg, míg később, 1994 végére az iskolázottság különbségei váltak a regionális egyenlőtlenségek fő meghatározójává. A szerzők szerint a roma népesség aránya a körzet munkanélküliségét két mechanizmus révén is befolyásolja. Egyfelől, a romákkal szemben a munkaerőpiacon érvényesülő negatív diszkrimináció révén a romák magas aránya közvetlenül növeli a munkanélküliségi rátát. Másfelől, a roma népesség magas aránya közvetett indikátora is az adott terület gazdasági elmaradottságának. Ebben az esetben bonyolultabb oksági összefüggésről van szó. A roma lakosság nagy részaránya és a magas munkanélküliségi ráta egy harmadik tényezőnek, mégpedig a térség gazdasági elmaradottságának tudható be. A roma népesség aránya általában ott magasabb, ahol fejletlen az infrastruktúra és pang a gazdaság. Ennek a jelenségnek a kialakulásában szerepe van annak, hogy a roma családok a nem roma családokhoz képest kisebb mértékben képesek elvándorlás révén megóvni magukat a gazdasági válság következményeitől. A migráció lehetősége ugyanis leginkább a magas iskolai végzettséggel rendelkezők előtt áll inkább nyitva. Mivel azonban a romák alulreprezentáltak az iskolázottabbak között, így az elvándorlók között is alulreprezentáltak lesznek, vagyis növekedni fog az arányuk a gazdaságilag elmaradott területeken. Ugyanebbe az irányba hat a hanyatló körzetekben az ingatlanárak alakulása is. A magas munkanélküliség hatására hosszabb távon csökkennek az ingatlanárak. Ez egyfelől rontja az elvándorlási esélyeket. Másfelől pedig, a válsággal küszködő térségek alacsony ingatlanárjai vonzerőt jelentenek a roma álláskeresők számára, akiknek – alacsony iskolai végzettségük miatt – a prosperáló térségekben sem túlságosan jók az elhelyezkedési esélyeik.

Azt is érdemes megfigyelni, hogy mi jellemzi az észak-magyarországi régióban a regisztrált munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetételét. Ez ugyanis nagymértékben befolyásolja a jelenleg állástalanok későbbi munkába állásának esélyeit. Az adatok azt tükrözik, hogy a regisztrált munkanélküliek között Észak-Magyarországon az országos átlagot meghaladó a legfeljebb 8 általánost végzetek aránya. Míg országos szinten 2001-ben hozzávetőleg minden negyedik regisztrált munkanélküli iskolázatlan, addig a régió megyéiben majdnem minden második. Figyelemre méltó, hogy a munkanélküliek iskolázottsági mutatójában meglévő különbség 2001-ben markánsabb, mint 1992-ben volt. Abban az évben az iskolázatlan munkanélküliek aránya a régióban 40-45 százalék körül volt, szemben az országosan jellemző 30 százalékkal (Bartus, 2003).

Hozzáteesszük, hogy a régióban a munkanélküliek elhelyezkedési esélyeit sok esetben nemcsak az alacsony iskolázottságuk hátráltatja, hanem a rossz egészségi állapot, családi körülmények, vagy éppen a lakóhelyi elszigeteltség is.³⁴

³¹ Lásd Ábrahám-Kertesi (1996).

³² A fentebb idézett kutatás során a kistérségek a cigány népesség aránya szerint nyolc kategóriába sorolódtak. A legalacsonyabb kategóriában a cigány népesség aránya 0,2 és 2,2 százalék közötti, míg a legmagasabb kategóriában 18 és 30,9 százalék között van (Ábrahám-Kertesi, 1996).

³³ Tekintve, hogy a kistérségek relatív munkanélküliségi helyzete időben meglehetősen stabil (Ábrahám-Kertesi, 1996), s a népesség etnikai összetétele sem változik ennyire rövid távon, nem tűnik problematikusnak, hogy a munkanélküliségre és az etnikai összetételre utaló adataink nem egyazon évre vonatkoznak.

³⁴ Népszabadság, 1999. szeptember 28-i szám.

3.4. Lakossági jövedelem és az infrastrukturális ellátottság jellemzői

Jövedelem

Az APEH adatai szerint Észak-Magyarországon az egy állandó lakosra jutó jövedelemadó-alapot képező jövedelem 1998-ban hozzávetőlegesen 212 ezer forint volt, ami az országos érték nyolctizede. A lakosság jövedelmi viszonyaiban jelentős eltérések tapasztalhatók megyénként és kistérségenként is. A térségben az egy állandó lakosra jutó SZJA-alap Heves megyében 13-14 százalékkal magasabb, mint a másik két megyében. A legmagasabb jövedelemhez Eger és Tiszaújváros körzetében élők jutottak. Ezt követi a gyöngyösi, a miskolci, a salgótarjáni és a hatvani kistérség. A legkisebb SZJA-alapról (kevesebb, mint 150 ezer forintról) az encsi, edelényi, szikszói, hevesi és a pétervásárai körzetek lakói számoltak be (KSH, 2000).

Az egy főre jutó jövedelem alacsony szintjéért jelentős mértékben a háztartások összetétele felelős. Észak-Magyarországon igen magas az eltartott népesség aránya: 49,2 százalék szemben a megyék átlagát jelentő 46 százalékkal. Sokatmondó, hogy az SZJA-t fizetők aránya Szikszó, Encs és Edelény körzetében a 30 százalékot sem éri el (KSH, 2000).

Infrastrukturális ellátottság

A következőkben az infrastrukturális fejlettség legfontosabb mutatói alapján tekintjük át a régió megyéinek, illetve kistérségeinek helyzetét. Először a kommunális infrastruktúra elemeit vesszük sorba, majd a közlekedési és hírközlési infrastruktúráét, s végül a szolgáltatásokkal való ellátottság mutatói közül a kiskereskedelmi bolt-sűrűséget.

Kommunális infrastruktúra

A régió három megyéje közül úgy tűnik, leginkább Borsodban szembetűnők a kommunális infrastruktúrával való ellátottság kistérségi különbségei. Az infrastrukturális ellátottság egyenlőtlenségei az erőforrások elosztásának korábbi, 1990 előtti gyakorlatát tükrözik. Az ágazati szempontok alapján történő nagyobb beruházások hosszú távon kihatnak egy-egy térség infrastrukturális fejlődésére is (pl. Kazincbarcika, Tiszaújváros) (Kaprotné, 1998). 1998-as adatok szerint a régió lakásállományának 85 százaléka rendelkezett *közüzemi vízellátással*, szemben az országos 91 százalékkal. Az országosnál kedvezőbb a vízhálózatba való csatlakozás mértéke a hatvani, a miskolci és a gyöngyösi kistérségben, míg a sort többnyire – a pétervásárai és a szécsényi körzetek kivételével – borsodi kistérségek (a szikszói, az edelényi és az encsi) zárják (KSH, 2000).

A *csatornázottság* tekintetében lényegesen kedvezőtlenebb a régió relatív pozíciója. Egyfelől számottevő az ország többi részétől való elmaradás: míg országosan a közcsatorna-hálózatba kapcsolt lakások aránya 48 százalék, addig Észak-Magyarországon mindössze 36 százalék. Másfelől óriási különbségek vannak Észak-Magyarország kistérségei között. Míg egyes kistérségekben (a miskolci, az egri, a kazincbarcikai és a salgótarjáni) a csatornázottság meghaladja az országosan jellemző mértéket, addig más körzetekben (a szikszói, rétsági, encsi, füzesabonyi, edelényi, szerencsi, pásztói) még a 10 százalékot sem éri el. Ezekben a kistérségekben rendkívüli mértékben nyitott a közműöllő (KSH, 2000).

A *vezetékes gázzal rendelkező* települések, illetve háztartási fogyasztók száma a 90-es évtizedben a nagyarányú beruházások hatására látványosan bővült (Kaprotné, 1998). 1998-ban a vezetékes gázzal rendelkező lakások állománya kiugróan magas Heves megyében (69,1). Borsod-Abaúj-Zemplénben az ellátottság mutatója rendkívül széles skálán mozog: az encsi kistérségben mindössze 21,5 százalék, míg a miskolciban 79,5 százalék. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a megyében a kistérségek többségében a mutató 50 százalék alatti. A nógrádi kistérségek helyzete általában nem túlságosan kedvező, de kiegyenlített: a vezetékes gázt fogyasztó háztartások aránya 39 és 49 százalék között szóródik; a megyeszékhely és környékét sem jellemzi magasabb mutató (KSH, 2000).

A régió *lakásállománya* 1998-ban az országos 12,4 százalékát tette ki. (Ez nagyjából megfelel az itt élő népesség országos belüli 12,6 százalékos arányának.) Ugyanakkor a lakásállománynak az országosan jellemzőhöz (6,1%) képest kisebb hányada (5,4%) épült az 1990 és 1998 között eltelt időben. Az ebben az időszakban épített lakások aránya az egri, a szerencsi és a sárospataki kistérségben múlja felül számottevő mértékben a régió átlagát. A legalacsonyabb értékekkel a pétervásárai és a bátonyterenyi, valamint az ózdi körzet rendelkeznek. A laksűrűség a régióban meghaladja az országosan jellemző értéket. Itt 254 lakó jut egy lakásra szemben az országosan jellemző 249 fővel. Az 1000 lakosra jutó lakásépítések száma 1998-ban az elmaradott térségekben – az edelényi, encsi és szikszói – volt a legmagasabb, ahol a lakásellátottság egyébként kedvezőtlen. Megyei összehasonlításban elmondható, hogy Nógrádban az építési kedv lényegesen alacsonyabb volt, mint a másik két megyében. A lakáskörülmények javulása – az átlagos alapterület, szobaszám növekedése alapján – leginkább a bátonyterenyi, szécsényi, kazincbarcikai és pétervásárai kistérségekben volt érezhető (KSH, 2000).

Közlekedési és hírközlési infrastruktúra

Bár a régió vasúti megközelíthetősége összességében kedvező képet fest, rögvest hozzá kell tenni, hogy ez csak a fővonalakra jellemző, s a régió településeinek mindössze 30 százaléka érhető el vasúton (KSH 2000). Ennek a helyzetnek a kialakulása a trianoni békeszerződésig nyúlik vissza. A békeszerződés alapján meghúzott új határok

a határ mentén fekvő településeknek a centrumok felé irányuló összeköttetéseit elvágták, s a magyarországi részekben szinte kizárólag Miskolc irányába terelték (Tiner, 1994). A magyarországi részek vasútvonalai (és főútvonalai) jellemzően a határra merőleges vonalvezetésűvé váltak (Tiner, 1994).

Borsod megyében a vasúti hálózat sugaras, nagymértékben Miskolc-centrikus. Átlós irányú kapcsolatok csak két mellékvonalon – Szerencs-Hidasnémeti, Putnok-Eger – léteznek. A hálózat gerincét a Budapest-Miskolc-Szerencs-Nyíregyháza és a Miskolc-Hidasnémeti fővonal adja, kiegészítve a Miskolc-Kazincbarcika-Ózd vonallal. Miskolc vasúti megközelíthetősége Budapestről kedvező: a 182 km-es út megtételéhez 112 percre van szükség (Hivatalos Menetrend, 2002).

Nógrádban mindkét jelentősebb vasútvonal – a Hatvan-Salgótarján-Losonc és az Aszód-Balassagyarmat-Ipolytarnóc vonal – Szlovákiába vezet. Hiányzik azonban az együttműködés Szlovákiával, így jelen pillanatban az Ipoly-völgy meglévő kapacitása kihasználatlan. Nógrádra általában is érvényes, hogy a vasutak jelentősége eltörpül a közúti közlekedése mellett. A megyeszékhely Budapestről vasúton 122 perc alatt közelíthető meg. Ugyanennek az útszakasznak a megtétele 100 évvel ezelőtt (az 1908-as vasúti menetrendek szerint) sem igényelt sokkal több időt: akkor mintegy 133 percre volt szükség³⁵. Ez azt jelenti, hogy az állásidőket is tartalmazó menetidő egy évszázad alatt mindössze 8 százalékkal lett rövidebb, a tiszta menetidő pedig körülbelül 13 százalékkal kevesebb.

Heves megyében a vasúthálózat sűrűsége kedvezőbb az országosan jellemzőnél. A megyét átszelő Budapest-Miskolc vasútvonal, valamint az abból kiágazó észak-déli irányú vonalak jó összeköttetést biztosítanak az ország többi részével. Ugyanakkor a vasúti fővonal vezetési iránya nem teljesen felel meg a mai gazdasági igényeknek. A városok közül csak Hatvant és Füzesabonyt érinti, míg Eger és Gyöngyös csak szárnyvonalon megközelíthető. Mindazonáltal a megyeszékhely fekvése kedvező; a város Hatvan és Füzesabony vasúti és közúti vonalak metszéspontjában kerül el. Eger a fővárosból vasúton 95 perc alatt érhető el, miközben az onnan mért vasúti távolsága nagyjából akkora, mint Salgótarjáné. A tiszta menetidő Eger és Budapest között 81 perc, ami valamivel több, mint 50 százalékos javulást jelent a 100 évvel ezelőtti állapothoz (1908-hoz) képest³⁶. Néhány település elérhetőségét Budapestről a 3.4.1. táblázat mutatja.

³⁵ Lásd Útmutató, 1908 és Hivatalos Menetrend 2002-2003.

³⁶ Lásd Uo.

3.4.1. táblázat: Néhány település elérhetősége Budapestről vasúton

Budapest elérhetősége	Menetidő (perc)		Megállóhelyek száma		Menetidő megállás és várakozás nélkül (perc)		km távolság
	1908-ban	2003-ban	1908-ban	2003-ban	1908-ban	2003-ban	
Salgótarján	133	122	5	9	125	109	126
Eger	194	95	5	1	169	81	120
Miskolc	184	112	8	0	165	112	182
Ózd	395	182	23	3	293	175	229
Encs	235	160	11	9	218	154	222
Füzesabony	136	80	5	0	132	80	120
Balassagyarmat	202	129	11	12	178	118	80
Heves	184	129	5	6	134	121	130
Szécsény	258	165	13	15	219	129	99
Sátoraljaújhely	293	228	10	10	238	211	266
Kecskemét	102	80	2	0	95	80	87
Szolnok	104	69	6	0	96	69	100
Békéscsaba	226	151	11	1	203	149	196
Gyöngyös	133	89	5	5	125	78	100
Győr	148	68	4	1	138	65	131
Sopron	323	130	16	3	271	124	216
Szombathely	361	156	24	3	299	151	235
Veszprém	190	93	12	1	171	92	100

Forrás: Útmutató, 1908 és Hivatalos Menetrend 2002-2003.

A lakosság személygépkocsival való ellátottsága a régióban kiemelt fontosságú, hiszen a települések nagyobbik hányada csak közúton érhető el. Az 1000 lakosra jutó személyautó-állomány 2001-ben mindössze 187, ami igen alacsony nemcsak az országos átlaghoz (244), hanem a megyék átlagához (226) képest is. A legalacsonyabb értékekkel a régió észak-keleti részén fekvő elmaradott kistérségek (az edelényi, szikszói, encsi) rendelkeznek.

Észak-Magyarországon a lakosság telefonellátottsága a 90-es évek fejlesztéseinek következtében nagymértékben javult. A távbeszélő fővonalak száma az 1990. évi 64 ezerről tíz év leforgása alatt több mint 381 ezerre emelkedett. Az 1000 lakosra jutó fővonalak száma 2000-ben 301, 280, szemben a megyék 317-es és az ország 347-es átlagával. Az ellátottság területi különbségei azonban lassan mérséklődnek. 1998-as adatok szerint a legkedvezőbb helyzetben az egri, miskolci, valamint a gyöngyösi kistérségek vannak, míg a sort Borsod-Abaúj-Zemplén más tekintetben is hátrányos helyzetű kistérségei (a szikszói, ózdi, edelényi, encsi) zárják.

Kiskereskedelmi bolt-sűrűség

A régióban 1000 lakosra 14 kiskereskedelmi üzlet jutott az 1999. év végén. A legjobban ellátott kistérség messze az egri (18), míg a legkevésbé (11) a rétsági, pétervásárai, szikszói és ózdi körzetek. Az ellátottság nem egyenletes egy-egy kistérségen belül sem. Borsodban a megye középső részén, az abaúji, csereháti és galyasági vidéken fekvő aprófalvas vidéken számos település – például Nyésta, Abaújszolnok – maradt mára bolt nélkül. Néhol csak napi három órára nyit ki a még megmaradt üzlet, másutt csak a menetrend szerint érkező mozgó boltok állnak a falusiak rendelkezésére. Néhány aprófaluban a helyiek vásárlóerejét jól jellemzi, hogy a mozgóboltot üzemeltető vállalkozónak nem éri meg a települést heti két alkalomnál többször útjába venni.³⁷

³⁷ Népszabadság 2000. december 4-i szám.

4. Záró megjegyzések

A tanulmány írásakor több célt tartottunk szem előtt. Egyfelől arra törekedtünk, hogy az észak-magyarországi régió gazdasági fejlődését hosszabb időtávra visszatekintve mutassuk be. Összefoglalás helyett itt mindössze egy olyan megállapításra hívjuk fel a figyelmet, amely meglátásunk szerint a régió gazdasági fejlődését tárgyaló irodalomban nem kap hangsúlyt.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyét jellemző kedvezőtlen gazdasági helyzet távolról nem írható pusztán a 80-as végén, a 90-es évek elején bekövetkező transzformációs visszaesés számlájára. A nehézipar hanyatlásának jelei ugyanis már jóval a gazdasági átalakulást megelőzően jelentkeztek. A 70-es évek első felében még virágzó borsodi nehézipart az olajválság hatásai csak némi késéssel, az évtized utolsó harmadára érték el, ám az ipar magas anyag- és energiaigényessége folytán az átlagosnál erősebb volt. Az ipari beruházások a megyében a 70-es évek utolsó harmadában az országosnál is nagyobb mértékű visszaesést mutattak. A beruházások olyan mértékű csökkenése ment végbe ezekben az években, amely még a 80-as 90-es évek fordulóján, a transzformációs visszaesés során bekövetkező csökkenésnél is jóval drasztikusabb volt. Ráadásul a beruházási szerkezet is kedvezőtlen irányban módosult az olajválságot követően. A bányászat addig csökkenő részesedése megállt, s 1980 után folyamatosan emelkedett. Ezek a jelek is arra utalnak, hogy Borsod megye gazdasága már a 70-es évtized végére válságba került. A gazdasági átalakulással járó visszaesés pedig „csak” megadta az utolsó lökést az amúgy is nehézségekkel küzdő nehézipar és bányászat összeomlásának.

Az olajárrobbanást követően Nógrád megyében is hasonlóan kedvezőtlenül módosult a beruházási szerkezet, noha ezt nem kísérte a megye országos beruházási teljesítményből való részesedésének számottevő, a borsodival összevethető visszaesése. Nógrád a 70-es évek elején még közepes fejlettségű megyének számított. Az olajválság hatására azonban a gazdaságtalan szénbányászat korábban, az energiaszerkezet átalakítása jegyében megkezdett visszafejlesztése abbamaradt, sőt 1976 után még nőtt is a kitermelés. A veszteségesen működő szénbányászat erőltetése jó időre rányomta bélyegét a megye gazdaságának fejlődési lehetőségeire.

A régió fejlődési pályájának vázlatos felrajzolása mellett azt is célul tűztük ki, hogy átfogó képet nyújtsunk az észak-magyarországi régió jelenlegi gazdasági helyzetéről. A gazdasági fejlettséget mérő több fontos mutató is arról tanúskodik, hogy a transzformációs válság éveitől sem indult meg az észak-magyarországi térség felzárkózása. A tanulmány korábbi fejezeteiben a térség jelenlegi gazdasági és társadalmi helyzetét nemcsak az országosan jellemző helyzethez viszonyítottuk, hanem azt is megkíséreltük, hogy rámutassunk a régió belüli fejlettségi különbségekre. Láttuk, hogy Heves megye akár a gazdasági fejlettség összesített mutatószáma (egy főre jutó GDP), akár pedig más gazdasági jelzőszámok (például egy főre jutó külföldi működőtőke állomány, gazdasági aktivitás, stb.) alapján előnyösebb helyzetben van a régió másik két megyéjénél, még ha hozzá is kell tennünk, hogy a megyén belül is élesek a területi egyenlőtlenségek. A térség egészét tekintve, úgy tűnik, nem is annyira a megyehatárok mentén húzhatjuk meg a képzeletbeli fejlettségi választóvonalat. A kistérségi szintű elemzések eredményei alapján azt láthatjuk, hogy az észak-magyarországi régióban jól kirajzolódik egy fejlettségi tengely, amely a gyöngyösi, az egri és a miskolci kistérségeket fűzi fel. (Még akkor is, ha ez a tengely csak relatív fejlettségi tengelyként fogható fel, szemben a közép- és nyugat-dunántúli fejlettségi tengelyekkel.) Ezekhez a fejlődő kistérségekhez csatlakozik – földrajzi értelemben is – még két felzárkózó kistérség, a hatvani és a tiszaujvárosi. A szintén a felzárkózás jeleit mutató rétsági kistérség már inkább Budapest vonzáskörzetéhez esik közel, mint a régiós fejlettségi tengelyhez. Bizonyára nem tekinthető véletlennek az iménti kistérségek relatív gazdasági fejlettsége és településeik viszonylag kedvező autópálya-elérhetősége közötti összefüggés. A régiónak a fejlettségi tengelytől észak-nyugatra és észak-keletre, illetve délre fekvő elmaradott, leszakadó kistérségei – némi leegyszerűsítéssel – két típusba sorolhatók: részint iparhiányos, döntően mezőgazdasági vidékfejlesztésre javasolt körzetek, részint pedig az ipar összeomlása következtében kialakult válságtérületek.

Irodalom

- Aradi, M. (1995): Munkanélküliség Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1990-1993. *Társadalmi Szemle*, 2: 27-37.
- Ábrahám, Á.–Kertesi, G. (1996): A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között. *Közgazdasági Szemle*, 7-8: 653-681.
- Bartha, A.–Klauber, M. (2001): *Regionális fejlődés és autópálya*. Kopint-Datorg, Bp.
- Bartus, T. (2003). *Az észak-magyarországi régió gazdasági helyzete, 1990-2002*. Leíró elemzések. Résztanulmány. MKIK GVI.
- Berend Iván – Ránki György (1955): Magyarország gyáripára, Az imperializmus első világháború előtti időszakában 1900-1914, Szikra, Budapest
- Berend T. Iván – Ránki György (1966): Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-1929, Akadémiai kiadó, Budapest
- Bihall, T. (2001): Észak-Magyarország bemutatkozik. In: Nagy, L.–Papanek, G. (szerk.): *Regionális fejlődés Magyarországon*, GKI, Budapest
- Bognár, M.–Imre, A.–Mezei, I. (2001): Az oktatás és a képzés helye a területfejlesztésben. *Tér és Társadalom*. XV. évg. 3-4: 105-124.
- Enyedi, Gy.–Horváth, Gy. (2002.): *Magyar tudománystár 2, Táj, település, régió*. MTA Társadalomkutató Központ, Kossuth Kiadó
- Fazekas, K. (2000): A külföldi működőtőke beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon. *Magyar Tudomány*. 7: 823-839.
- G. Fekete, É. (1994): Cigányok a Csereháton. In: *Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv*, 1994: 139-154.
- G. Fekete, É. (1991): Dinamikus, depressziós és stagnáló területek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1869-1987 között. *Földrajzi Értesítő*. 3-4: 317-332.
- Gúr, N.–Simkó, J. (1997): A társadalmi-gazdasági változások hatása Borsod megyében a kilencvenes években. *Vezetéstudomány*, 9: 25-34.
- Kajtor, E. (2002): Régiós remények Nógrád megyében. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 1: 45-55.
- Kapros Tiborné (2001): Vállalkozási övezetek Észak-Magyarországon. *Területi Statisztika*, 4: 344-353.
- Kapros Tiborné (1998): Kistérségek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Területi Statisztika*, 3: 223-238.
- Kapros Tiborné (1997): Észak-Magyarország néhány gazdasági-társadalmi jellemzője a kilencvenes években. *Gazdaság és Statisztika*, 5: 40-50.
- Kertesi, G. (1997): A gazdasági ösztönzők hatása a népesség földrajzi mobilitására, 1990 és 1994 között. *Esély*, 2: 3-32.
- Kocziszky, Gy. (2001): Gondolatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági helyzetéről az ezredfordulón. In: Kocziszky, Gy.–Lórántné, O.E. (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek jelene és jövője az ezredfordulón*. Miskolc
- Kopasz, M. (2001): Vállalkozói kapcsolatok: nemzetgazdasági és regionális szintű elemzések. Tárki, Konjunktúra Kutatási Füzetek, 4. sz.
- Köllő, J. (1997): A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon. *Esély*, 1: 33-61.
- KSH Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád Megyei Igazgatóságai (2000): *Magyarország kistérségei 5, Észak-Magyarország*, KSH, Miskolc, Eger, Salgótarján
- KSH (2001): Területi statisztikai évkönyv 2001
- KSH (2000): Területi statisztikai évkönyv 2000

- Lórántné, Orosz E.–Simkó J. (2001): A foglalkoztatási és a munkanélküliségi helyzet alakulásának jellemzői és befolyásolásának lehetőségei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: Kocziszky, Gy.–Lórántné, O.E. (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek jelene és jövője az ezredfordulón*. Miskolc
- Lukács Jánosné (1989): Borsod-Abaúj-Zemplén megye iparának és mezőgazdaságának helyzete 1970-1987 között. *Borsodi Szemle*. 1:49-67.
- Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ (2000): *Munkaerőpiaci helyzetjelentés. A munkaerőpiac keresletét- és kínálatát alakító folyamatok*, Struktúra– Munkaügyi Kiadó, Budapest.
- Magyar Államvasutak Rt. (2002): *Hivatalos Menetrend 2002-2003*. Érvényes: 2002. December 15-től 2003. December 13-ig., Budapest, Magyar Államvasutak Rt. Forgalmi Szakigazgatóság Menetrendi Osztály.
- Magyarország megyei kézikönyvei 4. *Borsod megye kézikönyve*, CEBA Kiadó, 1997
- Magyarország megyei kézikönyvei 9. *Heves megye kézikönyve*, CEBA Kiadó, 1997
- Magyarország megyei kézikönyvei 12. *Nógrád megye kézikönyve*, CEBA Kiadó, 1997
- Nagy, L.–Fülöp, G.–Gégény, T. (2000): Heves megye regionális gondjai és lehetőségei. In: *Felzárkózás és EU csatlakozás. A VII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia előadása*, MTA Ipar és Vállalatgazdasági Bizottsága, Bp.
- Sikora, G.–Tóth, Á. (1997): Pályakezdő reálértelmiség az átalakuló borsodi munkaerőpiacon. *Vezetéstudomány*, 9: 14-24.
- Süli-Zakar, I. (1999): Adalékok Északkelet-Magyarország változó regionális állapotához. In: *Regionális fejlesztés a jövő szolgálatában*, Miskolci Egyetem, Regionális Gazdaságtan Tanszék, 51-93.
- Süli-Zakar, I. (1992): Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területein. *Földrajzi Közlemények*, 1-2: 45-56.
- Tóth, G. (2002): Kísérlet autópályáink területfejlesztő hatásának bemutatására. *Területi Statisztika* 6: 493-505.
- Varga, J. (1981): A gazdasági szerkezet átalakításának tapasztalati Nógrád megyében. *Földrajzi Közlemények*, 4: 347-358
- Útmutató. A magyar és közös közlekedési vállalatok Hivatalos Menetrendkönyve*, Vasúti és Közlekedési Közlöny Szerkesztősége, Budapest, 1908. XXVII. Évfolyam, 1908. január – február

MIGRÁCIÓ ÉS A LAKOSSÁG ADÓKÖTELES JÖVEDELMEI: 1990-2001

Tóth I. János

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány néhány jellemző mutató mentén igyekszik képet adni arról, hogy a gazdasági és politikai átalakulás kezdete, 1990 óta eltelt 12 évben – 1990-2001 között – hogyan alakult az Észak-Magyarországon élők jövedelmi helyzete az ország többi régiójához, megyéjéhez és településéhez viszonyítva.

A gazdasági átmenet Magyarországon mélyreható változásokat indított el, amelyek alapvetően megváltoztatták, átrajzolták az ország térképét a gazdasági fejlettség, a területen élők jóléte és vagyoni helyzete szerint. Az ország régiói, megyéi és települései közötti fejlettségbeli különbségeket ezen átalakulások és az 1997-2001 közötti gazdasági fellendülés – a rendszerváltás utáni Magyarország első konjunktúra ciklusának felfelé ívelő ága – mélyrehatóan átrendezték.

A tanulmányban e változásokat igyekezzük megragadni és nyomon követni 1990-2001 közötti, település szintű adatok segítségével³⁸. Elemezni fogjuk a lakosság jövedelmi helyzetét a személyi jövedelemadó bevallások (adózők száma, adóköteles jövedelem, befizetett adó) adatai alapján és a települések, megyék közötti migrációt az elvándorlás és odavándorlás évenkénti adataival.

Először a fontosabb mutatók országos és regionális adatait tekintjük át, majd a jövedelmi helyzet alakulását elemezzük régiók, megyék és települések szerint.

2. Migráció és a jövedelemszint változása

Egy régió vagy megye gazdasági vonzerejét jól jellemzi az oda- illetve az elvándorlás mértéke és aránya. Természetesen az adott régió relatív gazdasági helyzetének megváltozását legjobban az elvándorlás és az odavándorlás következményeként társadalmi szerkezet átalakulása jelzi legpontosabban. Ha egy térség gazdasága hanyatlani kezd a többi térséghez képest, akkor ez maga után vonhatja az adott térségben lakó gazdagabb, magasabb státusúak elvándorlását és a viszonylag szegényebb, alacsonyabb státusúaknak a hanyatló gazdaságú térségbe vándorlását. De megmutatkozhat ez a hatás abban is, hogy a hanyatló gazdaságú térség népessége csökkenni kezd a magasabb elvándorlás és az alacsonyabb odavándorlás eredőjeként. Az első hatásról, a magyarországi régiók társadalmi szerkezetének 1990-2000 közötti átalakulásáról nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok, de a másodíkról igen. A társadalmi szerkezet módosulását mégis tudjuk vizsgálni – közvetve – az adott területen lakók személyi jövedelemadó-bevallásai alapján. Először a második hatást vesszük szemügyre a régiók és különösen az észak-magyarországi régió megyéinek a rendszerváltás óta eltelt tíz év vándorlási adatai alapján, majd a személyi jövedelemadó köteles jövedelmek alakulását vizsgáljuk az egyes régiókban 1992 óta.

Az oda- és az elvándorlás 1990-2000 közötti mértékét a 2000. év végi állandó népességhez viszonyítottuk³⁹. Az adatok arra mutatnak, hogy a vidéki Magyarországot tekintve Pest megye helyzete tekinthető extrémnek: 1990 és 2000 között közel 600 ezren költöztek ide és közel 470 ezren költöztek innen el. Ezzel a 2000. évi állandó népességhez viszonyítva a vándorlási különbözet miatti népességnövekedés 11%-ra tehető (lásd a 2.1. táblázatot). Ebben a legnagyobb szerepe a Budapestre a fővárost környező agglomerációba kiköltözőknek lehet. Ők az eredetileg Pest megyében élők átlagánál magasabb jövedelemmel rendelkeznek és magasabb státusúak is. A másik véglet éppen a jelen vizsgálatunk középpontjába állított észak-magyarországi régió, ahol az oda- és elvándorlásból fakadóan közel 40 ezer fővel csökkent a népesség és ez a csökkenés a 2000. évi állandó népesség 2,7%-ára tehető. A vándorlási különbözet ugyanígy a népesség csökkenését eredményezte Dél-Dunántúlon és Dél-Alföldön is. E térségekben – ahol az elvándorlás a magasabb – ez a jelenség feltehetően a magasabb státusúak elvándorlásával és alacsonyabb státusúaknak e térségekbe való vándorlásával együtt jelentkezik.

³⁸ Az eredeti adatok a KSH T-STAR adatállományából származnak, amelyeket az MTA KTK keretében működő regionális kutatási műhely munkatársai rendeztek egységes adatbázissá és bocsátottak a rendelkezésünkre.

³⁹ Az évenkénti vándorlási adatokból nem tudjuk kiszűrni az el- és visszaköltözők számát, azaz ezek az adatok a ténylegesnél magasabbnak mutatják egy adott területre vonatkozóan a népesség kicserélődésének mértékét. Ez a halmozódás azonban nem játszik szerepet a 1990-2000 között számított vándorlási különbözet adataiban.

2.1. táblázat: Oda- és elvándorlás összesen 1990-2000 között az egyes régiókban

Régiók	Odavándorlás (fő)	Elvándorlás (fő)	Odavándorlás a 2000.évi állandó népességhez viszonyítva (%)	Elvándorlás a 2000. évi állandó népességhez viszonyítva (%)	Vándorlási különbséget (3)-(4) (%)	Állandó népesség 2000. év végén (fő)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Pest megye	591463	467185	55,2	43,6	11,6	1072389
Közép-Dunántúl	553338	544678	49,1	48,3	0,8	1127597
Nyugat-Dunántúl	412375	404913	41,0	40,3	0,7	1004978
Dél-Dunántúl	500017	505281	49,7	50,2	-0,5	1005610
Észak-Magyarország	603343	639374	45,8	48,5	-2,7	1318098
Észak-Alföld	637250	675991	40,2	42,6	-2,4	1586824
Dél-Alföld	546975	549180	39,3	39,5	-0,2	1391786

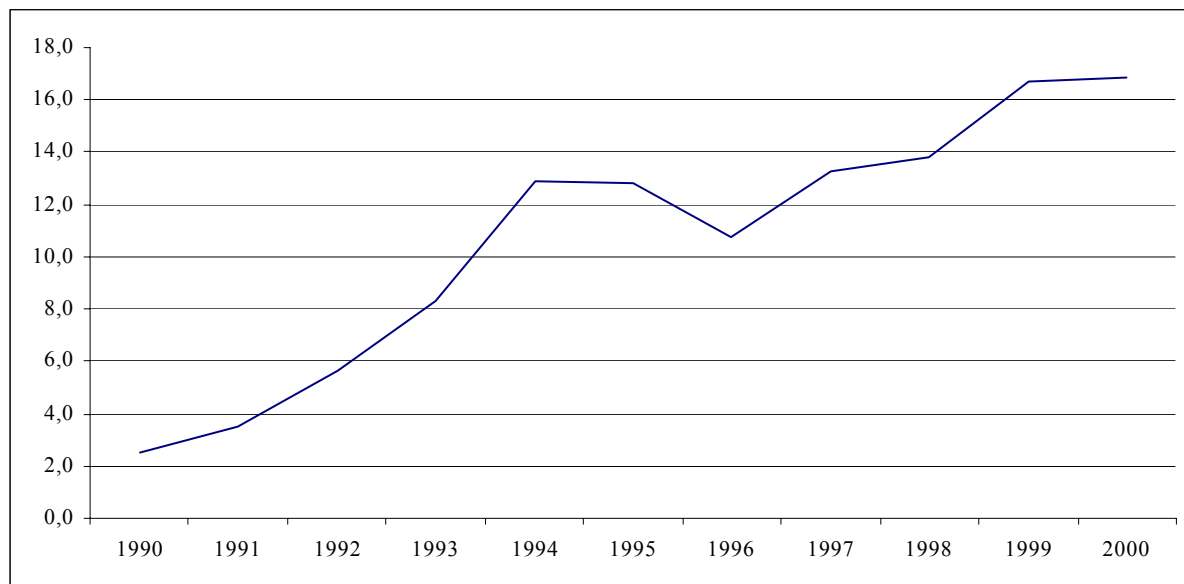
Adatok forrása: saját számítás a T-STAR alapján

Az észak-magyarországi adatok mögött a megyék szintjén elég nagy különbségeket láthatunk: a negatív vándorlási különbséget szinte kizárólag Borsod-Abaúj-Zemplén megye „rovására írható”. Míg itt a 2000. évi állandó népességhez viszonyítva 4,7%-kal csökkent a népesség a vándorlás miatt, ami 33000 fős csökkenést jelent 1990-2000 között, addig Nógrádban 2,2%-os volt a csökkenés (5000 fő). Heves megyében pedig alig változott, sőt több mint 1000 fővel nőtt (ami 0,2%-os aránynak feleltethető meg) a népesség a vándorlás következtében.

Az oda- és elvándorlás következtében a legnagyobb arányban Dél-Dunántúl népessége változott meg, legkevésbé pedig Dél-Alföldé. Észak-Magyarország e téren középtájon helyezkedik el. A régió belül Heves megyében a legnagyobb ez az arány, és legalacsonyabb Nógrádban.

Ha a vándorlási különbséget éves adatait vizsgáljuk 1990-2000 között akkor azt látjuk, hogy az időszak alatt Pest megyében folyamatosan nő a migráció szerepe, amit az egyre nagyobb arányú bevándorlás mozgat (lásd az 2.1. ábrát).

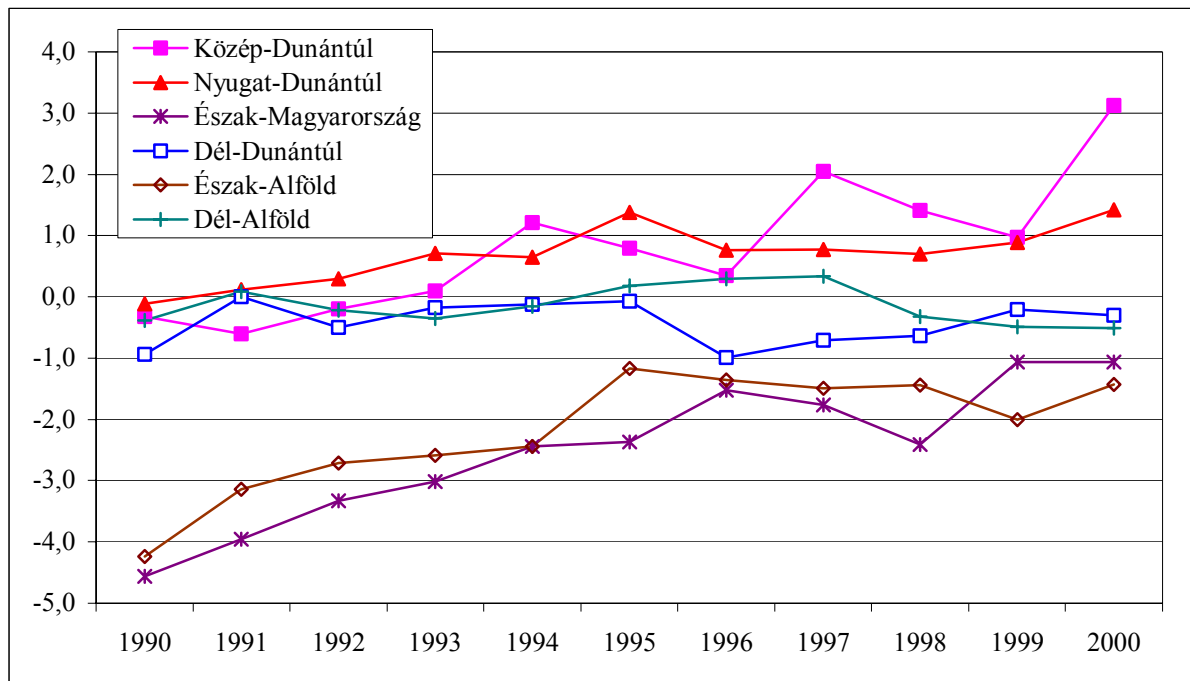
2.1. ábra: A vándorlási különbséget alakulása Pest megyében 1990-2000 között a 2000. évi állandó népesség ezrelékében

Adatok forrása: saját számítás a T-STAR alapján

Az ország többi részén egyedül Nyugat-Dunántúlon és Közép-Dunántúlon láthatunk hasonló irányú, de a pest megyeinél jóval gyengébb tendenciát: pozitív és növekvő arányú vándorlási különbséget (lásd a 2.2. ábrát). A többi régiónál – Dél-Alföld kivételével – az elmúlt tizenegy évben mindvégig nagyobb volt az elvándorlás, mint a bevándorlás. De az is jellemző, hogy a vándorlási különbséget abszolút értékben csökken, azaz a migráció súlya a '90-es években csökkenő arányú. Nem így Dél-Alföldön, ahol 1997 – a magyarországi gazdasági fellendülés kezdete – óta az elvándorlás növekedésnek indult. Az észak-magyarországi régióra is az elvándorlás egyre csökkenő üteme jellemző, de így is – Észak-Alföld mellett – a legmagasabb volt az elvándorlás aránya a '90-es évek végén.

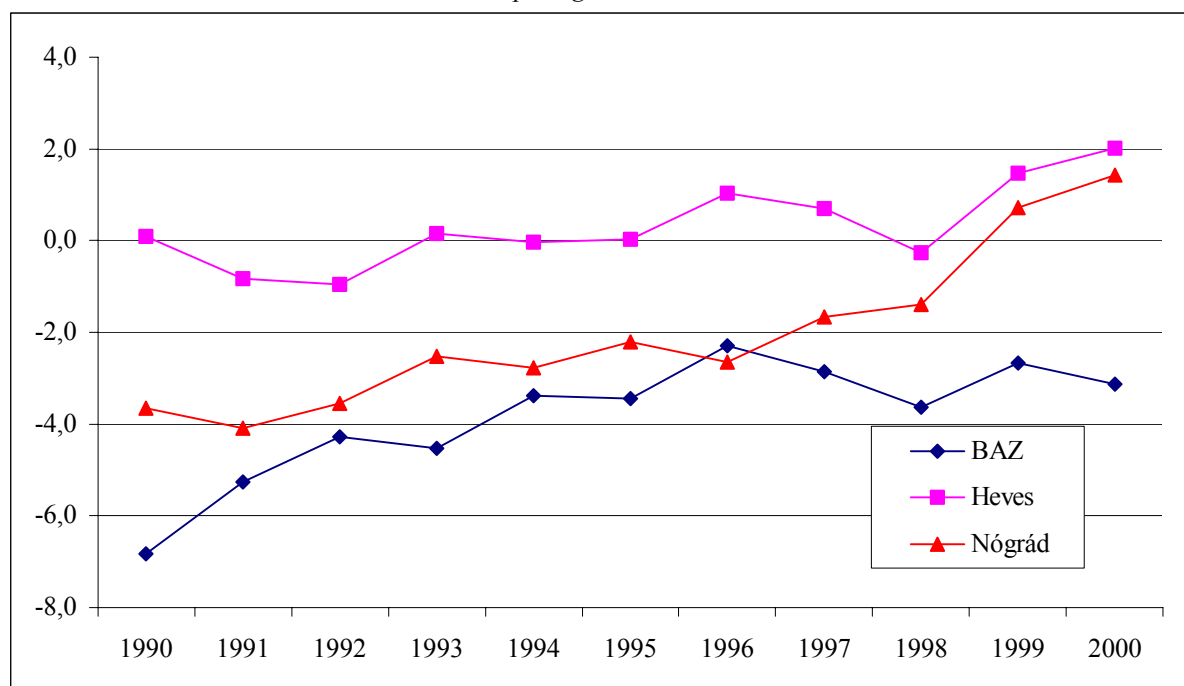
2.2. ábra: A vándorlási különbözet alakulása a vidéki régiókban 1990-2000 között a 2000. évi állandó népesség ezrelékében

Adatok forrása: saját számítás a T-STAR alapján

Észak-Magyarországon belül a migráció eltérő szinteken, de hasonló tendenciát követett 1990-2000 között Heves és Nógrád megyében: a vándorlási különbözet lassan nő. Ez különösen 1998-at követő két évben válik egyértelművé. Ezzel szemben Borsod-Abaúj-Zemplén megyét 1990-1997 között a negatív vándorlási különbözet fokozatos csökkenése, de ezt követően újbóli növekedése jellemzi (lásd a 2.3. ábrát).

2.3. ábra: A vándorlási különbözet alakulása Észak-Magyarországon 1990-2000 között a 2000. évi állandó népesség ezrelékében

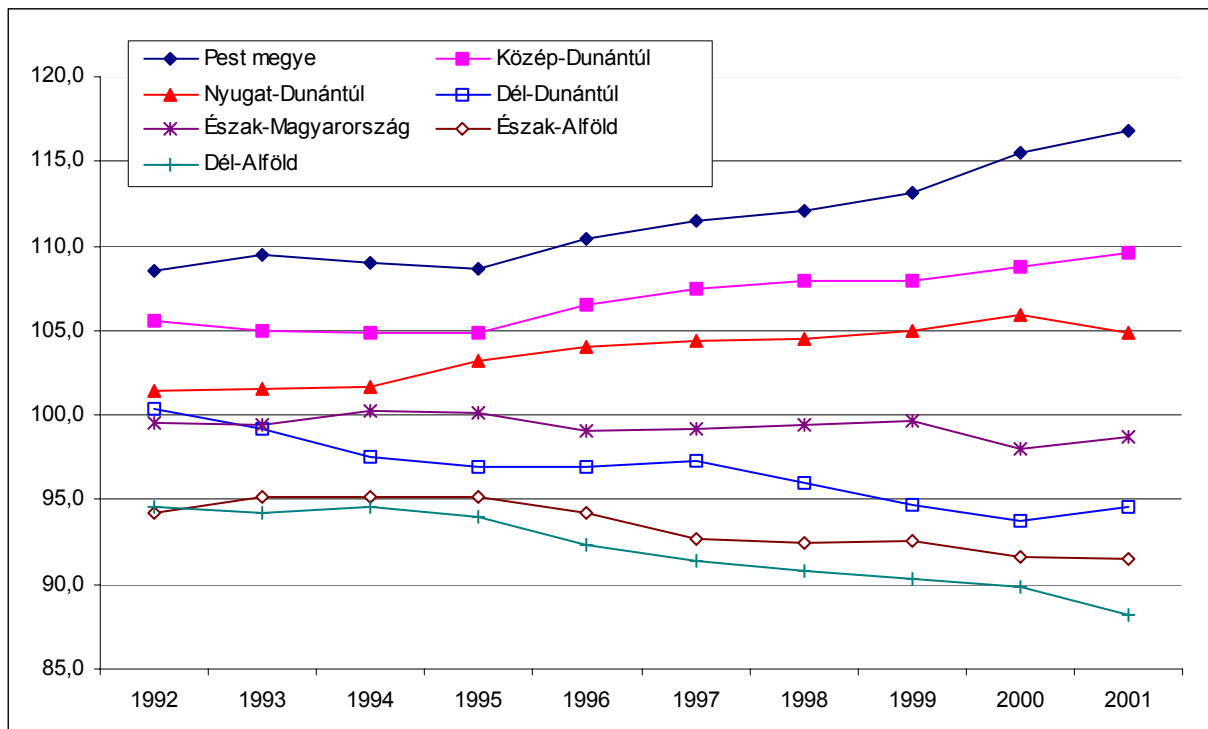
Adatok forrása: saját számítás a T-STAR alapján

A település szintű jövedelmi egyenlőtlenségek alakulását 1992-2001 között tudjuk nyomon kísérni. Először azt vizsgáljuk, hogy hogyan alakultak az egyes régiók közötti jövedelmi egyenlőtlenségek 1992-2001 között eltelt tíz évben. Ezzel arra tudunk válaszolni, hogy a rendszerváltás, illetve gazdasági átalakulás milyen hatást gyakorolt az egyes régiókban lakók jövedelmi színvonalára és a régiók közötti eltérésekre.

Ehhez először a személyi jövedelem-adóbevallások adatai alapján kiszámoltuk az egy adófizetőre jutó átlagos adóköteles jövedelmet régióként az 1992-2001 közötti időszakokra (lásd a M1 és M2 táblázatokat), majd minden régió adatát megadtuk az országos átlag⁴⁰ százalékában. A kapott eredményeket ábrázoljuk a 2.4. ábrában.

⁴⁰ Az országos adatokból minden esetben kivettük Budapest adatait, mivel elemzés során elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy az északi magyarországi régió, illetve ennek három megyéje hol áll a régiók és megyék között - ebbe az összehasonlításba pedig Budapest adata, illetve Budapest helyzetének relatív változása zavaróan hatott volna. Ennek megfelelően az általunk számolt országos átlag voltaképpen *vidéki átlag*.

2.4. ábra: A régiók lakossága jövedelmi szintjének alakulása a vidéki átlag százalékában, 1992-2001

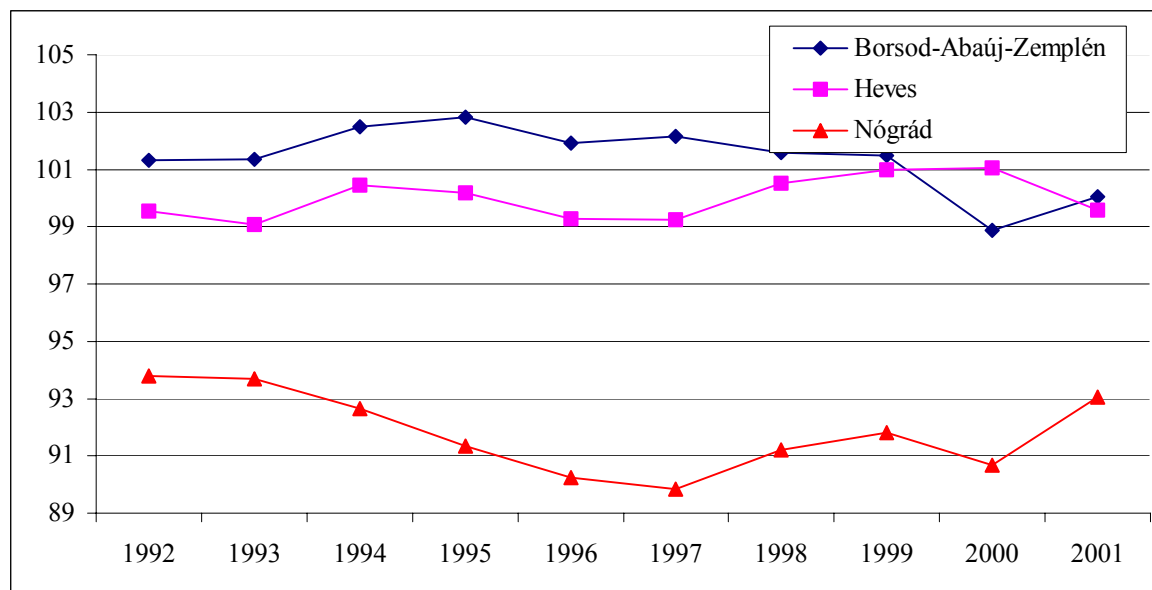

Adatok forrása: saját számítás a KSH-MTA KTK adatbázis alapján

A 2.4. ábra három roppant fontos jelenségről tudósít. Egyfelől arról, hogy 1992-2001 közötti tíz évben szemmel láthatóan nőttek – és nem csökkentek, mint több kutatás állítja – Magyarországon a régiók lakossága közötti jövedelmi különbségek: egyre inkább és folyamatosan nyílik az olló a szegényebb (pl. Dél-Alföld) és a gazdagabb (pl. Közép-Dunántúl) régiók között. Másfelől a folyamat változatlansága és kiegyensúlyozottsága figyelemre méltó: Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország 1992-1993-ban tapasztalt helycseréjén kívül a sorrendben nem láthatunk semmilyen változást és az egyes régiók egymástól való távolodásának mértéke is inkább egyenletesen, mint nagymértékben eltérően alakul. Harmadrészt pedig a köztudatban élő kelet-nyugat megosztottság mellett kirajzolódik egy másik is: az északi régiók fejlődési útja meglehetősen eltér a déli régióktól (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld). Ez az utóbbi megfigyelés jóval élesebben rajzolódik ki a megyei és a település szintű adatok vizsgálatakor.

Ha ezek után Észak-Magyarország három megyéjében nézzük a lakosság jövedelmi szintjének változását, akkor azt láthatjuk, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megye lakossága nagyjából azonos szinten áll az adóköteles jövedelem terén – a vidéki átlag 99-103% körüli értéket vett fel 1992-2001 között – addig Nógrád meglehetősen lemarad e két megyétől és a vidéki átlagtól (90-94%) is. Hozzá kell tenni ehhez, hogy míg a '90-es évek elején a legkedvezőbb pozícióval rendelkező Borsod-Abaúj-Zemplén megyére a lassan romló helyzet a jellemző, addig Nógrádnál az 1997-es mélypont után kismértékű javulás figyelhető meg (lásd a 2.5. ábrát).

2.5. ábra: Az észak-magyarországi lakosság jövedelmi szintjének alakulása a vidéki átlag százalékában, 1992-2001

Adatok forrása: saját számítás a KSH-MTA KTK adatbázis alapján

Az adóköteles jövedelem tömegének növekedése két tényezőn keresztül következhet be: vagy nőtt az adózók száma 1992-2001 között az adott régióban, vagy/és nőtt az egy adózóra jutó átlagos adóköteles jövedelem. E két tényező hatását választjuk külön az alábbiakban. Természetesen az adózók számának évről-évre történő alakulásában fontos szerepet játszik magának a személyi jövedelemadó-rendszernek a változása is. Ez a hatás azonban minden régiónál egyaránt szerepet játszik. De lehet az is, hogy eltérő mértékben, ha az adórendszer változtatása nem semleges. Azaz egyes régióknál nagyobb arányban „mozgatja” az adózók számát, mint más régiókban (pl. ha a munkát vállaló nyugdíjasok aránya eltérő és egyik évben nem kell adóbevallást beadniük, míg a másikban kell). Ha ez így van – az nem baj szempontunkból, mivel éppen arra vagyunk kíváncsiak, hogy egyes régiókban mennyire az adózók számának alakulásából következik az adóköteles jövedelem alakulása⁴¹.

E két hatás elkülönítésére az adóköteles jövedelem két időpontban számolt különbségét egyrészt az adózók számának változására, másrészt az egy adózóra jutó átlagos adóköteles jövedelem változására bontottuk szét az alábbiak szerint:

$$A_1 - A_0 = \frac{A_0}{N_0} * (N_0 - N_1) + N_1 * \left(\frac{A_1}{N_1} - \frac{A_0}{N_0} \right) \quad (1)$$

ahol A_0 és A_1 az adóköteles jövedelem összege az adott régióban (megyében) az időszak elején és végén, N_0 és N_1 pedig az adózók száma az időszak elején és végén.

Az egyenlet jobb oldalának első tagja az adózók száma változásának, a második tagja pedig az egy adózóra jutó átlagos adóköteles jövedelem változásának hatását mutatja.

Az 1992-2001 közötti periódus kezdő és utolsó évét vettük alapul, tehát 1992 és 2001 közötti adóköteles jövedelem változását bontottuk szét a két vizsgált tényezőre. Nem számoltunk az infláció regionális különbségeivel, azaz a kapott adatok nem az adóköteles reáljövedelem, hanem az adóköteles jövedelem nominális változásáról és ennek összetevőiről tudósítanak.

⁴¹ Mivel csak aggregált adatok állnak rendelkezésünkre, nem pedig egyéni, ezért az adózók összetétele változásának finomabb elemzésére nincs módunk - nem tudhatjuk tehát, hogy az adóköteles jövedelmek növekedése – ha az adózók száma változatlan volt például – mennyiben tudható be annak, hogy ugyanazon adózók keresnek jobban, vagy annak, hogy az alacsonyabb keresetű adózók helyébe magasabb keresetűek léptek.

2.2. táblázat: Az adóköteles jövedelem összege növekedésének tényezőkre bontása régióként, 1992-2001, millió Ft

Régiók	A ₀	A ₁	A ₁ -A ₀	Adózók száma változásának hatása, %	Egy adózóra jutó átlagos adóköteles jövedelem változásának hatása, %
Pest megye	96055,9	466020,7	369964,8	3,7	96,3
Közép-Dunántúl	118555,9	509943,7	391387,8	1,5	98,5
Nyugat-Dunántúl	107473,8	446958,7	339484,9	0,6	99,4
Dél-Dunántúl	94213,5	351046,8	256833,3	0,0	100,0
Észak-Magyarország	118828,5	435716,5	316887,9	-2,4	102,4
Észak-Alföld	129695,4	484365,0	354669,6	-0,9	100,9
Dél-Alföld	125074,0	460524,2	335450,2	0,0	100,0

Adatok forrása: saját számítás a KSH-MTA KTK adatbázis alapján

A kapott eredményeket a 2.2. táblázatban közöljük. Ebből láthatjuk, hogy meglehetősen eltérő az adózott jövedelmek emelkedésének karaktere a hét régióban. Az adózók számának növekedése Pest megyében a legjelentősebb és közel 4%-kal járul hozzá az adóköteles jövedelem időszak alatt megfigyelt növekedéséhez. Természetesen itt nem arról van szó, hogy a pest megyében élőkre az adórendszer változása különlegesen hatna, vagy az itt élők között nőtt volna meg az adóbevallást adók aránya. A fenti hatás mögött nyilvánvalóan a Budapestről az agglomerációba – azaz Pest megye egy településére – való költözés folyamata húzódik meg. A kiköltözők a jobb módúak köréből kerülnek ki, akik rendszerint rendelkeznek adóköteles jövedelmekkel is. A másik véglet éppen az általunk a vizsgálat középpontjába állított észak-magyarországi régió. Itt az adófizetők számának csökkenése ellenére nőtt a bevallott adóköteles jövedelem: azaz vagy a lakosság összetételének belső átalakulása, vagy az el- és odavándorlás következtében kevesebb adózó vall be *összességében több adóköteles jövedelmet*. (Az adóbevallást adók száma 531 ezerről 497 ezerre csökkent a tíz év alatt.) Tehát az adóköteles jövedelmet bevallók magasabb jövedelemszintje „kompenzálta” azt a jövedelem veszteséget, amelyet az adófizetők elvándorlása, illetve arányának csökkenése és az adóköteles jövedelemmel rendelkezők odavándorlása, illetve arányának növekedése okozott. A többi régiónál az adófizetők létszámának alakulása csak jelentéktelen mértékben hatott magára az adóköteles jövedelem tömegének alakulására.

3. Jövedelmi szint és jövedelemdinamika

A következőkben az adóköteles jövedelem szintjének alakulását tekintjük át településenként. Elsősorban az a célunk, hogy meghatározzuk azokat a településeket, település csoportokat, amelyek a gazdasági átmenet során eltérő utakat járnak be a lakossági jövedelmek terén. Ehhez két szempontot veszünk figyelembe egyidejűen: egyrészt azt, hogy 1993-2001 között hogyan változott az adott településen az egy adózóra jutó adóköteles jövedelem a vidéki átlag százalékában; másodjára pedig azt, hogy az adott településeken élők egy adózóra jutó jövedelem tekintetében a vidéki átlaghoz képest milyen szinten állnak. Így elméletileg a települések négy csoportját tudjuk elkülöníteni a vizsgált paraméter szerint:

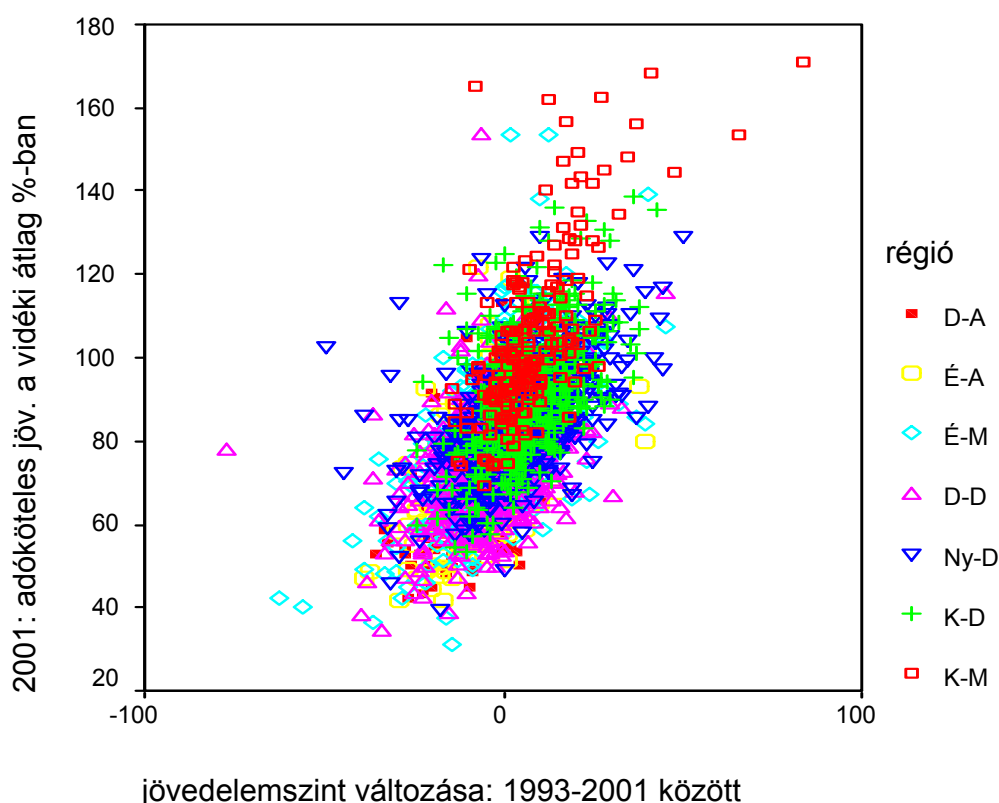
1. szegény leszakadók vagy stagnálók;
2. szegény feltörekvők;
3. gazdag leszakadók vagy stagnálók;
4. gazdag feltörekvők.

Ha a fővároson kívül a magyarországi településeken élők adóköteles jövedelmeinek alakulását vizsgáljuk a fenti szempontok szerint, akkor az egyes régiókban lévő települések meglehetősen homogén fejlődési utat mutatnak (lásd a 3.1. ábrát). A legkedvezőbb helyzetben a pest megyei településeket találhatjuk: ezek többségénél az egy adózóra jutó adóköteles jövedelem többnyire a vidéki átlag feletti és ezzel együtt 1993-2001 közötti években jelentős pozitív irányba való elmozdulást észlelhetünk. Ezzel szemben a legkedvezőtlenebb települések többnyire az észak-magyarországi, a dél-dunántúli és a dél-alföldi régióból kerülnek ki.

Ha a megyék szintjén vizsgáljuk a településeken élők jövedelmi viszonyainak változását, akkor azt láthatjuk, hogy vidéken a legmagasabb jövedelmi színvonalal és erőteljesen növekvő jövedelmi szinttel Pest megyében, valamint a Dunántúlon Fejér, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron és Vas megyében találkozhatunk. A viszonylag alacsony jövedelmi szint és az elszegényedés leginkább a dél-alföldi régió két megyéjére (Békés, Bács-Kiskun), valamint Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékre jellemző (lásd a 3.2. ábrát). A három észak-magyarországi megye e tekintetben középtájon helyezkedik el.

Különösen érdekes lehet a 3.1. ábrában kirajzolódó település-halmaz felső és alsó csúcsának megfigyelése: melyek azok a települések, amelyek lakosságának jövedelme magas és legdinamikusabban növekedett 1993 óta, és melyek azok, amelyek a legszegényebbek, és ahol leginkább romlott az ott élők jövedelmi pozíciója az 1993-2001 közötti időszakban? Hogy ezt láthassuk, kinagyítottuk a 3.1. ábra jobb felső és bal alsó részét. Az eredményeket a 3. mellékletben közöljük. Ezekből látható, hogy az első csoportba kevés kivételtől eltekintve csak pest megyei települések kerültek, azok, amelyek lélekszáma az utóbbi években folyamatosan nő a fővárosból kitelepülőkkel. Nem arról van szó tehát, hogy az eredetileg is e településeken élők jövedelmi helyzete változott meg radikálisan a vidéki átlaghoz képest, hanem inkább arról, hogy a Budapestről kitelepülők (és vélhetően jelenleg is ott dolgozók) magasabb jövedelmi szintje járult hozzá az adott településen a lakosság átlagos jövedelmi szintjének növekedéséhez. A másik csoportba, a legszegényebb és a leszakadó települések csoportjába pedig több észak-magyarországi és dél-dunántúli falu található. Érdekes, hogy a leszakadó dél-alföldi megyék (Békés és Szabolcs-Szatmár-Bereg) települései viszonylag ritkák e csoportban.

3.1. ábra: A vidéki települések megoszlása a jövedelem szint változása és a 2001-es jövedelemszint szerint, %

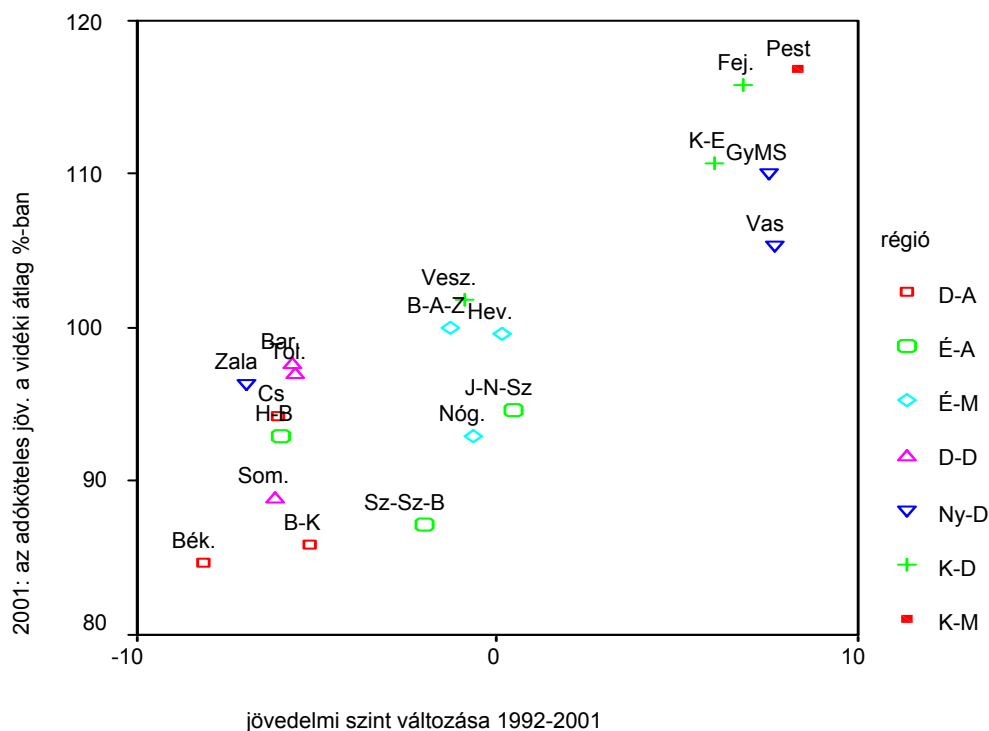
Adatok forrása: saját számítás a KSH-MTA KTK adatbázis alapján

Magyarázat: D-A: Dél-Alföld;
 É-A: Észak-Alföld
 É-M: Észak-Magyarország
 D-D: Dél-Dunántúl
 Ny-D: Nyugat-Dunántúl
 K-D: Közép-Dunántúl
 K-M: Pest megye

Lássuk ezek után a megyék elhelyezkedését a jövedelmi szint 1993 és 2001 között bekövetkezett változása szerint! Ehhez a település szintű jövedelmi adatokat megyei szinten aggregáltuk. Először megfigyeltük évente az adott megyében élők jövedelmi szintjének arányát az adott évben számított vidéki átlag százalékában, majd ezen éves arányok változását számítottuk ki 1993 és 2001 között. Másrészt 2001-es a vidéki (Budapesen kívüli) átlaghoz mért szintje szerint helyeztük el a megyéket. Az eredményeket a 3.2. ábrában közöljük, a korábbiaknak megfelelő elrendezésben: a vízszintes tengelyen szerepel a jövedelmi szint változása, a függőlegesen pedig a 2001-es vidéki átlaghoz mért aránya.

Ezek szerint a kilencvenes évek eleje óta meglehetősen eltérően alakult a megyékben élők jövedelmi helyzete. A megyék három csoportja rajzolódik ki: a gazdagabb és javuló tendenciával rendelkező megyék csoportja (Pest, Fejér, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, és Vas), az átlagos helyzetű és kezdeti pozíciójukat megtartó megyéké (Veszprém, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, és Nógrád), valamint harmadikként az szegényebb és a leszakadó megyéké (Zala, Baranya, Tolna, Somogy, Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun, Békés és Szabolcs-Szatmár-Bereg). A 3.2. ábrán a megyék közötti térbeli távolság a jövedelemszint és annak változása szerinti távolságot mutatja. Az eredmény is aláhúzza, hogy a régóta megfigyelt kelet-nyugati fejlettségbeli különbségek mellett egyre erősebben jelentkezik egy új is: az ország egyes térségei és megyéi közötti észak-déli metszet is. Az északi megyék helyzete jobb, illetve javuló a déli megyékéhez képest: igaz ez észak-dunántúli és dél-dunántúli valamint az észak-magyarországi és a dél-alföldi megyék vonatkozásában is. A lakosság adóköteles jövedelmeit vizsgálva tehát az észak-magyarországi megyékben élők középtájon helyezkednek el az ország többi megyéjéhez viszonyítva. Közöttük Nógrád megyében élők jövedelmi helyzete a legkedvezőtlenebb és relatív jövedelmi helyzetükben is romlás figyelhető meg 1993 óta. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élők jövedelmi szintje ugyan magasabb, de a nógrádinál sokkal erőteljesebben romlott relatív jövedelmi helyzetük a vidéki átlaghoz viszonyítva. A Heves megyei lakosok jövedelmi helyzete a legjobb és a legkiegyensúlyozottabb a régió belül. Az itt élők jövedelmi szintje van legközelebb a vidéki átlaghoz és ez a helyzet nem is nagyon változott a '90-es évek eleje óta.

3.2. ábra: A megyék helyzete a települések átlagos jövedelem szint változása és a 2001-es átlagos jövedelemszint szerint, %

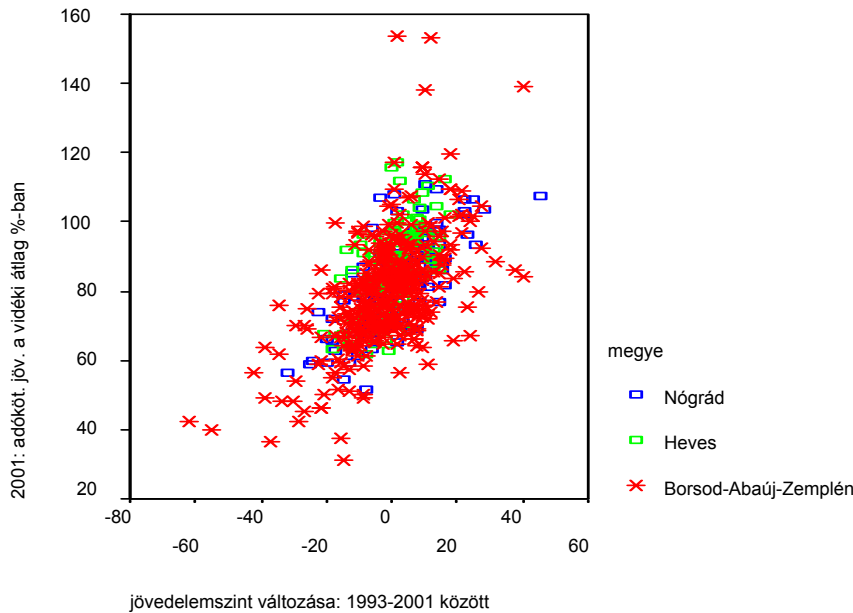
Adatok forrása: saját számítás a KSH-MTA KTK adatbázis alapján

Magyarázat:

*D-A: Dél-Alföld;
É-A: Észak-Alföld
É-M: Észak-Magyarország
D-D: Dél-Dunántúl
Ny-D: Nyugat-Dunántúl
K-D: Közép-Dunántúl
K-M: Pest megye
B-K: Bács-Kiskun megye
Bar: Baranya megye
Bék: Békés megye
B-A-Z: Borsod-Abaúj-Zemplén megye
Cs: Csongrád megye
Fej: Fejér megye
GyMS: Győr-Moson-Sopron megye
H-B: Hajdú-Bihar megye
Hev: Heves megye
J-N-SZ: Jász-Nagykun-Szolnok megye
K-E: Komárom-Esztergom megye
Nóg: Nógrád
Pest: Pest megye
Som: Somogy megye
Sz-Sz-B: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye
Tol: Tolna megye
Vas: Vas megye
Vesz: Veszprém megye
Zala: Zala megye*

Ezek után vegyük tüzetesebben szemügyre azt, hogy milyen kép rajzolódik ki az 1993-2001 közötti nyolc évet vizsgálva az észak magyarországi településeken lakók jövedelmi helyzetéről, az adóköteles jövedelmeket figyelembe véve. A 3.3. ábra mindjárt egy érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet: míg a megyék lakosságának jövedelmi helyzetét és e helyzet változását megfigyelve nem láthatunk nagy különbségeket az északi régió három megyéje között, addig az ábrából az látszik világosan, hogy ez a jövedelmi szintek és dinamikák viszonylag nagy szóródása mellett valósul meg. Különösen jellemző ez Borsod-Abaúj-Zemplén megyére, ahol található a legdinamikusabban fejlődő, legkedvezőbb helyzetű és a leginkább leszakadó, legszegényebb falvak csoportja. Pontosan láthatjuk ezt, ha összehasonlítjuk a településként az átlagos jövedelemszint változásainak szórásait, illetve a 2001. évi, a vidéki átlag arányában kifejezett jövedelemszint relatív szórását régióként (lásd a 3.1. táblázatot). Pest megye után – ahol egyes településeken élők jövedelmi helyzete a Budapestről való kiköltözés miatt radikálisan megváltozott – és Észak-Magyarországon láthatók a legnagyobb különbségek a települések jövedelmi szintje között. Tehát Észak-Magyarország az egyik legheterogénebb régió az országban, ahol egyaránt megtalálható azok a települések, amelyek lakossága vidéki viszonylatban a legszegényebbek közé sorolható és azok is, amelyek lakossága a leggazdagabbak között foglal helyet. (Az adóköteles jövedelem által meghatározott jövedelmi szint szerint a régióban a leggazdagabb és legszegényebb települések listáját és a 3.3. „nagyítását” a 4. mellékletben közöljük.)

3.3. ábra: A települések helyzete a települések átlagos jövedelem szint változása és a 2001-es átlagos jövedelemszint szerint Észak-Magyarországon, %

Adatok forrása: saját számítás a KSH-MTA KTK adatbázis alapján

3.1. táblázat: A település szintű átlagos jövedelemszint változásának szórása és a jövedelemszint relatív szórása régióként

Régiók	Az átlagos jövedelemszint változásának szórása	A vidéki átlag arányában kifejezett 2001-es átlagos jövedelemszint relatív szórása
Pest megye	15,8	0,21
Közép-Dunántúl	11,4	0,16
Nyugat-Dunántúl	13,9	0,15
Dél-Dunántúl	11,2	0,17
Észak-Magyarország	13,2	0,19
Észak-Alföld	9,3	0,17
Dél-Alföld	8,5	0,17

Adatok forrása: saját számítás a KSH-MTA KTK adatbázis alapján

A település szintű személyi jövedelemadó adatok alapján empirikusan is besorolhatjuk az egyes településeket e pont elején említett négy kategória egyikébe (az egyes kategóriák kialakításának leírását lásd az 5. mellékletben). A települések e kategorizálás szerinti megoszlásában kimutatható különbségek pedig jól kiegészítik a 2.4. ábrában kapott információt. Nemcsak azt fogjuk tudni, hogy egy-egy régió, vagy megye lakosságának az adóköteles jövedelmek alapján számolt átlagos jövedelmi szintje hogyan alakult az 1993 óta eltelt években, hanem azt is, hogy az itt kimutatott tendencia mögött milyen település szintű folyamatok húzódnak meg. Az eredmények arra mutatnak, hogy az észak-magyarországi régió települései között az átlagnál kisebb a 'szegény és leszakadó' és nagyobb a 'gazdag és leszakadó' típusba soroltak aránya (lásd a 3.4. táblázatot). Ez a különbség - bár kimutatható, de nem számottevő. A régió megyéi között Hevesben találhatunk messze legnagyobb arányban 'gazdag és feltörekvő' településeket (46,6), de itt van a legtöbb 'gazdag és leszakadó' település is (21,2%). Ellenben Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a gazdag és feltörekvő települések aránya számottevően alacsonyabb (25,9%) mint a vidék egészében (32,6%), vagy a régió másik két megyéjében. Nógrádban pedig a többi régióhoz közeli arányban lelhetők fel a négy típusúhoz sorolt települések.

3.2. táblázat: A települések megoszlása a lakosság jövedelmi helyzete alapján képzett négy település csoport között

Megyék/régió	Település csoportok				Összesen
	Szegény leszakadó	Szegény feltörekvő	Gazdag leszakadó	Gazdag feltörekvő	
Észak-Magyarország	37,4	13,9	16,3	32,4	100,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	40,9	17,0	16,2	25,9	100,0
Nógrád	37,3	13,5	11,9	37,3	100,0
Heves	27,1	5,1	21,2	46,6	100,0
Többi megye	39,6	14,8	13,0	32,7	100,0
Vidék összesen	39,2	14,6	13,6	32,6	100,0

Adatok forrása: saját számítás a KSH-MTA KTK adatbázis alapján

Összefoglalva megállapítható, hogy a régió belül leginkább a heves megyei településekre (a települések közel felére) jellemző az, hogy az itt élő adózók átlagos adóköteles jövedelme meghaladja az országos átlagot és a gazdasági átmenet első éveitől 2001-ig a relatív jövedelmi helyzet javulása jellemezte az itt élőket. Borsod-Abaúj-Zemplén megye a régió belül a másik véglet: itt a legnagyobb a szegény és a gazdasági átmenet éveitől fokozatosan elszegényedő települések aránya (41%). Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy meglehetősen nagy és növekvő jövedelmi különbségek vannak kialakulóban Észak-Magyarországon. Ezek a különbségek arra is rávilágítanak, hogy több nyugat-európai, illetve észak-amerikai példához hasonlóan Észak-Magyarországon is az iparleépülés egyik tünete és kísérő jelensége a szegénység szegregációjának, egy-egy kistérségre, település-halmazra való koncentrációjának jelensége.

Mellékletek

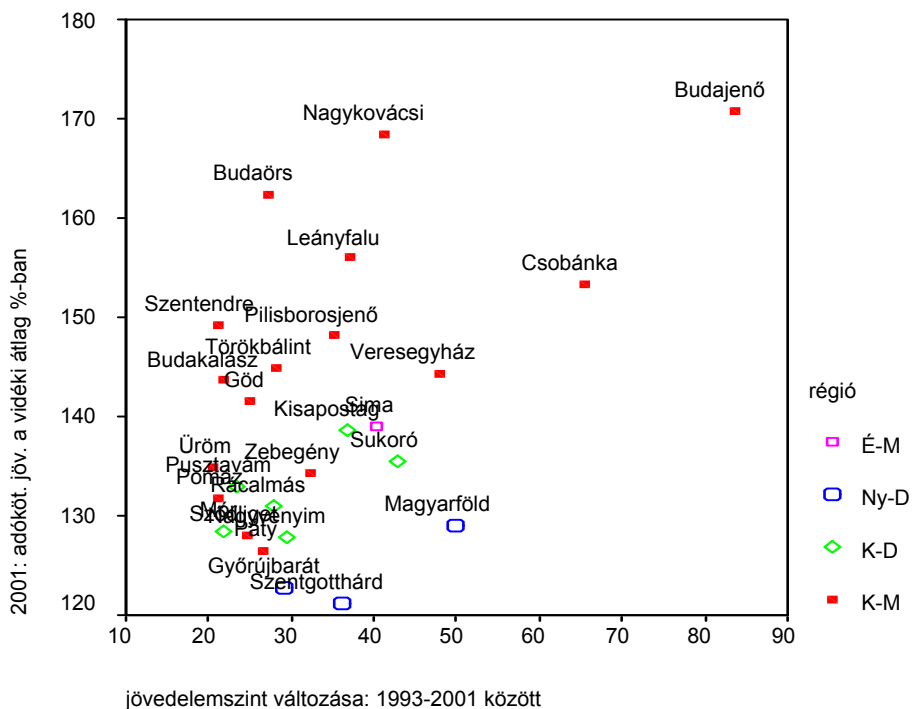
M1. Az egy adózóra jutó adóköteles jövedelem 1992-2001, forint

Évek	Pest megye	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Vidék átlagosan
1992	244,0	237,3	228,0	225,6	223,8	211,9	212,8	224,8
1992	282,0	270,5	261,6	255,7	256,1	245,1	242,7	257,7
1994	341,3	328,5	318,6	305,4	313,8	298,0	296,0	313,2
1995	377,4	364,2	358,3	336,7	347,5	330,4	326,2	347,2
1996	439,3	423,8	413,7	385,5	394,0	374,6	367,3	397,8
1997	548,4	529,1	513,5	478,6	488,0	456,3	449,9	492,1
1998	647,9	624,1	603,8	554,4	574,5	534,0	524,5	577,9
1999	758,1	722,8	703,6	634,6	667,3	620,3	605,4	670,0
2000	872,8	822,2	800,4	708,6	740,6	692,8	678,8	755,9
2001	1037,2	973,3	931,5	839,5	877,1	812,5	783,5	888,1

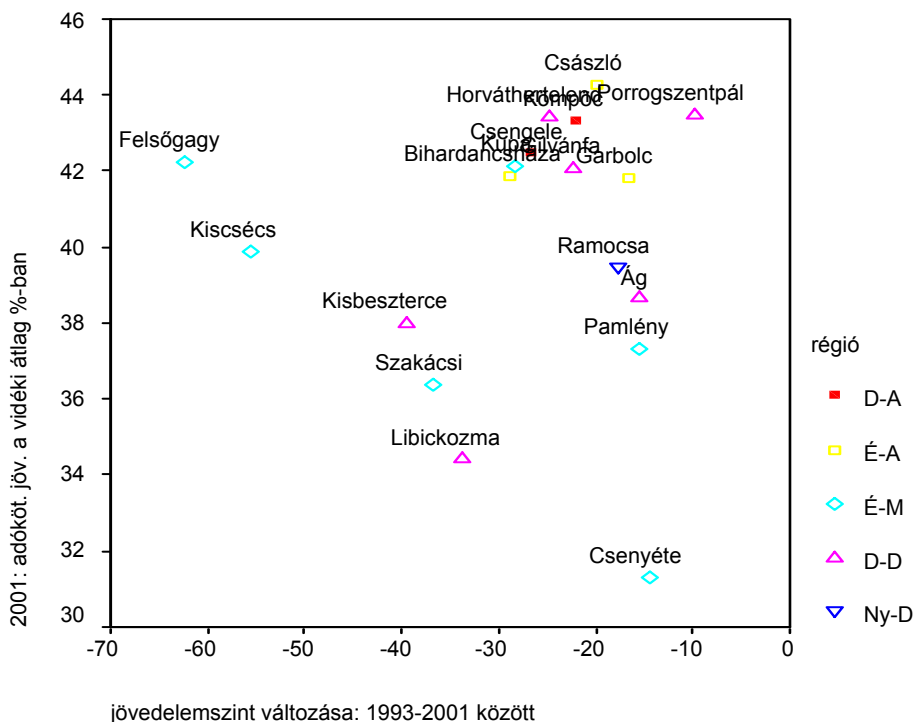
M2. Az egy adózóra jutó adóköteles jövedelem a vidéki átlag százalékában, 1992-2001

Évek	Pest megye	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
1992	108,5	105,5	101,4	100,3	99,5	94,3	94,6
1992	109,4	105,0	101,5	99,2	99,4	95,1	94,2
1994	109,0	104,9	101,7	97,5	100,2	95,1	94,5
1995	108,7	104,9	103,2	97,0	100,1	95,2	93,9
1996	110,4	106,6	104,0	96,9	99,1	94,2	92,4
1997	111,4	107,5	104,3	97,3	99,2	92,7	91,4
1998	112,1	108,0	104,5	95,9	99,4	92,4	90,8
1999	113,2	107,9	105,0	94,7	99,6	92,6	90,4
2000	115,5	108,8	105,9	93,7	98,0	91,7	89,8
2001	116,8	109,6	104,9	94,5	98,8	91,5	88,2

M3.1. A leggazdagabb és leginkább feltörekvő települések csoportja: 1993-2001

M3.2. A legszegényebb és leginkább leszakadó települések csoportja: 1993-2001

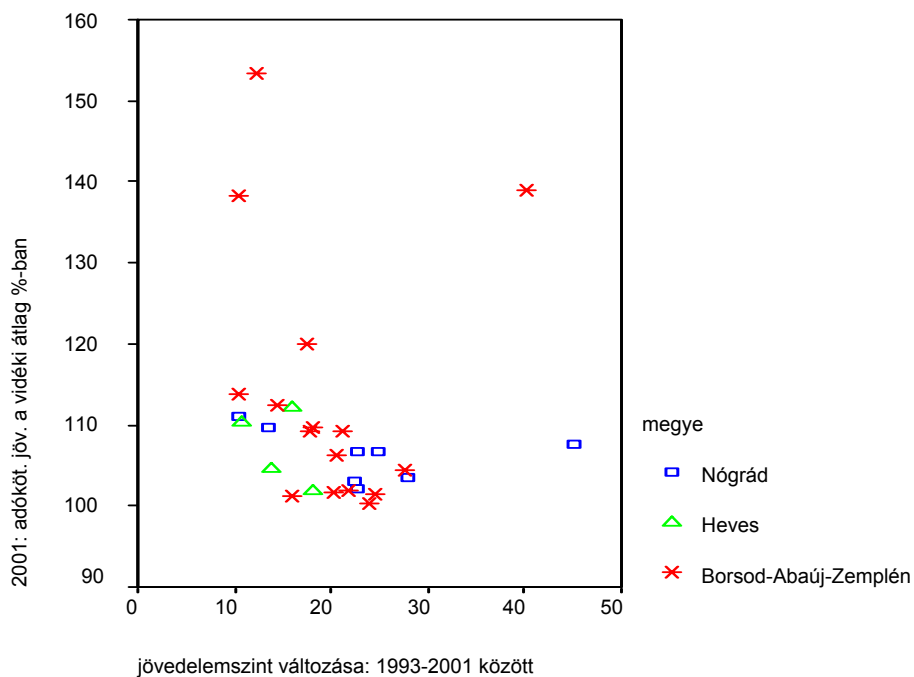

M4. A legszegényebb leszakadó és a leggazdagabb feltörekvő 30 település listája Észak-Magyarországon belül, 1992-2001^{*}

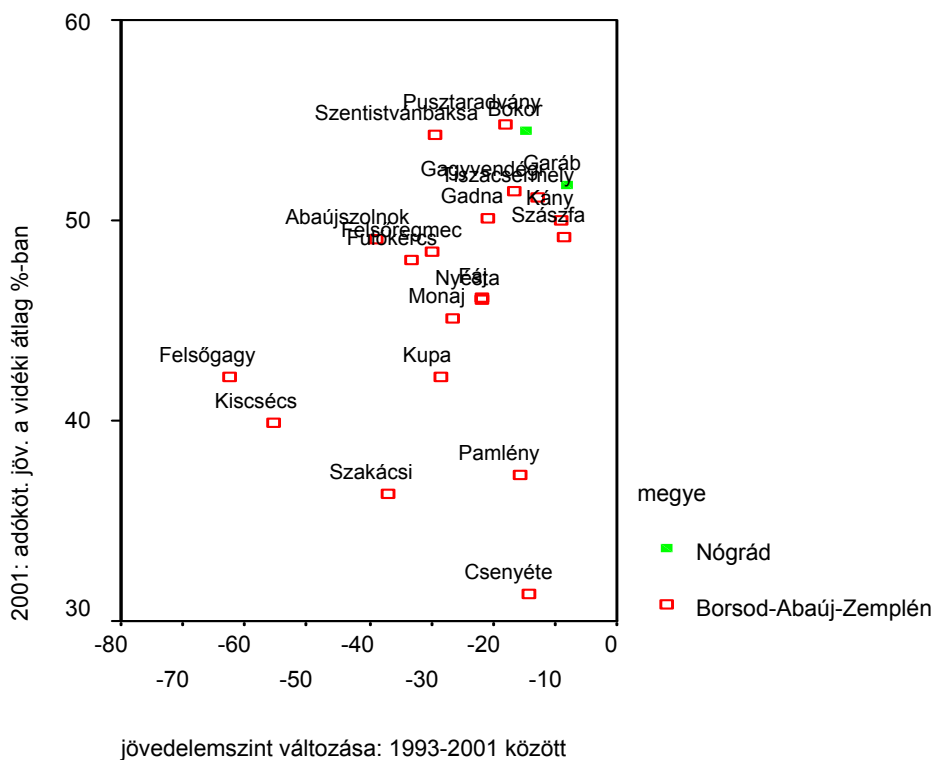
Leginkább leszakadó és/vagy legszegényebb lakosságú települések megyék	települések	Leginkább feltörekvő és/vagy leggazdagabb lakosságú települések megyék	települések
Borsod-Abaúj-Zemplém	Abaújszolnok Bódvalenke Csenyété Fáj Felsőgagy Felsőregmec Fulókércs Gadna Gagyapáti Gagyvendégi Hernádpetri Kány Kiscsés Korlát Kupa Monaj Nyésta Pamlény Pusztaradvány Szakácsi Szászfa Szentistvánbaksa Tizacsermely Tornanádaska Zalkod	Borsod-Abaúj-Zemplém	Bánhorváti Gelej Gömörszőlős Jósvafő Kazincbarcika Kistokaj Mályi Muhi Nagycsécs Sajóalgóc Sajóivánka Sajóőrös Sajószöged Sima Szuhakálló Tardona Tiszaújváros Varbó Varbóc
		Heves megye	Eger Kisnána
		Nógrád megye	Markaz Berkénye Drégelypalánk Felsőpetény Keszeg Nógrád Pusztaberki Rétság Szende hely
Nógrád megye	Bokor Felsőtold Márkháza Sámsonháza Szilaspogony		

*: az egy adózóra jutó adóköteles jövedelem átlagos szintje és annak változása szerint

M4.1. A leggazdagabb és leginkább feltörekvő települések csoportja Észak-Magyarországon megyék szerint, 1993-2001

M4.2. A legszegényebb és leginkább leszakadó települések csoportja Észak-Magyarországon megyék szerint, 1993-2001

M5. A jövedelem szint és a jövedelem szint változása alapján képzett négy kategória definíciója

1. Szegény leszakadók vagy stagnálók: Ha $DMJR9301 \leq 0$ és $MJR01 \leq 100$
2. Szegény feltörekvők: Ha $DMJR9301 > 0$ és $MJR01 \leq 100$
3. Gazdag leszakadók vagy stagnálók: Ha $DMJR9301 \leq 0$ és $MJR01 > 100$
4. Gazdag feltörekvők: Ha $DMJR9301 > 0$ és $MJR01 > 100$.

ahol

MJR01: az egy adófizetőre jutó adóköteles jövedelem szintje településenként a vidéki átlag százalékában;

DMJR9301: a vidéki átlaghoz képest számított egy adófizetőre jutó adóköteles jövedelem szintjének változása 1993-2001 között ($DMJR9301 = MJR01 - MJR93$).

A KÉT HATÁROS SZLOVÁKIAI MEGYE GAZDASÁGA

Bindics Ingrid – Takács Zita

1. Bevezetés

A jelen tanulmány célja, hogy rövid áttekintést adjon az észak-magyarországi régióval határos szlovákiai térség gazdasági, és társadalmi helyzetéről.

Szlovákia jelenleg nyolc közigazgatási megyére (kraj) oszlik. A megye, mint területi egység nagyjából a magyarországi megyének felel meg. Ezek közül számunkra most mindössze két megye tanulmányozandó, a besztercebányai és a kassai. Ezek az észak-magyarországi régió két megyéjével, Nógráddal és Borsod-Abaúj-Zemplénnel határosak.

Az országhatár, amely e megyéket ma még elválasztja egymástól, meg fog szűnni a két ország egyidejű belépésével az Európai Unióba. Ezt követően a két szlovákiai megye és a magyarországi régió fejlődése kölcsönösen hat egymásra és szorosabb gazdasági, társadalmi kapcsolatok alakulhatnak ki azokban a területi egységekben, amelyben évszázadokon keresztül e fejlődés eredendően összekapcsolódott.

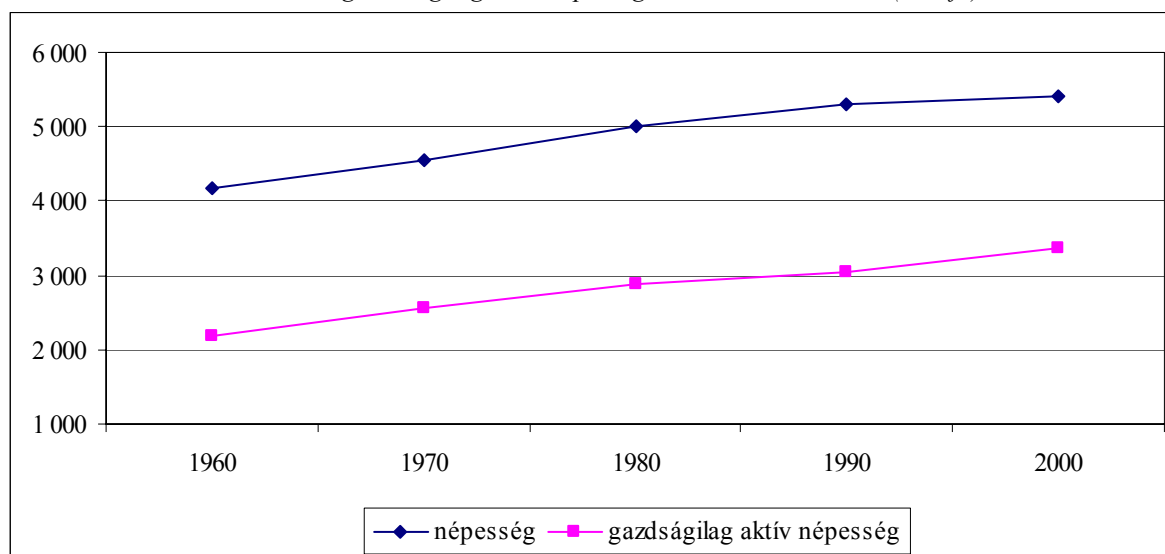
A tanulmány szerkezetét tekintve három részből áll. Elsőként Szlovákia általános gazdasági helyzetét foglaljuk össze, ezt követően a Besztercebányai és a Kassai megye helyzetét és teljesítményét Szlovákia egészéhez viszonyítva tekintjük át. Végül, a két vizsgált megye gazdasági helyzetét mutatjuk be röviden.

2. Társadalmi és gazdasági helyzet – rövid áttekintés

Szlovákia Közép–Európa szívében fekszik, nyugaton Ausztriával és Csehországgal, északon Lengyelországgal, keleten Ukrajnával és délen Magyarországgal határos. Területe 49 035 km², 2000-ben lakosainak száma 5 403 000 fő, a gazdaságilag aktív népesség száma 3 375 000 fő volt⁴². A mai Szlovákia területén 1960 óta mind a lakónépességet, mind a gazdaságilag aktív népességet tekintve egyenletes növekedés tapasztalható. A lakónépesség és a gazdaságilag aktív népesség alakulását a 2. ábra mutatja 1960 és 2000 között.

⁴² Hospodárske Noviny 2002. 05. 06.

2. ábra: A gazdaságilag aktív népesség alakulása, 1960-2000 (ezer fő)

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal, 32-33. oldal

A Szlovák Köztársaság 1993. január 1-jén jött létre. Jelenleg 8 közigazgatási egységre (megyére) és e megyéken belül 79 járásra oszlik. Az egy főre jutó bruttó nemzeti termék 1996 óta folyamatosan növekszik (lásd a 2.1. táblázatot).

2.1. táblázat: A bruttó nemzeti termék alakulása (Sk és euro)

Mutató/Év	1996	1997	1998	1999	2000
GDP, md Sk folyó áron	606,1	686,1	750,8	815,3	887,2
GDP, md EUR folyóáron	15,8	18,0	19,0	18,5	20,8
1 főre jutó GDP, euro folyóáron	2 937	3 353	3 517	3 425	3 857
Árfolyam SK / euro	38,401	38,013	39,603	44,115	42,589

Forrás: Š Ú SR: Statisztikai évkönyv - 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal, 59. oldal

A mezőgazdaság és ipar mellett egyre nagyobb szerepe van a szolgáltatásoknak. E szektor 2000-ben a GDP 55,7 %-át adta. A mezőgazdaság főként a déli, az ipar pedig főként az északi régiókban jut jelentősebb szerephez⁴³. A GDP alakulását a mezőgazdaságban, az iparban, és a szolgáltatásokban a 2.2. táblázat mutatja. A tercier szektor gyors iramú fejlődése Szlovákiában is megfigyelhető. Mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelés növekedett 1990-2000 között, azonban a gazdaságban betöltött szerepük – arányuk a gazdaság egészéhez képest – mintegy felére csökkent. Ugyanezen időszak alatt a szolgáltatói szektor aránya 33,5-ről 55,7 százalékra nőtt.

⁴³ A déli régiókban a búza, cukorrépa és kukorica termesztése a kiemelkedő, míg az északi régiókban burgonya és káposztaféléké. Az északi régió az állattenyésztésben jeleskedik, juh és szárnyas tenyésztésben, délen a sertés és szarvasmarha-tenyésztés az elterjedtebb.

2.2. táblázat: A GDP alakulása gazdasági ágak szerint, 1990-2000 (md Sk folyó áron)

	Mezőgazdaság		Ipar, építőipar		Szolgáltatás		Összesen
	md Sk	%	md Sk	%	md Sk	%	
1990	20,5	7,4	164,4	59,1	93,1	33,5	278,0
1991	18,2	5,7	192,1	60,1	109,4	34,2	319,7
1992	17,7	5,3	126,1	37,9	140,7	42,4	332,3
1993	--	--	--	--	--	--	390,6
1994	--	--	--	--	--	--	466,2
1995	28,8	5,3	197,0	36,1	277,7	50,9	546,0
1996	29,1	4,8	222,2	36,7	304,5	50,2	606,1
1997	31,6	4,6	231,8	33,8	369,5	53,9	686,1
1998	31,6	4,2	239,4	31,9	409,3	54,5	750,8
1999	33,2	4,1	258,0	31,6	445,0	54,6	815,3
2000	36,0	4,1	275,4	31,4	494,3	55,7	887,2

Forrás: Š Ú SR: Statisztikai évkönyv - 2001 - Szlovák Statisztikai Hivatal, 34-35. oldal, --: nincs adat

Az egyes gazdasági szektorok jelentőségét – relatív szerepét a gazdaság egészében – nem csak a termelés jelzi, hanem a foglalkoztatottak száma is. A 2.3. táblázat a mezőgazdaságban, az iparban, és a szolgáltatásokban dolgozók arányának alakulását mutatja.

2.3. táblázat: A foglalkoztatottak aránya gazdasági ágak szerint, 1990-2000, %

Évek	Mezőgazdaság	Ipar, építőipar	Szolgáltatás
1990	12,0	43,3	44,7
1991	12,6	44,0	43,4
1992	11,8	39,4	48,8
1993	9,4	37,8	52,8
1994	10,2	36,9	52,9
1995	9,4	36,5	54,1
1996	9,0	37,0	54,0
1997	7,9	37,6	54,5
1998	7,7	36,1	56,2
1999	7,7	34,6	57,7
2000	7,6	33,2	59,2

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal, 36-37. oldal

A szlovákiai fejlődés az elmúlt négy évben nem tért el jelentős mértékben Kassa (Košice) és Besztercebánya (Banská Bystrica) megyék gazdasági helyzetének alakulásától. Annak ellenére, hogy a kassai megye Szlovákia második legjelentősebb megyéje gazdasági szempontból, az ott levő ipari és mezőgazdasági potenciál tekintetében, mégis ez az a megye, amelyik a munkanélküliséget tekintve országos viszonylatban is az elsők között van.

2.4. táblázat: Szlovákia munkanélküliségi mutatói

	1997	1998	1999	2000
Regisztrált munkanélküliek száma (ezer fő)	347,8	428,2	535,2	505,5
Munkanélküliségi ráta (%)	12,5	15,6	19,2	17,9

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal

2.5. táblázat: Szlovákia két megyéjének munkanélküliségi mutatói

Megye	Regisztrált munkanélküliek száma	Rendelkezésre álló munkanélküliek száma*	Munkanélküliségi ráta (%)
Beszterce - 1998	67107	64242	19,7
Kassa – 1998	78311	74632	20,8
Beszterce - 1999	79567	76098	23,1
Kassa – 1999	97351	93151	26,0
Beszterce - 2000	74678	71332	21,8
Kassa – 2000	93517	89256	24,4

*Azon nyilvántartott munkanélküliek száma, akik akár holnap munkába állnának

Forrás: Š Ú SR- Szlovák Statisztikai Hivatal

A besztercebányai megye nagyrócei (Revúca), rimaszombati (Rimavská Sobota), losonci (Lučenec), és nagykürtösi (Veľký Krtíš) járásainak déli részein közel 30% fölött mozog a munkanélküliség szintje. A kassai megye rozsnói (Rožňava), kassa vidéki, tóketerebesi (Trebišov) és nagymihányi (Michalovce) járásainak déli térségeiben a munkanélküliség gyakran meghaladja a 40%-ot is.

A külföldi tőke beáramlása 1990 óta folyamatosan nőtt, különösen 1998 után volt jelentős e növekedés mértéke. Míg 1998-ban az országba beáramló külföldi tőke 78,568 md Sk-t tett ki, addig 2000-ben ez már 176,897 md Sk volt. Ez az előző évhez viszonyítva 184% -os növekedést jelent. 2001-ben pedig a beáramló külföldi tőke összege meghaladta a 228 md Sk-t.

Szlovákiában a gazdasági növekedés megindulásához nagymértékben hozzájárult a politikai helyzet stabilizálódása. Az új kormány egyértelmű célkitűzése volt az, hogy az ország teljesítse a NATO-ba és az Európai Unióba való integráció feltételeit.

A 2000-es év gazdasági fejlődésének eredményei alapján várhatóan 2002-ben a termelés és szolgáltatás 2001-hez viszonyítva 3,5 százalékkal növekszik, a hozzáadott érték 3,8 százalékos növekedése mellett. A GDP növekedésében 2001-ben elért 3,3 százalék 3,5 százalékra emelkedik és amennyiben előre nem látható változások nem következnek be, az infláció a rendszerváltozás óta a legalacsonyabb szintet éri el, amely nem fogja meghaladni a 4,5%-ot. A demográfiai tényezők negatív hatása, amely 1999-es és 2001-es év időszakában erősen befolyásolta a munkaerő-piacon kialakuló helyzetet, várhatóan csökkenni fog, és ezért a munkanélküliség növekedése megáll, nem fogja meghaladni – az amúgy eléggé magas 18,8-19 százalékot⁴⁴.

A szlovák kormány 1999 márciusában elfogadta az autópályák és autóutak építésének új építési koncepcióját az 1999 és 2000-es évekre. Ezen utak előkészületi munkálatainak elvégzésére és megépítésére 32,7 md Sk-t irányzott elő a kormány. Ezzel együtt meghatározta az autópályák és autóutak építésének ütemét is évi 7,5-8,7 md Sk beruházási ráfordítás formájában. A Közlekedési-, Posta és Telekommunikációs Minisztérium 2001 februárjában – amikor jóváhagyta a szlovák kormány az új koncepciót – vállalta a teljesítést 2006-ig. Az új koncepció szerint 2006-ig 659 km autópálya és 874 km autóút épül. Szlovákia úthálózatának fejlesztését döntő részben állami költségvetésen kívüli pénzforrásokból fedezik, melyet az EU Phare és ISPA Alapok forrásai egészítenek ki⁴⁵.

2001-ben az autópályák építésére 8,8 md Sk-t és 2002-ben közel 11 md Sk-t ruházott be a kormány. Az állami költségvetés 2003-ra autópályák és autóutak építésére 13,25 md Sk-t irányzott elő, a további években 2006-ig a következő pénzüsszegeket szándékozzák beruházni: 2004-ben 13,48 md Sk, 2005-ben 15,84 md Sk, és 2006-ban 16,7 md Sk-t⁴⁶.

⁴⁴ Hospodárske Noviny 2002. 05. 06.

⁴⁵ Hospodárske Noviny 2002. 05. 06.

⁴⁶ Hospodárske Noviny 2002. 06. 24.

3. A besztercebányai és a kassai megye gazdasági helyzete

A Kassai megye lakónépessége a szlovák megyék átlagát meghaladja, e tekintetben a második legnagyobb megye. Az országos népességszám 1998 és 2000 között növekedést mutat, a Besztercebányai megye népessége azonban folyamatosan csökken.

3.1. táblázat: A népesség alakulása megyénként, 1998-2000 (fő)

Megyék	1998	1999	2000
Pozsony	617599	616982	617049
Nagyszombat	550652	551287	551441
Trencsén	609739	609288	608786
Nyitra	716560	715841	714602
Zsolna	691201	692582	693853
Besztercebánya	663492	662932	662077
Eperjes	780875	784451	787483
Kassa	763264	765294	767256
Összesen	5393382	5398657	5402547

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 536. oldal

A népességfogyás egyik oka – a természetes fogyás mellett – az elvándorlás. Amint az a 3.2. táblázat adataiból kiderül, 2000-ben a megyék többségében jellemző az elvándorlás, s igaz ez a Kassai és a Besztercebányai megyére is. Hozzá kell tenni, hogy a népességszámhoz képest a vándorlás elenyésző mértékű.

3.2. táblázat: A vándorlási különbözet, 1998-2000 (fő)

Megyék	1998	1999	2000
Pozsony	-410	-44	600
Nagyszombat	1040	850	564
Trencsén	-343	-396	-281
Nyitra	650	348	352
Zsolna	-376	-185	-344
Besztercebánya	335	-74	-55
Eperjes	-592	-537	-873
Kassa	-304	-245	-37

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 538. oldal

A GDP alakulása a megyénként nagy eltéréseket mutat. A 3.3. táblázatból láthatjuk, hogy van olyan megye (a pozsonyi), ahol kétszer annyi GDP-t állítanak elő, mint az ország többi megyéjében átlagosan. Ez nem meglepő: ugyanez jellemző Magyarországon Budapest esetében. Szlovákiában azonban van még egy kiemelkedően teljesítő megye, a kassai.

3.3. táblázat: A bruttó nemzeti termék alakulása megyénként, 1998-2000 (md Sk)

Megyék	1998	1999	2000
Pozsony	174,0	192,4	209,4
Nagyszombat	79,1	84,8	91,9
Trencsén	77,7	83,2	85,8
Nyitra	82,5	91,3	102,3
Zsolna	80,5	84,8	95,1
Besztercebánya	83,1	91,3	97,0
Eperjes	70,9	78,3	81,0
Kassa	103,0	109,2	124,7
Összesen	750,8	815,3	887,2

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 534. oldal

A 3.4. táblázat a bruttó hozzáadott értéket mutatja gazdasági ágak szerint. Az adatok alapján elmondható, hogy a besztecebányai megyében a mezőgazdaság, a kassai megyében a szolgáltatás játszik viszonylag nagyobb szerepet.

3.4. táblázat: A bruttó hozzáadott érték gazdasági ágak szerint, 2000 (% millió Sk)

Megyék	Mezőgazdaság	Ipar	Építőipar	Szolgáltatás	Összesen
Pozsony	1,1	24,3	4,5	70,0	100 % 187726
Nagyszombat	8,4	38,7	4,0	48,9	100 % 82403
Trencsén	4,8	42,8	5,2	47,2	100 % 76941
Nyitrai	9,1	31,2	6,0	42,9	100 % 91656
Zsolna	3,8	28,3	7,5	60,5	100 % 85194
Besztecebánya	5,3	29,2	4,5	61,1	100 % 86912
Eperjes	5,2	25,2	6,5	63,1	100 % 72605
Kassa	3,1	23,6	5,3	68,0	100 % 111734
Összesen	4,5	29,3	5,3	60,8	100 % 795171

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 534. oldal

Az előző megállapításokat a 3.5. táblázat adatai is alátámasztják. A besztecebányai megyében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 8,2 százalék, míg az országos átlag 6,6%. A kassai megye központi szerepét mutatja, hogy a szolgáltatásokban dolgozók aránya 61,4 százalék, ezt csak a fővárosi megye mintegy 73,2 százalékos aránya haladja meg, míg az országos átlag 56,4 százalék.

3.5. táblázat: A 20 vagy több főt foglalkoztató vállalatok alkalmazottai, 2000 (fő)

Megyék	Mezőgazdaság	Ipar	Építőipar	Szolgáltatás	Összesen
Pozsony	3621	44663	11204	162224	221712
Nagyszombat	13653	46154	4629	63314	127750
Trencsén	8665	77969	6271	63294	156199
Nyitra	17075	52843	5588	85226	160732
Zsolna	9621	59873	7191	83175	159860
Besztecebánya	13583	54668	4626	92243	165120
Eperjes	12565	47466	6212	93230	159473
Kassa	9633	54505	6181	112091	182410
Összesen	88416	438141	51902	751797	1333256

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 539. oldal

A kassai megye, annak ellenére, hogy Szlovákia második központjaként tartják számon, és viszonylag dinamikus gazdasági növekedést mutat, kitűnik magas munkanélküliségi rátájával. Az országban nyilvántartott munkanélküliek közel egy ötöde él e megyében. A munkanélküliségi ráta a Besztecebányai megyében is magas.

3.6. táblázat: A munkanélküliek száma, és a munkanélküliségi ráta, 2000 (fő)

Megyék	Regisztrált munkanélküliek száma	Munkanélküliségi ráta (%)
Pozsony	22881	6,4
Nagyszombat	44102	14,9
Trencsén	40624	12,7
Nyitra	78449	21,7
Zsolna	61349	16,8
Besztecebánya	74678	21,8
Eperjes	90897	22,1
Kassa	93517	24,4
Összesen	506497	17,9

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 539. oldal

A 3.7. táblázat azt mutatja, hogy a besztecebányai megyében az iparban foglalkoztatottak száma fokozatosan csökken, ami a bányá- és gyárbezárásokkal van összefüggésben. A kassai megyében a foglalkoztatottak aránya az iparban kevésbé, míg az építőiparban jelentősen csökkent 1998 és 2000 között.

3.7. táblázat: Az iparban foglalkoztatottak számának alakulása 1998-2000 (fő)

Megyék	Ipar (fő)			Építőipar (fő)		
	1998	1999	2000	1998	1999	2000
Pozsony	95842	97111	101712	34434	28733	28533
Nagyszombat	49852	47806	43210	14096	14562	12859
Trencsén	98734	89618	89509	14451	13297	12707
Nyitra	61124	55529	53824	13362	12947	12055
Zsolnai	75677	72918	70105	25592	22199	20626
Besztercebánya	76669	72826	68603	12080	10914	10534
Eperjes	59304	58218	56302	17673	16696	14899
Kassa	67916	68688	65656	18525	16550	13787
Összesen	585118	562714	548921	150213	135898	126000

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 547. oldal

A 1998-2000 között a kereskedelmi forgalom alakulása egyértelmű visszaesést mutat a két vizsgált megyében, ami a lakosság elszegényedésének egyik jeleként is értelmezhető.

3.8. táblázat: Az egy főre jutó kereskedelmi bevétel alakulása, 1998-2000 (ezer Sk)

Megyék	Kiskereskedelem			Nagykereskedelem		
	1998	1999	2000	1998	1999	2000
Pozsony	181,7	280,8	321,4	393,3	383,7	344,8
Nagyszombat	61,9	64,2	54,7	74,6	89,8	94,0
Trencsén	48,7	53,3	79,8	105,0	120,6	124,5
Nyitra	56,0	63,3	61,4	85,2	101,1	83,5
Zsolna	56,7	57,0	65,8	102,7	93,0	100,3
Besztercebánya	85,5	74,8	68,6	70,4	59,3	66,6
Eperjes	35,8	41,7	42,9	61,1	95,0	64,1
Kassa	51,7	44,5	46,1	190,7	186,7	173,1
Összesen	70,4	81,9	89,1	133,6	139,5	129,0

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 547. oldal

A oktatás terén is mutatkoznak lemaradások a két megyében: a 100 ezer főre jutó gimnazisták száma a kassai és a besztercebányai megyében nem éri el az országos átlagot, míg a szakközépiskolások száma némileg meghaladja azt.

3.9. táblázat: A 100 ezer lakosra jutó tanulók száma, 1998-2000 (fő)

Megyék	gimnázium			szakközépiskola	
	1998	1999	2000	1998	2000
Pozsonyi	2719	2673	2663	2446	2393
Nagyszombati	1373	1269	1341	1765	1835
Trencsényi	1175	1117	1198	1594	1588
Nyitrai	1324	1280	1328	1679	1679
Zsolnai	1446	1368	1455	2015	2021
Besztercebányai	1387	1306	1401	2016	2018
Eperjesi	1328	1256	1356	1869	1898
Kassai	1500	1424	1494	2026	2007
Összesen	1521	1451	1520	1927	1930

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 550. oldal

Az 1000 főre jutó egyéni vállalkozók száma tekintetében az általunk megfigyelt két megye egyike sem éri el a megyék átlagát, amelynek oka a kereskedők alacsony száma. Az adatokból az is látható, hogy a besztercebányai megyében a mezőgazdasági kistermelők száma 100 ezer lakosra vetítve országosan a legnagyobb.

3.10. táblázat: A 100 ezer lakosra jutó egyéni vállalkozók száma, 2000 (fő)

Megyék	Kereskedelmi vállalkozások	Mezőgazdasági kistermelő	Összesen
Pozsony	8229	145	8688
Nagyszombat	5266	361	5817
Trencsén	4780	121	5099
Nyitra	4821	488	5522
Zsolna	5140	260	5594
Besztercebánya	4245	497	4932
Eperjes	4090	171	4455
Kassa	3903	256	4399
Összesen	4985	287	5488

Forrás: Š Ú SR 2001- Szlovák Statisztikai Hivatal 553. oldal

Nem tekinthető erősnek a külföldi tőke beáramlása a besztecebányai megyébe, amely 2000-2001-ben stagnált, illetve néhány százalékos növekedést ért el, így a beáramlott tőke nagysága szerint szlovákiai szinten a nyolc megye közül az 5. helyen állt 2001-ben. A kassai megyébe áramló külföldi tőke 2000-2001-ben az előző évekhez viszonyítva 15–21 százalékos növekedést ért el, és így a megyék között a 2. helyet foglalja el⁴⁷.

A tanulmány tárgyaként szereplő kassai és besztecebányai megyék számára nagyon fontos, hogy megépüljön a Pozsonyt Kassával összekötő autópálya és a Kassát Miskolccal összekötő autópálya szakasz. A szlovákiai városokon keresztül vezető Pozsony – Kassa autópálya építési munkálatainak befejezését 2010-re vette a kormány tervbe⁴⁸, így nem kizárt, hogy előbb épül ki Magyarországon keresztül autópálya a két város között Budapest érintésével.

3.1. A kassai megye

A megye nyugaton a besztecebányai megyével, északon az eperjesi megyével, keleten Ukrajnával, délen Magyarországgal határos. Területe 6753 km², lakosainak száma 763 264 fő⁴⁹.

3.1.1. táblázat: A kassai megye járásai és jellemzői

Járás	Települések száma	Terület (km ²)	Lakosságszám (fő)*
Kassa I. (Košice I.)	6	87	68 192
Kassa II. (Košice II.)	8	78	82 043
Kassa III. (Košice III.)	2	17	31 931
Kassa IV. (Košice IV.)	6	62	59 775
Kassa környéke (Košice okolice)	113	1 533	104 132
Gölncebánya (Gelnica)	20	585	30 219
Nagy Mihály (Michalovce)	78	1 019	108 665
Rozsnyó (Rožňava)	62	1 173	61 596
Szobránc (Sobrance)	47	538	23 312
Igló (Spišská Nová Ves)	36	587	91 058
Terebes (Trebišov)	82	1 074	102 341

Forrás: Š Ú SR- Szlovák Statisztikai Hivatal

* 1999.1.1.-es adat

⁴⁷Hospodárske Noviny 2002. 10.31 – 11. 03.

⁴⁸Hospodárske Noviny 2002. 5. 11.

⁴⁹Štatistický Úrad Slovenskej republiky - 1998 Štatistická Ročenka Slovenskej republiky – A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, A Szlovák Köztársaság 1998-as Statisztikai Évkönyve (1997. 1. 1.)

3.1.2. táblázat: A kassai megye egyes mutatói, 2001-ben

Járás	Terület (km ²)	Települések száma	Lakosság (fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Népesség-szám változása (%)	Munkanélküliségi ráta (%)
Gölncebánya	584	20	30 332	51	0,53	29,33
Kassa I.	87	1	68 549	756	1,15	15,62
Kassa II.	81	1	82 913	1 017	4,02	16,54
Kassa III.	18	1	31 797	1 787	-0,76	18,87
Kassa IV.	59	1	58 782	1 028	-7,91	15,98
Kassa környéke	1 533	112	105 882	66	6,53	29,52
Nagymihályi	1 019	78	109 332	106	1,27	30,17
Rozsnyó	1 173	62	61 808	52	-0,03	32,33
Szobránc	587	47	23 173	152	-4,35	35,08
Igló	538	36	92 322	44	5,86	25,70
Terebes	1 074	82	103 080	94	2,29	32,72
Egész megye	6 753	438	767 970	113	1,88	25,82
Szlovákia	49 035	2 883	5 402 547	110	-	19,12

Forrás: Š Ú SR- Szlovák Statisztikai Hivatal

A megye 460 községének közel 765 ezer lakója van. A kassai megye Szlovákia negyedik legnagyobb és legnépesebb megyéje. A kassai megyét adminisztratív közigazgatási területi elrendezés szempontjából 11 járás alkotja.

A kassai megyének sajátos szerepe van a szlovákiai megyék között. Kassa a második legjelentősebb város Szlovákiában, Pozsony ellensúlyaként egész Kelet-Szlovákia központja. Adottságaihoz tartoznak a természeti erőforrások, az ásványi kincsek, és a vonzó természeti környezet. Szlovákia termékeny mezőgazdasági területei találhatóak itt, amelyeken kitűnő termelési lehetőségek állnak rendelkezésre.

Az ipari struktúra szempontjából a legjelentősebbek az építőipar, a kohászat, a gépipar, és az élelmiszeripar. A kassai kohómű (VSŽ a. s. Košice – Kelet-szlovákiai Vasmű Részvénytársaság) azon vállalatok közé tartozik, melyek a legnagyobb hatást gyakorolják Szlovákia gazdaságára. A megyében található hőerőmű a legnagyobb egész Szlovákiában.

Kassa rendkívül fontos közlekedési központ. A szállítás alapvetően vasúton és közutakon történik, az útvonalak Kassán keresztezik egymást. Fontos szerepet tölt be a közlekedésben a nemzetközi vasútforgalom is (különösen a Szlovákia – Ukrajna – Magyarország útvonal).

A tervezett szállítási útvonalak közül európai jelentőséggel bír a Pozsony – Zsolna – Eperjes – Kassa – Zahar – Tiszacsernyő – Ukrajna (Bratislava – Žilina – Prešov – Košice – Záhör – Čierna nad Tisou – Ukrajna) vasútvonal ill. kombinált útvonalú szállítási tengely. A második nagy jelentőséggel bíró tervezett szállítási útvonal a „Pobaltsky korridor” nevet viseli, melynek útvonala: Lengyelország (Lublin – Rzesow) – Eperjes – Kassa – Miskolc – Debrecen. Kassának nemzetközi reptere is van, ezen kívül területén keresztül tranzit kőolaj- és gázvezeték is húzódik.

Besztercebányától eltérően Kassa nemcsak adminisztratív-közigazgatási centruma a kassai megyének, hanem kereskedelmi és ipari centruma is. A második legnagyobb szlovák várost nemcsak a megye, hanem az egész kelet-szlovákiai régió gazdasági-, ipari-, kereskedelmi-, és kulturális központjaként tartják számon.

3.1.3. táblázat: A Kassai megye járásainak helye Szlovákia 79 járása közötti rangsorban

Járások	1999	2000
Kassa II.	5	6
Kassa IV.	9	7
Kassa I.	8	9
Kassa III.	19	23
Igló	46	37
Nagymihályi	42	41
Rozsnyó	61	65
Terebes	56	66
Kassa környéke	62	75
Gölncebánya	73	77
Szobránc	79	79

Forrás: ŠÚ SR- Szlovák Statisztikai Hivatal

A megye viszonylagos elmaradottságáról tanúskodik az a tény, hogy az EU országok GDP átlagának mindössze 39 százalékát éri el a megye és az is, hogy a munkanélküliség – a volt állami ipari üzemek összeomlását követően - rendkívül magas.

3.1.4. táblázat: A munkanélküliségi ráta a kassai megyében, 1997–2001 (%)

Járások	1997	1998	1999	2000	2001
Gölncebánya	19,25	24,28	31,20	25,78	27,96
Kassa-város	9,86	12,40	16,41	16,94	16,46
Kassa- környéke	17,42	21,81	27,60	27,78	29,66
Nagymihályi	22,01	25,53	30,00	27,85	30,59
Rozsnyó	21,89	25,91	33,10	28,74	31,96
Szobránc	22,95	25,43	32,90	27,70	30,90
Igló	19,32	23,68	28,80	26,44	25,79
Terebes	21,72	26,03	33,80	29,22	31,89
Kassai kerület	17,09	20,76	26,00	24,37	25,55
Szlovákia	12,48	15,62	19,18	17,88	19,00

Forrás: ŠÚ SR, Szlovák Statisztikai Hivatal

A munkanélküliség 2000-ben tapasztalt csökkenése kapcsolatban áll a közhasznú munkák bevezetésével⁵⁰. A legrohamosabban növekedő munkanélküliség Kassa környékén tapasztalható. A 2000-ben bevezetett közhasznú munka némileg csökkentette a munkanélküliséget, bár Kassa városában ez nem mutatkozott meg jelentősen. Elemzők szerint a kassai és Kassa környéki járásokat azért nem érintette az intézkedés hatása, mert közhasznú munkát csak a tartós (12 hónapon túli) munkanélkülieknek ajánlottak fel, s e térségben ők a munkanélkülieknek csak kis arányát teszik ki. A munkanélküliség okaként a roma lakosság nagyarányú jelenlétét nevezik meg, akik körében az átlagosnál jóval magasabb a munkanélküliségi ráta.

⁵⁰A munkanélküli segély és némi plusz bér ellenében bizonyos munkóraban a munkanélkülieknek közhasznú munkát kell végezniük, ami a város takarításától kezdve a köztetek, parkok, temetők gondozásáig, tisztántartásáig terjed

3.2. A besztercebányai megye

A besztercebányai megye Szlovákia földrajzi középpontjában helyezkedik el, nyugatról a nyitrai (Nitra) megye, északról a zsolnai (Žilina) megye, keletről a kassai (Košice) megye határolja, míg a déli részen Magyarországgal határos. Területe 9 455 km².⁵¹ A megyében 13 járás és 516 község van, ahol 663 492 lakos él.

3.2.1. táblázat: A megye járásai és jellemzői

Jársók	Települések száma	Terület (km ²)	Lakosok száma*
Besztercebánya (Banská Bystrica)	42	809	112 760
Selmec -és Bélabánya (Banská Štiavnica)	15	292	17 034
Breznóbánya (Brezno)	30	1 265	65 896
Gyetva	15	449	33 858
Korpona	36	585	22 996
Losonc	55	797	73 129
Poltár (Poltár)	24	505	23 454
Nagyőrce	42	730	40 918
Rimaszombat	107	1 471	82 480
Nagykürtös	71	849	46 724
Zólyom (Zvolen)	26	759	68 227
Zsarnóca (Žarnovica)	18	426	27 681
Garamszentkereszt (Žiar nad Hronom)	35	518	48 336

Forrás: Š Ú SR - Szlovák Statisztikai Hivatal

* 1999. január 1.

Szlovákia legdinamikusabban fejlődő megyéi közé tartozik a besztercebányai megye. Az iparnak nagyon jelentős szerepe van: dinamikusan fejlődik a faipar, a gépipar, az acél- és színesfémkohászat. Gyorsan növekszik a vállalkozók száma. Segítésükre a kormányzat technológiai tanácsadó központokat hozott létre. Elsősorban azokat a vállalkozókat látják el információval és technológiai ismeretekkel, akik a hazai és a külföldi piacon is versenyképesek magas színvonalú termékeik és szolgáltatásaik értékesítése révén.

A mezőgazdaság főként a déli részeken jellemző, a nagykürtösi, a losonci, a rimaszombati és a nagyőrcei járásokban. A foglalkoztatottak nagy részét azonban a szolgáltatói szektor adja.

A megyében jelentős az ipar súlya, de csökkenő tendenciát mutat, csökken a foglalkoztatottság is e szektorban. Mindez a vállalatbezárásoknak tudható be. Az ipari termelés csökkenéséhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a privatizált (és eredetileg gyenge teljesítményt felmutató) iparvállalatok működése a privatizáció után sem sikeres. Sokszor állami támogatás segítségével sem tudtak eredményeket elérni, és kénytelenek voltak felszámolási illetve csődeljárást kezdeményezni.

Az ipar visszaeséséhez az is hozzájárult, hogy a gépipar (nehézipar), hadiipar, faipar, bútorgyártás elvesztette piacát, mert a termékeiket felvevő nagyvállalatok megszűntek. A cégek nem tudtak a kereslet igényeihez alkalmazkodni és új termelési programokra átállni.

Besztercebánya, mint város valószínűleg még sokáig csak adminisztrációs és közigazgatási központja lesz a régióknak. Gazdasági ereje az utóbbi években jelentősen csökkent: 1998-ig több jelentős ipari vállalat állította le tevékenységét a város területén. Ez a tendencia folytatódott 2002-ben is például a cementgyár megszűnésével.

A város adóból származó bevételét egyre kevesebb vállalat biztosítja. Harmincöt több mint 100 főt foglalkoztató cég és öt 500 főnél nagyobb vállalat nyereséges. Ennek a trendnek felel meg a munkanélküliség alakulása is. Még 1998-ban a munkanélküliség 7% körül mozgott, addig 2001 decemberében már elérte a 11-13% százalékot. Nagyon összetett a helyzet az ipari beruházások területén a régióban. A kormány az ipari parkokról szóló törvénnyel a lehetőséget megteremtette ugyan a gazdasági fellendülésre, de a Besztercebányai megye nem tud élni vele, mert a támogatások megszerzéséhez szükséges kritériumoknak nem képesek megfelelni és aránytalanul terheli az érintett községek költségvetését. Alapvető probléma, hogy a megye nem rendelkezik saját területekkel saját ipari parkok létesítésére, így ezek a régió keretén belül ki sem alakultak. Visszaveti a fejlődést az is, hogy Besztercebánya nincs autópálya összeköttetésben a nagyobb központi városokkal, Pozsonnyal, Budapesttel, vagy Krakkóval. A beruházási lehetőséget keresők telephelyválasztáskor főként az infrastruktúra hiánya miatt nem döntenek Besztercebánya mellett. Így volt ez Volkswagen, a francia Solectron és a többi jelentős ipari beruházó

⁵¹Štatistický Úrad Slovenskej republiky - 2001 Štatistická Ročenka Slovenskej Republiky – A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, A Szlovák Köztársaság 2001-es Statisztikai Évkönyve

esetében is, habár ezen beruházások megvalósulása nagymértékben hozzájárult volna Besztercebánya (mint város és járás) munkanélküliségének csökkenéséhez.

Mellékletek

M1. Az egy lakosra jutó adóbevételek az egyes adónemek szerint a Kassai megye járásában 1999-ben (SK)

Járás	Egyéni vállalkozók jövedelem-adója (1)	Jogi személyek jövedelem-adója (2)	Örökösödési és ajándékozás adó(3)	Illeték adó (4)	Útadó (vámval együtt) (5)	Ingatlan adó (6)	Helyi illeték adó szolgáltatásokra (7)	Összesen
Kassa I.	16256	4050	47	506	665	626	275	27622
Kassa II.	8979	10381	134	467	97	1080	358	22325
Kassa III.	1773	468	24	113	278	193	53	2943
Kassa IV.	9460	3246	92	332	526	682	97	18966
Kassa vidéke	678	508	12	55	118	399	101	1884
Gölncebánya	700	274	14	35	80	342	95	1568
Nagymihályi	3367	534	32	72	175	442	129	5667
Rozsnyó	2475	362	22	55	173	533	148	4433
Szobránc	678	116	30	54	144	433	53	1515
Igló	2360	331	16	103	149	346	175	4264
Terebes	2100	197	25	88	207	464	60	3704
Kassa megye	46187	2006	42	175	210	524	151	9012

Forrás: Datacentrum

(1) DPFO- Daň z príjmu fyzických osôb

(2) DFPO- Daň z príjmu právnických osôb

(3) DZDD- Daň z dedičstva a darovania

(4) DzPPN- Daň z prevodu a prechodu nehnuteľnosti

(5) CD- Cestná daň domáca (vrátane colnic)

(6) DzN- Daň z nehnuteľnosti

(7) DzŠS- Daň za špecifické služby

M2. A legnagyobb munkaerő-foglalkoztatást biztosító vállalatok a kassai megyében

Vállalat	Foglalkoztatottak száma (fő)
US Steel Košice, s.r.o. (US Steel, Kohómű Kft., Kassa)	14852
ŽSR - správa železničných koľajových vozidiel Košice (Szlovák Vasúttársaság, Vasúti pálya és szerelvény Igazgatóság, Kassa)	4231
Východoslovenské vodárne a kanalizácie š.p. Košice (Kelet-szlovákiai Víz és Csatornázási Művek, állami váll., Kassa)	3013

Forrás: Munkahivatal (Národný Úrad Práce) Kassa

M3. A kassai megyében működő sikeres és gondokkal küzdő cégek

Sikeres vállalatok	Gondokkal küzdő cégek
VSŽ a.s. Košice – Kelet-Szlovákiai Vasmű Rt. Nyereséges, teljesítménye 81%-ban van kihasználva ⁵²	BMZ.a.s. Spišská Nová Ves – Kohómű Rt. Kohászati célokra gyárt berendezéseket, fokozatos termelésesökkentés és létszámleépítés jellemzi. ⁵³
VSS a.s. Košice – Kelet-Szlovákiai Gépgyár Rt. 1130 főt foglalkoztat, 2002-es év bevételei meghaladják a 21 m eurot. ⁵⁴	Kovohuty a.s. Krompachy – Kohászati Rt. 3 év leállás után szeretné termelését újraindítani. ⁵⁵
Inžinierske Stavby a.s. Košice – Kassai Építőipari Rt. 1650 alkalmazottat foglalkoztat, a 2000-es évben a kormányzati megrendelések a vállalat stabilizációjához vezettek. ⁵⁶	Želba a.s.Spišská Nová Ves – Bányaiipari Rt. Az iparág leépítése negatívan érintette, állami hitelekkel képes fennmaradni. ⁵⁷
Východoslovenská Energetika a.s. Košice Kelet-Szlovákiai Elektromos Művek Rt. Nagy jelentőségű vállalat, külföldi befektetővel (RWEa.g. Essen Holding). ⁵⁸	
Cosspos a.s. Košice – Gépipari Rt. Megalakulása óta (1995) folyamatosan nyereséges, 330 alkalmazottja van. ⁵⁹	
Jochmann-Netzsch Filtračná Technika a.s. Technikai szűrőberendezéseket gyártó Rt. Bevételei 93%-a exportból származik, 2001-ben elnyerte az év exportőre címet. ⁶⁰	
Pilwood s.r.o. Spišská Nová Ves – Iglói Fafeldolgozó Kft. Hazai és a külföldi piacokon is sikeresek. ⁶¹	

⁵²Hospodárske Noviny 2002. 01. 09., 2002. 04. 11., 2002. 10. 10., 2002. 10. 11.-13., 2002. 10. 10., 2002. 10. 18.-20

⁵³Hospodárske Noviny 2002. 04. 23.

⁵⁴Hospodárske Noviny 2002. 06. 25.

⁵⁵Hospodárske Noviny 2002. 01. 18.-20., 2002. 10. 22.

⁵⁶Hospodárske Noviny 2002. 01. 23., 2002. 08. 22

⁵⁷Hospodárske Noviny 2002. 04. 14., 2002. 04. 16., 2002. 06. 06., 2002. 06. 09., 2002. 06.12.

⁵⁸Hospodárske Noviny 2002. 05. 29

⁵⁹Hospodárske Noviny 2002. 10. 09.

⁶⁰Hospodárske Noviny 2002. 05. 07.

⁶¹Hospodárske Noviny 2002. 07. 04.-07.

M4. Sikeres és a sikertelen vállalatok a beszercebányai megyében

Sikeres vállalatok

Želiezarne Podbrezová a.s.
Vasmű, 1997-től folyamatosan jól működik⁶²

Mostáreň Brezno a.s.
Gép és fémipari berendezések gyártásával foglalkozik, 450 személyt alkalmaz.⁶³

Slovmag a.s. Lubeník
Hőálló anyagokat állít elő, nyereséges.

Unicorn s.r.o. Tornaľa
Hajtogatógépek gyártásával és fém félkész áruk feldolgozásával foglalkozó Kft., a 2001-es évtől nyereséges.

Gemerské Žriedla s.r.o., Gömőri Ásványvíztöltő Kft.

Intocast Magnezit Hačava a.s.
Magnezit alapanyagú termékek előállításával foglalkozó Rt., pozitív eredményekkel zárta az elmúlt éveket, külföldi befektetői vannak⁶⁴

Mäsokombinát Tauris a.s. Rimavská Sobota, Húsfeldolgozó Rt.
125 féle terméket állít elő, USA-ba és az EU-ba is exportál, 1322 fő számára biztosít álláslehetőséget.

Slovalco a.s. Žiar nad Hronom, Alumíniumgyártó Rt.
4 073 személyt foglalkoztat, termékei 85 százalékát az EU-ban értékesíti.

Bučina a.s. Zvolen, Faipari Rt.
1200 főt foglalkoztat, növekvő vállalat.

Petrochéma Dubová a.s.
Vegyipari anyagokat előállító és feldolgozó vállalat, termékei 53 százalékát exportálja, együttműködik a spanyol Petresa vállalattal.

Slovenská Pošta š.p., Szlovák Posta
Állami vállalat, a Beszercebányai megyében a legjobb gazdasági eredményt elérő vállalat.⁶⁵

Nem sikeres vállalatok

Podpolianske Strojárne Detva Holding, Gépipari Holding
Fokozatosan csökkenti termelését, a korábbi 1180 alkalmazottal szemben 2001-ben már csak 180 főt foglalkoztatott

Baňa Dolina a.s., Bányaiipari Rt.
Csak állami támogatással képes működni.⁶⁶

⁶²Hospodárske Noviny 2002. 10. 4.-6.

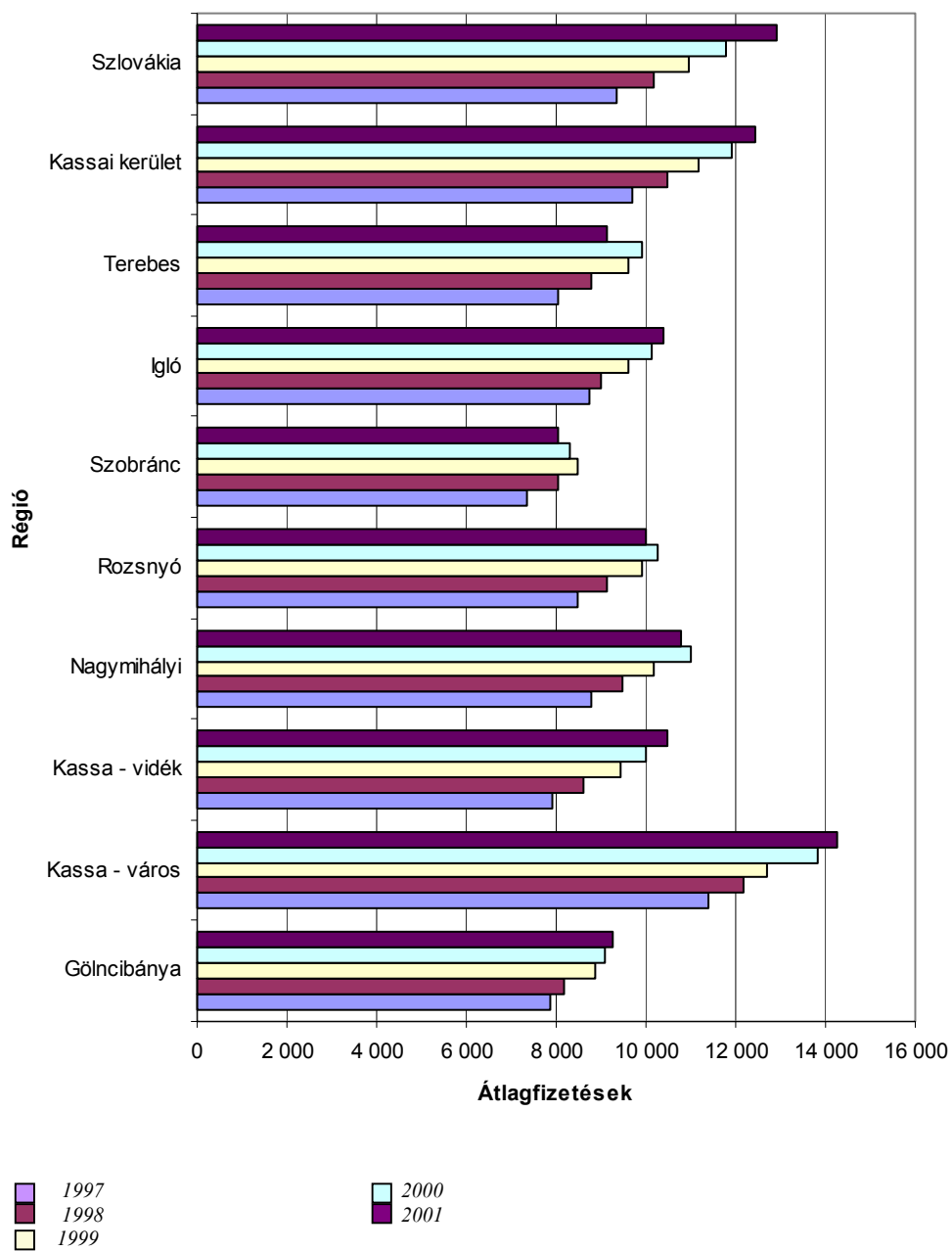
⁶³Hospodárske Noviny 2002.

⁶⁴Hospodárske Noviny 2002. 10. 18.-20

⁶⁵Hospodárske Noviny 2002. 04. 06.

⁶⁶Hospodárske Noviny 2002. 08.19.

M5. Átlagos havi fizetések a Kassai megyében és Szlovákiában 1997-2000 (SK)

M6. Az átlagos havi fizetések a szlovákiai átlag százalékában, 1997-2001 (%)

Járás	1997	1998	1999	2000	2001
Göncibánya	84,1	80,6	81,1	77,1	71,7
Kassa - város	122,0	119,8	115,7	117,3	110,2
Kassa - vidék	84,8	84,7	86,2	84,6	80,9
Nagymihályi	94,0	93,2	92,8	93,1	83,5
Rozsnyó	90,8	89,8	90,5	87,1	77,3
Szobránc	78,5	79,2	77,5	70,3	62,4
Igló	93,7	88,4	87,8	85,9	80,5
Terebes	86,3	86,2	87,8	84,1	70,5
Kassai megye	103,9	103,0	101,8	100,9	96,2
Szlovákia	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

TÖRTÉNETI-STATISZTIKAI KITEKINTÉS

Takács Zita – Tóth I. János

Az alábbiakban néhány, a térség gazdasági társadalmi fejlettségét jellemző mutató alakulását gyűjtöttük össze és ismertetjük a magyarországi iparosodás korszakától a XX. század végéig. Célunk elsősorban a térség XIX-XX. századi gazdaságtörténetében fontos szerepet játszó tendenciák, jellegzetességek illusztrációja volt. A korabeli Magyarországon e térség, Budapest mellett az egyik legjelentősebb ipari és bányászati központnak számított, ahol a gyors iparfejlődés alapvetően megváltoztatta a térség korábbi, jórészt mezőgazdaságra, és ezen belül is erdőgazdaságra épülő gazdasági és társadalmi szerkezetét. Bár a jelenlegi Észak-Magyarországi régió az I. világháború előtti vármegyék területének csak töredékét adja, de mégis érdemesnek tartottuk az I. világháború előtti vármegyék egy-két jellemzőjét is összegyűjteni. A jelenlegi északi régiót alkotó megyék ugyanis az I. világháború előtt szoros kapcsolatban álltak e vármegyék 1920 után Szlovákiához került területeivel. A jelenlegi Észak-Magyarországi régió különlegessége a régiók között, hogy az ezt alkotó megyéknek a régió kívüli megyékkel való határa alig változott 1920 – 1941 és 1946-2001 között, ami lehetővé teszi, hogy a régiót alkotó vármegyék két háború közötti helyzetét közvetlenül összehasonlítsuk a II. világháború utánival. Az összegyűjtött adatok természetesen nem pótolhatják a térség XIX.-XX. századi gazdaságtörténetének bemutatását, a gazdasági és társadalmi fejlődést befolyásoló tényezőket és ezek kölcsönhatásainak elemzését. Erre itt nem vállalkozhatunk, kutatásunk célja nem is ez volt. Úgy gondoljuk mégis, hogy néhány fontos adalékkal itt is szolgálhatunk ahhoz, hogy jobban meg lehessen érteni az észak-magyarországi régió jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetéhez vezető tényezőket.

1. Népsűrűség és városnövekedés

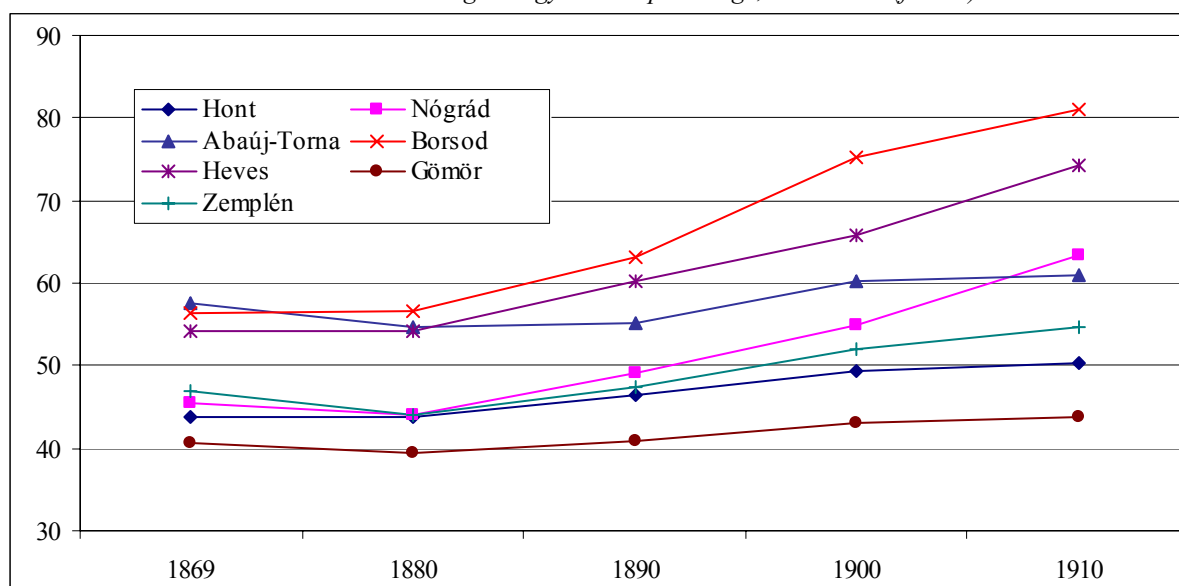
A mai Észak-Magyarországot alkotó megyék Trianon előtti területét figyelembe véve a XIX. század második felében Borsod megyében volt a legmagasabb a népsűrűség, és ennek növekedési üteme 1869 és 1910 között meghaladta a régió többi megyéjére jellemző ütemet. Ha az akkori Magyarország többi vármegyéjével hasonlítjuk össze az adatokat, akkor a régió egészének népsűrűsége kissé elmarad mind Magyarország, mind pedig a vidéki Magyarország (Budapesten kívüli terület) népsűrűségétől, de tendenciájának alakulása megegyezik az országgal.

A XX. század második felében a régió megyéi eltérő képet mutatnak a népsűrűség tekintetében. Borsod megye növekedése jelentősen meghaladja a Hevesre és Nógrádra jellemző növekedést 1949 és 1980 között, majd a század utolsó két évtizedében már hasonló mértékű csökkenést látunk mindhárom megyében.

Az 1.4. ábrán néhány város népességnövekedését ábrázoltuk 1850 és 1941 között az 1850. évi népességszámhoz viszonyítva. Látható, hogy a vizsgált 90 év alatt Budapest népessége közel 7,5-szeresére nőtt, Kassa és Miskolc népessége – a magyarországi városok átlagos növekedésével hasonló módon kb. ötszörösére növekedett. Eger és Gyöngyös népessége azonban ugyanezen idő alatt csupán megkétszereződött, e városokat kisebb fokú népesedés-növekedés jellemezte.

Az 1.5.-1.7. ábrák néhány város XX. századi népességnövekedését mutatják. Ezekből kiderül (1.5. ábra), hogy a megyeszékhelyek 1949-ig mérsékelten, ezt követően pedig erőteljesen növekedtek egészen 1980-ig. Ezután csökkenés tapasztalható. A legdinamikusabb növekedés Miskolcra jellemző, de 1960-tól Salgótarján népesedése is gyorsabb volt, mint az amúgyis gyors növekedési ütemet elérő fővárosé. Néhány nagyobb város népességnövekedését ábrázolja a 1.6.-1.7. ábra. Ezekből jól látszik a '60-as években történt iparfejlesztésekkel összefüggésben például Kazincbarcika lakosságának rendkívül gyors, a század folyamán mintegy 12-szeres növekedése. Hasonló, de kisebb mértékű a növekedés látható Ózd esetében, míg Gyöngyös, Hatvan és Balassagyarmat városokban ennél sokkal kisebb növekedés tapasztalható, Sátoraljaújhelyen pedig néhol csökkenés is. Azonban az iparleépülés első éveitől (a '70-es '80-as évek fordulójától) a vizsgált északi régiós városok mindegyikére a népességszám visszaesése lesz jellemző.

1.1.ábra: Az északi régió megyéinek népsűrűsége, 1869-1910 (fő/km²)

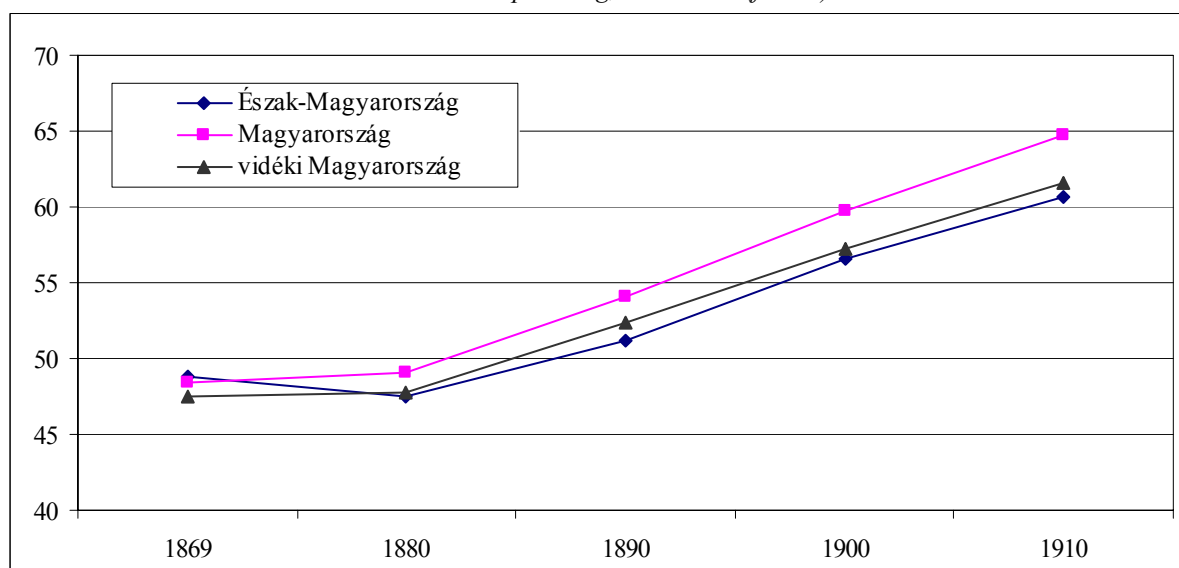
Saját számítás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam II. 1894. Atheneum rt. 1895, 18-19.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam X. 1902. Atheneum rt. 1903, 40-41.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XVIII. 1910. Atheneum rt. 1911, 11-12. alapján.

1.2.ábra: Népsűrűség, 1869-1910 (fő/km²)

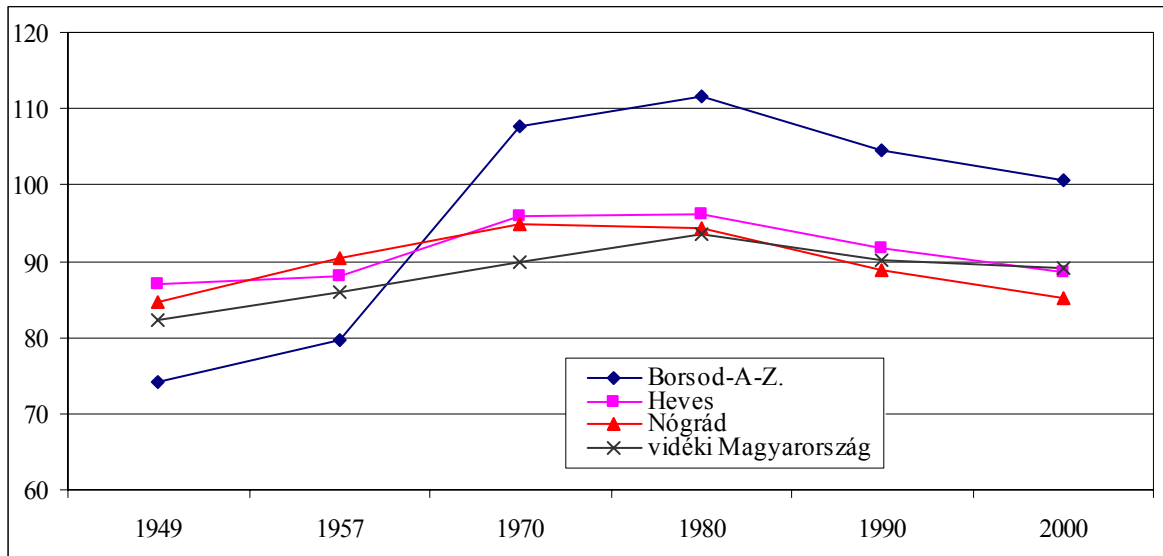

Saját számítás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam II. 1894. Atheneum rt. 1895, 18-19.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam X. 1902. Atheneum rt. 1903, 40-41.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XVIII. 1910. Atheneum rt. 1911, 11-12. alapján.

1.3.ábra: Népsűrűség, 1949-2000 (fő/km²)

Saját számítás:

Statisztikai Évkönyv 1957. KSH Bp. 1959. 7.

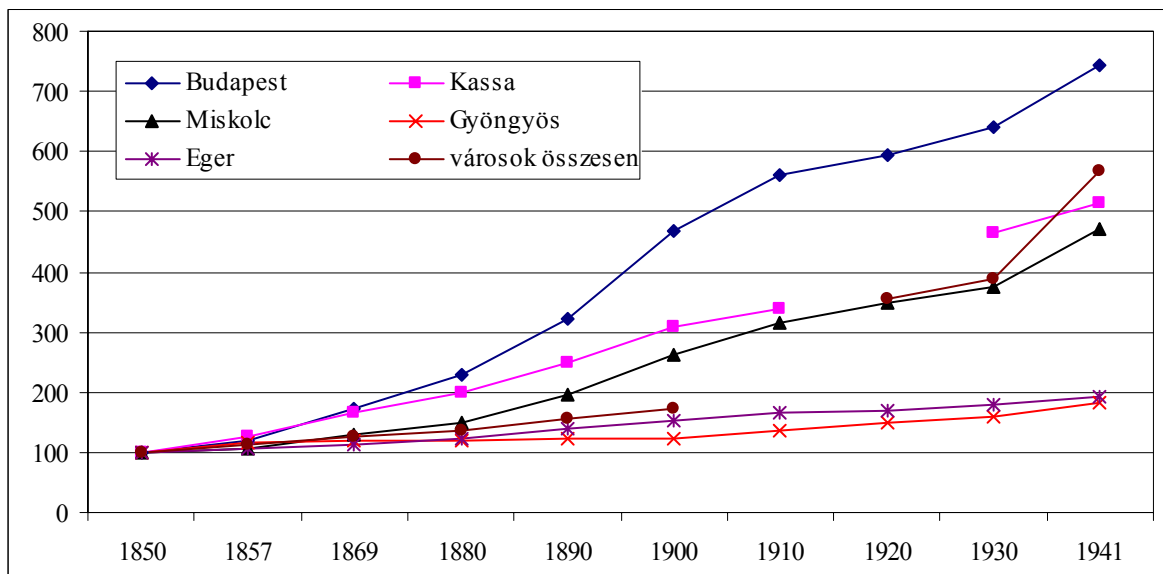
Statisztikai Évkönyv 1970., KSH Bp. 1971. 22.

Területi Statisztikai Évkönyv 1981. KSH Bp. 1981. 103

Területi Statisztikai Évkönyv 1990. KSH Bp. 1990 15.

Területi Statisztikai Évkönyv 2000 KSH Bp. 2001 58. alapján.

1.4.ábra: Városnövekedés néhány városban, 1850-1941 (1850. évi adat=100%)

Saját számítás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam II. 1894. Atheneum rt. 1895. 20-21.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XVIII. 1910. Atheneum rt. 1911. 13.

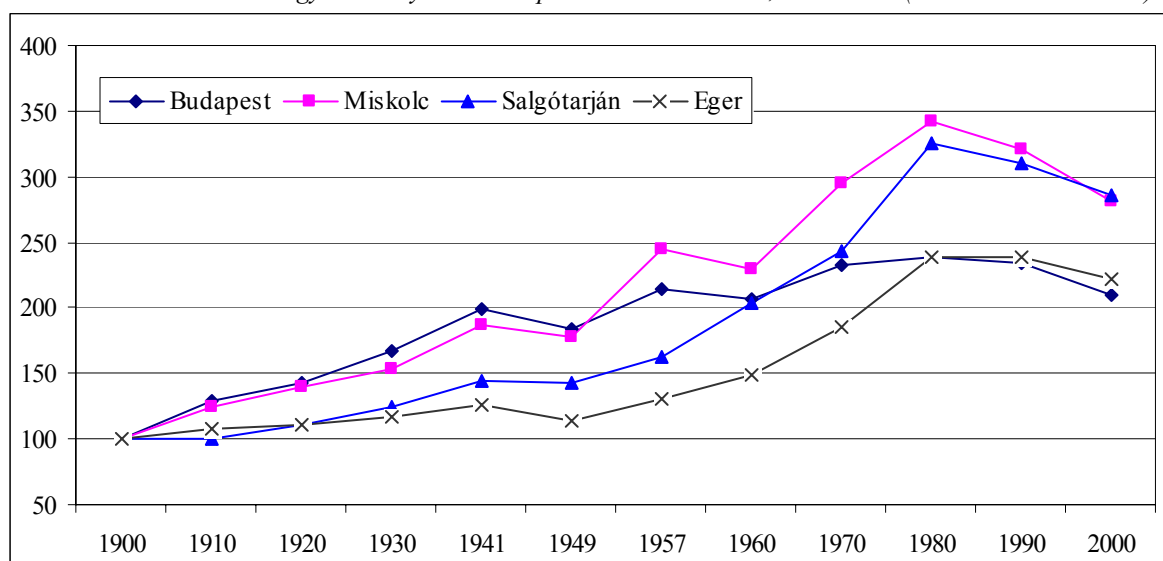
Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XXVII., XXVIII., XXIX., XXX., 1919., 1920., 1921., 1922. Atheneum rt. 1925. 9.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XXXVIII., 1930. Atheneum rt. 1931. 148.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XLIX. 1941. Atheneum rt. 1943. 11.

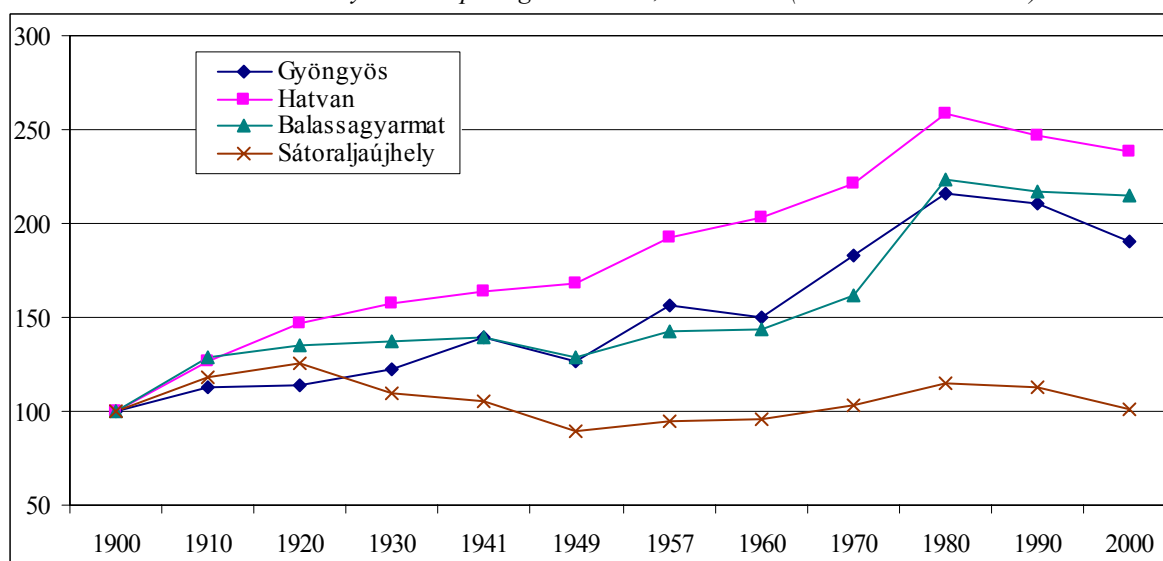
Statisztikai Évkönyv 1957. KSH Bp. 1959. 8. alapján.

1.5. ábra: Az északi megyeszékhelyek és Budapest városnövekedése, 1900-2000 (1900. évi adat=100%)

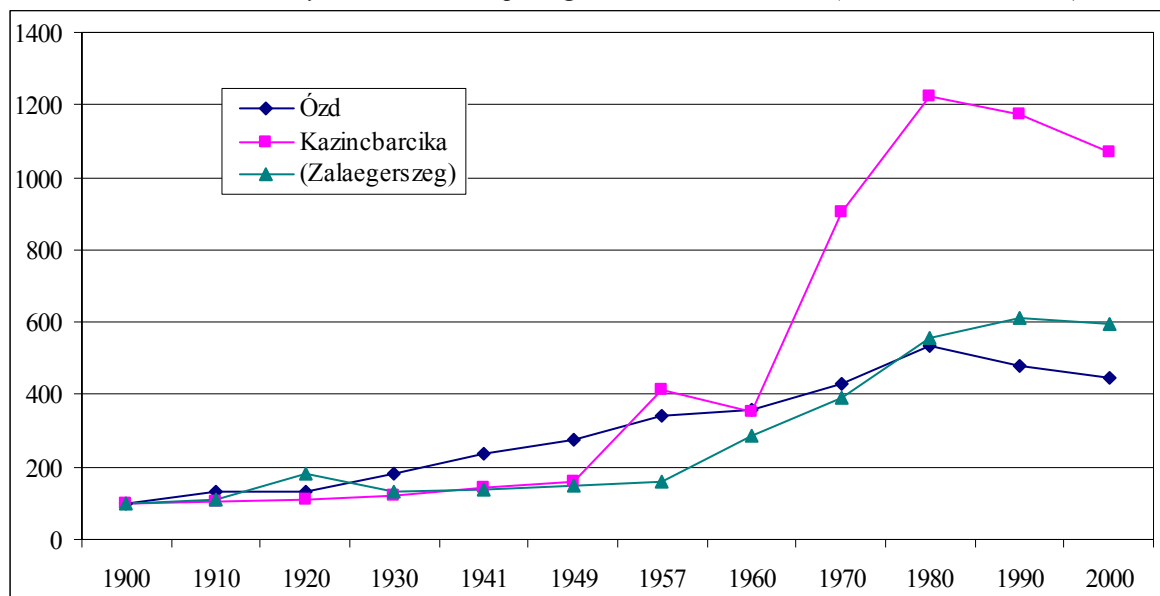
Saját számítás:
 Statisztikai Évkönyv 1957. KSH Bp. 1959. 8.
 Területi Statisztikai Évkönyv 1973. KSH Bp. 1973. 58-59.
 Területi Statisztikai Évkönyv 1981. KSH Bp. 1981. 286-287.
 Területi Statisztikai Évkönyv 2000. KSH Bp. 2001. 365-367. alapján.

1.6. ábra: Néhány város népességnövekedése, 1900-2000 (1900. évi adat=100%)

Saját számítás:
 Statisztikai Évkönyv 1957. KSH Bp. 1959. 8.
 Területi Statisztikai Évkönyv 1973. KSH Bp. 1973. 58-59.
 Területi Statisztikai Évkönyv 1981. KSH Bp. 1981. 286-287.
 Területi Statisztikai Évkönyv 2000. KSH Bp. 2001. 365-367. alapján.

1.7. Ábra: Néhány további város népességnövekedése, 1900-2000 (1900. évi adat=100%)

Saját számítás:

Statisztikai Évkönyv 1957. KSH Bp. 1959. 8.

Területi Statisztikai Évkönyv 1973. KSH Bp. 1973. 58-59.

Területi Statisztikai Évkönyv 1981. KSH Bp. 1981. 286-287.

Területi Statisztikai Évkönyv 2000. KSH Bp. 2001. 365-367. alapján.

2. A népesség foglalkozás szerinti összetétele

A népesség foglalkozás szerinti összetételéből arról kaphatunk képet, hogy melyek azok a gazdasági ágak, amelyek a lakosságnak munkát és megélhetést nyújtanak. A foglalkoztatottak összetételét és az ország egészéhez viszonyított arányát tekintve megpróbálunk következtetni arra, hogy milyen gazdasági súly lehetett a jelenlegi északi régiót alkotó megyéknek a XIX. század végén a korabeli Magyarországon. Jól látható, hogy a XIX. végén a foglalkoztatottak népességhez viszonyított aránya valamennyi, az adott korban a modernizációt hordozó gazdasági ágakban és foglalkozásokban (értelmiségi foglalkozások, bányászat-ipar-forgalom, ipar, kereskedelem) az északi régiót alkotó (Trianon előtti) vármegyékben magasabb volt, mint a vidéki átlag (2.1. táblázat). Különösen a bányászat-ipar-forgalom gazdasági ág foglalkoztatott több főt az egész országra jellemző aránynál és 100 lakos közül közel 20-nak biztosított megélhetést. Ez aláhúzza a jelenlegi északi régiót alkotó akkori vármegyék, különösen Gömör, Abaúj-Torna és Borsod viszonylagos fejlettségét a korabeli Magyarországon. Látható az is, hogy a többi magyarországi vármegyéhez képest a jelenlegi északi régiót alkotó nyolc vármegye messze iparosodottabb volt és modernebb gazdasági struktúrával is rendelkezett. Hozzá kell ehhez tenni azonban azt is, hogy a területen ipar viszonylag nagyobb szerepe két ágazat, a vas-, és acélgégyártás valamint a bányászat létéből fakadt, az ipar jelenléte jobbra e két gazdasági ágra koncentrált. A gépgégyártás és az igazán modern technológiát képviselő elektrotechnikai ipar a korabeli Magyarországon szinte kizárólag Budapestre koncentrált (Berend – Ránki, 1955).

1900-ra a bányászatban, az iparban és a kereskedelemben foglalkoztatottak és eltartottak aránya tovább növekedett e nyolc vármegyében éppúgy, mint a vidéki Magyarországon. Ezen belül a bányászat és kohászat szerepe lett a jelentősebb. Nógrád vármegyében a bányászat és a kohászat volt a kiemelkedő, amelyek a népesség több mint 25 százalékának megélhetését adta. Az ipar és a kereskedelem elsősorban a városokban jelentős, a megyék közül az iparban Borsod és Gömör, a kereskedelemben Abaúj-Torna és Zemplén vármegyék emelhetők ki.

Trianon hatásai közismertek. Csak illusztrációul: az ország területének 71%-a, a népesség 64%-a (köztük a magyar anyanyelvű népesség 33%-a) került a Trianon utáni határokon kívülre. Az ipartelep 56%-a, az ipari termelésben használt motorok 52%-a, a termelés (1913. évi adatok alapján számolva) 47%-a, a vasutak 62%-a az állami utak 74%-a jutott ugyanerre a sorsra. (Adatok forrása: Magyar Statisztikai Zsebkönyv – 1937, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, „Pátria” Irodalmi vállalat és nyomdai Rt. 1937: 22-26. o) Már ez a néhány adat is jól mutatja Trianon kardinális és a térség gazdaságára gyakorolt negatív hatását. Ez a negatív hatás elsősorban abban jelentkezett, hogy a korában virulens és egymásra épülő gazdasági és közlekedési kapcsolatok a határ meghúzásával megszakadtak, a határok gazdasági értelemben is átjárhatatlanná, majd nehezen átjárhatókká váltak. Ezt a hatást a korabeli, autarkit preferáló iparpolitika teljesítette ki, mind Cseh-Szlovákiában, mind

pedig Magyarországon. Ezek a hatások az 1920 utáni Magyarország térségei közül a többinél sokkal erősebben érintették az északi régióban élőket, az itt működő vállalkozásokat, ezek üzleti lehetőségeit. Az itteni cégek jelentős része működésének alapját ugyanis mind a nyersanyagforrások, mind a munkaerő, illetve piacok oldaláról ezek a később megszakadt beszerzési, termelési és értékesítési kapcsolatok alkották.

Trianon után a térség továbbra is megőrizte az ország egészéhez képest a nehézipari jellegét. A foglalkoztatottak népességen belüli arányait nézve 1930-ban is a bányászat, az ipar és a forgalom (szállítás) játszott meghatározó és az ország többi megyéjénél nagyobb szerepet. Különösen Nógrád és Hont, valamint Borsod, Gömör és Kishont vármegyékben volt magas, és a vármegyék átlagát meghaladó e három szektorban foglalkoztatottak aránya. A vállalatok segédszemélyzetéről szóló adatok is aláhúzzák az északi régió domináns pozícióját (2.4. Táblázat). Magyarországon a bányászatban és a kohászatban foglalkoztatottak közel fele (44 %-a) a jelenlegi északi régióban dolgozott, elsősorban Borsod, Gömör és Kishont, és Nógrád és Hont vármegyékben. A többi iparág és a szolgáltatási szektor viszonylag kisebb jelenlétére utal az, hogy e szektorokban az északi régiót alkotó megyék aránya 8,8,% és 5,4% volt. Ezzel lakosságszámra vetítve a bányászat és kohászat kimagasló arányai mellett az 1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak súlya megfelelt a vidéki átlagnak, a kereskedelmi és bankszektorban foglalkoztatottak esetében pedig némileg alatta maradt annak (2.4. táblázat).

Ez a helyzet nem változott a II. világháború után sem: az északi régióban az 1000 főre jutó ipari alkalmazottak száma 1957-ben jóval meghaladta a vidéki átlagot. Különösen a nehéziparban volt magas a foglalkoztatottak száma. A megyék közül Hevesre nem jellemző ez a régióban tapasztalható jelenség, a nehézipar súlya kisebb, míg a kisipari szövetkezetben és a magániparban dolgozók aránya meghaladja a régió átlagát. A megyék közül Hevesben volt a legkisebb a lakosságszámra vetített ipari foglalkoztatottak száma.

2.1.táblázat: 100 lakosra jutó keresők és eltartottak száma 1890-ben (fő)

Vármegye	Ipar (keresők)	Kereskedelem (keresők)	Bányászat, ipar, forgalom (keresők és eltartottak)	Értelmiségi (keresők és eltartottak)
Hont	3,4	0,6	15,7	2,3
Selmec- és Bélabánya	8,4	1,2	64,9	5,2
Hont	4,0	0,7	21,8	2,7
Nógrád	4,3	0,7	21,1	2,2
Abaúj-Torna	3,4	0,7	15,5	2,3
Kassa	18,6	3,5	59,2	9,1
Abaúj-Torna	5,8	1,2	22,5	3,4
Borsod	4,6	0,9	20,6	2,7
Heves	3,4	0,8	14,6	2,5
Gömör	5,0	0,7	22,5	2,8
Zemplén	3,2	1,0	15,8	2,5
Észak-Magyarország^(*)	4,2	0,9	19,3	2,6
Budapest	17,0	4,6	57,3	7,9
Magyarország	4,3	1,0	17,9	2,5
Vidéki Magyarország ^(**)	3,9	0,8	16,5	2,4
Magyar Birodalom	4,1	0,9	17,3	2,4

Saját számítás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam II. 1894. Atheneum rt. 1895, 40-41.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam II. 1894. Atheneum rt. 1895, 138-139. alapján.

Megjegyzés: Magyar Birodalom= Magyarország és Horvátország

*: A jelenlegi észak-magyarországi régiót alkotó akkori vármegyék összesen

** : Magyarország, Budapest nélkül

2.2.táblázat: 100 lakosra jutó keresők és eltartottak száma 1900-ban (fő)

Vármegye	Ipar (keresők)	Kereskedelem (keresők)	Bányászat, ipar, forgalom (keresők és eltartottak)	Értelmiségi (keresők és eltartottak)
Hont	4,7	0,6	16,8	2,4
Selmec- és Bélabánya	12,2	1,3	61,4	7,4
Hont	5,7	0,7	22,4	3,0
Nógrád	6,3	0,8	25,1	2,6
Abauj-Torna	4,8	0,7	16,7	2,4
Kassa	17,8	3,6	52,3	9,2
Abauj-Torna	7,5	1,3	24,0	3,8
Borsod	7,3	1,1	29,9	2,9
Heves	4,6	0,8	16,6	3,0
Gömör	7,7	0,7	26,8	2,9
Zemplén	4,7	1,1	18,0	2,9
Észak-Magyarország^(*)	6,1	1,0	22,9	3,0
Budapest	22,0	6,4	64,5	9,3
Magyarország	6,2	1,2	20,7	3,1
Vidéki Magyarország ^(**)	5,4	1,0	18,7	2,8
Magyar Birodalom	5,8	1,2	19,5	3,0

Saját számítás: a Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam. X. 1902. Atheneum rt. 1903, 40-43. alapján.

*: A jelenlegi észak-magyarországi régiót alkotó akkori vármegyék összesen

** : Magyarország, Budapest nélkül

2.3.táblázat: A népesség foglalkozása főcsoportonként, 1910-1930 (100 lakosra jutó foglalkoztatottak száma, fő)

Vármegye	Bányászat, ipar és forgalom			Közszolgálat és szabadfoglalkozások		
	1910	1920	1930	1910	1920	1930
Hont	28,3	27,0	34,3	3,1	3,4	3,5
Nógrád	31,9	31,6	34,3	3,0	3,1	3,5
Abauj-Torna	16,1	15,3	17,1	2,7	2,9	3,1
Heves	21,2	20,5	22,3	2,9	2,9	3,3
Borsod	29,5	31,0	32,9	2,2	2,1	2,6
Gömör és Kishont	30,6	26,7	32,9	2,4	3,2	2,6
Zemplén	27,0	25,4	24,9	4,0	4,4	4,2
Miskolc	65,3	61,9	56,6	7,5	8,7	10,5
Székesfehérvár	50,1	48,6	49,6	7,3	9,5	9,8
Győr	64,8	62,3	63,5	8,5	10,1	10,8
Fejér	16,5	16,6	18,5	2,0	2,0	2,6
Pest-Pilis-Solt Kiskun	33,9	36,2	42,3	3,4	4,2	4,9
Vármegyék összesen	23,0	23,7	26,8	2,8	3,1	3,6

Forrás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XXVII., XXVIII., XXIX., XXX., 1919., 1920., 1921., 1922. Atheneum rt. 1925, 17. o.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XXXLI., 1933. Atheneum rt. 1934, 17-18. o.

2.4. táblázat: Vállalatok segéd személyzete, 1930 (fő)

Vármegye	Segéd személyzet területi megoszlása (%)			1000 lakosra jutó segéd személyzet		
	Bányászat és kohászat	Ipar	Kereskedelem és hitel	Bányászat és kohászat	Ipar	Kereskedelem és hitel
Abaúj-Torna	0,1	0,3	0,4	0,4	13,8	4,3
Borsod, Gömör, Kishont	18,2	4,2	2,4	20,5	44,8	3,2
Heves	5,5	1,5	1,1	5,9	20,5	3,5
Nógrád és Hont	20,2	1,9	0,7	30,3	37,0	3,3
Zemplén	0,0	0,9	0,8	0,0	28,1	5,6
Észak-Magyarország	44,0	8,8	5,4	13,7	36,0	5,1
Alföld	5,2	70,5	81,3	na	na	na
Dunántúl	50,8	20,7	13,3	na	na	na
Budapest	0,0	40,8	60,4	0,0	178,8	61,0
Vidéki Magyarország	100,0	59,2	39,6	4,4	33,9	5,2
Mindösszesen	100,0	100,0	100,0	3,9	50,7	11,7

Saját számítás a Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XXXVIII., 1930. Athenaeum rt. 1931., 17. o. és Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XLII., 1934. Athenaeum, Bp. 1935. 18. o. alapján
Megjegyzés: Alföld: Budapesttel együtt

2.5. táblázat: 1000 lakosra jutó munkások és alkalmazottak száma, 1957 (fő)

Megye	Nehézipar	Könnyű ipar	Állami ipar	Kisipari szövetkezet	Magániparos	Ipar összesen
Borsod-Abaúj-Zemplén	80,2	1,0	88,1	6,5	8,3	102,9
Heves	52,8	2,3	69,8	8,9	9,0	87,7
Nógrád	114,2	2,4	119,8	4,2	7,7	131,7
Észak-Magyarország	79,4	1,7	89,4	6,7	8,4	104,5
Fejér	64,4	4,8	75,6	4,2	8,2	88,0
Budapest	139,2	74,1	231,0	33,7	18,3	283,0
Vidéki Magyarország	44,1	11,5	64,0	9,6	10,4	84,0
Összesen	62,0	23,3	95,5	14,2	11,9	121,6

Saját számítás:
Statisztikai Évkönyv 1957. KSH Bp. 1959. 122, 126. alapján.

3. Ipar

A foglalkoztatottság mellett a vállalatok száma is megbízható képet ad a gazdaság szerkezetéről. A 3.1. táblázat egyrészt a vállalatok területi megoszlását, másrészt a 10 ezer lakosra jutó vállalatok számát mutatja 1930-ban. Az adatok szerint az összes magyarországi vállalat 10 százaléka, a bányászati és a kohászati vállalatoknak pedig mintegy 70 százaléka az északi régióban működött ekkor. A 10 ezer lakosra jutó vállalatok száma az északi régióban elmaradt a vidéki átlagtól (306,5), ez az átlagot a vármegyék közül leginkább Zemplén közelíti meg (302,9).

A 3.2. táblázat néhány gyáripari adatot közöl 1935-ből. Ebből kiderül, hogy a vidéki átlagkereset a régió belül már ekkor is elmaradt - néhol jelentős mértékben - a fővárosi átlagkeresettől. E téren jelentős különbségek voltak az egyes megyék között. Az is látszik, hogy 1935-ben az északi régióra jellemző átlagkereset jelentősen meghaladta a Dunántúl átlagát és a budapesti átlagkeresetet a régió megyéi közül leginkább Borsod, Gömör és Kishont vármegyék közelítik meg, itt majdnem megegyezett egy munkás átlagos évi keresete a fővárosival. A másik figyelemreméltó tény, ami a táblázatból kiolvasható, az az ipar területi szerkezetének radikális átalakulása 1935 és 2000 között. Míg 1935-ben az ipari termelés több mint 42%-a budapesti üzemekhez köthető, addig 2000-ben márcsak 16% Budapest súlya és a korábban gyér ipari potenciállal rendelkező Dunántúlra (17%) helyeződött át a hazai ipar centruma (46%). Az északi régió súlya az ipari termelés értékét tekintve azonban nem változott. 1935-ben és 2000-ben az északi régió cégei 8,6 és 8,7 százalékát tették ki az ország ipari termelésnek.

A 2.5. táblázatban már láttuk, hogy az északi régióban a nehézipar mellett az állami ipar súlya jelentős még 1957-ben. A 3.3. Táblázat az állami iparról ad számot. A 10 ezer lakosra jutó ipari és nem ipari telepek száma kissé magasabb Hevesben (6,6) és Nógrádban (6,0) Borsodhoz képest (4,9). Azonban az északi régió így is elmarad a vidéki Magyarország átlagától, ami a XIX-XX. század fordulójára jellemző rendkívül koncentrált ipari struktúra továbbélését mutatja. Az 1000 lakosra jutó munkások és alkalmazottak száma Nógrád megyében viszonylag magas, nemcsak a régió megyéinek ugyanezen adatát, hanem az országos adatot is meghaladja – ami kétségtelenül a bányászat kiterjedtségével és '50-es évekbeli fejlesztésével függ össze.

3.1. Vállalatok száma, 1930.

Vármegye	Területi megoszlás (%)			10000 lakosra jutó vállalatok száma			
	Bányászat, kohászat	Ipar	Kereskede lem	Bányászat kohászat	Ipar	Kereskede lem	összesen
Abauj-Torna	1,0	0,8	0,8	0,1	207,3	60,4	267,8
Borsod, Gömör, Kishont	35,4	2,1	2,1	1,2	161,9	49,6	212,7
Heves	9,1	2,7	2,4	0,3	193,1	52,5	245,9
Nógrád és Hont	25,3	1,8	1,5	1,1	184,6	47,4	233,1
Zemplén	0,0	1,4	1,8	0,0	216,1	86,8	302,9
Észak	70,7	10,0	10,1	0,7	209,0	64,5	274,2
Alföld	5,1	58,9	65,4	na	na	na	na
Dunántúl	24,2	31,1	24,5	na	na	na	na
Budapest	0,0	18,2	25,3	0,0	406,8	172,8	579,6
Vidéki Magyarország	100,0	81,8	74,7	0,1	239,5	66,9	306,5
Mindösszesen	100,0	100,0	100,0	0,1	258,8	79,1	338,1

Saját számítás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam XLIII., 1934, Athenaeum, Bp. 1935. 18. alapján.

3.2. táblázat: Gyáripari adatok, 1935. és 2000.

Vármegye	Átlagkereset a Budapesti százalékában	Az ipari termelés értéke, 1935 (ezer pengő)	Ipari termelés, területi megoszlása, 1935 (%)	Az ipari termelés értéke, 2000 (ezer pengő)	Ipari termelés, területi megoszlása, 2000 (%)
Abauj-Torna	46,0	2497	0,1	na	na
Borsod, Gömör, Kishont	99,8	99544	4,5	na	na
Heves	53,3	22864	1,0	na	na
Nógrád és Hont	81,4	35795	1,6	na	na
Zemplén	51,5	20240	0,9	na	na
Észak-Magyarország	83,2	189610	8,6	1012	8,7
Alföld	91,5	1633999	74,2	4587	39,6
Dunántúl	67,5	377862	17,2	5288	45,7
Budapest	100,0	930117	42,2	1807	15,6
Vidéki Magyarország	na	1271360	57,8	na	na
Mindösszesen	86,4	2201477	100,0	11574	100,0

Forrás: Statisztikai Zsebkönyv, 2000, KSH

Alföld: Budapest, és az alföldi megyék

3.3. Az állami ipar fontosabb adatainak területi részletezése, 1957.

Megyék/városok	Ipartelepek és nem ipari telepek száma	10 ezer lakosra jutó telepek száma	Munkások és alkalmazottak száma	1000 lakosra jutó munkások és alkalmazottak száma
Borsod-Abaúj-Zemplén	273	4,9	49356	88,1
Miskolc	129	8,6	38645	257,6
Kazincbarcika	7	5,4	3110	239,2
Sátoraljaújhely	22	13,8	1070	66,9
Ózd	7	2,3	12751	411,3
Heves	211	6,6	22347	69,8
Eger	56	16,5	2753	81,0
Hatvan	17	8,9	1965	103,4
Gyöngyös	33	12,2	3034	112,4
Nógrád	138	6,0	27553	119,8
Salgótarján	25	10,0	10105	404,2
Balassagyarmat	19	15,8	414	34,5
Észak-Magyarország	622	5,6	99256	89,4
Fejér	241	6,9	26445	75,6
Budapest	2108	11,4	427324	231,0
Vidéki Magyarország	5006	6,3	508862	64,0
Összesen	7114	7,3	936186	95,5

Saját számítás:

Statistikai Évkönyv 1957. KSH Bp. 1959. 122. alapján.

4. Infrastruktúra

Az infrastrukturális fejlettséget jellemző mutatók 1980-2000 közötti adatainak áttekintése (lásd Bartus Tamás és Kopasz Marianna tanulmányát a kötetben) az északi régió megyéinek viszonylagos elmaradottságára hívták fel a figyelmet az ország többi részéhez képest. Érdekes ezért annak vizsgálata is, hogy vajon milyen kép bontakozik ki e téren egy korábbi időszak adatai alapján.

A 100 km²-re jutó közutak hossza jelentősen nőtt 1893-1910 között a vizsgált vármegyékben, de ez a növekedési ütem megegyezett az ország többi részére jellemzővel és e megyék átlagos helyzete nem tért el e téren Magyarország más vármegyéire jellemzőtől (4.1. táblázat). Ugyanez a helyzet jellemzi a vasúthálózat sűrűségét is (4.2. táblázat). Trianon után, a II. világháborúig a vizsgált megyék Magyarországhoz került területeit figyelembe véve az úthálózat sűrűsége mindvégig magasabb volt, mint a többi vármegye átlaga (4.3. táblázat). Ugyanez már nem mondható el a vasúthálózatra. A Trianoni béke következtében a megyék vasúttal jobban ellátott területei Szlovákiához kerültek és ezzel az északi régió megyéi az ország alacsonyabb vasútsűrűségű megyéi között helyezkedtek el. Ez a viszonylag kedvezőtlen pozíciójuk aztán mindvégig megmaradt a két világháború között (4.4. táblázat).

A lakásépítést tekintve az északi régióban az országosnál korábban, már 1959 után csökkenés tapasztalható a lakásépítés ütemében. Ennek ellenére egészen a '60-as évek végéig ezer lakosra több lakás épült itt, mint Budapesten kívül az ország többi részén. Az új lakások építésének terén azonban már 1970-ben megmutatkozik bizonyos lemaradás, ami mindvégig megmarad és a gazdasági átalakulás utáni évtizedet is jellemzi (4.5. táblázat).

Az infrastrukturális ellátottság több mutató szerint a II. világháború után a régió megyéinek elmaradottságát tükrözte: mind a közlekedési lehetőségek (vasútállomással rendelkező községek), mind pedig a postai és a telefonellátottság területén komoly elmaradás mutatkozott az ország többi részéhez képest (lásd a 4.6. táblázatot). Az észak-magyarországi régió három megyéje közül 1950-ben Heves megyében volt a legnagyobb a vasútállomással, postával és távbeszélő állomással rendelkező községek aránya, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megye mutatói voltak a legrosszabbak. Ugyanezt a viszonylagos elmaradottságot érhetjük tetten egy másik mutatóval: a villamosított falvak aránya 1960-ban Észak-Magyarországon jóval alacsonyabb volt (86%), mint az ország egészében (92,4) és jóval elmaradt az iparilag amúgy nem különösebben fejlett Fejér megyétől, ahol minden községben volt már villany. A régió kedvezőtlen adatai teljes egészében Borsod-Abaúj-Zemplén megye helyzetéből származnak, ahol a települések több mint 20%-a nem volt villamosítva.

A lakosság vagyoni helyzetére, illetve életszínvonalára utal az ezer főre jutó lakásállomány és a személygépkocsi állomány nagysága. Ezek egyikében sem láthatunk kedvező helyzetet, ha Észak-Magyarország három megyéjének adatait a többi megye adataival vetjük össze. A lakásállomány 1960-ban kisebb volt, különösen Borsod-Abaúj-Zemplénben. A személygépkocsik számában pedig a viszonylagos elmaradottság már 1960-ban megmutatkozott, ha azt Fejér megyével vetjük össze. De ugyanezt kapjuk, ha az 1980-as adatokat a megyék átlagához hasonlítjuk. A megyék között a korábbiakhoz hasonlóan mindvégig Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai a legkedvezőtlenebbek és Heves megye adatai a legkedvezőbbek. Az is megfigyelhető, hogy pl. az ezer főre jutó személygépkocsik száma szerint 1980 és 1990 között csökkent az ország többi részéhez viszonyított különbség, majd a következő tíz évben 1990 és 2000 között újra nőtt.

Ezek az adatok arra figyelmeztetnek, hogy az észak-magyarországi régió megyéinek infrastrukturális adottságaiban már közvetlenül Trianon után kimutathatók kedvezőtlen és a viszonylagos elmaradottságot tükröző jelek. Ezek egyrészt a lakosság munkaerőpiaci lehetőségeit korlátozták hosszabb távon (pl. a viszonylag ritka vasúthálózat, amelyet kétségtelenül a földrajzi adottságok is behatárolták), másrészt pedig már az ipari leépülés előtt a '60-as, '70-es években az itt élő lakosság viszonylag rosszabb vagyoni és jövedelmi helyzetére utaltak.

4.1. A közutak hossza törvényhatóságoként

Vármegye	Állami utak hossza, km			100 km ² -re jutó közutak hossza, km		
	1893	1900	1910	1893	1900	1910
Hont	118,0	115,6	113,6	4,5	4,4	4,3
Nógrád	112,7	112,7	112,7	2,6	2,7	2,7
Abaúj-Torna	170,5	170,5	261,7	5,2	5,1	7,9
Borsod	67,2	73,7	56,8	2,0	2,1	1,6
Heves	71,8	71,8	71,8	1,9	1,9	1,9
Gömör	114,5	116,5	114,5	2,7	2,7	2,7
Zemplén	140,9	178,5	270,6	2,2	2,8	4,3
Észak-Magyarország*	795,6	767,5	929,9	2,8	2,7	3,3
Budapest	n.a.	33,6	410,6	n.a.	17,3	211,6
Magyarország	6479	7767,2	9564,8	2,3	2,8	3,4
Vidéki Magyarország	n.a.	7733,6	9154,2	n.a.	2,7	3,2
Magyar Birodalom	7687,8	8936,9	10731,4	2,4	2,8	3,3

Forrás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam II. 1894. Atheneum rt. 1895, 192-193.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam. VIII. 1900. Atheneum rt. 1901, 213-214.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam. XVIII. 1910. Atheneum rt. 1911, 207-208.

*: a jelenlegi észak-magyarországi régiót alkotó akkori vármegyék összesen

4.2. A nyilvános forgalmú vasutak építési hossza törvényhatóságoként, km

Vármegye	Vasút hossza, km			100 km ² -re jutó vasút, km		
	1893	1900	1910	1893	1900	1910
Hont	88,1	125,7	136,2	3,3	4,8	5,2
Nógrád	109,4	198,2	297,5	2,5	4,8	7,2
Abaúj-Torna	159,2	196,4	234,4	4,9	5,9	7,1
Borsod	132,6	171,6	246,2	3,9	4,8	6,9
Heves	248,2	255,3	279,3	6,4	6,8	7,4
Gömör	215	250,2	291,8	5,0	5,8	6,8
Zemplén	274,3	274,1	343,2	4,4	4,4	5,5
Észak-Magyarország*	1226,8	1471,5	1828,6	4,4	5,3	6,5
Budapest	n.a.	136	137,7	n.a.	70,1	71,0
Magyarország	11219,1	15376,1	18501,7	4,0	5,4	6,6
Vidéki Magyarország	n.a.	15240,1	18364	n.a.	5,4	6,5
Magyar Birodalom	12573,4	17101,3	20641,1	3,9	5,3	6,4

Forrás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam II. 1894. Atheneum rt. 1895, 197.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam. VIII. 1900. Atheneum rt. 1901, 219.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam. XVIII. 1910. Atheneum rt. 1911, 213.

*: a jelenlegi észak-magyarországi régiót alkotó akkori vármegyék összesen

4.3. Az 1000 km² területre jutó állami közutak hossza, km

Megye	1928	1930	1937	1946
Abaúj-Torna	60,8	60,8	62,5	345,3 ¹
Borsod, Gömör és Kishont	49,2	49,7	57,4	314,3 ²
Nógrád és Hont	53,3	53,3	51,5	359,6
Heves	35,4	35,2	39,2	294,5
Zemplén	54,4	54,4	54,4	319,8
Észak-Magyarország	48,4	48,5	51,5	322,8
Budapest	211,3	211,3	262,9	5839,7
Vidéki Magyarország	41,3	45,1	47,1	309,1
Vármegyék összesen	41,7	45,5	47,6	321,2
Trv. Városok összesen	48,2	47,5	52,6	636,6

Saját számítás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XXXVI., 1928, Atheneum Rt. 1929, 163., 164., 168., 182.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XXXVIII., 1930, Atheneum Rt. 1931. 7. 148., 153., 156., 173.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XLV., 1937, Atheneum Rt. 1938. 183.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam LI., LII., LIII., LIV., 1943., 1944., 1945., 1946. Stephaneum, 1948. 199. alapján.

Megjegyzés: 1: Torna nélkül

2: Kishont nélkül,

4.4. Az 1000 km²-re jutó állami vasutak hossza, km

megye	1928	1930	1946
Abaúj-Torna	65,7	65,7	65,6*
Borsod, Gömör és Kishont	63,5	63,5	60,7**
Nógrád és Hont	77,5	77,5	82,3
Heves	74,9	74,9	80,7
Zemplén	106,9	105,6	121,0
Észak-Magyarország	75,2	75,0	78,7
Budapest	719,6	715,5	709,3
Vidéki Magyarország	87,7	88,0	88,4
Vármegyék összesen	89,1	89,4	89,8
Trv. Városok összesen	164,7	172,1	173,7

Saját számítás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XXXVI., 1928, Atheneum Rt. 1929, 163., 164., 168., 182.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XXXVIII., 1930, Atheneum Rt. 1931. 7. 148., 153., 156., 173.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XLV., 1937, Atheneum Rt. 1938. 183.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam LI., LII., LIII., LIV., 1943., 1944., 1945., 1946. Stephaneum, 1948. 199. alapján.

Megjegyzés: *Torna nélkül

**Kishont nélkül.

4.5. Lakásépítés

1000 lakosra jutó épített lakások száma

megyék	1951	1957	1959	1970	1980	1990	2000
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,0	7,8	8,0	7,7	6,8	4,1	1,3
Heves	1,8	6,6	7,8	5,2	7,8	5,1	1,5
Nógrád	2,8	13,6	9,8	5,2	7,4	4,1	1,3
Észak-Magyarország	2,1	8,7	8,3	6,6	7,1	4,4	1,4
Fejér	4,2	4,6	8,1	6,8	8,4	4,3	1,6
Budapest	2,7	5,4	7,4	8,0	8,2	3,5	1,7
Vidéki Magyarország	1,8	4,6	6,4	7,7	8,3	4,4	2,2
Összesen	1,9	4,8	6,6	7,8	8,3	4,2	2,2

Forrás:

Statisztikai Évkönyv 1957. KSH Bp. 1959. 336.

Statisztikai Évkönyv 1950. KSH Bp. Állami Nyomda 1951. 239.

Statisztikai Évkönyv 1960. KSH Bp. 1961. 6., 353.

Statisztikai Évkönyv 1970. KSH Bp. 1971. 22-23.

Statisztikai Évkönyv 1980. KSH Bp. 1981. 481., 493.

Magyar Statisztikai Évkönyv 1990. KSH Bp. 1991. 252.

4.6. *Infrastrukturával való ellátottság, 1950.*

Megye	Vasútállomással rendelkező		Postával rendelkező		Távbeszélő állomással rendelkező	
	Községek száma	Községek százalékában	Községek száma	Községek százalékában	Községek száma	Községek százalékában
Borsod-Abaúj-Zemplén	95	26,2	214	59,1	296	81,8
Heves	41	36,3	87	77,0	107	94,7
Nógrád	46	33,8	44	67,6	102	75,0
Észak-Magyarország	182	29,8	345	56,5	505	82,7
Fejér	47	46,1	93	91,2	100	98,0
Összesen	1132	35,7	2235	70,5	2685	84,7

Forrás:

Statistikai Évkönyv 1950 KSH Bp. 1951. 239., 242., 246.

4.7. *Falu villamosítás és a lakások száma, 1960.*

megye	Villamosított falvak		1000 főre jutó lakások száma
	száma	Községek százalékában	
Budapest	---	---	296,5
Borsod-A-Z	290	79,9	260,4
Heves	117	100,0	278,7
Nógrád	123	90,4	278,4
Észak-Magyarország	530	86,0	269,5
Fejér	105	100,0	267,1
Összesen	2966	92,4	277,8

Forrás:

Statistikai Évkönyv 1960 KSH Bp. 1961. 6., 65., 351., 352.

4.8. *Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma, 1960-2000*

megye	1000 lakosra jutó személygépkocsik száma (db)				
	1960	1970	1980	1990	2000
Budapest	8,3	40,0	130	234	311
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,0	15,6	66	145	166
Heves	2,2	20,0	89	179	211
Nógrád	1,9	16,4	81	178	196
Észak-Magyarország	2,1	17,1	74	159	183
Fejér	2,5	21,3	90	183	231
Vidéki Magyarország	n.a.	n.a.	86	177	219
összesen	1,8	18,9	95	188	236

Forrás:

Statistikai Évkönyv 1960. KSH Bp. 1961. 6., 353.

Statistikai Évkönyv 1970 KSH Bp. 1971. 22., 528-529., 536-537., 540-541., 546-547., 550-551.

Statistikai Évkönyv 1980. KSH Bp. 1981. 481., 493.

Magyar Statistikai Évkönyv 1990. KSH Bp. 1991. 252.

Magyar Statistikai Évkönyv 2000. KSH Bp. 2001.

Bibliográfia

Általános munkák

- [1] A vidék pénztárosai, Figyelő, 1996. május 23.
- [2] Berend T. Iván – Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve, Kossuth, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- [3] Berend Iván – Ránki György (1955): Magyarország gyáripára, Az imperializmus első világháború előtti időszakában 1900-1914, Szikra, Budapest
- [4] Berend T. Iván – Ránki György (1966): Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-1929, Akadémiai kiadó, Budapest
- [5] Berend T. Iván (1974): A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon 1945-1968, Kossuth, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- [6] Bihall Tamás (2001): Észak-Magyarország bemutatkozik. In: Nagy Levente – Papanek Gábor (szerk.): Regionális fejlődés Magyarországon, GKI, Budapest
- [7] Borsod – Abaúj – Zemplén Megyékönnyv (1994), B.A.Z. Megyei közgyűlés kiadványa
- [8] Cziffáry Gergely (1996): Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében
- [9] Csatári B. (1995): A kistérség fogalma In: Csefkó F. (szerk.): Kistérségeknek, kistérségekről, Dunaholding City Menedzser Kft, Budapest, 11-16. o.
- [10] Diczházi B. (1997): Külföldi tőkebefektetések hatása a regionális gazdaságra, Tér és társadalom, 2. szám 67-91. o.
- [11] Enyedi György (1984): A magyar településhálózat átalakulási tendenciái, In: Preisich G. (szerk.): A városépítésről, Kossuth Kiadó, Budapest, 39-49. o.
- [12] Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Ember, Település, Régió, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- [13] Enyedi György–Horváth Gyula (2002): Magyar tudománytár 2, Táj, település, régió, MTA Társadalomkutató Központ, Kossuth Kiadó, Budapest
- [14] Fazekas Károly (szerk., 1998): Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest
- [15] Fejes László: (Mt.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye, KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága
- [16] G. Fekete Éva (1997): A kistérségi tervezés néhány sajátossága, Tér és Társadalom, 3. szám 101-107. o.
- [17] G. Fekete Éva – Bodolai É. (1995): Együtt! – De hogyan? Kistérségi szerveződések megjelenése a területfejlesztésben, MTA Regionális Kutatások Központ – Phare, Miskolc
- [18] Gazdaságtalan-e a vasút?, Levegő munkacsoport, Budapest, 2002
- [19] Jacsó M. – Hidas Zs. – Kulcsárné K. A. – Nagy E. (1996): Heves megye helyzete az országban, KSH Heves Megyei Igazgatósága
- [20] Kajtor, E. (2002): Régiós remények Nógrád megyében, Egészségügyi Gazdasági Szemle, 1. szám, 45-55. o.

- [21] Kapros Tiborné – Fejes L. – Gruber H. – Horváth B.-né – Szalainé H. A. (1996): Borsod-Abaúj-Zemplén megye helyzete az országban, KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága
- [22] Kapros Tiborné (1998): Kistérségek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Területi Statisztika, 3. szám, 223-238. o.
- [23] Kriston Pál (1992): Heves megye iparosítása a dualizmus korában, Heves Megyei Múzeum, Eger
- [24] KSH Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád Megyei Igazgatóságai (2000): Magyarország kistérségei 5, Észak-Magyarország, KSH, Miskolc, Eger, Salgótarján
- [25] László M. (2000): A régiók néhány kérdése közgazdasági megközelítésben, Területfejlesztés Regionális Kutatások, In: Tiszteletkötet Tóth József Professzor Úr 60. születésnapjára, PTE Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet, Pécs
- [26] Magyarország megyei kézikönyvei 12. Nógrád megye kézikönyve, CEBA Kiadó, 1997
- [27] Magyarország megyei kézikönyvei 4. Borsod megye kézikönyve, CEBA Kiadó, 1997
- [28] Magyarország megyei kézikönyvei 9. Heves megye kézikönyve, CEBA Kiadó, 1997
- [29] Magyarország történeti statisztikai helységnévtára, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1991.
- [30] Magyary Zoltán (1942): A magyar közigazgatás, Egyetemi Nyomda, Budapest
- [31] Nagy Levente – Fülöp Gábor – Gégyény Tibor (2000): Heves megye regionális gondjai és lehetőségei. In: Felzárkózás és EU csatlakozás. A VII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia előadása, MTA Ipar és Vállalatgazdasági Bizottsága, Budapest
- [32] Négy év tükrében 1994-98: Nógrád megye, KTM, 1998
- [33] Nógrád megye helyzete az országban, KSH Nógrád Megyei Igazgatóság, 1996
- [34] Országos Területfejlesztési Koncepció, Magyar Köztársaság Kormánya, Budapest, 1997.
- [35] Pető Iván - Szakács Sándor (1985): A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- [36] Területi kutatások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Miskolc MTA Regionális Kutatások Központ Észak-Magyarországi Osztály, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat, 1992.
- [37] Tiner T. (1988): Borsod-Abaúj-Zemplén megye országhatár menti területeinek néhány közlekedésföldrajzi sajátossága, Területi kutatások 8. szám, (Szociálgeográfiai tanulmányok), MTA Földrajztudományi Kutató Intézet
- [38] Tiner T. (1994): Az országhatár "átjárhatóságának" néhány közlekedésföldrajzi feltétele Észak-Magyarországon. In: Simon-Boros (szerk.): Észak- és Kelet- Magyarországi Földrajzi Évkönyv, Miskolc-Nyíregyháza
- [39] Turizmus, idegenforgalom az Észak-Magyarországi régióban (2002): KSH Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves ill. Nógrád Megyei Igazgatósága, Miskolc-Eger-Salgótarján
- [40] Vadkerty Katalin (2002): Nógrád mezőgazdasága 1848-1918 között, Társadalomtudományi Szemle, 2. szám

Munkaerőpiac, munkanélküliség

- [41] Ábrahám Árpád – Kertesi Gábor (1996): A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között, Közgazdasági Szemle, 7-8. szám, 653-681. o.
- [42] Aradi, Mária (1995): Munkanélküliség Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1990-1993, Társadalmi Szemle, 2. szám, 27-37. o.
- [43] Bánfalvy Csaba: A borsodi munkanélküliek elhelyezkedési esélyei és stratégiái, Munkaügyi Szemle, 11. szám, 1-6. o.
- [44] Bánhegyi Tiborné (1982): Borsod megye foglalkoztatottsági viszonyainak alakulása, különös tekintettel a demográfiai változásokra, MKKE, Budapest
- [45] Becsó Zsolt (1999): Nógrád, az intelligens régió, Magyar Közigazgatás, 4. szám, 206-215. o.
- [46] Bódi Ferenc (1963): Önkormányzatok vállalkozásai és vállalkozástámogató politikája BAZ megyében, MTA Regionális Kutatások Központ Észak-Magyarországi Osztály, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat, Miskolc
- [47] Fazekas, Károly (2000): A külföldi működőtőke beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon, Magyar Tudomány, 7. szám, 823-839. o.
- [48] Fazekas Károly (szerk.): Munkaerőpiaci tükör 2000, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest
- [49] Fazekas Károly (szerk.): Munkaerőpiaci tükör 2001, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest
- [50] Fazekas Károly (szerk.): Munkaerőpiaci tükör 2002, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest
- [51] Köllő János (1997): A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon, Esély, 33-61. o.
- [52] Humán stratégia és emberi erőforrás fejlesztés (1997), Phare KPA (II) 054 sz. kutatási projekt, Miskolci Egyetem Gazdálkodástudományi Kar – BAZ Magyei Fejlesztési Ügynökség, Miskolc
- [53] Lórántné, Orosz E.–Simkó J. (2001): A foglalkoztatási és a munkanélküliségi helyzet alakulásának jellemzői és befolyásolásának lehetőségei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: Kocziszky, Gy.–Lórántné, O.E. (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek jelene és jövője az ezredfordulón, Miskolc
- [54] Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ (2000): Munkaerőpiaci helyzetjelentés. A munkaerőpiac keresletét- és kínálatát alakító folyamatok, Struktúra-Munkaügyi Kiadó, Budapest.
- [55] Richvalszkyné Miskolci Kata (1992): Borsod-Abaúj-Zemplén megye munkaerőhelyzetének statisztikai vizsgálata, a jövőben várható főbb tendenciák, különös tekintettel a munkanélküliségre, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
- [56] Sikora, G.–Tóth, Á. (1997): Pályakezdő reálértelmiség az átalakuló borsodi munkaerőpiacon, Vezetéstudomány, 9. szám, 14-24. o.
- [57] Udvarnoki M. (2000): A munkaerőpiaci képzések 1996-1999 közötti tapasztalatai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Kézirat, Miskolc

Regionális gazdaság és fejlesztéspolitika

- [58] A Neogradiensis Eurorégió. Nógrád megyei térségfejlesztési programja (2002), összefoglaló kiadvány, VÁTI, Phare CBC
- [59] Aradi Mária (1999): A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Ügynökség négy éve: 1994-1998, In: Aradi Mária – Huszti Gábor – Oláh Miklós (szerk.): Regionális fejlesztés a jövő szolgálatában, Kiadja a Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszék, Miskolc
- [60] Az agrárágazat lehetőségei és korlátai az Észak-Magyarországi regionális feszültségek kezelésében (1999), In: Aradi Mária – Huszti Gábor – Oláh Miklós (szerk.): Regionális fejlesztés a jövő szolgálatában, Kiadja a Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtan Tanszék, Miskolc
- [61] Az elmaradott térségek fejlesztési programjának eddigi eredményei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1989), KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóság kiadványa
- [62] Barta Györgyi-Beluszky P.-Berényi I. (1975): A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Földrajzi Értesítő, 3. szám, 299-390. o.
- [63] Bartha Attila – Klauber Mátyás (2000): Infrastruktúra és egyes régiók gazdasági fejlődése, Ipari Szemle, 1. szám, 10-13 o.
- [64] Bartha Attila – Klauber Mátyás (2001): Regionális fejlődés és autópálya, Kopint-Datorg, Budapest
- [65] Bartke I. (1971): Az iparilag elmaradott területek ipari fejlesztésének főbb közgazdasági kérdései Magyarországon, Akadémiai Kiadó, Budapest
- [66] Borsod-Abaúj-Zempléni történelmi évkönyv, ISSN 0865-3801
- [67] Brunda Gusztáv – Babjáné Ott Éva (2002): A Nógrád Megyei Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány és a Nógrád megyei Európai Információs Pont munkájáról, Comitatus Önkormányzati Szemle, 6. szám, 72-74. o.
- [68] Dobosy László (szerk., 2001): Ózd a XXI. Század küszöbén, Ceba kiadó, Budapest
- [69] Döry Tibor – Rechitzer János (2000): Regionális Innovációs Stratégiák, Oktatási Minisztérium, Budapest
- [70] Észak-Magyarország (2000), KSH BAZ, Heves, Nógrád Megyei Igazgatóság, Miskolc, Eger, Salgótarján
- [71] Faluvégi Albert (1997): Térségi vizsgálatok a területfejlesztés decentralizált rendszerében, KSH. Budapest
- [72] Forrás-(k)alapozaás, Figyelő, 1996. május 23.
- [73] G. Fekete Éva (1995): A vidékfejlesztés és információs rendszere, Cserhát-Hernád-Bódva vidék Térségfejlesztési Program, MTA KKK, Miskolc
- [74] G. Fekete Éva (1995): Helyzetelemzés és fejlesztési program, Cserhát-Hernád-Bódva vidék Térségfejlesztési Program, MTA KKK, Miskolc
- [75] G. Fekete Éva (1995): Kézműves program, Cserhát-Hernád-Bódva vidék Térségfejlesztési Program, MTA KKK, Miskolc
- [76] G. Fekete Éva (1998): Turisztikai fejlesztések, Cserhát-Hernád-Bódva vidék Térségfejlesztési Program, REG-LEX Bt., Edelény

- [77] G. Fekete, É. (1991): Dinamikus, depressziós és stagnáló területek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1869-1987 között, Földrajzi Értesítő, 3-4. szám, 317-332. o.
- [78] G. Fekete Éva (1960): Regionális funkciók működtetése BAZ megyében, MTA RKK Észak-Magyarországi Osztály, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat, Miskolc
- [79] Halaj Adrienn (2001): Nógrád megye agrárstruktúrája és vidékfejlesztési stratégiai, BKÁE, Budapest
- [80] Hatvani Zoltán (1991): Válságjelenségek Borsodban, Comitatus
- [81] Hermann Zoltán: Rövid- és hosszú távú regionális gazdasági fejlődési lehetőségek és regionális különbségek Magyarországon két „új gazdaságföldrajzi” modell tükrében, OMFB, Budapest
- [82] Illés Iván (1997): A regionális együttműködés feltételei Közép-és Kelet-Európában, Tér és Társadalom, 2. szám
- [83] Isolde Roch - Astrid Ziegler (1999): A határmentiség fejlődése és az európai kooperatív gyakorlat, Tér és Társadalom, 1-2. szám
- [84] Kalocsai Kornél (2001): Adalékok Borsod-Abaúj-Zemplén megye és a spanyolországi Asturias tartomány összehasonlító gazdasági elemzéséhez, Északkelet-Magyarország
- [85] Kapros Tiborné (1997): Borsod-Abaúj-Zemplén megye társadalma és gazdasága, KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatósága, Miskolc
- [86] Kapros Tiborné (2001): Vállalkozási övezetek Észak-Magyarországon, Területi Statisztika, 4. szám, 344-353. o.
- [87] Kiss János (1995): Heves megye: "kis Magyarország", Falu, Város, Régió, 6. szám, 21-23. o.
- [88] Kocziszky György – Lórántné Orosz E. (szerk., 2001): Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek jelene és jövője az ezredfordulón, Miskolc
- [89] Kocziszky György (2001): Gondolatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági helyzetéről az ezredfordulón, In: Kocziszky György – Lórántné Orosz E. (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeinek jelene és jövője az ezredfordulón, Miskolc
- [90] Koncesszió helyett, Figyelő, 1996. május 23.
- [91] Kopasz Marianna (2001): Vállalkozói kapcsolatok: nemzetgazdasági és regionális szintű elemzések, Konjunktúra Kutatási Füzetek, 4. szám, Tárki, Budapest
- [92] Kovacsics József - Klinger András (szerk., 1991): Heves megye (1), Mt.
- [93] Nagy Levente (2000): Heves megye regionális gondjai és lehetőségei, In: Felzárkózás és EU-csatlakozás, MTA, Budapest
- [94] Nógrád... Magyar Közigazgatás, 1999 49. évf. 1. köt. 4. szám
- [95] Rechitzer János (1998): Területi Stratégiák, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- [96] Scheuer Gyula (1989): Heves megye ipara és foglalkoztatási helyzete, In: Regionális foglalkoztatási és iparfejlesztési problémák Baranya, Heves, Komárom és Szabolcs-Szatmár megyében, MTA IVKI, Budapest
- [97] Süli-Zakar I. (1997): A Kárpátok-Eurorégió szerepe a határokon átnyúló kapcsolatok erősítésében, Comitatus

- [98] Süli-Zakar I. (1999): Adalékok Északkelet-Magyarország változó regionális állapotához. In: Regionális fejlesztés a jövő szolgálatában, Miskolci Egyetem, Regionális Gazdaságtan Tanszék, Miskolc
- [99] Tiner Tibor (1982): Borsod-Abaúj-Zemplén megye falvainak közlekedési ellátottsága és ennek szerepe a lakosság életkörülményeinek javításában, MKKE, Budapest
- [100] Tóth Géza (2002): Kísérlet autópályáink területfejlesztő hatásának bemutatására, Területi Statisztika, 6. szám, 493-505. o.
- [101] Turkovics Barnabás (1993): A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei elmaradott térségek néhány jellemzője, Gazdaság és Statisztika, 6. szám
- [102] Turkovics Barnabás (1993): A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei elmaradott térségek néhány jellemzője, Gazdaság és Statisztika, 5. szám, 3-17. o.
- [103] Urbanisztikai tanulmányterv Nógrád megye, Losonc és Salgótarján térségének fejlesztésére. Végleges dokumentum, I-II. kötet, SCET Magyarország Városfejlesztő Rt.
- [104] Vági Gábor (1982): Versengés a fejlesztési forrásokért, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- [105] Varga, J. (1981): A gazdasági szerkezet átalakításának tapasztalati Nógrád megyében, Földrajzi Közlemények, 4. szám, 347-358. o.

Társadalom

- [106] Bánhegyi T.-né (1981): A megye demográfiai helyzetére ható néhány objektív tényezőről, Borsodi Szemle, 26. szám, 1-10. o.
- [107] Baranyai Béla (1999): A periféria "perifériáján" - a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Észak-kelet Alföldön, Tér és Társadalom, 4. szám
- [108] Barta Györgyi – Enyedi György (1981): Iparosodás és a falu átalakulása, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- [109] Beluszky P. (1976): Területi hátrányok a lakosság életkörülményeiben (Hátrányos helyzetű területek Magyarországon), Földrajzi Értesítő, 25. szám, 301-312. o.
- [110] Bognár Mária – Imre Anna – Mezei István (2001): Az oktatás és a képzés helye a területfejlesztésben. Mintaterület: az Ózd-putnoki kistérség, Tér és Társadalom, 3-4. szám, 105-124.
- [111] Csatári B. – Tóth J. (1988): Az urbanizálódás területi különbségei, Statisztikai Szemle, 3. szám, 244-258. o.
- [112] Fleischer Tamás (2001): Régiók, határok és hálózatok, Tér és Társadalom, 3-4. szám
- [113] G. Fekete Éva (1994): Cigányok a Csereháton. In: Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, 139-154. o.
- [114] G. Fekete Éva (1995): „Együtt! – De hogyan?” Kistérségi szerveződések megjelenése a területfejlesztésben, MTA RKK Észak-Magyarországi Osztály, Miskolc
- [115] Gúr N.–Simkó J. (1997): A társadalmi-gazdasági változások hatása Borsod megyében a kilencvenes években, Vezetéstudomány, 9. szám, 25-34. o.
- [116] Hardi Tamás – Nárαι Márta (2001): A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon, Tér és Társadalom, 2. szám

- [117] Jakab György (1997): A rendszerváltás világmérváltozása a vasúti menetrendek tükrében. Rendszerváltás, világmérváltozás, mellékutca, MTA PTI Etnoregionális Kutató Központ, Budapest
- [118] Kapros Tiborné (1997): Észak-Magyarország néhány gazdasági-társadalmi jellemzője a kilencvenes években, Gazdaság és Statisztika, 5. szám, 40-50. o.
- [119] Kertesi Gábor (1997): A gazdasági ösztönzők hatása a népesség földrajzi mobilitására, 1990 és 1994 között, Esély, 2. szám, 3-32. o.
- [120] Kettős szorításban, Figyelő, 1996. május 23.
- [121] Kocsis K. (1988): A határmenti fekvés hatása egy régió népesedési viszonyaira, Földrajzi Értesítő, 37. szám, 137-158. o.
- [122] Kovács Z. (1990): A határmenti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig, Földrajzi Közlemények, 38. szám, 3-16. o.
- [123] Nemes Nagy József (1998): Vesztesek-nyertesek-stagnálók. A társadalmi-gazdasági változások regionális dimenziói, Társadalmi Szemle, 8-9. szám, 5-18. o.
- [124] Rechnitzer János (1993): Szétszakadás vagy felzárkózás, MTA Regionális Kutatások Központja
- [125] Rechnitzer János (1997): Eurorégió vázlatok a magyar-osztrák-szlovák határ menti térségben, Tér és Társadalom, 2. szám
- [126] Süli-Zakar I. (1981): Demográfiai változások Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén 1970-1980 között, Borsodi Szemle, XXVI., 115-148. o.
- [127] Süli-Zakar I. (1982): Az életkörülmények földrajzi vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén, Acta Geographica Debrecina, XX., 115-148. o.
- [128] Süli-Zakar I. (1987): Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistelepüléseinek társadalomföldrajzi viszonyai, Borsodi Szemle, XXXII., 41-50. o.
- [129] Süli-Zakar, I. (1992): Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területein, Földrajzi Közlemények, 1-2. szám, 45-56. o.
- [130] Varga D. (1982): Az ország peremén, Gyorsuló idő, Magvető Kiadó, Budapest

Ipar

- [131] Balogh Miklós (1984): Nógrád megye iparának fejlődése a gazdaságpolitikai koncepciók változásainak tükrében 1957-től napjainkig, MKKE, Budapest
- [132] Dobrossy István (szerk., 2001): Baán István emlékkönyv, A diósgyőri vas- és acélgyár (LKM) története 1944-1988, Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 10., Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltár, Miskolc
- [133] Felzárkózás és EU-csatlakozás (2000), MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága, Budapest
- [134] Kiszely Gyula (1997): A diósgyőri magyar állami vas- és acélgyár (Mávag) története. 1867-1945, A diósgyőri magyar állami vas- és acélgyár (Mávag) története 1., Miskolc
- [135] Lukács Jánosné (1989): Borsod-Abaúj-Zemplén megye iparának és mezőgazdaságának helyzete 1970-1987 között, Borsodi Szemle, 1. szám, 49-67. o.
- [136] Madarász Béla – Kővágó Zoltán (1996): A borsodi acélipari reorganizációs program további lépései, Ipari Szemle, 1. szám, 34-36. o.

- [137] Madarász Béla – Kővágó Zoltán (1995): A borsodi acélipar reorganizációja, Ipari Szemle, 1. szám, 49-50. o.
- [138] Mándoki Andor (1993): A borsodi térség vaskohászata, Zárt Kör, 3-4. szám, 71-74. o.
- [139] Marosváry László (1999): A Diósgyőri Hengerművek története, Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 5., Miskolc
- [140] Teleszky János (1994): A borsodi acélipar reorganizációja, Ipari Szemle, 2. szám, 44-45. o.

Index

Borsod-Abaúj-Zemplén megye: 7, 15, 21, 22, 24, 27, 38, 62, 66, 70, 77, 78, 80, 88, 89, 99, 101, 102, 115, 126, 127, 128, 135, 136, 137, 138, 140
határmenti együttműködés: 37, 38, 83, 97, 107, 116, 121, 125, 129, 130
Heves megye: 8, 19, 23, 24, 28, 31, 70, 87, 93, 96
infrastruktúra: 18, 37, 38, 63, 65, 90, 99, 100, 117
ipar: 2, 4, 5, 8, 23, 65, 108, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140
kistérségek: 9, 16, 17, 22, 24, 62, 71, 77, 88, 89, 93, 98, 101, 102, 103, 112, 123, 126, 127
munkanélküliség, munkaerőpiac: 14, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 96
Nógrád megye: 20, 24, 26, 32, 33, 40, 45, 67, 70, 79, 94, 103, 105, 131
regionális együttműködés: 17, 82
társadalom, életkörülmények: 50, 99, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 118, 119, 121, 126, 127
területfejlesztés, regionális gazdaság: 6, 10, 12, 14, 20, 25, 31, 34, 46, 58, 60, 61, 63, 65, 69, 71, 72, 74, 78, 79, 81, 95, 98, 100, 104, 111, 114, 129, 131
területi különbségek: 34, 36, 41, 47, 81, 109, 111
turizmus: 39, 76
vállalkozások: 46, 67, 91

Táblázatok, ábrák

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

2.3. TÁBLÁZAT: AZ IPAR-SORVADÁS ÉVENKÉNTI ALAKULÁSA FRANCIAORSZÁGBAN MEGYÉNKÉNT 1976-1986 (AZ IPARBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMÁNAK ÁTLAGOS ÉVES ALAKULÁSA, %)	18
2.4. TÁBLÁZAT: A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG TARTOMÁNYAI ÉS JELLEMZŐI	20
3.3. TÁBLÁZAT: AZ IPAR-SORVADÁS NÉHÁNY ESETÉNEK JELLEMZŐI ÉS HATÁSAI	25

FONTOSABB TENDENCIÁK: 1988-2002

2.1.1. TÁBLÁZAT: AZ EGYES GAZDASÁGI ÁGAKBAN FOGLALKOZTATOTTAK ARÁNYA, 1980-BAN ÉS 2000-BEN (%)	27
2.1.1. ÁBRA: AZ IPARI TERMELÉS VOLUMENINDEXE, 1980-2001 (ELŐZŐ ÉV=100)	28
2.1.2. ÁBRA: AZ EGY ALKALMAZOTTRA JUTÓ IPARI TERMELÉS VOLUMENINDEXE, 1980-2001 (ELŐZŐ ÉV=100)	29
2.2.1. ÁBRA: AZ IPARI ÉRTÉKESÍTÉS VOLUMENINDEXE, 1992-2001 (ELŐZŐ ÉV=100)	29
2.2.2. ÁBRA: AZ IPARI EXPORT ÉRTÉKESÍTÉS VOLUMENINDEXE, 1992-2001 (ELŐZŐ ÉV=100)	30
2.2.3. ÁBRA: AZ IPAR BELFÖLDI ÉRTÉKESÍTÉSÉNEK VOLUMENINDEXE, 1992-2001 (ELŐZŐ ÉV=100)	31
2.3.1. ÁBRA: 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, KIZÁRÓLAG KÜLFÖLDI TULAJDONBAN LEVŐ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	32
2.3.2. ÁBRA: KIZÁRÓLAG KÜLFÖLDI TULAJDONBAN LEVŐ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK JEGYZETT TÖKÉJE 1000 LAKOSRA VETÍTETVE (MILLIÓ FORINTBAN), 1995-2001	32
2.3.3. ÁBRA: 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, VEGYES TULAJDONBAN LEVŐ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	33
2.3.4. ÁBRA: KÜLFÖLDI RÉSZESEDÉS A VEGYES TULAJDONBAN LEVŐ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK JEGYZETT TÖKÉJÉBEN 1000 LAKOSRA VETÍTETVE (MILLIÓ FORINTBAN), 1995-2001	33
2.3.5. ÁBRA: 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, KIZÁRÓLAG KÜLFÖLDI TULAJDONBAN LEVŐ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	34
2.3.6. ÁBRA: KIZÁRÓLAG KÜLFÖLDI TULAJDONBAN LEVŐ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK JEGYZETT TÖKÉJE 1000 LAKOSRA VETÍTETVE (MILLIÓ FORINTBAN), 1995-2001	35
2.3.7. ÁBRA: 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, VEGYES TULAJDONBAN LEVŐ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	35
2.3.8. ÁBRA: KÜLFÖLDI RÉSZESEDÉS A VEGYES TULAJDONBAN LEVŐ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK JEGYZETT TÖKÉJÉBEN 1000 LAKOSRA VETÍTETVE (MILLIÓ FORINTBAN), 1995-2001	35
2.4.1. ÁBRA: AZ 1000 LAKOSRA JUTÓ EGYÉNI VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	37
2.4.2. ÁBRA: AZ 1000 LAKOSRA JUTÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	37
2.4.3. ÁBRA: A 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, 10-19 FŐT FOGLALKOZTATÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	38
2.4.4. ÁBRA: A 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, 20-49 FŐT FOGLALKOZTATÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	38
2.4.5. ÁBRA: A 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, 50-NÉL TÖBB FŐT FOGLALKOZTATÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	39
2.4.6. ÁBRA: AZ 1000 LAKOSRA JUTÓ EGYÉNI VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	39
2.4.7. ÁBRA: AZ 1000 LAKOSRA JUTÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	40
2.4.8. ÁBRA: A 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, 10-19 FŐT FOGLALKOZTATÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	40
2.4.9. ÁBRA: A 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, 20-49 FŐT FOGLALKOZTATÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	41
2.4.10. ÁBRA: A 100 EZER LAKOSRA JUTÓ, 50-NÉL TÖBB FŐT FOGLALKOZTATÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK SZÁMA, 1995-2001	41
3.1.1. ÁBRA: A MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA ALAKULÁSA, 1992-2001	42
3.1.2. ÁBRA: A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMA AZ 1992-ES ÉRTÉK SZÁZALÉKÁBAN (1992=100 SZÁZALÉK), 1992-2001. DECEMBERI ADATOK	43
3.1.3. ÁBRA: A BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMÁNAK ARÁNYA AZ ORSZÁG TÖBBI RÉSZÉBEN LÉVŐ ÁLLOMÁNYHOZ KÉPEST, %, 1990-2002, HAVI ADATOK	43
3.1.4. ÁBRA: A HEVES ÉS NÓGRÁD MEGYEI REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMÁNAK ARÁNYA AZ ORSZÁG TÖBBI RÉSZÉBEN LÉVŐ ÁLLOMÁNYHOZ KÉPEST, %, 1990-2002, HAVI ADATOK	44

3.1.5.A. ÁBRA: AZ ELSŐ CSOPORTBA (GRADUÁLIS NÖVEKEDÉS ÉS STAGNÁLÁS) SOROLT TÉRSÉGEK BEN A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMÁNAK ARÁNYA AZ ORSZÁGOS ÁLLOMÁNYBAN (1993 JANUÁR=100%), 1993.01-2002.10	45
3.1.5.B. ÁBRA: A MÁSODIK CSOPORTBA (U GÖRBE) SOROLT TÉRSÉGEK KÖZÜL AZ ENCSIBEN, AZ EDELÉNYIBEN ÉS A SZIKSZÓIBAN A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMÁNAK ARÁNYA AZ ORSZÁGOS ÁLLOMÁNYBAN (1993 JANUÁR=100%), 1993.01-2002.10	46
3.1.5.C. ÁBRA: A HARMADIK CSOPORTBA (NÖVEKVŐ ARÁNY) SOROLT TÉRSÉGEK BEN A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMÁNAK ARÁNYA AZ ORSZÁGOS ÁLLOMÁNYBAN (1993 JANUÁR=100%), 1993.01-2002.10	46
3.2.1. ÁBRA: A MEZŐGAZDASÁGBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁZALÉKOS ARÁNYA, 1980-2000	47
3.2.2. ÁBRA: A MEZŐGAZDASÁGBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA AZ 1988-AS ÉRTÉK SZÁZALÉKÁBAN (1988=100), 1988-2000	48
3.2.3. ÁBRA: AZ IPARBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁZALÉKOS ARÁNYA, 1980-2000	48
3.2.4. ÁBRA: AZ IPARBAN FOGLALKOZTATOTTAK AZ 1988-AS ÉRTÉK SZÁZALÉKÁBAN (1988=100), 1988-2000 ..	49
3.2.5. ÁBRA: A SZOLGÁLTATÁSBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁZALÉKOS ARÁNYA, 1980-2000	49
3.2.6. ÁBRA: A SZOLGÁLTATÁSBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA AZ 1988-AS ÉRTÉK SZÁZALÉKÁBAN (1988=100), 1988-2000	50
3.2.7. ÁBRA: A MEZŐGAZDASÁGBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁZALÉKOS ARÁNYA, 1980-2000	50
3.2.8. ÁBRA: A MEZŐGAZDASÁGBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA AZ 1988-AS ÉRTÉK SZÁZALÉKÁBAN (1988=100), 1988-2001	51
3.2.9. ÁBRA: AZ IPARBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁZALÉKOS ARÁNYA, 1980-2000	51
3.2.10. ÁBRA: AZ IPARBAN FOGLALKOZTATOTTAK AZ 1988-AS ÉRTÉK SZÁZALÉKÁBAN (1988=100), 1988-2001 ..	52
3.2.11. ÁBRA: A SZOLGÁLTATÁSBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁZALÉKOS ARÁNYA, 1980-2000	52
3.2.12. ÁBRA: A SZOLGÁLTATÁSBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA AZ 1988-AS ÉRTÉK SZÁZALÉKÁBAN (1988=100), 1988-2000	53
3.3.1. ÁBRA: BRUTTÓ KERESETEK A MEZŐGAZDASÁGBAN AZ ORSZÁGOS ÁTLAG SZÁZALÉKÁBAN, 1980-2001	54
3.3.2. ÁBRA: BRUTTÓ KERESETEK AZ IPARBAN AZ ORSZÁGOS ÁTLAG SZÁZALÉKÁBAN, 1980-2001	54
3.3.3. ÁBRA: BRUTTÓ KERESETEK A KERESKEDELEMBEN AZ ORSZÁGOS ÁTLAG SZÁZALÉKÁBAN, 1980-2001	55
3.4.1. ÁBRA: TARTÓS MUNKANÉLKÜLIEK SZÁZALÉKOS ARÁNYA A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEKEN BELÜL ...	56
3.4.2. ÁBRA: A LEGFELJEBB 8 ÁLTALÁNOS ISKOLAI VAGY ANNÁL KEVESEBB OSZTÁLYT ELVÉGZETTEK SZÁZALÉKOS ARÁNYA A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEKEN BELÜL, 1992-2001	56
3.4.3. ÁBRA: A SZAKMUNKÁS ÁLLOMÁNYCSOPORTBAN NYILVÁNTARTOTT MUNKANÉLKÜLIEK SZÁZALÉKOS ARÁNYA A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEKEN BELÜL, 1992-2001	57
3.4.4. ÁBRA: A BETANÍTOTT- ÉS SEGÉDMUNKÁS ÁLLOMÁNYCSOPORTBAN NYILVÁNTARTOTT MUNKANÉLKÜLIEK SZÁZALÉKOS ARÁNYA A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLIEKEN BELÜL, 1992-2001	57
3.5.1. ÁBRA: BEKÖLTÖZÉSEK ÉS KIKÖLTÖZÉSEK 1000 LAKOSRA ESŐ KÜLÖNBSÉGE (VÁNDORLÁSI EGYENLEG), 1988-2001	58
3.5.2. ÁBRA: 1000 LAKOSRA JUTÓ SZAKKÖZÉPISKOLAI TANULÓK SZÁMA, 1990-2001	58
3.5.3. ÁBRA: 1000 LAKOSRA JUTÓ GIMNÁZIUMI TANULÓK SZÁMA, 1987-2001	59
3.6.1. ÁBRA: 100 KM ² -RE ESŐ KÖZUTAK HOSSZA ÚTTÍPUSONKÉNT AZ ORSZÁGOS ÁTLAG SZÁZALÉKÁBAN, 2001-BEN	60
3.6.2. ÁBRA: A TELEPÜLÉSEK ÁTLAGOS (BECSÜLT) TÁVOLSÁGA KÖZÚTON LEGFELJEBB ÖT KÖRZETKÖZPONTTÓL 1994-1996, KM	61
3.6.3. ÁBRA: AZ ÖT KÖRZETKÖZPONTTÓL MÉRT ÁTLAGOS (BECSÜLT) TÁVOLSÁG SZÓRÁSA, 1994-1996, KM	61
4.1. ÁBRA: 1000 LAKOSRA JUTÓ SZEMÉLYGÉPKOCSIK SZÁMA, 1991-2001	62
4.2. ÁBRA: A 100 HÁZTARTÁSRA JUTÓ FAGYASZTÓGÉPEK SZÁMA	63
4.3. ÁBRA: A 100 HÁZTARTÁSRA JUTÓ MIKROHULLÁMÚ SÜTŐK SZÁMA	63
4.4. ÁBRA: A 100 HÁZTARTÁSRA JUTÓ AUTOMATA MOSÓGÉPEK SZÁMA	64

FEJLŐDÉSI PÁLYA ÉS GAZDASÁGI HELYZET

3.1.1. TÁBLÁZAT: AZ EGY FŐRE JUTÓ GDP ALAKULÁSA	71
3.1.2. TÁBLÁZAT: A GDP ALAKULÁSA 1994 ÉS 2000 KÖZÖTT	71
3.1.3. TÁBLÁZAT: ÉSZAK-MAGYARORSZÁG LEGJELENTŐSEBB IPARI VÁLLALKOZÁSAI 1999-BEN	74
3.2.1. ÁBRA: AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI MEGYÉK ÉS FEJÉR MEGYE RÉSZESEDESE AZ IPARI BERUHÁZÁSOKBÓL (%), 1960-2000	76
3.4.1. TÁBLÁZAT: NÉHÁNY TELEPÜLÉS ELÉRHETŐSÉGE BUDAPESTRŐL VASÚTON	86

MIGRÁCIÓ ÉS A LAKOSSÁG ADÓKÖTELES JÖVEDELMEI: 1990-2001

2.1. TÁBLÁZAT: ODA- ÉS ELVÁNDORLÁS ÖSSZESEN 1990-2000 KÖZÖTT AZ EGYES RÉGIÓKBAN	92
2.1. ÁBRA: A VÁNDORLÁSI KÜLÖNBÖZET ALAKULÁSA PEST MEGYÉBEN 1990-2000 KÖZÖTT A 2000. ÉVI ÁLLANDÓ NÉPESSÉG EZRELÉKÉBEN.....	92
2.2. ÁBRA: A VÁNDORLÁSI KÜLÖNBÖZET ALAKULÁSA A VIDÉKI RÉGIÓKBAN 1990-2000 KÖZÖTT A 2000. ÉVI ÁLLANDÓ NÉPESSÉG EZRELÉKÉBEN	93
2.3. ÁBRA: A VÁNDORLÁSI KÜLÖNBÖZET ALAKULÁSA ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON 1990-2000 KÖZÖTT A 2000. ÉVI ÁLLANDÓ NÉPESSÉG EZRELÉKÉBEN	94
2.4. ÁBRA: A RÉGIÓK LAKOSSÁGA JÖVEDELMI SZINTJÉNEK ALAKULÁSA A VIDÉKI ÁTLAG SZÁZALÉKÁBAN, 1992-2001.....	95
2.5. ÁBRA: AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI LAKOSSÁG JÖVEDELMI SZINTJÉNEK ALAKULÁSA A VIDÉKI ÁTLAG SZÁZALÉKÁBAN, 1992-2001	96
2.2. TÁBLÁZAT: AZ ADÓKÖTELES JÖVEDELEM ÖSSZEGE NÖVEKEDÉSÉNEK TÉNYEZŐKRE BONTÁSA RÉGIÓNKÉNT, 1992-2001, MILLIÓ FT	97
3.1. ÁBRA: A VIDÉKI TELEPÜLÉSEK MEGOSZLÁSA A JÖVEDELEM SZINT VÁLTOZÁSA ÉS A 2001-ES JÖVEDELEMSZINT SZERINT, %	98
3.2. ÁBRA: A MEGYÉK HELYZETE A TELEPÜLÉSEK ÁTLAGOS JÖVEDELEM SZINT VÁLTOZÁSA ÉS A 2001-ES ÁTLAGOS JÖVEDELEMSZINT SZERINT, %.....	99
3.3. ÁBRA: A TELEPÜLÉSEK HELYZETE A TELEPÜLÉSEK ÁTLAGOS JÖVEDELEM SZINT VÁLTOZÁSA ÉS A 2001-ES ÁTLAGOS JÖVEDELEMSZINT SZERINT ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON, %	101
3.1. TÁBLÁZAT: A TELEPÜLÉS SZINTŰ ÁTLAGOS JÖVEDELEMSZINT VÁLTOZÁSÁNAK SZÓRÁSA ÉS A JÖVEDELEMSZINT RELATÍV SZÓRÁSA RÉGIÓNKÉNT	101
3.2. TÁBLÁZAT: A TELEPÜLÉSEK MEGOSZLÁSA A LAKOSSÁG JÖVEDELMI HELYZETE ALAPJÁN KÉPZETT NÉGY TELEPÜLÉS CSOPORT KÖZÖTT	102
M1. AZ EGY ADÓZÓRA JUTÓ ADÓKÖTELES JÖVEDELEM 1992-2001, FORINT	103
M2. AZ EGY ADÓZÓRA JUTÓ ADÓKÖTELES JÖVEDELEM A VIDÉKI ÁTLAG SZÁZALÉKÁBAN, 1992-2001	103
M3.1. A LEGGAZDAGABB ÉS LEGINKÁBB FELTÖREKŐ TELEPÜLÉSEK CSOPORTJA: 1993-2001	104
M3.2. A LEGSZEGÉNYEBB ÉS LEGINKÁBB LESZAKADÓ TELEPÜLÉSEK CSOPORTJA: 1993-2001	104
M4. A LEGSZEGÉNYEBB LESZAKADÓ ÉS A LEGGAZDAGABB FELTÖREKŐ 30 TELEPÜLÉS LISTÁJA ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON BELÜL, 1992-2001*	105
M4.1. A LEGGAZDAGABB ÉS LEGINKÁBB FELTÖREKŐ TELEPÜLÉSEK CSOPORTJA ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON MEGYÉK SZERINT, 1993-2001	106
M4.2. A LEGSZEGÉNYEBB ÉS LEGINKÁBB LESZAKADÓ TELEPÜLÉSEK CSOPORTJA ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON MEGYÉK SZERINT, 1993-2001	106
M5. A JÖVEDELEM SZINT ÉS A JÖVEDELEM SZINT VÁLTOZÁSA ALAPJÁN KÉPZETT NÉGY KATEGÓRIA DEFINÍCIÓJA	107

A KÉT HATÁROS SZLOVÁKIAI MEGYE GAZDASÁGA

2. ÁBRA: A GAZDASÁGILAG AKTÍV NÉPESSÉG ALAKULÁSA, 1960-2000 (EZER FŐ).....	110
2.1. TÁBLÁZAT: A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉK ALAKULÁSA (SK ÉS EURO)	110
2.2. TÁBLÁZAT: A GDP ALAKULÁSA GAZDASÁGI ÁGAK SZERINT, 1990-2000 (MD SK FOLYÓ ÁRON).....	111
2.3. TÁBLÁZAT: A FOGLALKOZTATOTTAK ARÁNYA GAZDASÁGI ÁGAK SZERINT, 1990-2000, %.....	111
2.4. TÁBLÁZAT: SZLOVÁKIA MUNKANÉLKÜLISÉGI MUTATÓI	111
2.5. TÁBLÁZAT: SZLOVÁKIA KÉT MEGYÉJÉNEK MUNKANÉLKÜLISÉGI MUTATÓI	112
3.1. TÁBLÁZAT: A NÉPESSÉG ALAKULÁSA MEGYÉNKÉNT, 1998-2000 (FŐ)	113
3.2. TÁBLÁZAT: A VÁNDORLÁSI KÜLÖNBÖZET, 1998-2000 (FŐ)	113
3.3. TÁBLÁZAT: A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉK ALAKULÁSA MEGYÉNKÉNT, 1998-2000 (MD SK)	113
3.4. TÁBLÁZAT: A BRUTTÓ HOZZÁADOTT ÉRTÉK GAZDASÁGI ÁGAK SZERINT, 2000 (% , MILLIÓ SK)	114
3.5. TÁBLÁZAT: A 20 VAGY TÖBB FŐT FOGLALKOZTATÓ VÁLLALATOK ALKALMAZOTTAI, 2000 (FŐ)	114
3.6. TÁBLÁZAT: A MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMA, ÉS A MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA, 2000 (FŐ)	114
3.7. TÁBLÁZAT: AZ IPARBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA 1998-2000 (FŐ).....	115
3.8. TÁBLÁZAT: AZ EGY FŐRE JUTÓ KERESKEDELMI BEVÉTEL ALAKULÁSA, 1998-2000 (EZER SK).....	115
3.9. TÁBLÁZAT: A 100 EZER LAKOSRA JUTÓ TANULÓK SZÁMA, 1998-2000 (FŐ).....	115
3.10. TÁBLÁZAT: A 100 EZER LAKOSRA JUTÓ EGYÉNI VÁLLALKOZÓK SZÁMA, 2000 (FŐ).....	116
3.1.1. TÁBLÁZAT: A KASSAI MEGYE JÁRÁSAI ÉS JELLEMZŐI	116
3.1.2. TÁBLÁZAT: A KASSAI MEGYE EGYES MUTATÓI, 2001-BEN	117

3.1.3. TÁBLÁZAT: A KASSAI MEGYE JÁRÁSAINAK HELYE SZLOVÁKIA 79 JÁRÁSA KÖZÖTTI RANGSORBAN	118
3.1.4. TÁBLÁZAT: A MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA A KASSAI MEGYÉBEN, 1997–2001 (%)	118
3.2.1. TÁBLÁZAT: A MEGYE JÁRÁSAI ÉS JELLEMZŐI	119
M1. AZ EGY LAKOSRA JUTÓ ADÓBEVÉTELEK AZ EGYES ADÓNEMEK SZERINT A KASSAI MEGYE JÁRÁSAIBAN 1999-BEN (SK).....	121
M2. A LEGNAGYOBB MUNKAERŐ-FOGLALKOZTATÁST BIZTOSÍTÓ VÁLLALATOK A KASSAI MEGYÉBEN	121
M3. A KASSAI MEGYÉBEN MŰKÖDŐ SIKERES ÉS GONDOKKAL KÜZDŐ CÉGEK.....	122
M4. SIKERES ÉS A SIKERTELEN VÁLLALATOK A BESZTERCEBÁNYAI MEGYÉBEN	123
M5. ÁTLAGOS HAVI FIZETÉSEK A KASSAI MEGYÉBEN ÉS SZLOVÁKIÁBAN 1997-2000 (SK).....	124
M6. AZ ÁTLAGOS HAVI FIZETÉSEK A SZLOVÁKIAI ÁTLAG SZÁZALÉKÁBAN, 1997-2001 (%)	125

TÖRTÉNETI-STATISZTIKAI KITEKINTÉS

1.1. ÁBRA: AZ ÉSZAKI RÉGIÓ MEGYÉINEK NÉPSŰRŰSÉGE, 1869-1910 (FŐ/KM ²).....	128
1.2. ÁBRA: NÉPSŰRŰSÉG, 1869-1910 (FŐ/KM ²)	128
1.3. ÁBRA: NÉPSŰRŰSÉG, 1949-2000 (FŐ/KM ²)	129
1.4. ÁBRA: VÁROSNÖVEKEDÉS NÉHÁNY VÁROSBAN, 1850-1941 (1850. ÉVI ADAT=100%).....	129
1.5. ÁBRA: AZ ÉSZAKI MEGYESZÉKHELYEK ÉS BUDAPEST VÁROSNÖVEKEDÉSE, 1900-2000 (1900. ÉVI ADAT=100%).....	130
1.6. ÁBRA: NÉHÁNY VÁROS NÉPESSÉGNÖVEKEDÉSE, 1900-2000 (1900. ÉVI ADAT=100%)	130
1.7. ÁBRA: NÉHÁNY TOVÁBBI VÁROS NÉPESSÉGNÖVEKEDÉSE, 1900-2000 (1900. ÉVI ADAT=100%).....	131
2.1. TÁBLÁZAT: 100 LAKOSRA JUTÓ KERESŐK ÉS ELTARTOTTAK SZÁMA 1890-BEN (FŐ).....	132
2.2. TÁBLÁZAT: 100 LAKOSRA JUTÓ KERESŐK ÉS ELTARTOTTAK SZÁMA 1900-BAN (FŐ)	133
2.3. TÁBLÁZAT: A NÉPESSÉG FOGLALKOZÁSA FŐCSOPORTONKÉNT, 1910-1930 (100 LAKOSRA JUTÓ FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA, FŐ)	133
2.4. TÁBLÁZAT: VÁLLALATOK SEGÉDSZEMÉLYZETE, 1930 (FŐ)	134
2.5. TÁBLÁZAT: 1000 LAKOSRA JUTÓ MUNKÁSOK ÉS ALKALMAZOTTAK SZÁMA, 1957 (FŐ).....	134
3.1. VÁLLALATOK SZÁMA, 1930.....	135
3.2. TÁBLÁZAT: GYÁRIPARI ADATOK, 1935. ÉS 2000.	135
3.3. AZ ÁLLAMI IPAR FONTOSABB ADATAINAK TERÜLETI RÉSZLETEZÉSE, 1957.	136
4.1. A KÖZUTAK HOSSZA TÖRVÉNYHATÓSÁGONKÉNT	138
4.2. A NYILVÁNOS FORGALMÚ VASUTAK ÉPÍTÉSI HOSSZA TÖRVÉNYHATÓSÁGONKÉNT, KM.....	138
4.3. AZ 1000 KM ² TERÜLETRE JUTÓ ÁLLAMI KÖZUTAK HOSSZA, KM.....	139
4.4. AZ 1000 KM ² -RE JUTÓ ÁLLAMI VASUTAK HOSSZA, KM	139
4.5. LAKÁSÉPÍTÉS	139
4.6. INFRASTRUKTÚRÁVAL VALÓ ELLÁTOTTSÁG, 1950.	140
4.7. FALUVILLAMOSÍTÁS ÉS A LAKÁSOK SZÁMA, 1960.	140
4.8. AZ 1000 LAKOSRA JUTÓ SZEMÉLYGÉPKOCSIK SZÁMA, 1960-2000	140